

PRÆFATIO.

IN QUA DE PLURIBUS REBUS AD DOCTRINAM S. BASILII PERTINENTIBUS DISSERITUR.

Hoc volumine continentur præclarissima antiquitatis monumenta, S. Basilii liber *De Spiritu sancto*, ejusque *Epistolæ*. Magna sane cujuslibet operis commendatio, nomen S. Basilii; neque enim quidquam ab illo ingenio profectum, quod medium et tolerabile videri possit. Sed libri *De Spiritu sancto* eo majus pretium, quod eum Basilii et longo usu in hæresibus vincendis exercitatus suscepit, et summo studio, ut in tempore magnis doctrinæ præsiidiis indigente, invicta animi fortitudine, ut adversus potentes hæreticos, elucubravit. In *Epistolis* S. Basilii vetus disciplina præclaris institutis et canonibus illustratur, historia ecclesiastica ditatur uberi et copiosa rerum gestarum segete, formantur mores optimis præceptis, et, quod præcepta longe superat, depictis sine arte eximiis S. Basilii virtutibus. Neque etiam spernenda quæ in appendicem conjecta sunt, viginti quatuor orationes a Simeone Logotheta ex S. Basilii verbis et sentiis constructæ, et liber *De virginitate* auctorem habens episcopum S. Basilio æqualem vel certe supparem.

Sed quo pluris fiunt hæc monumenta, eo magis verendum ne longior mora pluribus displicuerit; et quia octo annorum intervallo prodit hoc volumen, minus curæ habuisse publicum commodum videamur. Non tamen negligentia, sed necessariæ causæ moras attulerunt. Nam eruditus sodalis, qui edendorum sancti Basilii operum curam suscepit, jam gravi ægitudine correptus erat cum secundum volumen in lucem edidit. Defunctum hoc labore cupiditas bene de re ecclesiastica et litteraria merendi incitavit, ut tertium tomum repugnante valetudine pararet. Sed languidos conatus ingravescens morbus abrupit, vixque dimidium interpretationis suæ retractaverat, appositis e Tillemontio historicis notis, quas, abjecto scribendæ *S. Basilii Vitæ* consilio, necessarias ducebat; vix, inquam, hæc narraverat, cum vires penitus defecerunt, ac tandem piam et laudabilem vitam pretiosa in conspectu Domini morte conclusit anno 1725, die 3 Junii. Ad desiderium, quod illius virtutum ornamenta omnium nostrum animis incusserunt, illud accessit molestiæ, ut opus ab eruditis expectatum, quodque multi ære suo jamdudum emerant, non tamen cito eorum manibus et judiciis committi posset. Jam enim quisque intelligit quantum laboris ex opere im-

pendendum fuerit, non quidem in evolvendis codicibus mss. (collati enim cum editis fuerant diligenti manu, excepto tamen Harlaiano, qui cum Medicæo et Coisliniano maximum exstitit præsidium), sed in aliis rebus, quæ ad accuratam editionem necessariæ sunt, præsertim in disponendis ordine chronologico epistolis, in concinnanda *S. Basilii Vita*, ejusque explananda doctrina, id quod jam nobis, misso longiori exordio, aggrediendum est.

§ I.

I. *S. Basilii minus commode interpretatur illud synodi Nicænæ, ex alia essentia aut hypostasi. II. Sed merito negat unam in tribus personis hypostasim a synodo admissam. Ipsi etiam trium hypostasium defensores sæpe hypostasim pro essentia sumunt. III. Novitas unius hypostasis. IV. Tres hypostases apud scriptores Nicæna synodo antiquiores. V. Quid synodus Nicæna senserit ex S. Alexandro et S. Athanasio spectatur. VI. Occidentalium sententia de hypostasi. Quo sensu eadem vox usurpata in sæcularibus scholis.*

I. Sanctus Basilii, ut erat acerrimus trium hypostasium defensor, dare noluit adversariis suis, vocem hypostasis eodem sensu ac essentiam a synodo Nicæna usurpatam fuisse. Refellit Basilii interpretationem Petavius (1), eamque hoc argumento impugnat, *quod qui isti synodo interfuerunt Patres aliqui, aut paulo certe postea floruerunt, tum collecti aliis in synodis, tum seorsim singuli ὑπόστασιν pro οὐσίᾳ sumpserunt: quod nunquam fecissent, si contrarium apud Nicæam ante fecissent.* Duo continentur hæc Petavii sententia, quæ nobis distinguenda sunt, quamvis ipse non distinguat: nam non solum ὑπόστασιν pro οὐσίᾳ sumptam a Nicænis Patribus hoc loco fuisse, sed etiam unam in tribus personis hypostasim ab hac synodo et ab aliis quos citat Patribus admissam contendit. Examinandum ergo nobis est an Basilii in utroque reprehendendus sit, et quod hypostasim in fide Nicæna idem valere ac essentiam, et quod unam in tribus personis hypostasim a synodo admissam fuisse negaverit.

Locus ex quo ambigendi nata materia, legitur in fidei formula ab Eustathio, postulante Basilio, subscripta, quæ est epistola 123, olim 78 inter Basilianas. Ibi Sabelliani his synodi verbis abuti dicuntur: Ἐὰν δὲ τις λέγῃ ἐξ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως τὸν Υἱὸν ἀναθεματίζει ἢ καθολικῆ καὶ

(1) Lib. iv, *De Trin.*, cap. 1.

ἀποστολική Ἐκκλησία: *Si vero quispiam dixerit ex alia essentia aut hypostasi Filium esse, eum anathemate ferit catholica et apostolica Ecclesia.* Deinde additur: Οὐ γὰρ ταυτὸν εἶπον ἐκεῖ οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν. Εἰ γὰρ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐδήλουσαν ἔνοιαν αἱ φωναὶ, τίς χρεία ἦν ἑκατέρων; Ἀλλὰ δῆλον ὅτι, ὡς τῶν μὲν ἀρνούμενων τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς, τῶν δὲ λεγόντων, οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἐξ ἄλλης τινὸς ὑποστάσεως, οὕτως ἀμφοτέρω, ὡς ἀλλότρια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος, ἀπηγόρευσαν· ἐπεὶ ὅπουγε τὸ ἑαυτῶν ἐδήλουσαν φρόνημα, εἶπον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν· οὐδέτι προσθέντες καὶ τὸ, ἐκ τῆς ὑποστάσεως. *Non enim idem dixerunt illic essentiam et hypostasim. Etenim si una et eadem notio subjecta vocibus, quid opus erat utraque? Sed perspicuum est, aliis quidem (Filium) ex Patris essentia esse negantibus, aliis vero neque ex essentia esse, sed ex aliqua hypostasi dicentibus, illos ita demum utramque opinionem tanquam a sententia ecclesiastica alienam rejecisse. Nam ubi suam ipsorum declarabant sententiam, dixerunt ex essentia Patris Filium non amplius adjicientes illud, ex hypostasi.*

Non facile est statuere quosnam hæreticos Basilii, ob Filii originem ex alia quam Patris hypostasi deductam, a synodo notatos dicat. Videtur vel Valentinianos dicere, ut existimat Petavius, qui ex collatitia velut stipe ab æonibus conflatum esse Jesum asserebant; vel generatim Gnosticos, qui Christum non mundi creatoris, sed ignoti cujusdam dei filium esse fingeant. Legendum putat Combefisius, ut est in uno codice mss. ὅτι ἐξ οὐσίας, aliis ex essentia illum quidem esse, sed ex alia hypostasi dicentibus. Sed hæc emendandi ratio nec lucem affert, nec difficultatem minuit. Equidem non invitus concedam Petavio nihil omnino de ejusmodi hæreticis pronuntiasse synodum, nec satis firmo argumento Basilium niti, dum his vocibus, *ex alia essentia aut hypostasi*, duas res significari pertendit. Nihil enim vetat eandem sententiam diversis verbis confirmari: neque hæc in symbolo Nicæno damnata propositio, *Erat aliquando, quando non erat*, dissimilis est sequenti, *Non erat antequam nasceretur*. Videtur ergo idem evenisse Basilio, quod interdum optimam sententiam tuentibus evenit, ut in iis solvendis quæ adversarii objiciunt, minus commode versentur. Difficile enim est non fateri his verbis, *ex alia hypostasi*, essentiam designari. Sed levissimus hic Basilii nævus est, nec causæ summam attingit, quæ tota vertebatur hoc cardine, utrum synodus Nicæna unam in tribus personis hypostasim admisisset. Etiam si Basilii unius testimonii explicationem longius repetat, etiam si concedere adversariis nolit, quod incolumi sua causa concedere poterat; in eo certe synodi mentem accuratissime perspexit, quod tres hypostases ab ea sublatas negaverit. Atque id quidem nobis paulo accuratius examinandum est, ac demonstrandum Nicænam syno-

dum, etsi hypostasim pro essentia hoc loco sumpsit, non idcirco unam in tribus personis hypostasim admisisset: tres autem hypostases semper in Oriente, saltem a Noeti temporibus, summo consensu viguisse. Petavio assentiuntur alii theologi, in primis Thomassinus qui in libro tertio *De incarnatione Verbi*, cap. 1, contendit, *non nisi senescente quarto Ecclesiæ sæculo hypostasis nomen ab usia seu essentia discriminatum esse*, idque allatis synodi Nicænæ et Athanasii testimoniis efficere conatur.

II. Fucum doctissimis viris fecit hypostasis voci subjecta interdum essentiae significatio; et quoties vident apud antiquos scriptores hypostasim hoc sensu usurpari, inde concludunt unam his scriptoribus hypostasim placere. At plurimum peccat hæc rationis conclusio. Nam trium hypostasium acerrimus defensor Basilii sæpe hypostasim hoc sensu accipit. Ait in libro *De Spiritu sancto*, cap. 16, p. 33, Spiritum sanctum gratiam suam conferre angelis, *Εἰς τὸν ἀπαρτίσμον καὶ συμπλήρωσιν τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν, In hoc ut perficiatur compleaturque illorum substantia*. Non potest hoc loco ὑπόστασις aliter accipi ac οὐσία. Hinc in eodem capite, p. 32, sanctitas dicitur esse *extra substantiam* angelorum ἐξωθεν τῆς οὐσίας, quia sanctitatem accipiunt a Spiritu sancto, nec eam a sua ipsorum essentia habent. Similiter lib. v *adversus Eunom.*, p. 321, omnis substantia justorum a Spiritu sanctificari dicitur: *Πᾶσα ὑπόστασις δικαίων... ἡγιάσται*. In libro secundo, p. 252, totam Patris naturam ait in Filio imprimi velut in sigillo: aut quemadmodum artium substantia ex docentibus in discipulos tota transit, *ὅποια τῶν τεχνῶν ἢ ὑπόστασις ἐκ τῶν διδασκόντων ὅλη τοῖς μαθητευομένοις ἐγγινομένη*.

Gregorius Nazianzenus, cujus summa exstitit cum Basilio in tribus hypostasibus defendendis consensio, divinam essentiam hypostasis nomine designat in orat. 34, p. 342, ubi de Deo et de iis quæ circa Deum prædicantur, sic loquitur: *Τί γὰρ ὄντι αὐτῷ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὑπόστασιν, ὑπάρχει τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχειν μηδὲ ἐξίστασθαι, μηδὲ περατοῦσθαι, ἀλλὰ ὄλον τὸ εἶναι περιλαμβάνειν, λείπεται προσφιλοσοφεῖν τε καὶ προσεξετάζειν*. *Qui enim secundum naturam et hypostasim existenti, conveniat ei nec principium habere, nec a se unquam desciscere, nec fine ullo terminari sed totum esse complecti, id præterea philosophandum et inquirendum relinquatur*.

Cyrillus Hierosolymitanus, quem cum S. Meletio et aliis trium hypostasium defensoribus conjunctissimum fuisse constat, interdum hypostasis nomine substantiam intelligit. Sic enim loquitur in cat. 6, n. 5: *Ἀκατάληπτός ἐστιν ἡ ὑπόστασις ἡ θεία*. *Comprehendi non potest substantia divina*; et cat. 16, de Spiritu loquens ait: *Φύσιν δὲ ἡ ὑπόστασις μὴ πολυπραγμόνει*. *Naturam aut substantiam ne curiose investigates*.

Sic etiam Epiphanius interdum ὑπόστασιν pro οὐσίᾳ sumit, velut cum ait hæres. LXXIV, n. 4, *Μία*

θεότης τῆς αὐτῆς δυνάμεως, τῆς αὐτῆς ὑποστά- A
σεως. *Una divinitas, ejusdem virtutis, ejusdem
hypostasis. Idem tamen sentiebat, τρεῖς ἀναγκαῖον
εἶναι τὰς ὑποστάσεις, ὁμολογεῖν, necesse esse tres
hypostases confiteri, idque conceptis verbis Basilio
scripserat, qui hanc illius doctrinam plurimum
laudat in epist. 258. Quare vitio non caret Epi-
phanii contextus in Ancorato, n. 6, ubi sic legi-
tur: Ἐὰν γὰρ εἴπῃς τὸ ὁμοούσιον, ἔλυσας Σαβελλίου
τὴν δύναμιν· ὅπου γὰρ ὁμοούσιον, μιᾶς ὑποστάσεως
ἐστὶ δῆλωτικόν. Addendam esse negationem ac le-
gendum οὐ μιᾶς vidit ipse Petavius, qui sic inter-
pretatur: Usurpando consubstantialis vocabulo
Sabellii robur infringis: non enim consubstantia-
lis vox singularem hypostasim significat.*

Ruunt ergo argumenta Petavii, et ex allatis B
exemplis perspicitur hypostasim interdum pro οὐσία
sumi posse, quamvis tres hypostases admittantur,
ac proinde Nicænos Patres, etiamsi hypostasim pro
οὐσία sumpserint, non idcirco unam in tribus per-
sonis hypostasim decrevisse. Neque hujus rei longe
petenda explicatio. Quamvis enim essentia sit id
quod commune est tribus personis, hypostasis vero
id quod proprium; sæpe tamen essentiæ nomine
hypostasis comprehenditur, ac vicissim ipsa hy-
postasis essentiam comprehendit. Dum enim essen-
tia sive natura consideratur, quatenus conjuncta
est cum personalibus proprietatibus, sive cum hy-
postasi, tunc eodem sensu usurpatur ac persona
sive hypostasis: unde S. Alexander Alexandrinus,
cujus verba mox referemus, Patrem et Filium duas C
hypostasi naturas vocat. Sic etiam hypostasis, dum
consideratur quatenus cum essentia conjuncta est,
interdum pro essentia sumitur. Quemadmodum
ergo sancti Patres, etsi interdum essentiam su-
munt pro hypostasi, sive persona, non idcirco tres
essentias admittunt; ita ex eo quod hypostasim
nonnunquam sumant pro essentia non sequitur
inam ab illis hypostasim admitti.

III. Sed jam longius nobis promovenda Basili
defensio: hactenus enim probatum, immerito affingi
synodo Nicænæ unam hypostasim: nunc proban-
tum tres hypostases semper in Oriente usurpatas
summo consensu fuisse, saltem a Sabellii et Noeti
tempore; nec ullos habuisse adversarios, præter An-
tochenos nonnullos, quos Latini hac voce ob linguæ D
inopiam offensi in sententiam suam traxerunt.

Ipsa illa controversia, quæ de hypostasibus
ortu est, eximio nobis argumento perpetuam
orientis doctrinam demonstrat. Discimus enim ex
Gregorio Nazianzeno tres hypostases, antequam
ec prodiret dissensio, Ecclesiæ Orientalis usu,
amine repugnante, contritas fuisse. Sic enim
quitur S. Gregorius in orat. 21, p. 395: Τῆς γὰρ
αὐτῆς οὐσίας, καὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων λεγομένων
καὶ ὑπὸ ἡμῶν εὐσεβῶς· τὸ μὲν γὰρ τὴν φύσιν δηλοῖ τῆς
ὁνείας, τὸ δὲ τὰς τῶν τριῶν ιδιότητας, νοουμένων

δὲ καὶ παρὰ τοῖς Ἱταλοῖς ὁμοίως, ἀλλ' οὐ δυναμένοις
διὰ στενότητα τῆς παρ' αὐτοῖς γλώττης καὶ ὀνομά-
των πενίαν, δελεῖν ἀπὸ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν,
καὶ διὰ τοῦτο ἀντεισαγούσης [leg. ἀντεισάγουσι] τὰ
πρόσωπα· ἵνα μὴ τρεῖς οὐσίαι παραδειχθῶσι, τί γίνεται;
Ὡς λίαν γελοῖον ἢ ἐλεεινόν· πίστεως ἔδοξε διαφορά, ἢ
περὶ τὸν ἦχον μικρολογία. *Nam cum essentia una
et tres hypostases a nobis pie dicerentur (quod
alterum divinitatis naturam, alterum trium per-
sonarum proprietates declaret), atque eodem qui-
dem modo apud Romanos intelligerentur, cæterum
ob linguæ illius angustiam et verborum inopiam,
hypostasim ab essentia distinguere non possent, eo-
que factum esset, ut ne tres substantias admittere
viderentur, personarum vocabulum inducerent,
quid tandem contigit? Res profecto ridicula vel po-
tius miseranda: diversæ fidei speciem præbuit le-
vis illa et jejuna de vocum sono altercatio.*

Habemus ergo totius dissensionis originem, et
initium unius hypostasis. Antequam Latinis in in-
terpretanda hypostasis voce molestiam facesseroet
linguæ inopia, nulla erat apud Græcos ea de re
controversia, nulla varietas; ac proinde non solum
Nicæni Patres, sed et quotquot hypostasis vocabulo
ad efferendum dogma usi sunt, non unam hypo-
stasim, sed tres hypostases dixerunt. Gregorii tes-
timonium confirmat Acacius Beræensis, qui sic lo-
quitur apud Cyrillum Alexandrinum, epist. 13: *Bea-
tus Paulinus, inquit, tres hypostases aperte dicere
recusabat, quamvis eadem virtute et veritate senti-
ret ac prædicaret. Secutus est autem piissimos Oc-
cidentis episcopos propterea quod angustior est lin-
gua Romana, quam ut secundum Græcam nostram
phrasim tres hypostases dicere queat.*

Illud etiam novitatem unius hypostasis demon-
strare possit, quod cum epistolæ Sardicensis sy-
nodi adjuncta a nonnullis fuisset quædam fidei
confessio, in qua una hypostasis, ut apostolica do-
ctrina, tradebatur, hanc fidei confessionem Alexan-
drina synodus ut spuriam rejecit, ac Antiochenos
hortata est (2), ut eam nec legi nec proferri pate-
rentur. Eusebius Vercellensis in subscribendo eam
ne proferendam quidem esse pronuntiat.

IV. Sed præcipuum nobis argumentum suppeditant
scriptorum ecclesiasticorum testimonia, tum
eorum qui ante concilium Nicænum floruerunt, tum
eorum qui synodo interfuerunt, aut post eam scri-
psere. Nullus sane proferri potest, qui unam in tri-
bus personis hypostasim dixerit: quotquot autem
in explicando Trinitatis mysterio hypostasis voce usi
sunt, tres hypostases summo consensu numerant.

Origenes tom. II in Joannem, p. 56, sic contra
Sabellianos pronuntiat: Ἡμεῖς μέντοιγε τρεῖς ὑπο-
στάσεις πειθόμενοι τυγχάνειν, τὸν Πατέρα καὶ τὸν
Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· *Nos autem persuasum
habemus tres esse hypostases, Patrem et Filium et
Spiritus sanctum.* Refellit in libro VII contra Cel-

(2) Athanas. epist. ad Antiochenes.

sum, pag. 386, eosdem hæreticos, qui Patrem et Filium duas esse hypostases negabant; ipse vero duas hypostasi res esse asseverat, ὄντα δύο τῆ ὑποστάσει πράγματα.

S. Basilius in libro *De Spiritu sancto* cap. 29, n. 72, p. 61, citat illud Dionysii Alexandrini: Εἰ τῶ τρεῖς εἶναι τὰς ὑποστάσεις, μεμερισμένας εἶναι λέγουσι τρεῖς εἰσι κἂν μὴ θέλωσιν· ἢ τὴν θεῖαν Τριάδα παντελῶς ἀνελέτωσαν. *Si eo quod tres sunt hypostases, divinas esse dicunt, tres sunt etiamsi nolint; aut divinas Triadem prorsus tollant.* Tres ergo hypostases admittit Dionysius Alexandrinus, sed eos refellit, qui ex eo quod tres sint, divinas esse contendebant, quasi non una esset in tribus essentia. Atque id quidem accurate observandum, ut perspiciamus quam immerito Dionysium Romanum cum Alexandrino pugnare existiment duo eximii scriptores, Petavius (3) et Pet. Coustant (4). Uterque enim unam hypostasim asseri contendit a Dionysio Romano in hoc testimonio apud Athanasium, lib. *De Decret. Nic.*, n. 26, p. 231: Ἐξῆς δ' ἂν εἰκότως λέγοιμι καὶ πρὸς διαιροῦντας καὶ κατατέμνοντας καὶ ἀναίρουντας τὸ σεμνότερον κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καὶ μοναρχίαν εἰς τρεῖς δυνάμεις τινὰς καὶ μεμερισμένας ὑποστάσεις καὶ θεότητας τρεῖς. *Jam vero, inquit, æquum fuerit adversus illos disputare, qui augustissimam Dei Ecclesiæ prædicationem monarchiam in tres quasdam virtutes ac separatas hypostases tresque divinitates dividunt, discindunt, destruuntque.* Nulla sane inter utrumque Dionysium sententiæ varietas: uterque hypostases divinas vituperat: neque una hypostasis Romano affingi potest, cum idem prorsus dicat ac Alexandrinus. Sed potius ex eo quod tres hypostases divinas refellat, non obscura conclusio est nihil eum reprehensurum fuisse, si una in tribus hypostasibus essentia fuisset admissa. Nullus ergo scriptor ante Nicænam synodum proferri potest, qui unam in tribus personis hypostasim docuerit.

V. Quid senserint Nicæni Patres ex duobus locupletissimis testibus perspicui potest, S. Alexandro Alexandrino et S. Athanasio. Primus sic loquitur in epist. ad Alexandrum Constantinopolitanum apud, Theodoret. l. i. *Hist. eccl.*, c. 4, p. 15: Οἷόν ἐστι τὸ Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν· ὅπερ φησὶν ὁ Κύριος, οὐ Πατέρα ἑαυτὸν ἀναγορεύων, οὐδὲ τὰς τῆ ὑποστάσει δύο φύσεις μίαν εἶναι σαφηνίζων, etc. *Cujusmodi est illud: « Ego et Pater unum sumus ».* Quod quidem Dominus dicit, non quo seipsum Patrem renuntiet, nec quo duas hypostasi naturas (hoc est, duas hypostases) unam esse demonstrat, etc. Alibi explicabitur, cur S. Alexander duas hypostasi naturas dicat: nunc satis est monere, eum hac loquendi ratione usum esse, quia naturam, quæ una prorsus est numero, ut conjunctam cum persona-

libus proprietatibus in unaquaque persona considerabat.

Non discedit ab optimi decessoris et magistri vestigiis Athanasius, qui sub finem libri quem de verbis Domini scripsit, *Omnia mihi tradita sunt*², etc., sic loquitur (pag. 108): Τὸ γὰρ τρίτον τὰ τίμια ζῶα ταῦτα προσφέρειν τὴν δοξολογίαν, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, λέγοντα, τὰς τρεῖς ὑποστάσεις τελείας δεικνύοντα ἐστίν· *Dum ter veneranda illa animalia glorificationem proferunt, « Sanctus, sanctus, sanctus » tres hypostases perfectas ostendunt* Et in libro *Περὶ τῆς ἐνσάρκου ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου* (p. 878): Μία γὰρ ἡ θεότης καὶ εἷς Θεὸς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν· *Una enim deitas et unum Deus in tribus hypostasibus.* Hypostasis eodem sensu sumitur in libro, *Quod unus est Christus*. Postremum hoc opus abjudicant nonnulli Athanasio, de secundo non deest omnino dubitandi locus. At primum a nemine in dubium revocatur; si tamen excipias Tillemontium, qui fatetur se hac una re delineri quominus hoc opus certissime attribuat Athanasio, quod illud de tribus hypostasibus testimonium pugnare videatur cum tribus aliis Athanasii locis, in quibus sanctus Pater hypostasim pro essentia sumit, nempe in *Epistola ad Afros*, in libro *De synodis* et in *quarta adversus Arianos oratione*. Sed etiamsi demus his in locis, quæ Petavius argumenti loco protulit, hypostasim idem esse ac essentiam; certe non ait Athanasius unam esse in tribus personis hypostasim, sed idem facit quod ab acerrimis trium hypostasium defensoribus factum demonstravimus. Sed tamen si excipiat librum *De synodis*, ubi ait Basilius Ancyranum *confiteri ex Patris essentia esse ei non ex alia hypostasi Filium*, καὶ μὴ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως, in aliis duobus testimoniis ad personam ipsam hypostasis revocari potest. Sic enim loquitur in *Epist. ad Afros* (pag. 894): Ἡ δὲ ὑπόστασις οὐσία ἐστὶ, καὶ οὐδὲν ἄλλο σημαίνομενον ἔχει, ἢ αὐτὴ τὸ ὄν· ὅπερ Ἰερεμίας ὑπαρξὶν ὀνομάζει λέγων, Καὶ οὐ ἤκουσαν φωνὴν ὑπαρξέως, Ἡ γὰρ ὑπόστασις καὶ ἡ οὐσία ὑπαρξίς ἐστι γὰρ καὶ ὑπάρχει. *Hypostasis autem substantia est, neque aliam habet significationem quam hoc ipsum quod est: quod Jeremias vocat ὑπαρξὶν, seu existentiam, dicens: « Et non audierunt vocem existentie mee ».* Nam hypostasis et substantia, id ipsum est quod ὑπαρξίς, seu existentia: est enim et existit. Et in orat. quarta in Arianos (pag. 617): Ὡσπερ δὲ μία ἀρχὴ κατὰ τοῦτο εἷς Θεός, οὕτως ἡ τῶ ὄντι καὶ ἀληθῶς κατ' ὄντως οὐσα οὐσία καὶ ὑπόστασις, μία ἐστὶν ἡ λέγουσα· Ἐγὼ εἶμι ὁ ὢν· καὶ οὐ δύο, ἵνα μὴ δύο ἀρχαὶ. Porro quemadmodum unum est principium et proinde unus Deus, ita quæ verissime est essentia et hypostasis, una est quæ dicit: « Ego sum qui sum »⁵, non autem duæ, ne scilicet duo sint princ

¹ Joan. x, 30. ² Luc. x, 22. ³ Apoc. iv, 8. ⁴ Jerem. ix, 10. ⁵ Exod. iii, 14.

(3) Lib. iv *De Trin.*, cap. 1.

(4) *Epist. Rom. Pont.* p. 290.

pia. In primo testimonio mirifice consentit Athanasius cum aliis Patribus Græcis, qui hypostasis nomen opposuere hæreticis Verbum et Spiritum sanctum existere negantibus, et idcirco tres hypostases defenderunt. In altero Patrem manifeste designat, et deitatis unitatem ex eo probat, quod solus Pater principium sit, a quo duæ aliæ personæ.

Atque etiamsi Athanasius in aliis operibus unam hypostasim admisisset, nihil id detrudere posset de testimonio quod eruimus ex libro in illud, *Omnia mihi tradita sunt*. Scriptus enim hic libellus ante mortem Eusebii Nicomediensis, id est, ante annum 342. Nondum tunc percrebuerant de hypostasi controversiæ; nec causa suberat ulla, cur Athanasius eam loquendi rationem fugeret, qua non solum Alexander, sed etiam Origenes et Dionysius Alexandrinus usi fuerant. Quamobrem etiamsi Athanasium arcta cum Latinis et Antiochenis conjunctio ad professionem unius hypostasis adduxisset, non idcirco priora illius scripta in dubium venire deberent. Sed tamen asseverare licet nusquam eum unam in tribus personis hypostasim ponere; imo ex quarta illius adversus Arianos oratione duo proferam testimonia, in quibus hypostasim eodem prorsus sensu ac Origenes et S. Alexander, usurpat. Sic igitur loquitur n. 25, p. 636: Μαίνεται μὲν οὖν Ἄρειος ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι λέγων τὸν Υἱόν, καὶ ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν· μαίνεται δὲ καὶ Σαβέλλιος λέγων τὸν Πατέρα εἶναι Υἱόν, καὶ ἐμπάλιν τὸν Υἱόν εἶναι Πατέρα, ὑποστᾶσει μὲν ἓν, ὀνόματι δὲ δύο. Quo circa insanit profecto Arius, cum ait Filium ex nihilo esse, fuisseque aliquando cum non esset; insanit pariter Sabellius, cum Patrem Filium esse, et Filium Patrem esse docet, unum quidem hypostasi, sed nomine duos. Et sub finem ejusdem orationis: Τὸ τοίνυν λεγόμενον ὑπὸ τοῦ μακαρίου Πέτρου, ὀρθόν, καὶ εὐκρινῆ τὴν θεότητα τοῦ τοῦ Μονογενοῦς κηρύσσει, οὐ τὴν ὑποστάσιν χωρίζων τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀπὸ τοῦ ἐκ Μαρίας ἀνθρώπου. Rectum est igitur quod ait beatus Petrus qui veram Unigeniti prædicat divinitatem nec Dei Verbi hypostasim disjungit ab homine ex Maria assumpto, In hoc postremo testimonio hypostasis multo aptius ad personam quam ad substantiam revocatur. In primo autem contendit Petavius non personam, sed id tantum quod revera existit, intelligendum esse. At negare non post unam hypostasim rejici. Porro tres hypostases non alio consilio sancti Patres defenderunt, nisi ut Filium et Spiritum non efficientias quasdam ac nomine tenus personas esse, sed Filium vere ut Filium, Spiritum sanctum vere ut Spiritum existere probarent. In eandem prorsus sententiam loquitur Athanasius, dum Patrem et Filium hypostasi unum dici non patitur. In quo consentit cum decessore suo, qui duas in Patre et Filio hypostases agnoscit; consentit cum Basilio, qui unum hypostasi Deum Sabellio prædicari docet, epist. 214, n. 3. Unum addam Athanasii locum, in quo manifeste tres hypostases, ut supra Dionysius uterque, admittit. Οὗτε

τρεις ὑποστάσεις, inquit in *Expos. fid.* n. 2, μεμερισμένως κατ' ἑαυτὰς, ὡς περ σωματοφυῶς ἐπ' ἀνθρώπων, ἔστι λογισασθαι. Neque tres hypostases per seipsas divisas, ut hominibus pro natura corporum accidit, fas est in Deo cogitare.

Post concilium multo uberiores habemus testium copiam: nam si singulos sæculi quarti scriptores Græcos enumeremus, totidem erunt trium hypostasium defensores, quibus etiam adjungendum est concilium primum CPol., sive œcumenicum secundum. Docet enim hæc synodus in epistola ad Damascum unam esse Patris et Filii et Spiritus sancti essentiam, ἐν τρισὶ τελείαις ὑποστάσεσιν, ἢ γοὺν τρισὶ τελείοις προσώποις, in tribus perfectis hypostasibus, sive tribus perfectis personis. Non utar auctoritate Gelasii Cyziceni, qui in Actis Nicæni concilii Osium inducit (parte II, c. 12) ex mandato ac decreto totius synodi respondentem ac τριάδα ὑποστάσεων, prædicantem. Nemo est enim qui multum hujus scriptoris testimonio tribuat. At sequentibus sæculis summum fatetur Petavius consensum exstitisse Græcorum in tribus hypostasibus prædicandis.

VI. Ipsi Occidentales eandem loquendi rationem libenter ad usus suos asciverunt, postquam subsistentiæ voce inventa difficultas omnis evanuit. Atque id quidem sæculo quinto contigit. Sed tamen longe antea videntur perspexisse tres hypostases per commode Græco sermone usurpari. Id colligitur ex epistola 214 Basilio, n. 4, ubi sic loquitur: Περὶ δὲ τοῦ, ὅτι ὑπόστασις καὶ οὐσία οὐ ταῦτόν ἐστι, καὶ αὐτοὶ, ὡς νομίζω, ὑπεσημήναντο οἱ ἀπὸ τῆς Δύσεως ἀδελφοί, ἐν οἷς τὸ στενὸν τῆς ἑαυτῶν γλώττης ὑφορώμενοι, τὰ τῆς οὐσίας ὄνομα τῇ Ἑλλάδι φωνῇ παραδεδώκασι· ἵνα, εἴ τις εἴη διαφορὴ τῆς ἐννοίας, σώζοιτο αὐτῇ ἐν τῇ εὐκρινεῖ καὶ ἀσυγχύτῳ διαστάσει τῶν ὀνομάτων. Quod autem hypostasis et essentia idem non sunt, id et ipsi ut puto, subindicarunt Occidentales fratres, dum linguæ suæ angustias subveriti, essentia nomen lingua Græca tradiderunt ut si qua esset sententiæ discrepantia, illa ipsa servaretur in clara et minime confusa nominum diversitate.

Quinetiam ipse Damasus tres hypostases videtur admisisse. Nam in epistola ad Paulinum prædicat unum Deum in tribus hypostasibus: Θεὸν ἓνα ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν. Spuria videntur hæc postrema verba doctissimo Epistolarum pontificum Romanorum editori propterea quod desunt in exemplaribus Latinis. Sed tamen confirmari possent Flaviani testimonio, qui Paulinum coram magistro militum sic alloquitur apud Theodoretum I. V, c. 3, p. 201: Εἰ τὴν Δαμάσου, ὦ φιλότις, κοινωνίαν ἀσπάξῃ, ἐπιδείξον ἡμῖν σαφῶς τὴν τῶν δογμάτων συγγένειαν. Ἐκείνος γὰρ μίαν τῆς Τριάδος οὐσίαν ὁμολογῶν, τὰς τρεῖς ὑποστάσεις διαρρήθην κηρύττει· σὺ δὲ ἀντικρὺς τῶν ὑποστάσεων ἀναιρεῖς τὴν Τριάδα. Si Damasi communionem amplecteris, o amice, doctrinæ nobis manifestam similitudinem ostende. Nam ille quidem unam eandemque Trinitatis substantiam

confitens, tres hypostases diserte prædicat. Tu contra, Trinitatem tollis hypostaseων. Ex his patet Damasum sui cum Græcis consensus aliquod monumentum edidisse, quod in Oriente notum omnibus et testatum esset. Nam nihil prorsus respondere potuit Paulinus, teste Theodoreto. Nullam autem videtur aptius proferri posse monumentum, in quo id præstiterit Damasus, quam epistola ad Paulinum. Objicit Petavius synodi Romanæ epistolam sub eodem Damaso, in qua una hypostasis et essentia docetur. Sed hypostasis vocem merito desse in exemplaribus Latinis probavimus, not. a epist. 93, p. 186.

Videor mihi ex his posse concludere neminem prorsus existisse inter Catholicos Orientales, qui unam in tribus personis hypostasim admitteret, præter Paulinum Antiochenum ejusque amicos. Neque etiam dicere verebor tres hypostases immerito a S. Hieronymo, ut loquendi rationem sua sponte non accuratam vituperari. *Tota sæcularium litterarum schola*, inquit in epistola ad Damasum papam, *nihil aliud hypostasim nisi usiam novit: et quisquam, rogo, ore sacrilego tres substantias prædicabit?* Etsi abundabat eruditione S. Hieronymus, videntur tamen hac in re opiniones anticipatæ ei illuisse. Nam Budæus et post eum Henricus Stephanus observant sæpe apud antiquos scriptores hypostasim de iis dici quæ vere existunt, et iis opponi quæ specie tantum aut cogitandi ratione. Unde Budæus in *Commentariis* profert hunc Aristotelis locum *De mundo*, cap. 4: Συλλήβδην δὲ τῶν ἐν ἀέρι φαντασμάτων τὰ μὲν ἐστὶ κατ' ἔμφρασιν, τὰ δὲ καθ' ὑπόστασιν. *Ad summam eorum, quæ in aere apparent, alia specie tenus existunt, alia habent etiam hypostasim.* Addit etiam illud Themistii in *Phys.* II: Ἄ μὴδὲ τῷ λόγῳ χωριστὰ, ταῦτα καὶ ὑποστάσει χωρίζουσι. *Quæ ne ratione quidem separari possunt, ea etiam hypostasi separant.* Cum ergo hypostasis opponatur iis quæ sola ratione aut specie tantum existunt, merito sancti Patres, ut Patrem vere esse patrem, Filium vere esse filium, Spiritum vere esse spiritum ostenderent, tres hypostases prædicarunt contra Sabellium et Noetum, qui cum tres quidem personas dicerent, teste Basilio epist. 214, n. 3, sed hoc personæ nomen ad metaphoricum sensum detorquerent: aliquid eis opponi debuit, quod pariter eludere non possent. At nihil ad eam rem aptius, nihil significantius hypostasis voce. Unde Sabellius unum prorsus hypostasi Deum esse contendebat, ut ibidem testatur Basilius.

§ II.

I. *Videtur S. Basilius prima specie pugnare cum S. Athanasio et S. Gregorio in tribus hypostasibus defendendis.* II. *Non tamen discedit a debita animi moderatione. Quo sensu hanc quæestionem magni momenti esse dixit. Quo sensu cum defensoribus unius hypostasis communionem in eundem negavit*

I. Quamvis S. Basilius in defendendis tribus

A hypostasibus traditionem Ecclesiæ secutus sit, forte tamen a nonnullis eo nomine accusabitur, quod nimio abreptus studio a temperamenti in synodo Alexandrina præscriptis discesserit. Cum enim audisset anno 375 Paulinum acceptis Roma perhonorificis litteris vehementer efferri, ejusque amicos cum Ecclesia S. Meletii conjungi velle, ac operam dare ut Terentium in partes sua traherent; statim scripsit ad hunc comitem, ut ejus animum præoccuparet, aut si qua eum opinione adversarii præoccupassent, penitus convelleret. In hac autem epistola sic suam de hypostasibus sententiam exponit: Οὐ μέντοι τούτου γε ἕνεκεν δυνάμεθά ποτε ἑαυτοὺς πείσαι, ἢ Μελέτιον ἀγνοῆσαι, ἢ τῆς ὑπ' αὐτὸν Ἐκκλησίας ἐπιλαθέσθαι, ἢ τὰ ζητήματα, ὑπὲρ ὧν ἐξ ἀρχῆς ἡ διάστασις γέγονε, μικρὰ ἠγήσασθαι, καὶ ὀλίγην ἔχειν διαφορὰν νομίσαι πρὸς τὸν τῆς εὐσεβείας σκοπόν. Ἐγὼ γάρ, οὐχ ὅπως εἰ ἐπιστολὴν τις ἀνθρώπων δεξιόμενος ἐπ' αὐτῇ μέγα φρονεῖ τούτου ἕνεκεν ὑποσταλῆναί ποτε καταδέξομαι· ἀλλ' οὐδ' ἂν ἐξ αὐτῶν ἤκη τῶν οὐρανῶν, μὴ στοιχῆ δὲ τῷ ὑγιαίνοντι λόγῳ τῆς πίστεως, δύναιμαι αὐτὸν κοινωνὸν ἠγήσασθαι τῶν ἁγίων. *Non idcirco tamen mihi ipse unquam persuadere possim, ut aut Meletium ignorem, aut Ecclesiæ cui præest obliviscar aut quæstiones, de quibus ab initio nata dissensio, exiles putem, et parvi ad pietatis propositum momenti. Ego enim non solum, si quis ob acceptam ab hominibus epistolam efferatur, non idcirco abstrahere unquam et subduci patiar: sed neque, si ex ipsis missa sit cælis, nec sanam ille profiteatur fidei doctrinam, possum illum sanctorum communionis participem existimare.* Cur autem de hac quæstione et de Paulino sic sentiat, hanc affert rationem quod Paulinus, dum unam hypostasim, tres personas perfectas admittit, in hoc a Sabellio non discedat, qui pariter unam hypostasim, et tres personas admiserat. Quare contendit Basilius conjunctionem cum ejusmodi hominibus unam hypostasim profitentibus, sine gravissimis incommodis iniri non posse: Τίς δ' ἂν γένοιτο τῆς διαβολῆς ταύτης χαλεπωτέρα, καὶ μᾶλλον δυναμένη τοὺς πολλοὺς διασαλεῦσαι, ἢ εἰ φανείησαν τινες ἐξ ἡμῶν Πατρός καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος μίαν ὑπόστασιν λέγοντες. *Quænam autem hac calumnia gravior esse possit, et ad multos commovendos aptior, quam si qui ex nobis videantur Patris et Filii et Spiritus sancti unam hypostasim dicere?* In eadem sententiam sic alloquitur Epiphanium in epistola 258, n. 3: Ἰκανῶς δὲ μου κάκεινο τὴν ψυχὴν παρεκάλεσε, τὸ προστεθεὶν παρὰ τῆς σῆς ἀκριβείας τοῖς λοιποῖς καλῶς καὶ ἀκριβῶς θεολογηθεῖσι· τὸ τρεῖς ἀναγκαῖον εἶναι τὰς ὑποστάσεις ὁμολογεῖν. Ὡστε τοῦτο καὶ οἱ κατὰ Ἀντιόχειαν ἀδελφοὶ διδασκέσθωσαν παρὰ σοῦ πάντως δὲ που καὶ ἐδιδάχθησαν· οὐ γὰρ ἂν εἴλου δηλονότι τὴν πρὸς αὐτοὺς κοινωνίαν, μὴ τοῦτο αὐτῶν μάλιστα τὸ μέρος ἀσφαλίστατος. *Valde autem meum illud etiam animum recreavit, quod diligentia tua cæteris præclare et accurate tractatis adjecit,*

necesse esse tres hypostases confiteri. Quapropter fratres Antiocheni hoc etiam a te edoceantur; profecto autem jam edocti sunt: nam sine dubio eorum amplexus non esset communionem, nisi maxime tibi de hoc capite cautum esset.

Videntur hæc prima specie pugnare cum Gregorii Nazianzeni de hac quæstione iudicio, et summa Athanasii in sedanda discordia animi moderatione. Hæc enim controversia videtur Gregorio (or. 21, p. 396) *res prorsus ridicula vel miseranda, ὡς λίαν γέλοϊον ἢ ἐλεεινόν. levis et jejuna de vocum sono altercatio, ἡ περὶ τὸν ἦχον μικρολογία.* Plenis manibus Athanasium laudat, qui *utraque parte leniter et benigne accita, verborumque sententia diligenter et accurate perpensa, posteaquam concordem reperit, nec, quantum ad doctrinam, ullo modo inter se dissidentes, ita negotium transegit, ut nominum usum concedens rebus eos constringeret.* Num igitur Basilius cum Gregorio et Athanasio pugnat, ac permagni ad pietatem momenti esse censet, quod isti levissimi esse momenti ducebant? Num necessarium confiteri esse statuit, quod cujusque arbitrio relinquebant; et quibus nullam prorsus modestiam volebant exhiberi, eos ad communionem negat admitti oportere?

II. Ut S. Patris sententia perspiciatur, observandum est: 1° eum accuratissime servare quod præcipue ab Alexandrina synodo sancitum fuerat, ut neutra pars alteri hæresis aut erroris notam inureret. Hoc maxime ridiculum vel potius miserandum Gregorio videbatur, quod *de fide controversia esse videretur levis et jejuna de vocum sono altercatio: quod objiceretur. Sabellianismus ob tres personas, et Arianismus ob tres hypostases; quod eo tandem res adducta esset, ut periculum esset, ne orbis terrarum fines una cum syllabis abrumperentur.* Nihil ejusmodi commissum a Basilio, qui in hac ipsa ad Terentium epistola adversarios suos domesticos fidei appellat, eosque simplicitate magis, quam malitia ad Sabellianorum loquendi similitudinem accedere fatetur, et in pluribus aliis locis eorum fidei testimonium tribuit, ut in epist. 156, n. 1, ubi eos, qui Antiochiæ inter se dissident sententia divisos esse negat. Hinc etiam in epist. 238, n. 3, fratres Antiochenos vocat eos qui a Paulini partibus stabant, precatur ut Ecclesiam Antiochenam, quæ in doctrina consentit, aliquando conjunctam videre contingat, nec jam ipsa contra se recta fides scissa sit.

Non erat ergo Basilius ex vehementi illo hominum genere, de quibus Hieronymus in epistola ad Damasum papam sic loquitur: *Interrogemus, inquit, quid tres hypostases posse arbitrentur intelligi. Tres personas subsistentes aiunt: respondemus nos ita credere. Non sufficit sensus, ipsum nomen efflagitant: quia nescio quid veneni in syllabis latet. Clamamus, si quis tres hypostases, ut tria enypostata, hoc est tres subsistentes personas, non confiteretur, anathema sit. Et quia vocabula non ediscimus, hæretici judicamur.* Deerat sane ejusmodi homini-

bus eximia illa virtus, quæ in omnibus Basili dictis et factis elucebat, lenitas et animi moderatio. Suspicatur tamen Tillemontius (t. XII, p. 46) Hieronymum non sibi constare in his narrandis. Nam cum vehementes illi trium hypostasium defensores, inquit eruditus scriptor, nihil aliud peterent ab Hieronymo, nisi ut tres hypostases confiteretur; quomodo non eos placasset trium hypostasium confessione? Deinde vero postquam tres hypostases confessum se esse narravit, cur statim addit, *Et quia vocabula non edicimus?* Videntur hæc pugnantia Tillemontio. Sed minus animadvertit doctissimus criticus Hieronymum hoc loco non tres hypostases confiteri, sed medium se esse velle inter utrasque partes. Non enim dicit, Si quis tres hypostases non confiteretur, anathema sit: sed is est sensus illius verborum: Si quis tres hypostases confitendo, non ut tres personas subsistentes, sed ut tres substantias confitemur, anathema sit. Id patet ex his quæ sequuntur: *Si quis autem hypostasim usiam intelligens, non in tribus personis unam hypostasim dicit, alienus a Christo est.* Secum ergo non pugnat Hieronymus, sed neutram loquendi rationem amplectens, quidquid utrique poterat inesse vitii, id prorsus rejiciebat, nec tamen placare poterat morosos illos adversarios.

2° Neque etiam reprehendendus Basilius, quod exortam de hypostasibus controversiam magni esse momenti duxerit, neque in hoc pugnat cum synodo Alexandrina. Etsi enim hæc quæstio tanti esse non debebat, ut inter Catholicos idem sentientes pax dissiliret; erat tamen satis magni momenti, si spectetur hæreticorum ad accusandam Ecclesiam ingenium proclive. Cum enim Catholicis Sabellianismum affingere non desinerent, campum illis ad calumnias aperuisset unius hypostasis ad exemplum Sabellii confessio. Quare cum Epiphano assentitur, necesse esse tres hypostases confiteri; nequaquam id necessarium esse putat, ut Catholicus aliquis habeatur, sed ut locus Arianorum calumniis non detur, addo etiam, ut servetur accepta a majoribus traditio.

3° Cum tanto animi ardore in id incumbit Basilius, ne unius hypostasis defensores cum Ecclesia Meletii jungantur, seque adduci posse negat, ut Paulinum communionis sanctorum participem agnoscat; diligenter expendendum quid ei propositum fuerit. Non enim id agebatur, ut schismati Antiocheno finis imponeretur, et ad legitimum pastorem S. Meletium oves redirent. Si tanti commodi spes affulsisset, certo scio Basilius omnia paci et charitati posthabiturum fuisse, ac libenter suscepturum Paulini plebem et clerum, etiamsi unam hypostasim admitterent. Sed Paulini amicorum consilia omnia eo spectabant, ut Paulinus, excluso S. Meletio, solus Antiochiæ præesset. Hinc Basilius in eadem epist. 214, n. 1, adduci se posse negat, *ut aut Meletium ignoret, aut Ecclesiæ cui præest Meletius obliviscatur.* Non immerito ergo

communione cum Paulino ineundam negabat; A quippe cum iniri non posset, quin Meletius rejiceretur, qui solus Antiochiæ legitimus erat episcopus. Eadem de causa Basilius (epist. 258, n. 3) leniter reprehendit in Epiphania initam cum Paulini Ecclesia communionem: non quod unius hypostasis defensores excommunicandos et ab Ecclesia eiciendos duceret; sed Epiphania constantiam requirebat, qui cum tres hypostases necesse esse confiteri censeret, cum hominibus unam hypostasim profitentibus communicaverat, spreta et rejecta Meletii communionem. Fecit eadem defendendi Meletii necessitas, ut unius hypostasis professio, quæ magno aliquo commodo compensata, levis visa esset, cum maximis in Meletium injuriis conjuncta, permagni esse momenti videretur. Neque etiam ab Arianorum calumniis valde metuendum fuisset, si una hypostasis, veluti nævus quidam tolerabilis et ignoscendus, veniam apud Catholicos habuisset, sed si summum honorem ac celebritatem adeptus esset, ac magna Meletii Ecclesia pusillo Paulini conventui fuisset adjuncta, velut si flumen rivulo adjungatur; tunc Arianis patuisset latissimus ad calumniandum campus.

§ III.

I. Vituperatus a nonnullis S. Basilius, quod Dei titulum Spiritui sancto non semper tribuerit. II. Hoc temperamento usus est, ut infirmis consuleret et Ecclesiam suam hæreticorum furori subtraheret. III. Neutrum prorsus vituperandum. IV. Objecta solvuntur. V. Basilius semper idem sentiens non semper eodem modo in hæreticis refellendis versatur.

I. Nunc aliud reprehensionis genus, longe diversum superiori, propulsandum a S. Basilio. Quod enim interdum de sancto Spiritu sic disserit, ut nomen Dei non tribuat, id et nonnullis olim indignationem movit, nec desunt hodie qui Basilius hac in re fortitudinem animi et constantiam requirant. Prodiit paucis ab hinc annis opusculum quoddam, in quo de Basilio facto disseritur. Basilium reprehendit auctor opusculi, non tamen sine debita tanto doctori reverentia, quod animi moderationem et lenitatem longius produxerit. Existimat illius consilium non modo eos exitus non habuisse, quos sibi proponebat, ut placarentur Pneumatomachi, et reducerentur infirmi, sed etiam locum dedisse occultis hæreticis, qualis erat Eustathius Sebastenus, sese cum Basilio jungendi: pluribus autem displicuisse non solum monachis, sed etiam episcopis ac ipsi S. Meletio. Negat idem scriptor certo constare an S. Athanasio probata fuerit Basilio agendi ratio: variam ea de re censet fuisse Gregorii Nazianzeni sententiam: ac ipsum etiam Basilium, cum videret se rem præclarissimam non facere, in gratiæ loco hoc petiisse a Spiritu sancto ejusque divinitatis defensoribus; postea autem hoc temperamentum missum fecisse, quo nunquam usus est in defendendo consubstantiali. Nemo fere est qui tot rationum momentis

undiquæ exquisitis et comportatis, non prima specie manus dandas esse putet. Sed si singula vestigentur accuratius, aliud prorsus feretur de S. Basilio iudicium.

II. Duabus potissimum de causis S. doctor Dei voce interdum in prædicanda S. Spiritus divinitate abstinuit. Prima erat, ut infirmis consuleret: altera ut furentibus hæreticis locum præriperet perturbandæ et vastandæ Cappadociæ.

Cum Tarsensis Ecclesia in Arianorum manus incidisset, catholici presbyteri cum episcopo hæretico communicare volebant, ac seorsim, ut in pluribus aliis Ecclesiis factum est, plebem suam regerant. Sed inter eos exorta dissensio, ac Cyriaco presbytero, cujus fides in suspicionem venerat, alii presbyteri conditiones nonnullas ferebant, quibus ille assentiri volebat. Consultus Basilius duas ea de re epistolas scripsit, alteram ad presbyteros Tarsenses, alteram ad ipsum Cyriacum. Demonstrat (epist. 113) presbyteris in eo statu res Ecclesiæ versari, ut nihil antiquius esse debeat, quam membra divulsa conjungere. *Fiet autem conjunctio, inquit, si velimus, quibus in rebus animas non lædimus, in his nos ad infirmiores accommodare. Cum igitur ora multa in Spiritum sanctum aperta sint, ac linguæ ad jaciendas in illum blasphemias sint exaculæ, rogamus vos ut, quantum in vobis est, ad parvum numerum blasphemantes redigatis; et qui Spiritum sanctum creaturam esse non dicunt, eos recipiatis in communionem, ut blasphemare relinquatur soli, ac vel pudore suffusi ad veritatem redeant, vel, si in peccato manent, auctoritate careant ob paucitatem. Nihil igitur amplius exposcamus: sed volentibus nobiscum conjungi fratribus fidem Nicænam proponamus: ac si ei assentientur, illud quoque exigamus, Spiritum sanctum creaturam dici non oportere, et eos qui dicunt, recipi ab ipsis in communionem non debere. Nihil autem præter hæc exposcendum esse censeo.* Ipsum autem Cyriacum hortatur (epist. 114), ut fidem Nicænam profiteatur, nec ullam in ea vocem rejiciat, ac præterea Spiritum sanctum creaturam dici non debere, nec cum iis qui dicunt, communicandum esse declaret. Non probabat ergo Basilius hanc legem Cyriaco imponi, ut Dei nomen Spiritui sancto tribueret, modo rem hoc nomine significatam confiteretur.

Quod autem observari voluit ad sanandos et reducendos infirmiores, id ipse observavit, ut pravorum hæreticorum insidias Ecclesia Cæsariensis effugeret. Res a S. Gregorio Nazianzeno sic narratur, or. 20, p. 364: *Οἰκονομεῖν δὲ τοὺς λόγους ἐν κρίσει, τῶν ἀναγκαίων ἐνόμιζε, τῷ θείῳ Δαβὶδ περὶ τοῦτου συμβούλῳ χρώμενος, καὶ μικρὸν ὅσον τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν διαφέρειν, καὶ τὴν τῶν αἰρετικῶν δυναστείαν, ἕως ὃ τῆς ἐλευθερίας ἐπιλάβῃ καιρὸς, καὶ δῶ τῆ γλώσση τὴν παρρησίαν. Οἱ μὲν ἐξήτουν λαβέσθαι γυμνῆς τῆς περὶ τοῦ Πνεύματος φωνῆς, ὡς εἶη Θεός (ὅπερ ὄν ἀληθὲς, ἀσέβης ἐκεῖνοις ὑπελαμβάνετο, καὶ τῷ κακῷ προστάτῃ τῆς ἀσεβείας), ἵνα τὸ*

μὲν τῆς πόλεως μετὰ τῆς θεολόγου γλώσσης ὑπερορίσω-
 σιν, αὐτοὶ δὲ κατασχόντες τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τῆς
 ἑαυτῶν κακίας ὀρμητήριον ποιησάμενοι, ἐντεῦθεν τὸ
 λειπόμενον ἅπαν, ὡς ἐκ τινος ἀκροπόλεως καταδράμω-
 σιν. Ὁ δὲ ἐν ἄλλαις μὲν φωναῖς γραφικαῖς καὶ μαρτυ-
 ρίαις ἀναμφιλέκτοις ταυτὸν δυναμέναις, καὶ ταῖς τῶν
 συλλογισμῶν ἀνάγκαις οὕτως ἤγγχε τοὺς ἀντιλέγοντας,
 ὥστε μὴ ἀντιβαίνειν ἔχειν, ἀλλ' οἰκταῖς συνθεῖσθαι
 φωναῖς, ἔπερ δὴ καὶ μεγίστη λόγου δύναμις καὶ
 σύνεσις δηλώσει, ὅτι καὶ ὁ λόγος ὄν περὶ τούτου συνέ-
 γραψε κενῶν τὴν γραφίδα, ὡς ἐκ πυξίδος τοῦ Πνεύ-
 ματος. Τὴν δὲ κυρίαν φωνὴν τέως ὑπερετίθετο, παρά τε
 τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, καὶ τῶν γνησίων τούτου συναγων-
 ιστῶν χάριν αἰτῶν, τῇ οἰκονομίᾳ μὴ δυσχεραίνειν,
 μηδὲ μιᾶς ἀντεχομένους φωνῆς, τὸ πᾶν ἀπολέσαι δι'
 ἀπληστίαν, τῷ καιρῷ παρασυρείσης τῆς εὐσεβείας. B
 Αὐτοῖς μὲν γὰρ οὐδεμίαν εἶναι ζημίαν ὑπαλλαττομένων
 μικρὸν τῶν λέξεων, καὶ φωναῖς ἄλλαις τὸ ἴσον διδασκο-
 μένοις· οὐδὲ γὰρ ἐν ῥήμασιν ἡμῖν εἶναι τὴν σωτηρίαν
 μᾶλλον ἢ πράγμασι· μηδὲ γὰρ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος
 ἀποβαλεῖν ἂν, εἰ τὴν ἠλειμμένου φωνὴν ἀντὶ τῆς
 Χριστοῦ πρὸς ὀλίγον ἐπιζητοῦντες, ἠξίουσιν μεθ' ἡμῶν
 τάττεσθαι· τῷ δὲ κοινῷ μεγίστην ἂν βλάβην γενέσθαι,
 τῆς Ἐκκλησίας κατασχεθείσης. *Cæterum sermones
 cum iudicio disponere, de Davidis consilio et sen-
 tentia⁶, necessarium esse iudicabat, ac belli tem-
 pus, et hæreticorum principatum aliquantisper to-
 lerare, quoad libertatis tempus successisset lin-
 guæque libertatem ac licentiam attulisset. Illi
 enim nudam et apertam vocem de Spiritu sancto,
 quod Deus esset, arripere studebant (quod quidem C
 tametsi verum erat, impium tamen illis atque im-
 probo impietatis antistiti videbatur), ut eum qui-
 dem cum theologica lingua civitate pellerent, ipsi
 autem Ecclesiam occuparent, eamque sceleris sui
 propugnaculum efficerent, atque hinc deinde, ve-
 lut ex arce quadam, id omne, quod reliquum erat
 popularentur. At ille in aliis quidem vocibus e
 Scriptura petitis, testimoniisque minime dubiis
 eandem vim habentibus, necessariisque argumen-
 tis, adversarios ita comprimebat, ut nullo modo
 repugnare ac contra niti possent: sed quæ maxima
 sermonis virtus et prudentia est, propriis vocibus
 constringerentur, quemadmodum is liber, quem hoc
 argumento edidit, perspicue ostendet, in quo cala-
 mum quasi ex Spiritus pyxide movet. Sed tamen D
 propriam vocem interim usurpare differebat, tum
 ab ipsomet Spiritu, tum a sinceris ipsius propugna-
 toribus in gratiæ loco hoc petens, ne hoc suo consilio
 offenderentur; nec committerent, ut dum unam vocu-
 lam mordicus retinere conarentur, propter inexple-
 bilem cupiditatem omnia perderent, convulsa nimi-
 rum turbulento tempore ac distracta pietate. Ipsos
 enim nihil ex eo incomodi ac detrimenti accepturos,
 si vocabula paulum immutarentur, modo aliis verbis
 eadem docerentur (neque enim salutem nostram in*

*A verbis potius quam in rebus consistere: quippe cum
 ne Judæi quidem rejiciendi sint, si ad aliquod tem-
 pus pro Christo vocem Uncti sibi concedi postulan-
 tes, in nostrum numerum atque ordinem ascribi
 velint): at reipublicæ non majorem perniciem ac
 pestem afferrî, quam si Ecclesia ab hæreticis occu-
 paretur. In hac Basilii agendi ratione, sive infir-
 mis consulat, sive hæreticorum furori Ecclesiam
 suam objicere caveat, haud equidem video quid
 reprehendi possit.*

III. Quod spectat ad lenitatem in infirmos ad-
 hibitam: 1° nihil illa catholico dogmati, nihil usi-
 tato ad exprimendum dogma sermoni nocebat.
 Tutum erat dogma cum Nicænæ fidei professione,
 tum iis quæ huic formulæ Basilii adjicenda du-
 cebat. Quinetiam tota illa accomodatio eo specta-
 bat, ut quamplurimi ad confitendam in Ecclesia
 divinitatem sancti Spiritus allicerentur: nec sane
 consentaneum erat (ep. 113), ut cum hæretici li-
 benter in sua communionem retinerent eos etiam qui
 hæretice non sentiebant. Catholici a sua remove-
 rent eos qui catholice sentiebant. Neque etiam de
 catholici sermonis auctoritate quidquam detrahe-
 batur. Etsi enim infirmis concedebatur ut Spiritum
 sanctum non appellarent Deum, non tamen con-
 cedebatur ut hanc vocem damnarent, nec idcirco
 illam alii Catholici usurpare et prædicare desine-
 bant. Quare spes erat infirmos, dum quotidie in
 Ecclesia Spiritum sanctum Deum appellari audiunt,
 atque huic voci aures assuefaciunt, brevi inanem
 illum scrupulum deposituros. Atque hæc maxime
 spes Basilium fovebat. *Enimvero persuasum mihi
 est, inquit (ep. 113), diuturniore inter nos consue-
 tudine ac mutua citra contentionem exercitatione,
 si quid etiam amplius adjiciendum sit explanandi
 causa, daturum id Dominum, qui ipsum diligentibus
 omnia cooperatur in bonum⁷.*

2° Non animadvertunt ii, quibus hæc agendi ra-
 tio non placet, magnum esse discrimen inter ea
 quæ hæreticis ignave et turpiter, et ea quæ infir-
 mis benigna quadam accommodatione concedun-
 tur. (5). Hoc tantum petebat a Basilio Modestus im-
 peratoris nomine, ut unam vocem, nempe consub-
 stantiale, e fidei symbolo tolli pateretur. At Basi-
 lius ne unam quidem syllabam sacerorum do-
 gmatum prodi, nihil prorsus addi aut demi, ac
 ne ipsum quidem formulæ ordinem mutari de-
 bere respondit. Idem tamen iis qui, cum catholice
 sentirent, nondum Nicænæ formulam receperant,
 benignæ excusationis veniam non denegabat, sal-
 tem in episcopatus primordiis, ut perspicitur ex
 epist. 52. Aliud est enim infirmis unam aliquam
 vocem remittere, aliud hæreticorum artibus aut
 minis concedere; ut ea vox e catholici sermonis
 usu amandetur. Si concessum fuisset hæreticis ut
 consubstantiale deleretur, triumphum illi egissent

⁶ Psal. cxi, 3. ⁷ Rom. viii, 28.

(5) Nyss. i, Eunom. 314. Theodoret., lib. iv, c. 18.

ex Ecclesia, quæ non eos recepisse, sed ab eis recepta videretur; quod quidem nunquam committendum esse merito docet Basilius in epist. 266. At iisdem redeuntibus sine consubstantialis professione, non tamen sine professione fidei hac voce contentæ; numerum filiorum suorum augebat Ecclesia, incolumi prorsus traditionis deposito.

3° Sententiæ suæ magnos ascriptores et imitatores habuit Basilius. Præter Athanasium, qui Basilii factum probavit et defendit, ut modo videbimus, Basilium imitatur Gregorius Nazianzenus in oratione 44, p. 710, ubi sic loquitur: Συμβῶμεν ἀλλήλοις πνευματικῶς· γενώμεθα φιλάδελφοι μᾶλλον ἢ φίλοι. Δότε τὴν δύναμιν τῆς θεότητος, καὶ δώσωμεν ὑμῖν τῆς φωνῆς τὴν συγχώρησιν· ὁμολογήσατε τὴν φύσιν ἐν ἄλλαις φωναῖς, αἷς αἰδεῖσθε μᾶλλον· καὶ ὡς ἀσθενεῖς ὑμᾶς ἰατρούσομεν, ἔστιν ἅ καὶ τῶν πρὸς ἡδονὴν παρακλέψαντες. Αἰσχροὺς μὲν γὰρ, αἰσχροὺς καὶ ἰκανῶς ἄλογον, κατὰ ψυχὴν ἐρρωμένους, μικρολογεῖσθαι περὶ τὸν ἦχον, καὶ κρύπτειν τὸν θησαυρὸν, ὡσπερ ἄλλοις βασκαίνοντας, ἢ μὴ καὶ τὴν γλῶσσαν ἀγιάσητε δεδοικότες· αἰσχρὸν δὲ ἡμῖν ὁ ἐγκαλοῦμεν παθεῖν, καὶ μικρολογίαν καταγινώσκοντας, αὐτοὺς μικρολογεῖσθαι περὶ τὰ γράμματα. Μιᾶς θεότητος, ὧ οὗτοι, τὴν Τριάδα ὁμολογήσατε, εἰ δὲ βούλεσθε, μιᾶς φύσεως· καὶ τὴν Θεὸς φωνὴν παρὰ τοῦ Πνεύματος ὑμῖν αἰτήσομεν. Δώσει γὰρ, εὐ οἶδα, ὁ τὸ πρῶτον δοὺς καὶ τὸ δεύτερον, καὶ μάλιστα, εἰ δειλία τις εἴη πνευματικὴ, ἀλλὰ μὴ ἔνστασις διαβολικὴ τὸ μαχόμενον. Ἐτι σαφέστερον εἶπω καὶ συντομώτερον, μήτε ὑμεῖς ἡμᾶς εὐθύνητε τῆς ὑψηλοτέρας φωνῆς (φθόνος γὰρ οὐδεὶς ἀναβάσεως), οὔτε ἡμεῖς τὴν ἐφικτὴν τέως ὑμῖν ἐγκαλέσομεν, ἕως ἂν καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ πρὸς τὸ αὐτὸ φέρησθε καταγώγιον· οὐ γὰρ νικῆται ζητούμεν, ἀλλὰ προσλαβεῖν ἀδελφοὺς, ὧν τῷ χωρισμῷ σπαρασσόμεθα· *Verum spiritualiter inter nos hanc controversiam transigamus: fraternæ potius charitatis studium, quam nostri amorem præ nobis feramus. Vim divinitatis ac potentiam nobis date, et nos vicissim divinitatis vocem vobis concedemus. Naturam aliis vocibus, quibus plus tribuitis, confiteamini: ac vos, ut infirmos curabimus, nonnulla vobis grata et jucunda suffurantes. Etenim turpe quidem illud est, turpe, inquam, ac perabsurdum, cum animo optime valeatis, circa vocis sonum jejunos et minutos vos præbere, ac thesaurum occultare, quasi aliis eum invidentes aut metuentes, ne linguam quoque vestram sanctificetis; turpius autem nobis est eodem vitio teneri, quod vobis objicimus, atque, cum anxiam vestram de minutis rebus contentionem damnemus, litterarum tamen minutias anxie urgere. Trinitatem, οὐ viri, unius deitatis esse fateamini, aut, si magis placet, unius naturæ: atque hanc vocem, Deus, a Spiritu vobis postulabimus. Dabit enim profecto secundum, qui primum dedit, idque potissimum, si id de quo pugnatur, spiritualis quædam timiditas fuerit, ac non diabolica contentio. Atque, ut apertius et compendiosius loquar, sic inter nos agamus, ut nec vos, sublimioris vocis*

*A ergo, nos in crimen vocetis (nec enim invidia et reprehensione premi debet hujusmodi ascensus), nec nos vicissim eam vocem, cujus modo capaces estis, vobis objiciemus: quoad alio itinere ad idem hospitium feremini. Non enim victoriam ambimus, sed ut fratres, quorum separatione distorquemur, ad nos redeant, laboramus. Hæc Gregorius disse-
rebat Constantinopoli: ejusque animi moderatio-
nem paulo post ipsa synodus Constantinopolitana
judicii sui auctoritate comprobavit, quæ Dominum
appellavit Spiritum sanctum, sed ut iis consuleret
quorum animis scrupulus, subabsurdus ille quid-
em, sed tamen ignoscendus insidebat, Dei vocem
in symbolum inserendam esse non censuit.*

*B Sed forte indulgentia in infirmos ipsa humanitatis
specie placebit, at minus considerata, nimiumque
remissa videbitur Basilii cum improbis hæreticis
agendi ratio. Sed tamen si alterum probetur, alte-
rum improbari non potest. Nam cum Arianis ad-
itum in Cappadociam hoc temperamento interclude-
ret Basilius, tunc, si unquam alias, plurimis infir-
mis consulebat, quos persecutio in maximum peri-
culum conjecisset. Deinde vero non indigna res erat
charitate Basilii, ne furentibus quidem hæreticis
amplius quidquam proponere, quam quod omnino
necessarium ad catholicum dogma judicabat?*

*C Illud autem in primis observandum est, nequa-
quam commisisse Basilium, ut Dei nomen Spiritui
sancto in Ecclesia tribui desineret, sed sæpe illi
hunc titulum et per se et per alterum se ipsum,
Gregorium Nazianzenum, tribuisse. Id testatur
Gregorius Nazianzenus, qui his, quæ modo retu-
limus, statim addit (p. 364): Ἐπεὶ ὅτι γε παντὸς
μᾶλλον ἢ δεῖ τὸ Πνεῦμα Θεόν, δῆλον μὲν ἐξ ὧν καὶ δη-
μοσίᾳ τοῦτο πολλάκις ἐκήρυξεν, εἰ ποτε καιρὸς ἦν, καὶ
ἰδίᾳ τοῖς ἐρωτῶσι προθύμως ἀνωμολόγησε, σαφέστερον
δὲ πεποίηκεν ἐν τοῖς πρὸς ἐμὲ λόγοις, πρὸς ὃν οὐδὲν
ἀπόρρητον ἦν αὐτῷ περὶ τούτων ποινολογουμένῳ,
μηδὲ ἀπλῶς τοῦτο ἀποφηνάμενος, ἀλλ', ὁ μηδέπω
πρότερον πολλάκις πεποίηκεν, ἐπαρασάμενος ἑαυτῷ
τὸ φοικωδέστατον, αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος ἐκπεσεῖν,
εἰ μὴ σέβει τὸ Πνεῦμα μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὡς
ὁμοούσιον καὶ ὁμότιμον. Εἰ δὲ μέ τις δέξαιτο κοινω-
νὸν ἐκείνου καὶ τοῖς τοιούτοις, ἐξαγορεύσω τι καὶ τῶν
τοῖς πολλοῖς τέως ἀγνωσμένων, ὅτι τοῦ καιροῦ στενοχω-
ροῦντος ἡμᾶς, ἑαυτῷ μὲν οἰκονομίαν ἐπέτρεψε, ἡμῖν
δὲ τὴν παρρησίαν, οὐς οὐδεὶς ἐμελλε κρίνειν, οὐδὲ ἀπο-
βάλλειν τῆς πατρίδος ἀφανείᾳ τετιμημένους, ὡς ἐξ ἀμφο-
τέρων ἰσχυρὸν εἶναι τὸ καθ' ἡμᾶς Εὐαγγέλιον· *Nam quod
alioqui melius quam quivis alii, Spiritum sanctum
Deum agnosceret, cum ex eo perspicue constat,
quod et hoc sæpe de loco superiore, quoad per
tempus licebat, prædicavit, et privatim apud eos, a
quibus interrogabatur, haud cunctanter confessus
est: tum vero in suis ad me sermonibus apertius
id demonstravit (neque enim quidquam unquam,
cum de his rebus mecum colloqueretur, animo
tectum occultumque habuit) non simpliciter hoc
affirmans, sed, quod antea ipsi per raro acciderat,**

sibi rem omnium maxime horrendam imprecatus, nempe ut ab ipso Spiritu excideret, nisi cum Patre et Filio Spiritum, ut consubstantialem et honore parem, veneraretur. Quod si quis me in tantis quoque rebus, illius socium admiserit, aliquid, quod plerisque incognitum ante fuit, evulgabo. Nam cum tempus in summas angustias nos redigeret, hanc ipse rationem inibat, ut sibi quidem œconomiam, nobis autem, quos ob nominis obscuritatem nemo in iudicium adducturus, patriaque ejecturus esset, loquendi libertatem committeret. Atque ita Evangelium nostrum firmum et validum erat, utriusque præsidio suffultum.

IV. Jam vero perfacile refelluntur quæ eruditum opusculi auctorem detinuerunt, quominus sancti Basilii agendi rationem probaret. Quod ait consilium illius nec ad reducendos infirmos, nec ad placandos Pneumatomachos profuisse, fateor me nescire ex quibus id fontibus hauserit. Quis enim ei dixit pacem inter presbyteros Tarsenses Basilii opera restitutam non fuisse? quis ei dixit nullum exitum habuisse susceptos ab eo labores, ut, quotquot catholice sentiebant, eos in unam consensionem ac communionem adduceret; cum præsertim in epist. 69, ad sanctum Athanasium, spem hujus consilii ad exitum perducendi præ se ferat: in alia autem ad eundem Athanasium (ep. 82) aliquanto post scripta declaret, quidquid circa fidem sanum est in Cappadocia et vicinis locis vere ad eorum, qui idem sentiunt, communionem et unitatem propendere? Quod spectat ad Pneumatomachos, semper illi quidem bellum inexpiabile cum Basilio gessere, sed tamen certa et explorata res est, gravissimas eum procellas a Cappadocia propulsasse, non solum magnis præliis sustinendis, sed etiam prudenti secessu, cum hæreticorum insidias anno 374 declinavit. Erant enim in insidiis collocati, ut una voce ex ejus ore arrepta, impetum in Ecclesiam facerent. Quare tot ac tanta prælia non certasset Basilius, nisi cauta et provida consilia præcessissent: non tot fulsissent miracula, non Cappadociam Valens unam ex omnibus provinciis eximiam habuisset, si Basilius non plus movisset Ecclesiarum utilitas, quam calidiorum ingeniorum querelæ.

Non tutiori fundamento nititur quod ait idem scriptor, occultos hæreticos, qualis erat Eustathius, hac Basilii accommodatione et facilitate usos esse, ut sese cum eo conjungerent, ac gravissimis postea illum calumniis vexarent. Jam dudum conjunctissime cum Eustathio et amantissime vixerat Basilius, antequam hæc de Spiritu controversia prodiret. Non multo post exortam hanc controversiam dissiluit eorum amicitia, propterea quod Basilius, etsi in probanda et periclitanda hominum suspectorum fide morosus non erat, ita tamen in constringendo et firmissimis nodis tenendo Eustathio cautus fuit, ut cum iste hæc vincula effugere non posset, odium et iracundiam in Basilius palam et aperte evomuerit. Basilii ergo lenitas in

defendenda Spiritus divinitate nequaquam Eustathium cum eo conjunxit, sed potius summa in hoc dogmate tuendo constantia disjunxit.

Formula autem, cui subscripsit Eustathius, non solius Basilii, sed etiam Theodoti et Meletii opus est; et cum temperamento et accommodatione non careat, nec Spiritum sanctum appellet Deum, quis credat cum opusculi auctore, Basilius propterea Theodoto et Meletio in offensionem venisse, quod Dei nomen interdum Spiritui sancto non tribueret? Magnæ profecto exstiterunt Theodoti Nicopolitani in Basilius injuriæ (ep. 99); sed illius morositatis causa, Basilii communitio cum Eustathio, non vocis unius prætermissio. Metuit aliquandiu Basilius ne S. Meletio, in iis quæ ad Eustathium spectabant, parum æquo uteretur. Sed statim atque in Armeniam profectus, consilii sui rationem sancto exsuli exposuit, summam illius æquitatem expertus est. Quod autem egerat in defendenda Spiritus divinitate, nunquam id ei aut apud alium episcopum purgandi sui laborem attulit.

Auctor opusculi non solum adversarios affligit Basilio, qui nulli exstiteret; sed etiam quos habuit defensores, ab eo avellere conatur, S. Athanasium et S. Gregorium Nazianzenum: ac de altero quidem dubitat, an factum Basilii aliquando probaverit, alterum non semper probasse contendit. Equidem non video quid nobis relictum sit, quod nitamur in rebus criticis, si Basilio patrocinium eripiatur S. Athanasii. Exstant duæ illius epistolæ in Basilius perhonorificæ, altera ad Palladium, altera ad Joannem et Antiochum. In utraque Basilius defendit, accusatum a monachis Cæsariensibus, quod in dogmatis defensione remissius aliquid egisset. Unde Athanasius ait: *Si suspectus esset Basilius in iis quæ ad veritatem spectant, laudabilem fore eorum contentionem. Declarat eum magis pro veritate certare, et eos qui doctrina egent edocere.* Hortatur monachos, ut, respicientes ad propositum veritatis illius et œconomiam, glorificent Dominum, etc. Quænam illa œconomia, quæ monachis Basilii accusandi materiam dedit? quodnam dogma visus est remissius defendere? Nihil sane reperias præter quæstionem de Spiritu sancto. Huc accedit testimonium Gregorii Nazianzeni, cujus ex epistola 27 discimus Basilius, cum die festo S. Euppsychii Deum non appellasset Spiritum sanctum, monachorum querelas in se concitasse. Res ergo et personæ congruunt. Ipsum etiam congruit tempus. Nam Basilius hac usus est œconomia, ac in has incurrit criminationes, antequam sanctus Athanasius e vita migrasset, nempe anno 374.

Quod spectat ad S. Gregorium Nazianzenum, tempus assignari posse non puto, quo factum amici probare desierit. Hanc enim illius animi moderationem, et vivente ipso et mortuo, laudavit, nec laudavit solum, sed etiam imitatus est. Ubi primum accusatus est in quodam convivio Basilius,

exarsit in illius reprehensorem indignatio Gregorii. Postquam venit Constantinopolim Gregorius (6), ut ibi catholicam fidem pene extinctam exsuscitaret, non solum in refellendis hæreticis acrem se et indefessum præbuit, sed etiam in sanandis exemplo Basilii infirmis lenem et moderatum, ut declarat illius testimonium, quod ex oratione 44 deprompsimus. Reversus Constantinopoli orationem habuit in laudes Basilii, in qua inter alia illius præclare facta prudentem illam molestissimo tempore accommodationem recenset.

Temperamentum a Basilio adhibitum eo etiam nomine minus probatur, quod suum ipse consilium repudiaverit, nec quidquam simile in defendendo consubstantiali commiserit. Utrumque sua ponte refellitur. Nullum inconstantiae vestigium hac in re neque in operibus Basilii, neque apud Gregorium Nazianzenum, qui non tam multam operam in defendendo amico insumpsisset, si sui illum facti credidisset pœnituisse. Ipsum etiam consubstantiale infirmioribus animis condonavit Basilius, ut supra diximus.

V. Atque ut tota illius in ejusmodi rebus agendi ratio perspicatur, abs re non erit breviter exponere, quid ab hæreticis redeuntibus aut ab hominibus suspectis pro temporum varietate postulaverit. Sanæ doctrinæ Basilius ab infantia ad extremum usque spiritum retinentissimus fuit: nunquam in ejus cor ulli sermoni a sana doctrina alieno patuit aditus; nulla illi sententiæ mutatio affingi poterat; sed tamen accepta a teneris doctrinæ semina fatetur ipse usu crevisse (ep. 204, n. 6, p. 306; ep. 223, n. 3, p. 338). In iis autem quæ usu et exercitatione illi accesserunt, numerari potest quædam in dignoscendis hæreticorum cavillationibus prudentia, quæ cum in horas mutari solerent, non uno et eodem modo caveri debuerunt. In ea rerum perturbatione, quam Arianorum de simili et dissimilitricæ induxerunt anno 360, nec simile nec dissimile placebat Basilio, sed identitatem naturæ et consubstantiale profitebatur (ep. 8, p. 82). Postea rebus mutatis, cum jam ab Arianorum perfidia non tanta essent pericula, simile secundum essentiam suscipiebat Basilius, modo illud adderetur, *citra ullam differentiam*; secus vero hanc vocem suspectam existimabat (ep. 9, n. 3). Atque hæc quidem Basilius non sua causa statuebat (ipse enim consubstantiale profitebatur), sed si qui suspecti essent, satis esse putabat ad eorum fidem purgandam, ut simili secundum essentiam adderent illud *citra ullam differentiam* (*ibid.*). Ex quo illud etiam perspicui potest, Basilium nemini necessitatem imposuisse consubstantialis profitendi. Neque id mirum videri debet. Nam cum epistolam nonam scriberet, ex qua hæc desumpsimus, communione et amicitia conjunctus erat cum Silvano Tarsensi et pluribus

A aliis episcopis, qui, etsi fidem Nicænam acerrime defenderent, nondum tamen consubstantialis vocem palam et aperte receperant. Notum est omnibus quanta lenitate Athanasius et Hilarius cum ejusmodi hominibus agendum censuerint.

Videntur consubstantiale nondum recepisse qui fidei confessionem e Scripturis depromptam (tom. II, p. 223), *ἑγγραφὸν ὁμολογίαν*, a Basilio petierunt. Unde Basilius eorum consuelens infirmitati promittit se non usurum *nominibus et verbis, quæ ipsis litteris et syllabis non reperiuntur quidem in divina Scriptura, sed tamen insitam Scripturæ sententiam servant*. In fidei confessione, quam ad eos misit, consubstantiale non adhibuit (p. 224): quod quidem Basilius cum metueret ne reprehenderetur, declarat idem sibi propositum non esse ac in aliis operibus; aliud enim esse hæreticos refellere, aliud sanam fidem simpliciter exponere (p. 225).

Non deerant initio episcopatus Basilii, qui consubstantiale nondum recepissent. Hos Basilius partim vituperandos, partim venia dignos judicat (ep. 52, n. 1, p. 145). Sed ejusmodi homines perpauci videntur fuisse. Nam post concilium Tyanense plerique consubstantiali manus dederunt, exceptis triginta quatuor Asianis episcopis, quos minime mirum est communi consilio obstitisse (7). Erat enim hæc regio sic emancipata errori, ut gratias Deo habendas existimet Basilius, *si qui omnino in Asiano tractu extra labem hæreticorum sint*. Sensim itaque evenit, ut ex iis quis catholice sentiebant vix quisquam consubstantiale non admitteret (ep. 331). Postquam autem grassari cœpit hæresis Pneumatomachorum, tum vero non modo nihil amplius detractum est de fide Nicæna, sed etiam aliquid visum est huic formulæ addendum Basilius Cyriacum Tarsensem presbyterum hortatur (ep. 114, p. 207), ut fidem Nicænam recipiat, nec ullam in ea vocem rejiciat; imo huic fidei addat *Spiritum sanctum dici creaturam non oportere, nec cum iis qui dicunt communicandum*. Non multo post Basilius, re cum sancto Meletio et Theodoto deliberata, illud etiam Eustathio præscripsit (ep. 125, p. 216), ut Spiritum sanctum itidem ut Patrem et Filium glorificaret: atque hanc glorificationem deinceps, ut rem necessario addendam synodo Nicænæ, proposuit, ut perspicui potest ex epistolis 175 et 258, n. 2. Nihil magis incendit Pneumatomachos, quam hæc Spiritus glorificatio cum Patre et Filio. Sed Basilius declarat (*De Spir. S.* c. 29, p. 63) se nec gladii nec ignis metu usitatam constanti traditione glorificationem relicturum. Hoc tantum eis concedit (*ib.* c. 25, p. 54) ut quamvis præpositio *cum* aptior sit ad glorificationem persolvendam, si tam uti malint conjunctione, etc. ut in baptismo, id eis, nemine repugnante, liceat.

(6) Naz., ep. 27.

(7) Sozom., lib. vi, c. 42.

§ IV.

I. *Celeberrimum S. Basilii de processione Spiritus ex Filio testimonium refertur.* II. *Græcorum scriptura magnis incommodis laborat.* III. *Latinorum lectio apte cum Basilii doctrina, necessario cum ejus ratiocinatione cohæret.* IV. *Latinorum causa codicum mss. auctoritate defenditur.*

I. Exstat initio libri tertii *Adversus Eunomium* insignis locus, qui cum manifestum habeat de Spiritu ex Filio processione testimonium, si sine lituris ac sine additamentis legatur, gravissimæ Græcos inter et Latinos controversiæ materiam dedit. Defendit hoc catholicæ veritatis præsidium R. P. Ludovicus Vallée, emeritus theologiæ professor ac bibliothecæ Sanctæ Genovefæ præfectus in erudita dissertatione, anno 1721 Parisiis edita apud Delaunay, via Jacobæa. Nihil potius aut melius facere possint, qui rem omnibus vestigiis indagare volunt, quam si eximium illud opus accurate perlegant: quod quidem cum omni argumentorum genere ita cumulatum et illustratum sit, ut nec dubitandi nec addendi locum relinquat, cumque non incommode cum nostris S. Basilii voluminibus compingi possit; libenter sane conticescerem. Sed quia celeberrimus Basilii locus in hac nova editione ita prodiit, ut in codicibus mss. hac in urbe exstantibus legebatur, non ut aliorum codicum longe plurium longeque antiquiorum auctoritas, ac ipsius sententiæ series et junctura postulabant, operæ pretium est huic incommodo mederi, et ex memorata dissertatione in gratiam eorum, quibus ad ipsum fontem adire non vacat, nonnulla derivare.

Ut facilius perspiciatur quid Græci, quid Latini in testimonio Basilii probent aut rejiciant, uncinis includemus quæ a Græcis addita Latini queruntur, asteriscis vero quæ a Latinis propugnata Græci aversantur.

Initio libri tertii proponit Basilius hanc Eunomii blasphemiam ita loquentis: *Cum autem hæc nobis de Unigenito sufficiant, consequens fuerit, ut jam de Paraclito quoque dicamus, non vulgi opiniones temerarias secuti, sed sanctorum in omnibus doctrinam servantes: a quibus cum didicerimus cum dignitate et ordine tertium, tertium quoque natura esse credimus.*

Sic respondet Basilius: *Quod igitur non putet oportere in simplici ac nuda multorum fide permanere, sed artificiosis quibusdam ac captiosis rationibus veritatem rursus ad id quod sibi videtur detrudere, satis ex iis quæ dixit ostendit. Nam multorum opinione contempta qua Spiritum sanctum glorificent, simulat tenere se sanctorum doctrinam: at eos qui eam ipsi tradiderunt, tacet, etiam nunc eadem faciens quæ, dum de Unigenito dissereret, fecisse convictus est. Deinde dicit a sanctis quidem se didicisse tertium, esse ordine et dignitate Spiritum, a seipso autem credere, natura quoque tertium esse. Qui vero sint sancti illi, et in quibus scriptis hanc doctrinam ediderint, dicere non potest. Fuit ne unquam homo sic audax in inducendis divinarum*

A dogmatum innovationibus? Cur enim necesse est, si dignitate ac ordine tertius est Spiritus, natura quoque tertium esse? Dignitate quidem secundum esse a Filio,* ut qui esse ab illo habeat, et ab ipso accipiat, et annuntiet nobis et omnino ex illa causa pendeat* tradit [fortasse] pietatis sermo. At natura tertii, neque ex sanctis Scripturis edocti sumus neque ex Scripturæ dictis consecutione ulla colligi potest.

Quemadmodum enim Filius ordine quidem secundus a Patre est, quoniam ab illo est, et dignitate, quia origo ejus et causa est, quatenus est illius Pater, et quoniam per ipsum accessus aditusque est ad Deum et Patrem; non autem natura secundus, quoniam deitas in utroque una est: ita profecto et Spiritus Sanctus, etsi tum ordine tum dignitate secundus est a Filio, [ut hoc etiam omnino concedamus], tamen non jure sequi ut alienæ sit naturæ, inde patet, etc.

Tum Basilius, argumento ex angelis petito, quorum diversi ordines et dignitatis gradus, nec tamen diversa natura, sic concludit: *Sic profecto et Spiritus sanctus: etsi dignitate inferior est atque ordine [ut aiunt]; accepimus enim ipsum, [inquit,] tertium a Patre et Filio numeratum; cum Dominus ipse in traditione salutaris baptismatis tradiderit ordinem, his verbis: (Euntes baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti;) at in quamdam naturam tertiam a Filio et Patre ejectum eum fuisse nusquam didicimus.*

Non difficile est animadvertere illud Græcis maxime molestum esse, quod Spiritus S. a Filio esse habere dicitur: iisdem autem plurimum placere, quæcunque uncinis inclusa eo spectant, ut Basilius non asseveranter pronuntiare, sed velut hæsitans concedere videatur Spiritum ordine et dignitate minorem Filio esse. Vident enim, si id Basilius asseveret, inde sequi ut Spiritum ex Filio procedere crediderit. Sed hæc scriptura, quam Græci per fas et nefas defenderunt, longe alteri posthabenda, sive interiora quædam indicia spectentur, ut consensus cum Basilii cæterorumque Patrum doctrina, et sententiæ ipsius series et continuatio; sive ex antiquorum codicum mss. numero et auctoritate res dijudicetur. Utrumque argumentum breviter explanabimus, his qui uberius hujus quæstionis cognitionem percipere volent, ad supra dictam dissertationem dimissis.

II. Inest sane magnum hoc vitium lectioni Græcorum, quod Basilium inducat de re omnibus testata, et ab ipso Basilio sæpe confirmata turpiter dubitantem. Quid enim absurdius, quam Filium Patre minorem ordine et dignitate asseverare, Spiritum Filio minorem ordine et dignitate dicere non auctere? Hoc profecto non cadebat in Basilium, qui conceptis verbis docet in libro *De Spiritu sancto*, cap. 17, eundem ordinem inter Spiritum ac Filium, ac inter Filium et Patrem: *Ut se habet Filius ad Patrem, inquit, sic ad Filium Spiritus secundum verbi Dei ordinem in baptismo traditum.* Ridiculam ergo formidinem Basilio affingit

illud, fortasse, ac illud, ut hoc etiam omnino concedamus, et infra, ut aiunt. Huic rationi non parum addit momenti quod ait Basilius Eunomium etiam nunc eadem facere, quæ dum de Unigenito disserteret, fecisse convictus est. Indicat enim Basilius his verbis initium libri primi, ubi nudat artificia Eunomii, qui cum *piam traditionem, Patrum fidem*, rejecta multitudinis opinione apposuisset, statim de suo impietatem et blasphemiam addebat. Sic ergo illum interrogat Basilius: in hac fide ubinam scriptum est, *Credimus in generationem esse essentiam Dei universorum; aut, Credimus Unigenitum essentia dissimilem esse Patri?* Demonstrat eum sic aperte loqui debuisse, non insidias lectoribus struere, et opinioni suæ velut hamo ad mortem trahenti simplicitatem fidei, ceu escam quamdam circumdare, ut imperiti ad id quod apparet festinantes, incaute impietatis scelere transfigantur. Cum ergo Eunomium Basilius disputare incipientem de Spiritu, eadem facere dicat, quæ dum de Unigenito disserteret, fecisse convictus est; necesse est ut in utroque loco principia illa, quæ impietati mox efferendæ velut escam hamo prætendebat, nec dubia visa fuerint nec incerta Basilio.

In eo etiam secum aperte pugnat Basilius, si Græcorum scriptura recipiatur, quod postquam ab Eunomio auctores doctrinæ celari dixit, ipsum Eunomium hanc doctrinam ex Christi verbis repetere asserat. *Simulat se servare doctrinam sanctorum; at eos qui illam ipsi tradiderunt tacet.* Et infra: *Accepimus enim ipsum, inquit, tertium a Patre et Filio numerari: cum Dominus ipse in traditione Salutaris baptismatis tradiderit ordinem, his verbis: « Euntes baptizate »¹, etc.* Licet ergo oculis ipsis cernere perfidas manus, quæ hunc locum corruerunt. Nihil enim magis repugnat, quam ut Eunomium Basilius auctores hujus doctrinæ tacuisse dicat, quem tamen eandem doctrinam Christi verbis acceptam fateatur retulisse. Delendum ergo illud, inquit, ac manifestum est non Eunomium hic loqui sed Basilium qui Eunomii verba non solet in suam orationem intexere, nisi postquam ea ordine suo retulit. At verba modo citata nusquam refert Basilius ut Eunomii verba, nec profecto referre potuit.

Jam vero, si hæc spuria sunt, sequitur genuina esse quæ in lectione Græcorum desunt de processione Spiritus ex Filio. Eadem enim manu facinus utrumque commissum, nec alio consilio assuta dubitationis indicia, nisi ut minus miraremur Basilium, qui de Filio disserens, accurate explicat, quo sensu minor sit ordine et dignitate, non idem etiam de Spiritu disserentem fecisse. Erat enim hæc explicatio prorsus necessaria asseveranti Spiritum ordine et dignitate minorem esse Filio; dubitanti et hæsitanti minus necessariam Græci existimarunt.

¹ Matth. xxviii, 19.

Antequam veniam ad propugnatum a Latinis lectionem, libet aliud additamentum animadvertere in his verbis: *Τίνες δὲ οἱ ἅγιοι καὶ ἐν ποίοις λόγοις τὴν διδασκαλίαν πεποιθῆνται, εἰπεῖν οὐκ ἔχει. Qui vero sint sancti illi, et in quibus scriptis hanc doctrinam ediderint, dicere non potest.* Hæc verba, εἰπεῖν οὐκ ἔχει dicere non potest, quæ ex quatuor Regiis mss. eruta sunt, in tribus autem aliis et in antiquis editionibus desunt, manifestum habent perfidiæ et corruptelæ indicium. Quis enim credat Basilium ita in ecclesiastica traditione hospitem et peregrinum fuisse, ut cum ipse Filium ordine et dignitate minorem pronuntiet, illius doctrinæ, quæ de Spiritu idem tradit, auctores nullos ab Eunomio citari posse diceret? Sive Basilius sunt, quæ infra leguntur, *Cum Dominus ipse in traditione salutaris baptismatis tradiderit ordinem*, etc., ipsum Dominum agnoscit Basilius hujus doctrinæ auctorem. nedum auctores nullos proferri posse existimet. Sive Eunomio tribuenda hæc verba; non laborat auctorem doctrinæ suæ penuria, qui ipsum Dominum citat auctorem. Mendose ergo in hanc novam editionem irrepserunt hæc verba: sed tamen non parum prosunt ad demonstrandam Græcorum in hoc Basilius contextu adulterando audaciam.

Assentiri enim non possum erudito dissertationis auctori, qui Basilium putat ad impiam Eunomii de tertia substantia sententiam respicere, dum ait: *Simulat se servare sanctorum doctrinam, at eos qui eam ipsi tradiderunt, tacet.* Distinguit enim accurate Basilius ea quæ Eunomius a sanctis se didicisse aiebat, nempe, *tertium esse ordine et dignitate Spiritum*, ab iis quæ se a seipso credere fatebatur, nempe, *natura quoque tertium esse.* Quod ergo addit Basilius, *Quinam autem sancti illi, et quibus in scriptis hanc doctrinam edidit?* id prorsus immerito referretur ad ea quæ se Eunomius a seipso credere, non a sanctis accepisse aiebat. Quare cum eum sic interrogat Basilius: *Quinam autem sunt sancti illi et quibus in scriptis hanc doctrinam edidit?* non obscure declarat Eunomium callide reticuisse sanctorum testimonia ac præsertim Christi verba, ex quibus Spiritum sanctum ordine tertium esse colligitur quia, cum hæc verba Spiritus sancti divinitatem evidenter astruant, si ea retulisset Eunomius, manifestior extitisset eorum, quæ de suo statim addebat, impietas.

III. Scriptura, quam defendunt Latini, non solum apte et commode cum tota Basilius doctrina, sed etiam necessario cum illius ratiocinatione ejusque argumentis cohæret. Spiritum ex Patre et Filio procedere vel hoc unum testimonium demonstrare possit, quod sub finem libri II in Eunomium habemus. Nam cum Eunomius impie Filium creaturam Patris, Spiritum creaturam Filii vocaret, Basilius impietatem illius perhorrescit, quod creaturam diceret Spiritum sanctum: ac deinde illum sic arguit,

quod Spiritus originem non Patri et Filio sed soli Filio attribueret. *Illud vero*, inquit (p. 270), *cui non patet, quod nulla Filii operatio a Patre divisa sit, nec quidquam sit in rerum natura, quod ad Filium pertineat, et a Patre alienum sit? « Omnia enim, inquit, mea tua sunt, et tua mea⁸. » Quomodo igitur Spiritus causam Unigenito soli attribuit, et ad ejus accusandam naturam illius creationem usurpat? Luce clarius est Basilium inter et Eunomium convenisse, Spiritus originem Filio attribuendam, sed in eo controversiam exstitisse, quod Eunomius soli Filio attribueret, Basilius Patri et Filio. Sententiam suam Basilius non perfunctorie probat. Contendit duo fore principia, si Spiritus origo soli Filio tribuatur. Demonstrat eum non dirimendum esse a Patre, cum et Apostolus conjuncte Spiritum Christi et Spiritum Dei Patris appellet; *ac Dominus Spiritum veritatis dicat (est enim ipse Christus veritas) et de eo dicat: A Patre procedit.**

Neque etiam obscure perspicitur Basilii sententia ex his verbis epist. 52, n. 2: *Non enim quæ fratrum inter se cognationem habent, dicuntur consubstantialia, id quod quidam existimant, sed cum causa et id quod ex causa existentiam habet, ejusdem sunt naturæ, consubstantialia dicuntur.* Manifesta est et aperta conclusio, quam theologi ex his verbis deducunt. Nam si ea tantum dici debent consubstantialia, quorum alterum ex altero originem habet, non potuit Spiritus tot locis apud Basilium consubstantialis Filio dici, nisi eum ex Filio originem habere constaret. Equidem hoc testimonium paulo aliter interpretatus sum ac Petavius; sed nihil de argumenti pondere decedit. In ea enim, quam infra afferam, interpretatione negat Basilius ea tantum dicenda consubstantialia, quæ fraterna tenentur cognatione, ut nonnulli existimabant; sed tunc etiam hanc vocem congruere contendit, *cum causa et id quod ex causa existentiam habet, ejusdem sunt naturæ.* Ex quo patet Basilium inter et adversarios convenisse, Filium ex Patre, Spiritum ex Patre et Filio existentiam habere, ejusdemque esse naturæ, sed isti, quanquam erant Catholici, nec Filium Patri, nec Spiritum Patri et Filio consubstantialem dicere volebant, quia videbatur eis illa vox minus convenire, *cum causa et id quod ex causa existentiam habet, ejusdem sunt naturæ.*

In eadem epistola Basilius sanctum et inviolabilem esse contendit ordinem personarum quem in Evangelio didicimus a Domino dicente: *« Euntes baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti⁹. »* Idem docet in ep. 125, n. 3. Qualis sit ille ordo personarum, perspicimus ex lib. 1, in Eunomium, ubi sic loquitur: *Nos autem, inquit, (p. 232), secundum relationem causarum ad ea quæ ex ipsis sunt, Patrem Filio præponi dicimus.* Idem autem de sancto Spiritu dicendum

A demonstrant hæc verba ex cap. 17 libri *De Spiritu sancto* jam citata: *Ut se habet Filius ad Patrem, sic ad Filium Spiritus, etc.* Atque hæc relatio fusius explicatur in cap. 18 ejusdem libri.

His addi possunt nonnulla ex quinto in Eunomium libro, qui liber etiamsi Basilii non sit, ei tamen a Græcis adjudicatur, ac totus ex ejus sententiis compositus est. Ibi (pag. 305) legimus Spiritum esse *Verbum Filii, imaginem Filii, Spiritum Filii, procedere ex Deo per Filium.* Nec omittenda illa quæstio (*ibid.*), *Cur et Spiritus Filius Filii non dicitur?* Quæ quidem perabsurda fuit, si ex Filio Spiritus non procedit.

Quod si unquam Basilius Spiritum a Filio procedere docuit, tum maxime hujus depromendæ doctrinæ necessarium exstitit tempus, cum illum Filio minorem ordine et dignitate esse, in suscepta adversus subtiles hæreticos disputatione pronuntiavit. Nam qui de Filio obiter agens, eum ordine et dignitate minorem Patre non ausus est dicere, nisi statim causam adderet, quia a Patre est, et Pater ejus origo, quanto magis hæc illi cautio adhibenda fuit, cum Spiritum sanctum, de quo data opera disserebat, Filio minorem ordine et dignitate diceret? Quinetiam manca erit vel potius absurda Basilii ratiocinatio, nisi Spiritum Filio minorem esse ordine et dignitate, quia a Filio esse habet, si minus dixerit, saltem cogitaverit et crediderit. Huc enim tota rediret hæc ratiocinatio: Quemadmodum Filius qui a Patre esse habet, ordine et dignitate minor est Patre, non tamen natura; sic Spiritus, qui a Filio esse non habet, ordine et dignitate minor est Filio, non natura. Quo quid absurdius fingi potest? Necesse est ergo ut causa, cur Spiritus ordine at dignitate tertius sit, minus a Basilio verbis expressa, saltem illius animo observata sit. Sed hujus causæ, ut jam dixi, conceptis verbis efferendæ necessitatem imponebat Eunomii perfidia, qui hoc principium in alienissimos sensus rapiebat, et Spiritum natura tertium esse inde colligebat. Unde Basilius in libro *De Spiritu sancto*, cap. 6, Filium negat inferiorem dignitate, ac prorsus æqualem esse contendit.

IV. Ad tot et tanta rationum momenta, quæ etiam sine codicibus mss. valerent, accedit codicum mss. auctoritas, non eorum quidem, qui nunc in bibliothecis nostris exstant, sed eorum quos olim exstitisse certissimis monumentis cognoscimus. Hugo Etherianus, sæculi duodecimi scriptor, qui tres libros ad Latinorum defensionem Alexandro tertio nuncupavit anno 477, citat in secundo libro, cap. 19, illud Basilii de Spiritu dictum, *a Filio esse habens.* In libro tertio, cap. 12, sensum magis quam verba refert. At in cap. 13 ejusdem libri locum integrum refert sine additamenti dubitationem Basilio affingentibus, non vero sine insigni illa sententia, quæ Spiritum a Filio esse habere declarat.

⁸ Joan. xvii, 10. ⁹ Matth. xxviii, 10.

Atque hæc Etherianus laudat, ut minime dubia minimeque controversa. Nec Nicetas Maroniensis, qui Etherianum eodem sæculo oppugnavit, ullam huic testimonio suspicionem falsi injicere conatus est, ut dicimus tum ex Bessarione, qui se hoc testimonium in libro Nicetæ vidisse testatur (8); tum maxime ex Leone Allatio, qui hoc testimonium a Niceta, ut integrum, susceptum fuisse asseverat (9). Neque etiam codicibus, quibus sæculo duodecimo utebatur Euthymius Zigabenus, inerant spuria additamenta. Is enim in *Panoplia* testatur Basilium non dubitasse, *an Spiritus sanctus esset ordine dignitate posterior Filio.*

Sæculo decimo tertio prodire cœperunt nonnulli codices, in quibus deerat testimonium Græcis incommodum, additamenta cum illis facientia non deerant. Sed velim laudatam dissertationem evolvant, qui scire avent, quomodo Beccus, ejusque duo comites et archidiaconi, Constantinus Meliteniotes, et Georgius Metochita hos codices et recentes esse et perpauca et ab aliis longe antiquioribus ubique terrarum dispersis refelli ostenderit. Eamdem causam strenue defenderunt sæculo decimo quarto duo alii inter Græcos doctissimi scriptores. Demetrius Cydonius et Manuel Calecas. In concilio autem Florentino sex prolatis codicibus, unus tantum papyraceus Græcis favit, quinque alii Latinis; quorum codicum quatuor in membranis scripti erant. Cum autem in eodem concilio Marcus Ephesius dictitasset, se scire libros esse apud Constantinopolim supra mille, in quibus Græcorum lectio contineretur; mendacium illius oculis suis ac manibus comprehendit Bessarion, qui Constantinopolim reversus, ut ipse testatur in epist. ad Alexium Lascarim, omnibus inspectis bibliothecis, lectionem Græcis incommodam nullo prorsus in codice recenti ac post dissensionem scripto reperit; at in aliis non paucioribus ac longe antiquioribus reperit. In primis autem memorabile est quod de duobus codicibus in monasterio Christi Salvatoris Pantepoptæ a se inventis narrat; quorum in altero antiquissimo et membranaceo veritas violata fuerat, spatio vacuo adhuc facinus testante; in altero autempapyreo et ante annos trecentos scripto perfusa erat atramento tota illa pars, quæ Spiritum ex Filio tanquam ex causa docet dependere.

Ejusmodi codices etiamsi in bibliothecis Græcorum nulli jam exstarent, nihil tamen de eorum auctoritate decederet; quippe cum certissimis historiæ monumentis et testimoniis memorentur, quæ nullo prorsus facinore deleri, nullo furto abscondi possunt. Neque etiam ambiguum esse possit, utri codices potiores sint existimandi, antiqui an recentes: scripti ante exortam de Spiritu sancto controversiam, antequam Græcorum inte-

(8) Ep. ad Alex. Lascarim.

(9) *Enchirid.*, c. 20.

A resset quidquam in contextu Basilii attentare, an quos postea iidem Græci in ipso contentione æstu protulere, cum nihil ad causæ suæ defensionem non auderent. Quare eorum, qui S. Basilii operibus in lucem edendis præfuerunt, videtur in eo requirenda diligentia, quod nulla prorsus editio, si tamen excipias Trapezuntii Latinam interpretationem, eximium de Spiritus sancti processione testimonium in avitam sedem restituerit ac nævos de industria injectos expunxerit.

§ V.

I. *Utrum S. Basilius ea tantum consubstantialia crediderit, quorum alterum ex altero originem habet.* II. *Utrum mundum temporis momento creatum crediderit.*

B I. Jam observavimus argumentum non leve processionis Spiritus sancti ex filio reperiri in epistola 52 S. Basilii ad canonicas. Sed quia idem ille locus negotium facessit doctissimis theologis, aliquid operæ insumendum in eo explicando. Videtur enim ea sola existimare consubstantialia, quorum unum ab altero originem accepit. Sic autem loquitur pag. 145, n. 2: *Οὐ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεται, ὅπερ τινὲς ὑπειλήφασιν· ἀλλ' ὅταν καὶ τὸ αἴτιον καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου τὴν ὑπαρξίν ἔχον τῆς αὐτῆς ὑπόρχῃ φύσεως ὁμοούσια λέγεται.* *Non enim quæ fratrum inter se rationem, habent, dicuntur consubstantialia, id quod quidem existimant; sed cum causa et id quod ex causa existentiam habet, ejusdem sunt naturæ, consubstantialia dicuntur.* Basilii verba sic explicat Petavius (10) cum Caleca, Bessarione et Demetrio Cydone, ut illum ea proprie, consubstantialia dicere existimet, quæ originis habitudine junguntur; cætera vero minus proprie, ut Petrus et Paulus. Sed si S. Patris verba expendantur accuratius, non videtur hoc loco id negare quod ipse conceptis verbis asseverat in epist. 38, homines esse inter se consubstantiales; sed eos tantum refellit, qui consubstantialis notionem rebus inter se fraterna cognatione junctis ita proprie attribuebant, ut divinis aptari non posset.

D 1° Fatetur Basilius consubstantialis notionem, qualis exponebatur ab adversariis, locum aliquem habere in ære et conflatis ex ære numismatibus. Ibi enim est substantia quædam anterior, quæ in multa dividitur. 2° Examinandum est quinam refellantur his verbis: *Non enim quæ fratrum inter se rationem habent, consubstantialia dicuntur, id quod quidam existimant.* Non eos sane refellit, qui Petrum et Paulum consubstantiale esse dicebant ob naturæ similitudinem, ac inde concludebant Patrem et Filium, utpote lumen et lumen, esse consubstantiales. His tantum adversatur, qui consubstantiales rejiciebant. Sed quid in eis reprehendit? Nihil aliud profecto, nisi quod consubstantiale iis tantum attribuerent, quæ fraternam habent cogna-

(10) *De Trinit.* lib. vii, cap. 4.

tionem. Hanc enim arripiebant causam, cur a personis divinis, ut fraternam cognationem, ita etiam consubstantialia excluderent. Quare non erat cur Basilius in contrarium vitium curreret, et quod adversarii negabant sine fraterna cognatione posse consistere, id cum ea conciliari non posse diceret. Satis erat ostendere, non ea tantum dici consubstantialia, quæ fraternam habent cognationem: sed cum causa et id quod ex causa existentiam habet, ejusdem sunt naturæ, tunc recte dici consubstantialia. 3° Non leviter prætereunda hæc verba, id quod quidam existimant. Ex his enim patet non communem a Basilio opinionem refelli, quam ipse alibi profitetur, ut modo observavimus, sed singulare nonnullorum hominum commentum, qui putabant consubstantialis voce exhiberi notionem substantiæ, et eorum quæ ex substantia, adeo ut divisa substantia appellationem consubstantialis conciliet iis in quæ divisa est.

II. S. Basilii mentem minus calluerunt, qui eum in opere sex dierum explicando sic versari existimarunt, ut mundum temporis momento cum suo ornatu creatum a Deo doceat. Omnibus certe Moysis vestigiis accuratissime insistit. Quærit homil. 2. n. 1, pag. 22, cur terra dicatur incomposita, idem vero de cælo non dicatur. Terram ideo incompositam dici statuit, quia nondum plantas, arbores et flores protulerat. At ipsum cælum incompositum fuisse contendit. *Hæc eadem, inquit, et de cælo dixerimus, nondum illud excultum fuisse, nec proprium recepisse ornatum: utpote quod nondum sole nec luna splendesceret, neque astrorum choris coronaretur. Nondum enim istæ condita erant. Quare a veritate non aberraveris, si cælum incompositum dicas. Invisibilem autem terram appellavit ob duas causas; vel quod nondum esset illius spectator homo; vel quod demersa innatantibus super ipsius superficiem aquis videri non posset. Nondum enim erant aquæ in suas stationes congregatæ, quas postea aggregatas Deus maria appellavit.*

Hæc profecto nihil redolent ex subtili illa opinione, quæ mundum eum suo ornatu temporis puncto prodiisse censet. Idem perspicitur ex num. 3 ejusdem homiliæ, p. 15, et ex homil. 5, n. 5, p. 44. Occurrit in homil. 4, n. 4, huic quæstioni: *Si aqua erat super terram, cava omnia quæ nunc pelagus continent, referta erant. Quo igitur colligendæ erant aquæ, concavis jam occupatis? Sic respondet: Ad hæc respondebimus, tunc et receptacula fuisse præparata, cum aquam oportuit in unam secerni congregationem. Neque enim erat illud quod est extra Gades mare, etc.*

His addere non pigebit, quæ Basilius de creatione solis peracute observat. Sic loquitur homil. 4. n. 5 p. 37; *Ἴνα μὴ τῷ ἡλίῳ τὴν τοῦ ἀναξαρταίνειν τὴν γῆν αἰτίαν προσθῶμεν, πρεσβυτέραν τῆς τοῦ ἡλίου γενέσεως τὴν ξηρότητα τῆς γῆς ὁ Δημιουργὸς*

A *παρεσκεύασεν. Ne soli ariditatis terræ causam attribueremus, antiquiorem solis generatione ariditatem terræ opifex effecit. Ethomil. 6, n. 2, p. 51: Cælum et terra præcesserant, post hæc creata lux fuerat, dies et nox discretæ fuerant; item firmamentum, et aridæ detectio. Terra propriis germinibus erat referta, quandoquidem et innumera protulerat herbarum genera, et omnimodis plantarum speciebus exuberabat. Necdum tamen erat sol, neque luna: ne lucis auctorem et patrem appellarent solem, neve rerum e terra nascentium opificem qui Deum ignorant existimarent.*

Jam vero perfacile et exponere quo sensu Basilius mundum temporis momento productum dixerit. Testimonium quod objicitur, exstat homil. B 1, n. 6, ubi sic loquitur: *Ἦτάχα διὰ τὸ ἀκαριαῖον καὶ ἀχρονον τῆς δημιουργίας εἴρηται τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν, » ἐπειδὴ ἀμερές τι καὶ ἀδιάστατον ἡ ἀρχή. Ὡς γὰρ ἡ ἀρχὴ τῆς οὐδοῦ οὐπω ἔθός, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς οἰκίας οὐκ οἰκία: οὕτω καὶ ἡ τοῦ χρόνου ἀρχὴ οὐπω χρόνος, ἀλλ' οὐδὲ μέρος αὐτοῦ τὸ ἐλάχιστον... Ἴνα τοίνυν διδάχθῶμεν ὁμοῦ τῇ βουλήσει τοῦ Θεοῦ ἀχρόνως συνυφεστάναι τὸν κόσμον, εἴρηται τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν, » ὅπερ ἕτεροι τῶν ἐρμηνευτῶν, σαφέστερον τὸν νοῦν ἐκδιδόντες, εἰρήκασιν. « Ἐν κεφαλαίῳ ἐποίησεν ὁ Θεός, » τουτέστιν ἀθρόως καὶ ἐν ὀλίγῳ. Aut fortasse ob factam in momento et citra tempus creationem dictus est, « In principio fecit ¹⁰: » quandoquidem partium et divisionis expers principium. Quemadmodum enim principium viæ nondum est via, et domus C principium nequaquam domus est: sic et temporis principium nondum tempus est, imo neque pars ipsius minima... Igitur ut mundum voluntate Dei citra ullam temporis moram simul substituisse edoceamur, dictum est: « In principio fecit. » Quod ipsum interpretes alii, sententiam dilucidius reddentes, dixerunt: « In capitulo fecit Deus, » hoc est, subito et brevi. Sed ex his verbis nihil aliud colligi potest, nisi id quod Christiani omnes semper tenuerunt, omnia temporis momento e nihilo educta, nec quidquam Dei restitisse voluntati. Hinc idem docet Basilius de iis quæ sigillatim ad mundi ornatum prodire. Sic enim de terræ germinibus loquitur homil. 5. n. 5, pag. 44: *In minimo etiam temporis puncto germinatione exorsa terra, ut Conditoris leges servaret, per omnem accretionis speciem progrediens, confestim D germina deduxit ad perfectionem.**

§ VI.

I. Traditionis auctoritas defensa a sancto Basilio adversus Eunomium et Pneumatomachos. II. Valde etiam studiosus exstitit catholici sermonis defendendi. Quid de conciliis sentiat. III. Cur adversarios ad Scripturam provocat. IV. Quo sensu omnia Scripturis confirmanda, nihil Scripturis addendum dixit. V. Quo sensu auditores probare debere quæ a magistris dicuntur.

I. Non interest eorum, qui sectas ab Ecclesia

¹⁰ Gen. 1, 1.

dissidentes defendunt, in his argumentis, quæ ad Ecclesiæ et traditionis ei commissæ auctoritatem spectant, sese venditare. Cum enim eventui unius pugnæ sua omnia committunt, semelque hac in re victis nihil superest ad causæ defensionem: tum vero eo facilius in hoc dogmate quam in aliis vincuntur, quod ne erroris quidem novitate molestiam facessunt, sed omnium hæreticorum, qui unquam extitere, vestigiis insistunt. Ausus est tamen Scultetus (10*) ad acerrimum traditionis defensorum Basilium provocare, nec timide aut verecunde versatur in illius testimoniis colligendis. Sed ut Sculteti temeritas in promptu omnibus sit, paucis exponenda S. doctoris sententia: quamquam Ecclesiæ traditionem non magis eruditissimis scriptis, quam rebus fortiter gestis defendit. Non segnissimè et indiligens opera illius in explicandis Scripturis; sed idem acerrimus existit traditionis defensor. Probe enim sciebat verbum Dei non solum scripto ab apostolis, sed etiam viva voce traditum Ecclesiæ fuisse; et quod Ecclesia in omnibus sæculis constanter docuit, id non aliunde quam ab apostolis acceptum esse, nec ab eo, quod scripserunt apostoli, divelli posse, nisi aliud scripto apostoli, aliud viva voce docuisse fingantur. Hujus sententiæ præclarum reliquit testimonium in libro primo *adversus Eunomium*, qui cum in doctrina divinitus revelata eandem ac in rebus philosophicis licentiam peteret, ac in Catholicos jocaretur, quasi *ex multitudine verum a falso secernerint, majori parti tributa palma, ac priorum agmini concessa victoria, aures posterioribus obturarent*, sic a sancto doctore refellitur (p. 210): *Quid dicis? palmamne demus antiquioribus? ne reveamur multitudinem Christianorum, neque eorum qui nunc sunt, neque eorum qui fuerunt, ex quo prædicatum est Evangelium? Ne reputemus dignitatem eorum, qui donis spiritualibus cujuscunque generis claruerunt; quibus omnibus inimicam et adversam hanc viam impietatis recens excogitasti; sed clausis prorsus animæ oculis, et sancti cujuslibet viri memoria e mente depulsa, unusquisque cor nostrum otiosum ac purgatum captionibus ac sophismatis tuis subdamus? Ambigi non potest utrum imitatae sint recentes sectæ, Basilium an Eunomium: utrum cum Basilio sanctorum Patrum auctoritatem, ac multitudinem Christianorum omnium, tum eorum qui nunc sunt, tum eorum qui ab Ecclesiæ ortu extiterunt, reveritiæ sint; an cum Eunomio tantam auctoritatem triciis et cavillationibus exagitaverint.*

Non minoris momenti videntur esse quæ sequuntur. *Magna profecto*, inquit (ib., p. 211), *foret tua potentia, si quæ multiplici suo artificio diabolus consecutus non est, ea tibi solo imperio assequi contingeret; si videlicet persuasum ac inductu tuo traditionem, quæ per præteritum omne*

A tempus apud tot sanctos obtinuit, impio vestro commento postponeremus. Ex his perspicimus omnia diaboli artificia in suscitandis hæresibus eo spectasse, ut apostolicam prædicationem, quam Ecclesia veluti sacrum depositum custodit, penitus convellèret; sed ejus conatus irritos fuisse. Qui ergo *traditionem per præteritum omne tempus apud tot sanctos prædicatam* impugnarunt, hi non Spiritum sanctum in Scripturis interpretandis ducem habuerunt, sed diaboli ad evertendam Ecclesiam emissarii fuere. Hinc hæresum originem ex contemptu sanctorum Patrum repetit Basilus in commentario *in Isaiam*. *Nonnulli sunt*, inquit, (p. 555), *qui cum Patres et tradita ab eis dogmata fastidiant, ipsi hæresum cupiunt esse auctores.*

B Si qua sane dogmata sine traditione defendi possent propter apertissima Scripturæ testimonia, id potissimum de Filii ac Spiritus sancti divinitate statui deberet. Nullo tamen in dogmate acrius defensa traditio. Quam necessarium sit hoc Ecclesiæ præsidium, pluribus locis declarat Basilus. *At ne separet*, inquit in homil. 24 (p. 194), *a Patre et Filio Spiritum sanctum, absterreat te traditio. Sic dominus docuit, prædicavere apostoli, Patres conservavere, confirmaverunt martyres.*

Sed præcipue in libro *De Spiritu sancto* omnes ingenii vires in defendenda catholici dogmatis traditione profudit. *Id quod impugnatur fides est*, inquit (cap. 10, pag. 21), *isque scopus est communis omnibus adversariis et sanæ doctrinæ inimicis, ut soliditatem fidei in Christum concutiant, apostolicam traditionem solo æquatam abolendo. Ea propter, sicut qui bonæ fidei debitores sunt, probationes e Scriptura clamore exigunt, Patrum testimonium, quod scriptum non est, velut nullius momenti rejicientes.* Et cap. 27 (p. 54): *Ex assertis in Ecclesia dogmatibus et prædicationibus, alia quidem habemus e doctrina Scripto prodita, alia vero nobis in mysterio tradita recepimus ex traditione apostolorum: quorum utraque vim eandem habent ad pietatem; nec iis quisquam contradicet: nullus certe, qui vel tenui experientia noverit quæ scripto proditæ non sunt, tanquam haud multum habentes momenti aggrediamur rejicere, imprudentes Evangelium in ipsis rebus præcipuis lædemus, imo potius prædicationem ad nudum nomen contrahemus.* Cur ad traditionem confugiendum sit, ut doctrina Ecclesiæ percipiatur, hanc etiam affert rationem (p. 55), quod non solum omnia Scripturis consignata non fuerint, sed etiam ipsa Scriptura obscuritate quadam involvatur. *Est autem silentii species etiam obscuritas, qua utitur Scriptura, intellectu difficilem reddens dogmatum sententiam idque ad legentium utilitatem* (p. 206).

Speravit Scultetus hæc eludi posse, si hanc partem libri *De Spiritu sancto*, ex qua postremum te-

(10) *Medul. theol.*, part. IV.

stimonium deprompsimus, non Basilii fetum esse, sed manus alienæ facinus; aut saltem Basilium hoc loco non de præcipuis fidei capitibus, sed de ritualibus traditionibus, *quarum aliæ nullius momenti, aliæ ex hominum memoria in ipsa Ecclesia Romana pridem deletæ*, disserere responderet.

Primum illud commentum, quod perfidæ manus suspiciones in librum *De Spiritu sancto* injicere conatur, sic jam ab omnibus explosum est, ut nova opera non sit refellendum. Quod autem spectat ad alteram Sculteti responsionem, verum illud quidem est Basilium hoc loco nonnulla commemorare quæ ad essentiam sacramentorum non pertinent: sed non idcirco minus exploratum est ejus principium, nempe utraque eandem vim ad pietatem habere, et quæ Scripturis prodita sunt, et quæ recepimus ex traditione apostolorum. Nam illa etiam, quæ ad essentiam sacramentorum non pertinent, par habent momentum, sive Scripturis, sive traditione apostolorum contineantur; pariter enim immutari possent, quemadmodum ritus mergendi in aquam, qui in Scripturis memoratur ac ipsa baptismi voce significatur, quia tamen ad essentiam baptismi non pertinet, immutatus est ab Ecclesia. Frustra ergo S. Basilium exagitat Scultetus, quasi in hoc Basilii loco regula cum exemplis et exempla cum regula pugnent. Non enim id dicit Basilius, Evangelium in præcipuis partibus lædi, et prædicationem ad nudum nomen redigi, si ritus nonnulli immutentur ab Ecclesia: sed ex contemptu traditionis hoc gravissimum incommodum consequi docet, ut nihil prorsus in Ecclesiæ cultu et doctrina supersit integrum, sed ipsa eucharistiæ consecratio, confirmationis sacramentum, ipsa etiam fidei professio in Patrem et Filium et Spiritum sanctum evertantur (pag. 57). Hujus sententiæ veritatem demonstrant exemplo suo recentes sectæ, quæ, traditione semel rejecta, non solum pios Ecclesiæ ritus, sed etiam eucharistiæ consecrationem, qualis a Basilio describitur, ac sacramentum confirmationis sustulerunt, et prædicationem Evangelii ita ad nudum nomen redegerunt, ut tota religio cujusque arbitrio et libidini permissa sit, ac ne ipsa quidem Trinitatis doctrina adversus Unitarios defendi possit.

II. Testis est etiam locuples Basilius, quanto animi ardore defendi debeat usitatus in Ecclesia ad dogma exprimendum sermo. Nam, cum pati non possent Pneumatomachi Spiritum sanctum una cum Patre et Filio glorificari, demonstrat hanc glorificandirationem et apud antiquos Patres usitatam esse, et in toto Occidente et in Oriente vigere. Deinde sic loquitur (cap. 29, pag. 63): *Qui fit igitur, ut ego sim innovator, et recentiorum verborum architectus? cum totas nationes, civitates, et consuetudinem omni hominum memoria vetustiore, insuper et viros Ecclesiæ columnas, omni scientia ac virtute*

A *Spiritus claros, duces ac patronos hujus vocis exhibeam? Ob hæc hostilis illa acies adversus nos commota est, omnisque civitas, vicus et omnes extremi fines pleni sunt nos calumniantium vocibus. Molesta quidem hæc ac lugenda cordibus quærentium pacem: verum quoniam est magna patientiæ merces, toleratas pro fide afflictiones secutura, præter hæc et gladius splendescat, et securis acuatur, et ignis ardeat Babylonico illo vehementius, et omnia suppliciorum instrumenta in nos moveantur; quod ad me quidem attinet, nihil arbitror formidabilius, quam non formidare minas, quas Dominus in Spiritum blasphemias jacentibus intēntavit. Igitur apud cordatos homines ad purgationem mei sufficiunt hæc quæ dicta sunt, quod recipimus vocem a deo gratam ac familiarem sanctis, insuper et tam diutino usu confirmatam. Nam ex quo tempore est annuntiatum Evangelium usque ad præsens, ostenditur in Ecclesiis usitatam fuisse: et quod est omnium maximum, pium ac religiosum sensum habere demonstratur.*

Non minus enituit Basilii studium et animi ardor in defendenda conciliorum auctoritate. Hinc declarat (epist. 114) *trecentos decem et octo Patres, non sine Spiritus sancti afflatu locutos esse*. Quamvis ergo ab eo non peteretur, ut a synodi fide et sententia discederet, sed tantum ut unam vocem illius auctoritate consecratam imperatori cederet (11); nec exilii, nec tormentorum minis, nec, quod sancto episcopo gravius esse debebat, luporum gregi imminentium metu adduci potuit, ut hoc nefas admitteret.

C III. Objicit Scultetus illud Basilii ex epist. 189: *Criminantur, inquit (p. 277, n. 3), quod unam bonitatem, et unam potentiam, et unam divinitatem dicamus. Neque id extra veritatem: dicimus enim. Sed criminando objiciunt, non sic suam habere consuetudinem, nec Scripturam assentiri. Quid igitur ad hoc quoque nos? Non putamus æquum esse, ut vigentem apud ipsos consuetudinem, rectæ doctrinæ legem et normam ducamus. Etenim, si valet ad rectæ doctrinæ demonstrationem consuetudo, licet et nobis profecto usitatum apud nos morem opponere. Quod si hunc illi rejiciunt, neque nobis prorsus illos sequi necesse. Itaque Scriptura divinitus inspirata nobis sit arbitra; et apud quos inventa fuerint dogmata divinis verbis consona, ad eos accedet omnino veritatis suffragium.* Ex his concludit Scultetus soli Scripturæ judicium a Basilio ac arbitrium attribui controversiarum.

D Sæpe alias hunc locum Basilii decantavere Protestantess: sed tamen quid eis prosit non video. Nam, 1º etiamsi Basilius Pneumatomachis vere et ex animo concessisset controversiæ, quam cum eis habebat, judicium ex sola Scriptura petendum; quid hoc faceret cum Protestantibus? Consuetudini Cæsariensi unam in personis divinis bonitatem, unam potentiam prædicanti contrariam Eccle-

(11) Nyss., 1, Eunom., p. 314; Theodoret., lib. iv. c. 18.

sue consuetudinem opponerent Pneumatomachi : in hac consuetudinum varietate, quid mirum si ad Scripturam provocat Basilius ? At Protestantes, cum novum religionis genus condiderunt, non habuere consuetudinem aut traditionem, quam constanti Ecclesie traditioni opponerent. Uti ergo non possunt auctoritate Basilii, qui traditionem non rejicit, sed quia inesse fingebatur in Ecclesiarum consuetudinibus varietas, ad Scripturam confugit.

2° Hæc traditionis varietas merum est commentum Pneumatomachorum. Solebant enim ut novum exagitare, quicquid illorum evertibat hæresim. Hinc consuetudinem glorificandi cum Patre et Filio Spiritus, quam Basilius in omnibus Ecclesiis vigere et semper viguisse demonstrat, (12) novam esse et ab Ecclesia minime probatam dictabant. Quin etiam in hac ipsa epistola 189, postquam Ecclesie sue consuetudinem objecere, statim vanitatem et mendacium confitentur, ac unam in personis divinis deitatem non improbant, modo ad Spiritum sanctum non extendatur. Sed apertius, inquit Basilius (n. 4), orationis sue nudant propositum : *Patri quidem convenire, ut Deus sit ac Filium similiter divinitatis nomine honorari assentientes ; Spiritum vero, qui una cum Patre et Filio numeratur, divinitatis notione minime comprehendendi, sed a Patre ad Filium usque terminata divinitatis potentia, naturam Spiritus a divina gloria secerni.*

3° Quo tempore Basilius ad Eustathium archiatrum hanc scripsit epistolam, consilium suscepit, Amphiloehii rogatu, scribendi adversus Pneumatomachos libri *De Spiritu sancto* : et cum in hoc opere traditionem tam acriter defendat, nemo illam in epistola rejectam suspicari possit. Præterea cum provocat ad Scripturas Basilius, non, ut Protestantes, earum interpretationem cujusque arbitrio permittit. Ne ipsi quidem Pneumatomachi hanc sibi licentiam arrogabant. Quamvis enim sub Valente plurimum possent, quia tamen in Ecclesia dominari et plebem suam facere volebant, cogebantur ut plurimum sese ad usitatas in Ecclesia interpretationes Scripturæ accommodare. Hinc anno 371 cum Basilium malo animo observarent, de Spiritu sancti divinitate disserentem patienter audierunt (13); et cum Spiritum nominatim Deum non appellasset, belli ei inferendi causam arripere non valuerunt. Anno autem 374 hoc tantum in eo reprehenderunt, quod Spiritum cum Patre et Filio glorificaret (14) : cætera non ausi sunt improbare.

IV. Utitur etiam Scultetus regula morali sancti Basilii 26, cap. 1, ubi sic habetur : *Quod verbum*

¹¹ Rom. xiv, 23. ¹² Rom. x, 17.

(12) Lib. *De Spir.*, c. 1, n. 3, et c. 27, n. 65, et c. 29, n. 75.

(13) Naz., or. 20, p. 364.

A *omne aut res testimonio divinæ Scripturæ obfirmanda sunt ad integram persuasionem bonorum et ad malorum verecundiam.* Et reg. 80, cap. 22, ubi statuit proprium esse fidelis nihil ex his quæ scripta sunt rejicere audere aut quidquam his addere. *Etenim* inquit Basilius, *si omne quod non est ex fide peccatum est, ut ait Apostolus* ¹¹, *« fides autem ex auditu est, auditus autem per verbum Dei* ¹², *» omne quod est extra divinam Scripturam, cum ex fide non sit, peccatum est.* Idem Scultetus nonnulla alia colligit loca, in quibus similiter sancitur, ne quid addatur aut detrahatur sacræ Scripturæ. Quæ autem non sunt scripta, ea pro liberis habenda concludit ex his verbis (15) : *Quoniam alia in sancta Scriptura per Domini mandatum declarata sunt, alia silentio prætermissa ; de iis quidem quæ scripta sunt, nulli omnino licet aut aliquid facere eorum quæ vetita sunt, aut aliquid omittere eorum quæ jussa sunt... de iis vero quæ silentio prætermissa sunt, regulam nobis tradidit apostolus Paulus, cum dixit : « Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Nemo quod suum est quærat : sed quod alterius unusquisque. » Quare necesse omnino est aut Deo ex ejus mandato subjici, aut aliis propter mandatum illius.*

Inutilis sane Sculteti labor in ejusmodi testimoniis colligendis. In primo Basilius auctor est, ut in adhortando et increpando adhibeantur Scripturæ testimonia ; deinde ait in sequenti capite, *iis etiam quæ in natura aut consuetudine vitæ nota sunt, utendum esse ad confirmationem eorum quæ fiunt aut dicuntur.* Quis inde sequi suspicetur, penes Scripturam solam arbitrium esse et normam dirimendarum controversiarum, nec verbi divini, quod ab apostolis viva voce prædicatum tota Ecclesia custodit, habendam esse rationem ?

Cum vetat Basilius ne quid addatur Scripturæ aut detrahatur, nequaquam excludit traditionem. Docet enim (16) adhibenda esse in refellendis hæreticis ea nomina et verba, *quæ ipsis quidem litteris et syllabis in Scriptura divina non reperiuntur, sed tamen eam quam præfert Scriptura sententiam servant. Quæ vero præter dictionis novitatem novum etiam sensum et peregrinum nobis exhibent, quæque non inveniuntur usurpata a sanctis, ea uti peregrina et a pia fide aliena aversari se declarat.* Traditionem ergo Basilius non dissociata Scriptura, sed quæ traditione nituntur, et a sanctis usurpata sunt ea negat peregrina et a fide aliena, etiamsi nominatim non legantur in Scripturis. Hinc in testimonio, quod depromptum est ex reg. mor. 80, verbum divinum, sive scriptum sit, sive voce prædicatum, nullo habet discrimine. Probat enim, quid-

(14) Lib. *De Spir.*, cap. 1, n. 3.

(15) Reg. brev. 1, p. 364.

(16) Tom. II, pag. 224 et 225.

quid extra Scripturam est peccatum esse, quia peccatum est quidquid non ex fide, fides autem ex auditu, verbi videlicet divini, sive prædicati, sive scripti. In libro secundo *adversus Eunomium* (p. 243) idem præceptum inculcat, ne quid addatur aut detrahatur iis quæ a Spiritu sancto tradita sunt; ac nominatim Scripturæ et traditionis meminit. Proinde oportet, inquit, eum, qui Christi iudicium ob oculos habet, novitque quam periculosum sit quidpiam subtrahere, aut addere iis, quæ a Spiritu tradita sunt, non conari quidquam a seipso innovare, sed in iis quæ prius a sanctis nuntiata sunt, acquiescere. Quod igitur nec communis consuetudo, nec Scripturarum usus admisit: id audere, nonne summæ dementiæ est?

Magnæ indiligentiæ arguitur Scultetus ex testimonio, quod e reg. 1 brev. desumpsit. His enim verbis, quæ silentio prætermissa sunt, non ea intelligit Basilius, de quibus nihil in Scriptura legitur, sed de quibus nihil nominatim præscribitur aut vetatur: quales erant tibi simulacris immolati. Perspicua res est ex verbis Pauli, quæ citat Basilius.

N. Non omittendum est aliud testimonium ab eodem Sculteto objectum, ex regula morali 72, cap. 1. ubi hæc leguntur: *Quod debeant auditores qui in Scripturis eruditi sunt, explorare ac probare ea quæ a magistris dicuntur: et quæ quidem consona sunt Scripturis suscipere; quæ vero aliena, rejicere, eosque qui in ejusmodi doctrinis perseverant, vehementius aversari.*

Non imprudens Scultetus hæc verba resecurit, qui in Scripturis eruditi sunt, τοὺς πεπαιδευμένους τὰς Γραφάς. Ex his enim manifesta conclusio est Scripturam non omnibus proponi, ut unicam fidei regulam, nec omnibus claram et perspicuam esse in iis quæ ad fidem pertinent. Hinc Basilius in capite sequenti iis, qui non multum in Scripturis versati sunt, præcipit ut bonos ac malos pastores a fructibus eorum dignoscant. Quin etiam ne primis quidem concedit, ut Scripturam arbitrio suo interpretentur, et prout quisque sibi videbitur a Spiritu sancto edoctus. Sed eam Scripturæ interpretationem intelligit, quæ Ecclesiæ auctoritate et constanti traditionis consensu nititur. Ipse enim (ep. 204, n. 6) hac potissimum via Arianas novitates evitaverat. Nam, cum edoctus fuisset ab avia Marcrina, quæ ei tradebat beatissimi Gregorii verba, quæcunque ad ipsam memoriæ continuatione servata pervenerant; postquam e patria in exteras provincias profectus est, si quos inveniebat secundum traditam pietatis regulam ambulantes, eos et patrum loco habebat, et animæ suæ duces sequebatur. Sic veritatem ab hæresi, pastores a lupis dignoscebat, non propriis suis Scripturæ studiis innitendo, sed ea constanter retinendo, quæ S.

A Gregorius Neocæsariensis ante exortam hæresim Arianam tota Ecclesia probante et applaudente prædicaverat.

Suppeditat nobis Ecclesia Neocæsariensis argumenta quædam, quæ hic videntur non omittenda. Musonius, qui hanc Ecclesiam rexit difficillimis temporibus, sic solebat admonere, cum concionaretur: *Cavete canes* (ep. 28, p. 108), *cavete operarios malos*. Quomodo autem hos canes arcebat a grege? *Erat ille vir novitatis inimicus, ostendens (p. 106) in seipso priscam Ecclesiæ speciem, ad veterem statum, veluti ad sacram quamdam imaginem, Ecclesiæ sibi commissæ formam effingens, ita ut qui cum eo vixerunt, una cum iis qui ante ducentos annos et amplius luminarium instar resplenduerant, vixisse sibi videantur. A deo nihil de suo, nec ullum recentioris mentis inventum vir ille promebat: sed secundum Moysis benedictionem proferre noverat ex cordis sui arcanis, bonis scilicet thesauris, vetera veterum, et vetera ante faciem novorum.*

Quanta fuerit talis institutionis utilitas, inde demonstrat Basilius (p. 107), quod soli Neocæsarienses, vel certe cum paucis admodum in tanta rerum tempestate ac procella tranquillam vitam Musonio gubernante egerint. Non enim eos attingit ventorum hæreticorum æstus, submersiones importans et naufragia animabus facile mutabilibus.

Musonii sedi Atarbius, non fidei ac virtuti successit; cumque hæresim Arianæ contrariam conaretur inducere, Basilius in tanta animarum perniciæ silere non potuit, ac Neocæsarienses pluribus litteris admonuit, ut ab hoc sibi magistro caverent. Sic eos compellat in epist. 210: *Fidei everasio, inquit (n. 3, p. 314), apud vos excogitatur inimica apostolicis et evangelicis doctrinis, inimica traditioni Gregorii vere magni, et eorum, qui ei successerunt usque ad beatum Musonium, cujus profecto documenta etiamnum in vestris auribus resonant. Nam Sabellii malum, olim quidem exortum, sed traditione magni illius viri extinctum, conantur nunc isti renovare, qui dum timent ne arguantur, somnia in nos fingunt.*

§ VII

D I. S. Basilius conceptis verbis docet Christum adesse præsentem in eucharistia. II. Requirit ut illud, «*Hoc est corpus meum*¹³,» non minus certo credamus quam illud, «*Verbum caro factum est*¹⁴.» III. Insignis locus a Sculteto depravatus explicatur. IV. Basilii sententia confirmatur ex precibus liturgiæ.

I. Sive Basilio ascribantur libri *De baptismo*, sive non, certe sub ejus nomine citari ac laudari possunt, cum toti ex ejus sententiis ac verbis compositi sint. In libro secundo quæritur, cap. 2: *An is qui ob pravam conscientiam, aut immunditiam, aut inquinamentum purus corde non est, citra periculum possit sacrificare*. Quæstioni apponitur re-

¹³ Matth. xxvi, 26; Marc. xiv, 22; Luc. xxii, 19; I Cor. xi, 24. ¹⁴ Joan. i, 14.

sponsum, ducta comparatione ex his quæ in sacerdotibus veteris legis requirebantur. Tum de sacerdotibus novæ legis sic statuitur: Ὁ δὲ Κύριος λέγων, Μείζον τοῦ ἱεροῦ ὧδε, παιδεύει ἡμᾶς ὅτι τοσοῦτον ἀσεβέστερός ἐστιν ὁ τολμῶν ἱερατεύειν τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τοῦ θόντος ἐαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσιαν τῷ Θεῷ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, ὅσον τὸ σῶμα τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὑπερέχει κριῶν καὶ ταύρων· οὐκ ἐκ συγκρίσεως ἀσύγκριτος γὰρ ἡ ὑπεροχὴ· Dominus autem cum dicit: « *Templo majus hic est* ¹⁵, » nos docet tanto magis impium esse eum, qui audet sacrificare corpus Domini qui dedit pro nobis seipsum Deo oblationem et hostiam in odorem suavitatis ¹⁶, quanto corpus unigeniti Filii Dei excellentius est arietibus ac tauris: quod dictum sit sine comparatione, incomparabilis enim est excellentia. Sic etiam in capite tertio ex pœna iis in lege imposita, qui sancta immundi tangere audebant, demonstratur, quantum sit scelus corpore Domini indigne vesci: Ὅσῳ γὰρ πλείον τοῦ ἱεροῦ ὧδε, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν, τοσοῦτῳ δεινότερον καὶ φοβερώτερον τὸ ἐν μολυσμῶ ψυχῆς τολμῆσαι ἄψασθαι τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, παρὰ τὸ ἄψασθαι κριῶν ἢ ταύρων, τοῦ Ἀποστόλου εἰπόντος· Ὡστε ὅς ἂν ἐσθίῃ, etc.: Quanto enim plus templo illic est, juxta Domini vocem, tanto gravius est et formidabilius in animæ inquinamento audere tangere corpus Christi quam arietes aut tauros tangere; cum Apostolus dicat, « *Itaque quicumque manducaverit* ¹⁷, » etc. Nihil sane in his exstat testimoniis, quod eludi vel detorqueri possit. Sacrificatur et consecratur corpus Christi: Christus præsens adest in altari, « *Templo major hic est.* » Illud discrimen statuitur inter antiquæ et novæ legis sacrificia, quod in primis vituli et tauri occisi fuerint, in nostris corpus Christi offeratur: discrimen sane commentitium, si sacrificium novæ legis corpus absentis Christi repræsentet; quippe cum idem præstiterint sacrificia veteris legis; idque eo amplius et significantius, quo cædes alicujus animalis aptior ad mortem Christi repræsentandam, quam res inanimæ, panis et vinum.

Eadem sententia paucioribus verbis statuitur in *Regulis brevioribus*. Si quis autem, inquit Basilius interrog. 309, cum in immunditia sit, accedat ad sancta; etiam ex Veteri Testamento terribile illius discimus judicium. Quod si amplius templo hic est, nos utique modo magis formidando docebit Apostolus, qui dixit: « *Qui manducat et bibit indigne, judicium sibi manducat et bibit* ¹⁸. »

II. Basilius inter ea, quæ certo credere debemus, etiamsi repugnet natura, eucharistiam numerat. Hanc enim in *Moralium* libro habemus regulam (reg. 8, p. 240): Ὅτι οὐ δεῖ διακρίνεσθαι, καὶ διστάζειν ἐπὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ Κυρίου λεγομένοις, ἀλλὰ

A πεπληροφορησθαι πᾶν ῥῆμα Θεοῦ ἀληθὲς εἶναι καὶ δυνατόν, καὶ ἡ φύσις μάχεται· ἐνταῦθα γὰρ καὶ ὁ ἀγὼν τῆς πίστεως· Quod non oportet ambigere et dubitare de iis quæ a Domino dicuntur: sed persuaderi omne Dei verbum verum esse ac possibile, etsi natura repugnat; hic enim situm est fidei certamen. Ad hanc regulam comprobendam inter alia refert illud: Litigabant ergo Judæi ad invicem, dicentes: Quomodo hic potest nobis dare carnem ad manducandum? Dixit ergo eis: Amen, amen dico vobis: Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habetis vitam in vobis ¹⁹.

Pluribus in locis pertractat Basilius de optima communicandi ratione, quam in eo positam esse docet, ut cum certo credamus Christum pro nobis crucifixum esse, ejusque carnem et sanguinem nobis apponi, hac illius passionis recordatione ad eum amandum accendamus. Sic in regula brevior 172 hæc instituitur quæstio, Ποταπῶ φόβῳ ἢ ποίᾳ πληροφορίᾳ, ἢ ποίᾳ διαθέσει μεταλάβωμεν τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ; Quali cum timore, aut qua animi persuasione, aut quo affectu participes simus corporis et sanguinis Christi? Argumento est ejusmodi interrogatio magnum aliquod agi mysterium, quod tremorem incutere debeat, magnamque fidem ac sanctitatem postulet.

Interrogationi hæc subjicitur responsio: Τὸν μὲν φόβον διδάσκει ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος, λέγων· Ὁ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως κρῖμα ἐαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει· τὴν δὲ πληροφορίαν ἐμποιεῖ ἡ πίστις τῶν ῥημάτων τοῦ Κυρίου εἰπόντος· Τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, etc.: Timorem quidem docet nos Apostolus, cum ait: « *Qui manducat et bibit indigne, judicium sibi manducat et bibit* ²⁰: » persuasionem autem efficit fides verborum Domini, qui dixit: « *Hoc est corpus meum quod pro vobis traditur: hoc facite in meam commemorationem* ²¹. » Item ex fide testimonii Joannis, qui memorata prius Verbi gloria, posthac Incarnationis modum induxit, his verbis: « *Verbum caro factum est* ²², » etc. Itidem quoniam Apostolus scripsit: « *Qui cum in forma Dei esset* ²³, » etc.

Nemo est, qui hæc legens non facile perspiciat, 1° Christi verba, *Hoc est corpus meum*, ut firmissima fide credenda, a Basilio proponi; 2° non minus certo credenda esse, quam sequentia, *Verbum caro factum est*, etc. Qui cum in forma Dei esset, etc. Utraque enim testimonia, tum quæ ad eucharistiam, tum quæ ad incarnationem spectant, eodem prorsus modo proponuntur, ut verbis quidem clara et aperta, sed mysterii magnitudine difficilia: ita ut explicatione non indigeant ad lucem verbis afferendam, sed fide ad res credendas. Nec quisquam est profecto, qui, si prima co-

¹⁵ Matth. xii, 6. ¹⁶ Ephes. v, 2. ¹⁷ I Cor. xi, 27. ¹⁸ ibid. 29. ¹⁹ Joan. vi, 53, 54. ²⁰ I Cor. xi, 27.

²¹ Luc. xxii, 19. ²² Joan. i, 14. ²³ Philipp. ii, 6.

netur eludere, secunda non eodem modo prodat eludenda.

Postquam Basilius exposuit quo timore et qua animi persuasione communicandum sit, tertiæ interrogationis parti, quo affectu accedendum sit ad hoc mysterium, sic satisfacit: *Cum igitur animus his et talibus verbis fidem adhibens, gloriæ majestatem didicerit, humilitatisque et obedientiæ magnitudinem admiratus fuerit, quod talis ac tantus ad mortem usque Patri obtemperavit vitæ nostræ causa, eum arbitror ita affici, ut simul Deum et Patrem diligat, qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, simul unigenitum ejus Filium, qui obedivit usque ad mortem pro nostra redemptione et salute.* Addit eum, qui sic affectus et præparatus est, adimplere illud Pauli; *Charitas enim Christi urget nos*²⁴, etc. Sic autem affici et præparari debere concludit, quisquis panis et poculi fit particeps.

Eadem doctrina statuitur in *Regulis moralibus*, et in libro *De baptismo*. Si enim in regula 21, cap. 2 (tom. II, p. 253), legimus: *Quod qui accedit ad communionem non considerata hac ratione secundum quam corporis et sanguinis Christi participatio datur, is nullam ex ea utilitatem capiat: et quod qui indigne assumit, condemnatus sit.* Et cap. 3: *Qua ratione manducandum sit corpus Domini et sanguis bibendus in commemorationem obedientiæ Domini usque ad mortem, ut qui vivunt, non jam sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est et resurrexit*²⁵. Similiter in libro *De baptismo*, cap. 3, postquam eadem Scripturæ testimonia retulit, ac in libro *Moralium*, nempe ex cap. vi (vers. 54) Joannis: *Amen, amen dico vobis, Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, etc.*, et ex Matthæo²⁶ et Paulo²⁷ institutionem eucharistiæ referentibus; tum vero sic concludit: *Quid igitur utilitatis habent hæc verba? Ut edentes et bibentes, semper memores simus ejus, qui pro nobis mortuus est et resurrexit; sicque discamus necessario servare coram Deo et Christo ipsius traditum ab Apostolo dogma, qui dicit: « Charitas Christi urget nos, judicantes hoc, quod, si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt, et pro omnibus mortuus est; ut qui vivunt, non amplius sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est et resurrexit*²⁸.» Nihil verbis opus est, ut in his locis eandem prorsus sententiam ac in *Regulis brevioribus* constitui pateat. Res per se clara et manifesta. Quemadmodum enim in *Regulis brevioribus* hic animi affectus ad communionem requiritur, ut ex persuasionem, quam animis nostris verba Christi, *Hoc est corpus meum*²⁹, imprimere debent, item ex verbis Joannis, *Verbum*

*caro factum est*³⁰, et Pauli, *Qui cum in forma Dei esset*³¹, etc., ad eum amandum, qui pro nobis mortuus est, accendamus; ita in libris *Moralium* et *De baptismo* eandem prorsus communicandi ratio in commemorationem passionis Domini præcipitur.

Per absurde ergo Scultetus (16*) secum facere putat illud Basili: *Quid igitur utilitatis habent hæc verba? Ut edentes et bibentes, semper memores ejus simus, qui, etc.* Nam, 1° Modus ille communicandi in commemorationem Domini repetitur, ut jam diximus, ex fide et persuasionem, quam in animis nostris efficere debent verba Christi, *Hoc est corpus meum*, et alia testimonia, quibus ejus divinitas et incarnatio ac passio continentur. 2° Non dicit manducationem corporis Domini et potum ejus sanguinis in commemorationem ipsius passionis positam esse; sed illud corpus sic manducari, et sanguinem sic bibi debere, ut e commemorationem illius passionis celebremus. 3° Eos etiam qui indigne communicant, corpus et sanguinem Domini sumere in commemorationem passionis illius, sed non in seipsis hanc memoriam exprimere docet: *Qui enim edit et bibit, inquit, videlicet ad indelebilem memoriam Jesu Christi Domini nostri, qui pro nobis mortuus est et resurrexit, rationem vero memoriæ obedientiæ Domini usque ad mortem, juxta doctrinam Apostoli non adimplet, qui, ut dictum est, ait, « Charitas Christi urget nos, » etc., is nihil capit utilitatis.*

Quæ sequuntur, a Combefisio ut duriora et severiora reprehenduntur. Præterea sibi ipsi accersit qui ejusmodi est judicium quoque Apostoli dicentis: *« Qui manducat et bibit indigne, judicium sibi manducat et bibit, non dijudicans corpus Domini*³².» Etenim horrendum judicium est non modo ei, qui in carnis ac spiritus inquinamento indigne accedit ad sancta, cum enim accedit, reus fit corporis et sanguinis Domini; sed etiam ei qui otiose inutiliterque edit ac bibit. Hæc prorsus immerito vituperantur. Is enim otiose inutiliterque edere dicitur, qui sine charitate edit; idque patet cum ex superioribus verbis, tum ex rationem, quam addit Basilius, eum ejusmodi hominem horrendum judicium mereat: *Quod, inquit, non per memoriam Jesu Christi Domini nostri, qui pro nobis mortuus est et resurrexit, servat quod dictum est: « Charitas Christi, urget nos, » etc.*

III. Alio utitur Basili testimonio Scultetus, quod sic refert: *Carnem et sanguinem totam suam mysticam conversationem in carne et doctrinam Evangelii vocavit Christus.* Unde concludit Scultetus

²⁴ II Cor. v, 14. ²⁵ ibid. 15. ²⁶ Matth. xxvi, 26 sqq. ²⁷ I Cor. xi, 23 sqq. ²⁸ I Cor. v, 14, 15. ²⁹ Matth. xxvi, 26. ³⁰ Joan. i, 14. ³¹ Philipp. i, 6. ³² I Cor. xi, 29.

(p. 230) *neminem alium hanc carnem edere, hunc sanguinem bibere, quam qui fideli corde ista omnia sibi applicarit.*

Sed Sculteti in hoc testimonio referendo non laudabilior fides, quam in explicando peritia. Sic enim hunc locum legimus in epist. 8, n. 4, ubi Basilius objecti ab Arianis hujus testimonii, *Ego vivo propter Patrem*³³ solutionem affert: Δύναται δὲ καὶ ζωὴν λέγειν, ἣν ζῆ ὁ Χριστός, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἔχων ἐν ἑαυτῷ· καὶ ὅτι τοῦτό ἐστι τὸ δηλούμενον, ἐκ τοῦ ἐπιφερομένου εισόμεθα. Καὶ τρώγων με, φησὶ, ζήσεται δι' ἐμέ. Τρώγομεν γὰρ αὐτοῦ τὴν σάρκα, καὶ πίνομεν αὐτοῦ τὸ αἷμα, κοινωνοὶ γινόμενοι, διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῆς αἰσθητῆς ζωῆς, τοῦ λόγου καὶ τῆς σοφίας· σάρκα γὰρ καὶ αἷμα πᾶσαν αὐτοῦ τὴν μυστικὴν ἐπιδημίαν ὠνόμασε, καὶ τὴν ἐκ πρακτικῆς καὶ φυσικῆς καὶ θεολογικῆς συνεστῶσαν διδασκαλίαν ἐδήλωσε, δι' ἧς πρέφεται ψυχὴ, καὶ πρὸς τὴν τῶν ὄντων τέως θεωρίαν παρασκευάζεται. *Potest autem et vitam dicere, quam vivit Christus, Verbum Dei habens in seipso. Atque id ipsum esse, quod significatur, ex his quæ sequuntur videbimus.* « *Et qui manducat me, inquit, vivit propter me*³⁴. » *Edimus enim ipsius carnem, et bibimus ipsius sanguinem, participes facti, per incarnationem et sensibilem vitam, Verbi et sapientiæ. Carnem enim et sanguinem, totam suam mysticam in carne conversationem vocavit, et doctrinam ex pratica et naturali et theologica notione constantem declaravit: per quam et nutritur anima, et ad eorum quæ sunt*

contemplationem interim præparatur.

Comparat ergo Basilius vitam, quam sacra humanitas cum Verbo hypostatice conjuncta vivit, cum vita, quam ex eucharistia ducimus. In utroque autem catholicum dogma mirifice commendat, et dum nos Christi carnem edere et illius sanguinem bibere dicit, et dum vitæ genus, quam ex illius carne et sanguine percipimus, exponit. Illud certe conceptis verbis declarat nos ita carnem Christi edere, ejusque sanguinem bibere, ut simul participes fiamus Verbi et sapientiæ, quia carnis et sanguinis nominibus tota Christi persona, tota illius in carne mystica conversatio, sive mysticus adventus, designatur. Sed si carnem et sanguinem Christi non re, sed sola fide sumeremus, absurdum dictu esset nos per hanc carnem et sanguinem participes fieri Verbi et sapientiæ. Tunc enim et caro et Verbum eodem modo sumerentur, nempe fidei beneficio. Deinde vero cur monet Christi carne et sanguine totum Christi mysticum in carne adventum: sive totam illius personam designari; cur, inquam, id monet, nisi ut nobis non inanimam carnem, non a divinitate separatam apponi demonstraret? Sed si hæc caro sola fide percipitur, quis metuendi locus ne

inanimam sit, aut a divinitate separata? Sic etiam Basilius, ut similitudinem demonstraret inter eam vitam, quam ex eucharistia ducimus, et eam, quam sacra humanitas cum Verbo hypostatice conjuncta vivit, hanc vitam ad animam pertinere admonet. At inutilis prorsus admonitio, si carnem et sanguinem non ore, sed sola mente percipimus; perabsurda etiam tota comparatio, si cum humanitas Christi cum Verbo hypostatice conjuncta sit, nos sola mente cum illius carne et sanguine jungimur.

IV. His addi debent quæ in libro *De Spiritu sancto* leguntur, non Basilius solum, sed etiam omnium Christianorum fidem exhibentia: Τὰ τῆς ἐπικλησεως ῥήματα ἐπὶ τῇ ἀναδείξει τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας, τίς τῶν ἁγίων ἐγγράφως ἡμῖν καταλείπειν; Οὐ γὰρ δὴ τοῦτοις ἀρκούμεθα, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἢ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπεινήσθη, ἀλλὰ καὶ προλέγομεν καὶ ἐπιλέγομεν ἕτερα ὡς μεγάλην ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τὴν ἰσχὺν, ἐκ τῆς ἀγράφου διδασκαλίας παραλαβόντες. *Invocationis verba, inquit (cap. 27, n. 66), cum conficitur panis eucharistiæ et poculum benedictionis, quis sanctorum in scripto nobis reliquit? Nec enim his contenti sumus, quæ commemorat Apostolus aut Evangelium, verum alia quoque ante et post dicimus, tanquam multum habentia momenti ad mysterium, quæ ex traditione non scripta accepimus.* Nemo negaverit indicari a Basilio has preces, quæ in liturgia ipsi attributa leguntur (tom. II, p. 679): Ἐλθεῖν τὸ Πνευμά σου τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς τοὺς δούλους σου ἐπὶ τὰ προκειμένα σου δῶρα ταυτα, καὶ ἁγιάσαι καὶ ἀναδείξαι ἅγια ἅγιον· καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον, τοῦτον γίνεσθαι εἰς τὸ ἅγιον σῶμα αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δὲ καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς ζωὴν τὴν αἰώνιον τοῖς ἐξ αὐτοῦ μεταλαμβάνουσι· τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο, τὸ τίμιον αἷμα τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δὲ καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, etc.: *Ut veniat Spiritus sanctus tuus super nos, servos tuos, et super proposita hæc dona tua, sanctificetque et efficiat ea sancta sanctorum. Et faciat panem quidem istum fieri corpus sanctum ipsius Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, in remissionem peccatorum et vitam æternam, ex illo participantibus; et calicem hunc, pretiosum sanguinem novi testamenti ipsius Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, etc.* Unde autem ejusmodi preces in omnibus Ecclesiis, nisi ex certissima fide, qua Christiani omnes panem et vinum mutari in corpus et sanguinem Christi credebant? Cui enim id precari in mentem venisset? quis has preces, *tanquam multum habentes momenti ad mysterium* addidisset verbis evangelicis, si Ecclesiæ propositum non erat mutationem impetrare?

³³ Joan. vi. 58. ³⁴ Ibid.

§ VIII.

I. *S. Basilii testimonia de peccatorum confessione.*
 II. *Invidia et alia ejusmodi peccata confessionis legi subjecta.* III. *De peccato originali.* IV. *De Christi gratia.*

I. Longius, quam mihi propositum est, tempus extraherem, si in omnibus colligendis immorarer, quæcunque ex S. Basilii operibus ad dogmata confirmanda erui possunt. Quare hanc finiemus pertrationem appositis de peccatorum confessione, de peccato originali et de Christi gratia testimoniis.

Confessionem peccatorum necessariam esse ad veniam a Deo consequendam docet Basilius in homil. in psal. xxxii: *Vult tui misereri iudex*, inquit (p. 134), *teque miserationum suarum facere participem; si modo post peccatum repererit te humilem, contritum, prava opera multum deplorantem, ac ea quæ clam facta sunt evulgantem citra pudorem, rogantem fratres tibi ut sint adjumento ad accipiendam medelam.* In *Regulis brevioribus* hæc instituitur quæstio (quæst. 229): *Utrum oporteat veritas actiones citra verecundiam omnibus detegere, an aliquibus dumtaxat: et quinam hi sint:* sic respondet S. Basilius: *Servanda est ratio eadem in peccatorum confessione, quæ in detegendis corporis morbis adhibetur. Quemadmodum igitur corporis morbos non omnibus patefaciunt homines, neque quibusvis, sed iis qui horum curandorum periti sunt: ita fieri quoque debet peccatorum confessio coram iis qui curare hæc possint, prout scriptum est: « Vos qui fortes estis, infirmitates debiliū portate³⁵, » hoc est, cura ac diligentia vestra tollite.* Similis est quæstio 288: *Qui vult confiteri peccata sua, debetne confiteri omnibus et quibuslibet, an certis quibusdam?* Sic respondet Basilius: *Consilium benignitatis Dei in peccantibus manifestum est, juxta id quod scriptum est: « Non volo mortem peccatoris, sed ut convertatur ipse, et vivat³⁶. » Quoniam igitur pœnitentiæ modus debet peccato congruere, ac etiam opus est fructibus dignis pœnitentiæ, juxta hanc sententiam, « Facite fructus dignos pœnitentiæ³⁷, » ut ne fructuum penuria locum habeant eæ quæ subsequuntur minæ. « Nam, inquit, omnis arbor non faciens fructum bonum, excinditur, et in ignem mittitur³⁸; » peccata iis confiteri necesse est, quibus mysteriorum Dei concedita dispensatio est³⁹. Sic enim et qui olim pœnitentiam egerunt, coram sanctis fecisse comperiuntur. Scriptum est enim, in Evangelio quidem⁴⁰, quod peccata sua Joanni Baptistæ confitebantur; in Actis vero⁴¹, apostolis ipsis, a quibus etiam baptizabantur cuncti. Vide commentarium in *Isaiam*, p. 553.*

Negat Scultetus (17) ex his locis specialem peccatorum enumerationem aut confessionis necessi-

A tatem erui posse. Sed eludendi locum non relinquit petitum ex corporeis morbis exemplum, tum etiam quod ait Basilius pœnitentiæ imponendæ modum peccato congruere debere. Quomodo enim morbus animi curabitur, si peccatorum numerus et graves circumstantiæ celentur? aut quomodo pœna peccatorum numero et magnitudini congruet, nisi singula peccata et circumstantiæ aperiantur? Illud autem, τῆς ἐπιστορῆς ὁ τρόπος, reddi debet, *pœnitentiæ imponendæ modus, vel pœnæ modus*: minime vero, *conversionis modus*. Hanc enim in sententiam usurpari solent ea vox in ejusmodi locis: cujus rei multa suppetunt apud Basiliū exempla, ut in epist. 73. Frustra ergo Scultetus confitendi necessitatem, de qua in quæst. 288 agitur, in eo positam esse contendit, quod, si quis confiteri velit peccata, quamvis necesse id non sit, is non aliis confiteri debeat, quam iis quibus credita est dispensatio mysteriorum Dei. Si confessio cujusque arbitrio permissa esset, nec ulla esset confitendi necessitas; satias multo ac tutius foret apud prudentes ac pietate insignes viros peccata confiteri, quam apud presbyteros, qui non semper prudentia ac pietate excellunt. Quare Basilius, cum ait necesse esse peccata iis confiteri, quibus credita est dispensatio mysteriorum Dei, simul et confessionem peccati necessariam esse, et pœnitentiam inter sacramenta numerandam esse demonstrat.

Mitto aliam cavillationem Sculteti, qui memoratas a S. Basilio peccatorum confessiones ante baptismum, nec præscriptas fuisse, nec singulorum peccatorum enumerationem habuisse objicit. At minime probat his exemplis uti non debuisse Basiliū, ut ad præscriptam a Christo omnium peccatorum confessionem hortaretur, et a pravo pudore avocaret.

Utitur etiam Scultetus regula breviorē 110, in qua præcipitur, ut virgines per præfectam, sive seniore suam presbytero confiteantur. Sed hoc vitium superiorum editionum in hac novissima emendatum est, nec quidquam aliud præcipit Basilius, nisi ut adsit decori causa præfecta virginum, dum sorores confitentur presbytero. Idem antea præscripserat in reg. 108, ut præfecta, absente præfecta, cum sororibus de rebus ad fidei ædificationem pertinentibus non loquatur. Sed ne peccatorum confessio excipi debere videretur, huic rei occurrendum esse duxit.

Hanc Basiliū doctrinam confirmant tres illius epistolæ canonicæ, quæ dum varias peccatorum species et gradus accurate persequuntur, quam arete servatum fuerit confitendi præceptum demonstrant; quantaque exstiterit episcoporum in peccatis pro merito puniendis diligentia. Mulieris

³⁵ Rom. xv, 1; Gal. vi, 2. ³⁶ Ezech. xxxiii, 11. ³⁷ Luc. iii, 8. ³⁸ Ibid. 9. ³⁹ I Cor. iv, 1. ⁴⁰ Matth. iii, 6. ⁴¹ Act. xix, 8.

(17) *Medul. theol.*, part. iv, p. 236.

adulteræ (ep. 200, can. 34), vel sponte confessæ, vel convictæ, non percurrebant varios pœnitentiæ gradus, sed inter consistentes tempus explebant. Cautio enim erat ne in periculum mortis conjicerentur, si peccatum vulgaretur. Sed, si nullum erat confitendi et puniendi peccati præceptum, cur non illa etiam remittebatur inter consistentes pœnitentia, quæ periculo prorsus non carebat? cur furti (ep. 247, can. 64) convictus duplo graviorem pœnam sustinebat, quam sponte confessus? Nemo prorsus ab hac lege confitentorum peccatorum immunis. Presbyteri et diaconi (can. 70), qui se labiis tenus peccasse confitebantur, excidebant gradu suo : ac ne illis quidem communio cum presbyteris aut diaconis relinquebatur, si quid amplius peccasse deprehenderentur.

II. In his canonibus avaritiæ, invidiæ et aliis ejusmodi vitiis nullæ nominatim constituuntur pœnæ. Sed non idcirco putandum est confessionis legi subjecta non fuisse. Nam Basilius in *Regulis brevioribus*, postquam (reg. 288) statuit peccata iis solis confitenda esse, quibus credita est dispensatio mysteriorum Dei, hanc quæstionem instituit : Ὁ μετανοήσας ἐπὶ ἀμαρτήματι, καὶ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ ἐμπεσὼν ἀμάρτημα, τί ποιήσει (reg. 289); *Qui pœnitentiam egit peccati, ac rursus in idem labitur peccatum, quid faciet?* Declarat Basilius ejusmodi homines idcirco relabi, quia radicem peccati non tollunt : ac profert exempli loco invidiam et jurgium, quæ ex radice amoris gloriæ pullulant. Unde sic concludit : *Si quis, igitur, ubi se ipse semel condemnaverit invidiæ aut jurgii, in eadem rursus incidat ; noverit se ex primaria invidiæ aut jurgii causa, gloriæ studio in intimis laborare.*

Ejusmodi ergo peccata sacerdotum prudentiæ curanda mittebantur : sed non idcirco confessionis legi subtrahebantur. Atque id confirmare possumus testimonio Gregorii Nysseni, qui cum in epistola canonica queratur, quod de nonnullis peccatis, qualia sunt convicia (p. 119), maledicta (p. 121), usura et alienarum rerum sub negotii prætextu raptus, conditi a Patribus canones non fuerint, nec tantum sibi auctoritatis assumat, ut ejusmodi constituat canones ; hæc tamen peccata confessioni subjecta esse manifeste indicat, ac summo studio a sacerdotibus curanda. Sic enim loquitur de illo inter negotiandum alienæ rei raptu : Ὁ δὲ δι' ὑφαιρέσεως λαθρανοῦσης σφετεριζόμενος τὸ ἀλλότριον, εἶτα δι' ἐξαγορεύσεως τὸ πλημμέλημα αὐτοῦ τῷ ἱερεὶ φανερώσας, τῆς περὶ τὸ ἐναντίον τοῦ πάθους σπουδῆ θεραπείῃ τὴν ἀόρροιστίαν λέγω δὲ διὰ τοῦ τὰ προσόντα παρέχειν τοῖς πένησιν, ἵνα τῷ πράττειν ἃ ἔχει, φανερός γένηται καθαρῶν τῆς κατὰ πλεονεξίαν νόσου· εἰ δὲ μηδὲν ἔχοι, μόνον δὲ τὸ σῶμα ἔχοι, κέλευε ὁ Ἀπόστολος, διὰ τοῦ σωματικοῦ κόπου τὸ τοιοῦτον

A ἐξιδάσασθαι πάθος· *Qui autem latenti ablatione sibi rem alienam usurpat, ac deinde per confessionem peccatum suum sacerdoti aperit, per contrarium vitio studium ægritudinem curabit : dico autem, largiendo, quæ habet, pauperibus, ut dum quæ habet profundit, se ab avaritiæ morbo liberum aperte ostendat : sin autem nihil aliud præterquam solum corpus habeat, jubet Apostolus per laborem corporalem ei morbo mederi⁴².* Similia habet Basilius de usuris (can. 14, ep. 188), quas qui accepit, eum a sacerdotio non excludit, modo injustum lucrum in pauperes insumat et ab avaritiæ morbo liberum se exhibeat.

III. Peccatum, quod ex primo omnes parente traximus, sic prædicat Basilius, ut facile pateat nihil aliud S. Augustinum contra Pelagianos defendisse, nisi quod perpetua Ecclesiæ prædicatione constabat. *Exsolve*, inquit Basilius homil. in famem p. 70, *peccatum primigenium, cibariorum largitione. Quemadmodum enim Adam improbo esu peccatum transmisit : sic nos insidiantem escam abolemus, si fratris necessitatem famemque curamus.* Et in psal. xxix (p. 129) : *Pulcher quidem eram, inquit, secundum naturam, sed languidus, propterea quod ex serpentis insidiis peccato mortuus eram.* Alibi (in psal. xxxii, p. 132) vocat serpentem peccati auctorem. Ibidem (p. 133) : *Propter condemnationem in nos ob peccatum prolatam terra dicimur, nos qui a Deo audivimus : « Terra es, et in terram ibis. »* Et in psal. xxxiii (p. 138) : *Quandoquidem ii, qui ideo creati erant ut Domino servirent, sub inimici servitute detinebantur, illorum animas pretioso suo sanguine redimet.*

Sæpe alias Basilius de peccato primorum parentum loquitur, ut de culpa nequaquam Adami et Evæ propria, sed ad eorum posteros pertinente. *Adamus*, inquit in homil. de eo, *Quod Deus non est auctor malorum (tom. II, p. 179), secedendo a Deo mortem conscivit sibi ipsi, juxta id quod scriptum est : « Ecce qui elongant se a te, peribunt⁴³. »* Sic non creavit Deus mortem, sed nos nobis ipsis ex pravamente eam accersivimus. Non omittendum est insigne testimonium ex epist. 261, n. 2, ubi sic loquitur Basilius : *Itaque, si Domini in carne adventus non fuit, non dedit Redemptor pro nobis pretium morti, nec per seipsum mortis regnum resevit. Si enim aliud esset, quod mortis imperio subjectum erat, aliud quod assumptum a Domino ; non desisset mors ea quæ sua sunt, operari, nec lucrum nostrum factæ fuissent deiferæ carnis passionibus : non interemisset peccatum in carne : non Christo vivificati fuisset, qui eramus in Adamo mortui ; non resartum fuisset, quod collapsum erat ; non instauratum, quod confractum ; non conjunctum Deo, quod serpentis fraude fuerat abalienatum.* In libro

⁴² Ephes. iv, 28. ⁴³ Psal. lxxii, 27.

De baptismo hæc leguntur (cap. 2, n. 7) : *Illud igitur, « denuo, » arbitror prioris generationis, quæ in peccatorum sordibus facta est, emendationem ostendere, cum Job dicat : « Nemo purus est a sordibus, ne si unus quidem dies sit vita ejus⁴⁴; » et David lugeat, ac dicat : « In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea⁴⁵; et Apostolus ita contestetur : « Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei, justificati gratis per gratiam ipsius per redemptionem quæ est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius⁴⁶. » Quapropter etiam peccatorum venia datur credentibus, Domino ipso dicente : « Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum⁴⁷; » quem admodum Apostolus rursus testatur, dicens : « Secundum beneplacitum voluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificavit nos in dilecto, in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum, secundum divitias gratiæ ejus de qua nobis impertivit ubertim⁴⁸; » ut quem admodum statua contrita ac confracta, amissa regis forma eximia, denuo conformatur a sapiente artifice ac bono opifice, gloriam operis sui resarciens, atque pristino splendori restituitur : sic etiam nos ob præcepti transgressionem male affecti, velut scriptum est, « Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis⁴⁹, » ad pristinam imaginis Dei gloriam revocemur.*

IV. Sic affectum hominem indigere, ut cum Dei gratia præveniat, et novam ei creationem imperit mirifice pluribus locis demonstrat Basilias, cujus testimonia nonnulla hic apponemus. Unde vero facultas mihi, inquit in psal. xxix (p. 125), te exaltandi : Quoniam tu me præveniens suscepisti. Perspicue dixit, « Suscepisti me, » pro sublevasti me, » et superiorem insurgentibus in me effecisti. Veluti si quis puerum quempiam natandi imperitum manu suscipiens, eum aquis altiore sustineat. Qui igitur, opitulante Deo, a casu exurgit, is grati animi significatione per bona opera exaltationem Deo pollicetur. Aut velut si quis debilem quempiam luctatorem suffulciens, ab imminente lapsu liberet, ac colluctante reddat superiorem : illi quidem victoriæ præbet occasionem, huic vero conceptam de lapsu alterius lætitiâ adimit. Vide ejusdem homiliæ n. 3, p. 126 ; et n. 5, p. 129, et aliam homiliam in psalmum xliiv, n. 4, et reg. moral. 55, et in Isaiam, p. 610. Et in homilia De humilitate (p. 159) : Nihil unde gloriari queas, relictum est tibi, o homo... Quid igitur, dic, quæso, te ipse quasi de tuis ipsius bonis effers, cum deberes pro acceptis donis gratiam largitori habere? » Quid enim habes quod non accepisti ? quod si etiam accepisti, quid glo-

riaris quasi non acceperis⁵⁰ ? » Non tu deum cognovisti per tuam justitiam ; sed Deus cognovit te propter suam bonitatem. « Cum cognoveritis Deum, inquit, qui potius cogniti sitis a Deo⁵¹ » Non tu apprehendisti Christum per virtutem, sed Christus te per suum adventum apprehendit. « Insequor, inquit, si etiam apprehendam, in quo et apprehensus sum a Christo⁵². Non vos me elegistis, inquit Dominus⁵³, sed ego elegi vos. » An quoniam honore affectus es, gloriaris et misericordiam occasionem arripis superbiendi ? Et tunc cognoscas teipsum, quis sis, velut Adam ejectus e paradiso, velut Saul desertus a Spiritu Dei, velut Israel a radice sancta resectus. « Fide, inquit, stas : noli altum sapere, sed time⁵⁴. Judicium sequitur gratiam ; et quomodo datis usus fueris, expendit judex. In his quæ se sequuntur perseverantiæ donum commendatur : Quod si ne hoc quidem intelligis, fuisse te gratiam consecutum, aut si præ nimia stupiditate tuam ipsius virtutem existimas gratiam esse, non es beato Petro apostolo præstantior. Nec enim Dominum amore majori prosequi poteris, quam qui ita vehementer dilexit ut etiam voluerit pro ipso mori. Sed, quoniam animo elatiore locutus est cum dixit : « Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego tamen nunquam scandalizabor⁵⁵, » timiditati humanæ traditus est, ceciditque in infirmitatem, lapsu erudiendus ad metum atque ad cautionem, edocendusque infirmis parcere et debilibus, quod et suam cognovit infirmitatem, et perspicue intellexit quod quemadmodum cum in pelago mergeretur, per Christi dexteram erutus est, ita in scandali procella ob incredulitatem in pereundi periculum veniens, Christi virtute servatus sit. In psal. xxxiii, n. 2 : Neque enim in potentia hominis, neque in sapientia, sed in Dei gratia salus est. Vide homiliam in psal. vii, adhæc verba : Et diriges justum. Sic loquitur in homilia in psal. xxxii, n. 5 (p. 137) : Atque etiam multum est discriminis in peccatis recte factis : hæc enim lenæ vendita, vi in peccato est, illa vero ab initio heram bonam nacta, in virginitate elucata est. Cur hæc affecta beneficio sit, illa vero condemnata : et quid sis unicuique horum a judice retribuendum ; quibus omnibus tibi in mentem venientibus, cogita Dei judicia abyssos esse, nec a quolibet facile comprehendi posse, quod in divinis thesauris conclusa sunt. Sed et credendi data promissio est a Deo, videlicet. « Dabo tibi thesauros absconditos et invisibiles⁵⁶. » Postquam igitur ea cognitione, quæ est facie ad faciem, digni habiti fuerimus, etiam eas quæ in Dei thesauris sunt abyssos intuebimur. Quod si ea quæ in Scriptura de utribus dicta sunt, collegeris, prophetiæ intelligentiam magis assequeris. Et n. 7 : Et quoniam multi sunt vocati, pauci vero electi⁵⁷,

⁴⁴ Job xiv, 4, juxta LXX. ⁴⁵ Psal. l, 7. ⁴⁶ Rom. iii, 23-25. ⁴⁷ Matth. xxvi, 28. ⁴⁸ Ephes. i, 5-8. ⁴⁹ Psal. xlviii, 13. ⁵⁰ I Cor. iv, 7. ⁵¹ Gal. iv, 9. ⁵² Philipp. iii, 12. ⁵³ Joan. xv, 16. ⁵⁴ Rom. xi, 20, 17. ⁵⁵ Matth. xxvi, 33. ⁵⁶ Isa. xlv, 3. ⁵⁷ Matth. xxii, 14.

beatum dicit non vocatum, sed electum. Beatus A namque, quem elegit. quæ autem beatitudinis causa? Expectata bonorum æternorum hæreditas... Salvus autem fit non quivis, sed reliquiæ solum secundum electionem gratiæ⁵⁸. Vide homil. in psal. cxiv, n. 5, p. 202.

Satis patet ex his quæ attulimus, quantum eniteat divina potentia in humani cordis conversione. Sed præterea in eamdem sententiam nonnulla referenda. Subjiciamur ergo Deo, inquit (in psal. lxi, n. 2), quod salutare ab ipso est. Quid autem sit salutare, explicat. Non nuda quædam est operatio aliquam nobis beneficentiam asserens, qua ab infirmitate liberemur, bonaque corporis habitudine utamur. Sed quid est salutare? « Etenim ipse Deus B meus, et Salvator meus, susceptor meus, non movebor multum⁵⁹. » Filius qui ex Deo est, Deus noster est. Idem etiam Salvator est generis humani, debilitatem nostram fulciens, ac commotionem ex tentationibus animis nostris advenientem corrigens. Vide homil. in psal. xxxii, n. 3, p. 133, et in psal. xxxiii, n. 4, p. 146, et Homil. de fide, p. 153, re4. moral. 55, cap. 1.

Divinitatem Filii demonstrat Basilius ex summo illius in humanas mentes imperio. Petra dicitur, inquit in libro *De Spiritu sancto*, c. 8, p. 15, eo quod validum sit et inconcussum, et gravis arce firmitus propugnaculum fidelibus. Et pag. 16: Omnia C autem facit contactu virtutis, ac voluntate bonitatis operans. Pascit, illuminat, alit, deducit, medetur, erigit. Quæ non sunt, facit ut sint, condita conservat. Hoc modo bona ex Deo per Filium ad nos perveniunt, majore celeritate in singulis operantem, quam ullus sermo exprimere valeat. Neque enim fulgura, neque lucis per aerem tam velox discursus est, non oculorum celeres ictus, non ipsius intellectus nostri motus: sed horum quodque magis vincitur divinæ operationis celeritate, quam animantia quæ sunt apud nos maxime segnia, non dicam volatilium, neque ventorum, neque cælestium orbium impetu, sed ipsius mentis nostræ motu superantur. Nam quotan lem temporis spatio egeat qui portat omnia verbo virtutis suæ, quique nec D corporaliter operatur, neque manuum opera ad creandum opus habet, sed eorum quæ fiunt naturam habet voluntate non coacta obsequentem.

Nullo alio argumento libentius utitur ad divinitatem sancti Spiritus demonstrandam. Neque enim fieri potest, inquit (cap. 12, pag. 23), ut Filium quis adoret nisi in sancto Spiritu, aut ut Patrem invocet nisi in adoptionis Spiritu. Vide cap. 13, et epist. 38, n. 4. Demonstrat in cap. 15 ejusdem libri, Spiritum sanctum a Patre et Filio disjungi non posse (p. 29), si quidem in baptismo vim vivificam im-

mittit, a morte peccati renovans animas nostras in pristinam vitam: ac vitam nostram operatur. Et cap. 19, p. 41: Sive quis creationem accipiat de exstinctorum reviviscencia; an non magna spiritus operatio, qui nobis suppeditat viam ex resurrectione, et ad spiritualem illam vitam animas nostras adaptat? Sive creatio dicatur esse eorum, qui hic per peccatum lapsi sunt, in meliorem statum mutatio (nam ita quoque nonnunquam usurpatur juxta scripturæ consuetudinem, velut cum Paulus dicit, « Si qua in Christo nova creatura⁶⁰), » renovatio quæ hic fit, et a vita terrestri ac turbulentis affectibus obnoxia ad cælestem conversationem transmutatio, quæ fit in nobis per Spiritum, ad summam admirationem deducit animos nostros. Similiter in epist. 8, n. 11: Tria creationis genera in Scriptura nominata invenimus. Unum quidem ac primum, ex nihilo productionem: secundum vero, ex pejore in melius immutationem; tertium, resurrectionem mortuorum. In his reperies Spiritum sanctum una cum Patre et filio operantem. Sæpe alias cordis conversio vocatur nova creatio, ut in psal. xxxii, p. 138; et in homilia, *Quod Deus non est auctor malorum*, p. 75, et lib. v *adversus Eunomium*, p. 303, et *Comment. in Isaiam*, p. 423.

Quantum fiducia in divina gratia poneret Basilius ex his perspicui potest, quæ de conciliandis Antiochenæ Ecclesiæ dissensionibus loquitur in epist. 66, p. 160: Hæc vero conciliare, inquit, et ad unius C corporis harmoniam redigere, illius est solius, qui et siccis ossibus, ut ad nervos et carmen denuo redeant, non enarrabili sua potestate largitur. Dominus autem omnino magna per eos, qui se digni sunt, efficit. Et in epist. 203 (p. 300): Non enim ignoratis, nos, palam omnibus propositos, veluti scopulos in mari prominentes, furorem fluctuum hæreticorum excipere; eosque dum circa nos franguntur, ea quæ retro nos sunt, non alluere. Illud autem, « nos, » cum dico, non ad humanas refero vires, sed ad Dei gratiam, qui in hominum imbecillitate potentiam suam declarat, quemadmodum ait propheta ex persona Domini dicens: « An me non timebitis, qui arenam mari terminum posui⁶¹? » D Nam omnium infirmissima ac vilissima re, arena, ingens ac grave pelagus constrinxit Omnipotens. Similia habes in homilia in psal. xxxii (p. 138): Cum igitur audieris quempiam magna minitantem, jactantemque se tibi omnis generis ærumnas, damna aut plagas, aut mortem illaturum, respice ad Dominum gentium consilia dissipantem, et populorum cogitationes reprobantem. Et postea, n. 9 (p. 140): Neque igitur rex ex armis sufficiens ad salutem auxilium habet, neque fortis vir sibi ad ad omnia sufficere potest. Imbecillitas enim et infirmitas sunt omnia simul humana, si cum vera

⁵⁸ Rom. xi, 5. ⁵⁹ Psal. lxi, 6. ⁶⁰ II Cor. v 17. ⁶¹ Jerem. v, 22.

potenti comparentur. Propterea « *Infirma mundi A elegit Deus, ut confundat fortia*⁶². » *Et, ex ore infantium et lactentium perfecit laudem, ut destruat inimicum et ultorem*⁶³; » nam divina gratia in infantibus ac rudibus operans, maxime resplenduit. Præclarissimum est initium epist. 161, ad Amphilo- chium: *Benedictus Deus, qui sibi placentes in singulis ætatibus eligit, electionisque secernit vasa, et his utitur ad ministerium sanctorum: qui nunc etiam te, cum fugeres, ut tuet dixisti, non nos, sed vocationem quam per nos futuram suspicabar, inevitabilibus gratiæ retibus illigavit, ac in mediam Pisidiam deduxit ut homines Domino capias, et ex profundo pertrahas ad lucem, quos cepit diabolus, ut suam ipsius faciant voluntatem.*

⁶² I Cor. 1, 27. ⁶³ Psal. VIII, 3; Matth. XXI, 16.

(18) *Biblioth. Patr.*, tom. XI, p. 198.

Agmen claudet insigne testimonium, quod e S. Basilio Liturgia depromptum Petrus Diaconus (18) citat in libro *De incarnatione et gratia* cap. 8: *Hinc etiam* », inquit, *beatus Basilius Cæsariensis episcopus in oratione sacri altaris, quam pene universus frequentat Oriens, inter cætera: Dona, inquit, Domine, virtutem et tutamentum, malos, quæsumus, bonos facito, bonos in bonitate conserva; omnia enim potes, et non est qui contradicat tibi: cum enim volueris, salvas, et nullus resistit voluntati tuæ. Ecce quam breviter, quamque docte doctor egregius olim huic controversiæ finem posuit, docens per hanc precem non a seipsis, sed a Deo malos homines bonos fieri, nec sua virtute, sed divinæ gratiæ adjutorio in ipsa bonitate perseverare.*

ELENCHUS

Veterum librorum ad quos exacta et emendata sunt Basilio opera, quæ in hoc volumine continentur.

Liber *De spiritu sancto* cum quinque Regiis codicibus et uno Colbertino.

Ad *Epistolas* S. Basilio magno exstiteræ præsidio tres potissimum codices antiquissimi, Coislinianus n. 237, sæculo circiter undecimo scriptus; Harlæanus, decimo aut undecimo, et Medicæus, quem manu sua accuratissime cum editis contulit vir inter litteratos celeberrimus Antonius Maria Salvini. His tribus codicibus, saltem cum editis contulit vir inter litteratos celeberrimus Antonius Maria Salvini. His tribus codicibus, saltem cum inter se consentiunt, plus visum est tribuendum, quam aliis omnibus. Primus complectitur epistolas 331, Harlæanus 249, Medicæus 323.

Huc accedere codex Reg. 2293, olim cardinalis Mazarini, complectens epistolas 272. Hic codex annorum est 500, et primus Regius a nobis vocatur. Codex Reg. 2897, quem secundum vocamus, complectitur epistolas 334. Codex Reg. 2896, continens epistolas 33. Codex Reg. 2502, continens epistolas 29. Codex Reg. 1824, in quo tres epistolæ, nempe 43, 243 et 260. Codex Reg. 1906, in quo epistolæ duæ, nempe 2 et 46. Codex Reg. 1908, in quo reperitur epistola ad Chilonem.

Habemus etiam varias lectiones ex codicibus Combefisianis, Bigotianis duobus, Claromontano Anglicano, in quo epistolæ 28, Vaticano, in quo epistolæ 327, nec non insignis Ecclesiæ Parisiensis codice, qui idem videtur esse ac Bigotianorum alter. Suppeditavit bibliotheca Coisliniana codicem 288, in quo epistolæ 328, quem Coislinianum secundum vocamus; et alios nonnullos, in quibus aliquot Basilio epistolæ. Canones Basilio collati fuerunt cum pluribus codicibus ejusdem bibliothecæ, ex quibus codex 209 noni esse sæculi existimatur, et cum Regiis codicibus 2038, 2039, 2043, 2044, 2502, 2505, 2508, 2509, 3027.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΝ (19) ΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΙΚΟΝΙΟΥ

S. P. N. BASILII

CÆSAREÆ CAPPADOCIÆ ARCHIEPISCOPI

LIBER DE SPIRITU SANCTO

AD S. AMPHILOCHIUM ICONII EPISCOPUM (20).

I CAPUT I.

Proœmium in quo ostenditur necessarias esse de minutissimis theologiæ partibus perscrutationes.

1. Collaudavi in moribus tuis discendi et laborandi studium; ac supra modum delectatus sum attentione, atque vigilantia elucente in tua illa sententia, qua vocem nullam ex iis quæ in omni sermonis usu de Deo proferuntur, citra examen relinquendam **2** putas, o caput charum, mihi que maxime omnium pretiosum, frater Amphilocho. Postquam enim recte audivisti hanc Domini admonitionem: *Quisquis petit, accipit, et qui quærit, invenit*⁶⁴, petendi diligentia, vel desidiosissimum mihi videris ad impartendum excitare posse. Quin et illud in te majorem in modum admiror, quod non tentandi gratia, ut nunc plerique, quæstiones proponis, sed ut quid sit verum investiges. Nam qui curiosis auribus nostra verba captent, quique

⁶⁴ Luc. xi, 10.

(19) Πρὸς Ἀμφιλόχιον. Dno Regii codices et Colbertinus sic habent, Του ἁγίου Βασιλείου πρὸς Ἀμφιλόχιον ἐπίσκοπον Ἰκονίου τῆς Λυκαόνων περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν κεφαλαίῳ τριάκοντα. Sancti Basilii ad Amphilochium episcopum Iconii Lycæonum de Spiritu sancto in capitibus triginta. Titulus in Reg. tertio et Colb. non solum hoc loco occurrit, sed etiam antea summaris totius operis in ordinem digestis præmittitur, his vocibus additis: προσφωνητικῶς προσερωτήσαντος, ubi recte Combefisius monet legendum esse, προσφωνητικός. Designant enim hæ voces præmissam a Basilio perho-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Προοίμιον, ἐν ᾧ ὅτι ἀναγκαῖαι (21) αἱ περὶ τῶν μικροτάτων μερῶν τῆς θεολογίας ἐρευνῆαι.

1. Ἐπήνεσα τὸ φιλομαθές σου καὶ φιλόπονον τοῦ τρόπου, καὶ ἤσθην γε ὑπερφυῶς τῷ ἐπιστατικῷ καὶ νηφαλίῳ τῆς διανοίας, δι' ἧς οὐδεμίαν ἀδιερεύνητον οἶε χοῆναι καταλιμπάνειν φωνῆν, τῶν ὅσαι περὶ Θεοῦ κατὰ πᾶσαν χρεῖαν τοῦ λόγου προφέρονται, ᾧ φίλη κεφαλὴ καὶ τιμιωτάτη μοι πασῶν, ἀδελφε Ἀμφιλόχιε. Καλῶς γὰρ ἀκούσας τῆς παραινέσεως τοῦ Κυρίου, ὅτι Πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζῆτῶν εὐρίσκει, τῇ περὶ τὸ αἰτεῖν ἐμμελείᾳ, καὶ τὸν ὀκνηρότατόν μοι δοκεῖς ἂν διαναστῆσαι πρὸς τὴν μετάδοσιν. Ἐκεῖνο δέ σου καὶ πλέον ἄγαμαί, ὅτι οὐ πείρας ἐνεκεν κατὰ τοὺς πολλοὺς τῶν νῦν τὰς ἐρωτήσεις προτείνῃ, ἀλλὰ τοῦ ὅπερ ἐστὶν αὐτὸ τὸ ἀληθές ἐξευρεῖν. Τῶν μὲν γὰρ ὠτακουστούντων νῦν καὶ διερωτώντων ἡμᾶς εὐθηνία πολλή· φιλομαθεῖ δὲ ψυχῇ,

norificam salutationem Amphilochoii, a quo consultus fuerat. Regius quintus addit κατ' Εὐνομίου. Sed non tam Eunomium quam Pneumatomachos oppugnat Basilius; quamvis istius quoque impietatem eadem opera subvertat.

(20) Ex interpretatione Erasmi pluribus locis emendata.

(21) Ὅτι ἀναγκαῖαι. Sic veteres libri, melius quam in editis ὅτι καί. Paulo post nonnulli codices καὶ νηφαλίῳ. Ibidem utraque editio δι' ὧν, sed codices omnes mss., id est, quinque Regii et Colbertinus, ut in contextu.

καὶ πρὸς ἀγνοίας ἴασι τὴν ἀλήθειαν ἐκζητοῦσθαι χα-
λεπώτατον ἐντυχεῖν. Ὡς γὰρ παγίς θηρατῶν, καὶ πολε-
μούντων ἐνέδρα, κεκρυμμένον τὸν δόλον (22) καὶ ἐγκα-
τάσκειον ἔχει τὰ τῶν πολλῶν ἐρωτήματα, οἱ προβάλ-
λουσι λόγους, οὐχ ἵνα τι χρήσιμον λάβωσιν ἐξ αὐτῶν,
ἀλλ' ὅπως, ἐὰν μὴ συμβαινούσας τῇ ἑαυτῶν ἐπιθυμίᾳ
τὰς ἀποκρίσεις εὕρωσι, ταύτην ἀφορμὴν δικαίαν ἔχειν
δόξωσι τοῦ πολέμου.

accommodatas suae cupiditati responsiones inveniant, hanc belli causam habere justam videantur.

2. Εἰ δὲ τῷ Ἀνοήτῳ ἐπερωτήσαντι (23) σοφία
λογισθήσεται· τὸν συνετὸν ἀκροατὴν, τὸν ὑπὸ τοῦ
προφήτου τῷ θαυμαστῷ συμβούλῳ παραξευχθέντα,
πόσου ἀξίον λογισόμεθα; Ἡ που δίκαιον πάσης μὲν
ἀποδοχῆς ἄξιον, προάγειν δὲ εἰς τὸ πρόσω, συνεφ-
απτομένους αὐτῷ τῆς σπουδῆς, καὶ πάντα συνεκπο-
νοῦντας, ἐπειγομένῳ πρὸς τὴν τελείωσιν. Τὸ γὰρ μὴ
παρέργως ἀκούειν τῶν θεολογικῶν φωνῶν, ἀλλὰ
πειρᾶσθαι τὸν ἐν ἐκάστη λέξει καὶ ἐν ἐκάστη (24)
συλλαβῇ κεκρυμμένον νοῦν ἐξιχνεύειν, οὐκ ἀργῶν εἰς
εὐσεβειαν, ἀλλὰ γνωρίζοντων τὸν σκοπὸν τῆς κλή-
σεως ἡμῶν· ὅτι πρόκειται ἡμῖν ὁμοιωθῆναι Θεῷ,
κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνθρώπου φύσει. Ὁμοίωσις δὲ, οὐκ
ἄνευ γνώσεως· ἡ δὲ γνώσις, οὐκ ἐκτὸς (25) διδασκα-
των. Λόγος δὲ διδασκαλίας ἀρχή· λόγου δὲ μέρη συλ-
λαβαί καὶ λέξεις. Ὡστε οὐκ ἔξω σκοποῦ γέγονε τῶν
συλλαβῶν ἡ ἐξέτασις. Οὐ μὲν ὅτι μικρὰ, ὡς ἂν τῷ
δόξαι, τὰ ἐρωτήματα, διὰ τοῦτο καὶ παρορθῆναι
ἄξια· ἀλλ' ἐπειδὴ δυσθήρατος ἡ ἀλήθεια, πανταχόθεν
ἡμῖν ἐξιχνευτέα. Εἰ γὰρ ὡσπερ αἱ τέχναι, οὕτω καὶ
ἡ τῆς εὐσεβείας (26) ἀνάληψις ταῖς κατὰ μικρὸν
προσθήκαις αὐξεται, οὐδενὸς ὑπεροπτεῖον τοῖς εἰς
τὴν γνώσιν εἰσαγομένοις· ὡς εἰ τις τῶν πρώτων
στοιχείων ὡς σμικρῶν ὑπερίδοι, οὐδέποτε τῶν τε-
λείων τῆς σοφίας ἐφάψεται. Τὸ ναὶ καὶ τὸ οὐ συλλα-
βαί δύο· ἀλλ' ὅμως τὸ κράτιστον τῶν ἀγαθῶν, ἡ
ἀλήθεια, καὶ ὁ ἔσχατος ὅρος τῆς πονηρίας, τὸ ψεῦδος,
τοῖς μικροῖς τούτοις ῥήμασι πολλάκις ἐμπεριέχεται.
Καὶ τί ταῦτα λέγω; Ἡδὴ τις καὶ μόνον κατανεύσας
τῇ κεφαλῇ ἐν τοῖς ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρίαις, πάσης
πληρωτῆς εὐσεβείας ἐκρίθη (27). Εἰ δὲ ταῦτα οὕτως
ἔχει, τί τῶν θεολογικῶν ῥημάτων οὕτω μικρὸν, ὡς
ἡ καλῶς ἢ ἐναντίως ἔχον, μὴ μεγάλην παρέχειν τὴν
ρόπην ἐφ' ἐκάτερα; Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ νόμου ἰῶτα ἐν ἡ
μία κεραία οὐ παρελεύσεται, πῶς ἂν ἡμῖν ἀσφαλῆς
ὑπερβαίνειν καὶ τὰ σμικρότατα; Ἄ γε μὴν αὐτὸς
διευκρινισθῆναι παρ' ἡμῶν ἐπεζητήσας, καὶ βραχέα

A quæstiones nobis objiciant, horum hoc tempore
magna est copia. At in animum discendi avidum,
quique ad ignorationis medelam verum inquirat,
difficillimum est incidere. Etenim ut venatorum
laqueus et hostium insidiæ, ita fraudem occultam
et arte instructam habent multorum interrogatio-
nes, qui proferunt in medium quæstiones, non ut
ex his aliquid capiant utilitatis, sed ut, si minus

2. Quod si *Stulto interroganti sapientia imputa-
bitur*⁶⁵: auscultatorem prudentem, quem pro-
pheta cum admirabili consiliario copulavit⁶⁶, quanti
æstimabimus? Æquum est profecto, ut eum ap-
probatione omni complectamur, ac longius prove-
hamus, manum illius studio simul admoventes, et
B in omnibus cum eo ad perfectionem contendente
laborantes. Nam haud perfunctorie voces theo-
logicas audire, sed conari, quid in quaque dictione,
quid in quaque syllaba reconditi sensus lateat
perscrutari, non est eorum qui segnes sunt ad pie-
tatem, sed qui vocationis nostræ scopum intelli-
gunt: quandoquidem nobis propositum est, ut
similes efficiamur Deo, quatenus humanæ naturæ
fas est. Porro similitudo non est absque cogni-
tione: cognitio vero sine documentis non paratur.
Doctrinæ autem initium, est oratio, orationis
partes syllabæ ac dictiones. Proinde syllabas excu-
tere, non est aberrare a scopo. Nec vero quoniam
minutæ, ut alicui forte videbuntur, quæstiones;
idcirco et negligendæ sunt: imo quoniam diffi-
C cilis est inventu veritas, undique nobis est vesti-
ganda. Etenim si, ut artes, ita et pietatis acquisitio
paulatim minutis accessionibus augetur; nihil est
contemnendum iis qui ad cognitionem instituun-
tur: quemadmodum si quis prima elementa ut
minuta contemnat, nunquam perfectorum sapien-
tiam assequetur. Næ et Non, syllabæ duæ sunt:
attamen bonorum optimum veritas, et extremus
pravitatis terminus mendacium, frequenter his
minutis verbis comprehenduntur. Sed quid hæc
commemoro, cum jam si quis vel capite annuat,
tum cum martyrio pro Christo perfungendum est,
totam pietatem explevisse judicetur? Quod si hæc
ad hunc habent modum, quid esse possit in ver-
bis, quæ de Deo dicuntur, 3 adeo pusillum, ut
D vel recte vel secus dictum, non magnum habeat

⁶⁵ Prov. xvii, 28. ⁶⁶ Isa. iii, 3.

(22) Τὸν δόλον. Editio Basileensis τὸν λόγον.

(23) Ἐπερωτήσαντι. Addunt editi σοφίαν, *interro-
ganti sapientiam sapientia reputabitur*, sed ea
vox addita videtur a recentioribus librariis, et cum
eam deleverim initio Epistolæ primæ Canonice,
quia deest in antiquissimis codicibus, delenda
etiam hoc loco fuit.

(24) Ἐν ἐκάστη. Addita præpositio ex quatuor
codicibus mss. Mox duo codices Regii, primus et
tertius, σκοπὸν τῆς γνώσεως, *scopum nostræ scien-
tiæ*. Hæc scriptura manifestum est erratum, ac

sententiæ seriem penitus denormat; sed tamen
Combesisio probatur.

(25) Οὐκ ἐκτὸς. Sic duo Regii et Colb. et Regius
quintus in margine. Editi γνώσις ἐκ διδασκῶν. Duo
codices mss. γνώσις ἐκ διδασκῶν, *cognitio e do-
ctrina paratur*.

(26) Εὐσεβείας. Reg. quartus ἀληθείας. Paulo post
editi ποτέ, tres Regii codices οὐδέποτε.

(27) Ἐκρίθη. Reg. primus ἐδείχθη, et ad marginem
ἐκρίθη.

momentum in utramque partem? Nam si ex lege nec unum iota nec apex unus præteribit⁶⁷, quomodo nobis tutum fuerit vel minutissima transilire? At quæ tute a nobis enucleari postulasti, eadem exigua sunt et magna: prolationis quidem compendio exigua, atque ob id fortasse contemptui obnoxia, sed rerum significatarum vi magna: ad similitudinem sinapis, quod cum sit minutissimum inter arida semina, si cura debita adhibeatur, in altitudinem satis magnam exurgit, ubi vis in eo latens sese explicuerit⁶⁸. Quod si quis ridet, nostrum videns circa syllabas, ut psalmi verbis utar, fabulationem⁶⁹; ipse quidem futurum sciat, ut infrugiferum sui risus fructum metat: nos vero haudquaquam cedentes hominum conviciis, nec illorum vituperatione victi studium investigandi deseramus. Tantum enim abest, ut me harum rerum tanquam minutarum pudeat, ut si vel minimam dignitatis earum partem attingam, tum mihi gratulaturus sim, ut magna quædam assecuto, tum fratri nobiscum hæc perscrutanti non mediocre lucrum hinc dicturus obvenisse. Itaque, cum in minimis verbis conspiciam certamen maximum, spe præmii non detrecto laborem: ratus sermonem tum mihi fore utilem, tum audientibus satis magnum fructum allaturum. Quapropter cum ipso jam (dicendum enim est) sancto Spiritu ad explanationem accedam. Et si vis ut me in disputationis viam inducam, ad hujus quæstionis originem paulisper divertam.

3. Nuper precanti mihi cum populo, et utroque modo glorificationem absolventi Deo ac Patri, interdum cum Filio una cum sancto Spiritu, interdum per Filium in sancto Spiritu; quidam ex iis qui aderant, crimen intenderunt, dicentes nos non modo peregrinis ac novis uti vocibus, verum etiam inter se pugnantibus. Tu porro maxime illorum utilitate consulens, aut si prorsus ipsi insanabiles sint, tamen propter eorum, qui in ejusmodi homines incidunt, securitatem, postulasti quampiam dilucidam doctrinam de vi harum syllabarum evulgari. Jam igitur nobis breviter dicendum est, quantum orationi ratum quoddam et exploratum principium ponentibus fieri potest.

⁶⁷ Matth. v, 18. ⁶⁸ Matth, xiii, 31, 32. ⁶⁹ Psal. cxviii, 85.

(28) Αὐτός μὲν. Reg. tertius αὐτός μὲν ἀνωφελῆ καρπὸν τοῦ γελίου δρεπέσθω. Videtur Erasmus ita legisse; sic enim interpretatur: *Ipse quidem infrugiferum risus sui fructum metat.*

(29) Συνδιερευνοῦντι. Hac voce Basilius non adiutorem et socium aliquem operis designat, ut suspicatur Tillemontius, sed lectorem studiosum, idque paulo post declarat apertius.

(30) Σὺν αὐτῷ γε, φάναι. Sic reddit Erasmus, *cum ipso, ut ita dicam, Spiritu*; quasi metueret Basilius ne paulo audacior hæc loquendi ratio videretur. Visa est Combefisio *rudis Erasmi expressio*, ac illud φάναι in ejusmodi locis vacare pronuntiat. Sed multo minus mihi probatur Combefisii observatio, quam ipsius interpretatio Erasmi. Non enim otiose positum esse, et quo sensu accipiendum sit illud φάναι perspicui potest ex libro secundo *adversus Eunomium*, p. 256, ubi Basilius difficilis Scripturæ testimonii explicationem promittens, hæc

ἔστι τὰ αὐτὰ καὶ μεγάλα· τῷ μὲν συντόμῳ τῆς προφορᾶς βραχέα, καὶ διὰ τοῦτο ἴσως εὐκαταφρόνητα· τῇ δὲ δυνάμει τῶν σημανομένων μεγάλα, κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ σινάπεως, ὃ μικρότατον ὄν τῶν φρυγανικῶν σπερμάτων, τῆς προσηκούσης ἐπιμελείας ἀξιώθην, εἰς ὕψος αὐταρκες διανίσταται, τῆς συνισπαρμένης ἐν αὐτῷ δυνάμει ἀπλωθείσης. Εἰ δὲ τις γελᾷ, βλέπων τὴν περὶ τὰς συλλαβὰς ἡμῶν, ψαλμικῶς εἰπεῖν, ἀδολεσχίαν, αὐτὸς μὲν (28) ἴστω ἀνωφελῆ καρπὸν τοῦ γελίου δρεπόμενος· ἡμεῖς δὲ μὴ τοῖς ὀνειδέσει τῶν ἀνθρώπων ἐνδόντες, μήτε τῷ φαυλισμῷ αὐτῶν ἠττηθέντες, τὴν ἔρευναν καταλίπωμεν. Τασοῦτον γὰρ ἀπέχω τοῖς ὡς μικροῖς ἐπαισχύνεσθαι, ὥστε, εἰ καὶ πολλοστοῦ μέρους τῆς ἀξίας αὐτῶν ἐρκοίμην, ἐμαυτῷ τε ἂν συνησθίην ὡς μεγάλων ἀξιώθηντι, τῷ τε συνδιερευνοῦντι (29) ἡμῖν ἀδελφῷ οὐ μικρὸν ἂν φαίην ἐντεῦθεν ἀπηνητηκεῖν τὸ κέρδος. Μέγιστον οὖν ὄρων ἐν μικροῖς ῥήμασι τὸ ἀγώνισμα, ἐλπιδι τῶν μισθῶν τὸν πόνου οὐκ ἀναδύομαι, ἐμαυτῷ τε ἠγούμενος ἐγκαρπον τὸν λόγον ἔσεσθαι, τοῖς τε ἀκούουσι διαρκῆ τὴν ὠφέλειαν ὑπάρξειν. Διόπερ ἡδὴ σὺν αὐτῷ γε, φάναι (30), τῷ ἁγίῳ Πνεύματι βαδισοῦμαι πρὸς τὴν ἐξήγησιν. Καὶ εἰ βούλει ὥστε με εἰς ὁδὸν καταστῆναι τοῦ λόγου, μικρὸν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ προβλήματος ὑποστρέψω (31).

jam (dicendum enim est) sancto Spiritu ad explanationem accedam, ad hujus quæstionis originem paulisper divertam.

3. Προσευχομένῳ μοι πρώην μετὰ τοῦ λαοῦ, καὶ ἀμφοτέρως τὴν δοξολογίαν ἀποπληροῦντι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, νῦν μὲν μετὰ τοῦ Υἱοῦ σὺν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, νῦν δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ (32) ἁγίῳ Πνεύματι, ἐπέσκηψάν τινες τῶν παρόντων, ξενίζούσαις ἡμᾶς φωναῖς κεχρησθαι λέγοντες, καὶ ἅμα πρὸς ἀλλήλας ὑπεναντίως ἐχούσαις. Σὺ δὲ μάλιστα μὲν τῆς αὐτῶν ἐκείνων ἐνεκεν ὠφελείας, εἰ δὲ ἀνιάτως ἔχουσι παντελῶς, διὰ τὸ τῶν ἐντυγχανόντων αὐτοῖς ἀσφαλῆς ἡξιώσάς τινα εὐκρινῆ περὶ τῆς ἐν ταῖς συλλαβαῖς ταύταις δυνάμειος διδασκαλίαν ἐκφωνηθῆναι. Λεκτέον δὲ οὖν ἡμῖν διὰ βραχέων, ὡς οἶόν τε ἀρχὴν τινα ὁμολογουμένην τῷ λόγῳ διδόντας (33).

interponit, σὺν Θεῷ δ' εἰρήσθω, quod quidem cum Deo dictum sit. Quibus verbis significantius monet se non suis viribus, sed Dei auxilio confidere. Si quis autem observet inde natam libri *De Spiritu sancto* scribendi occasionem fuisse, quod Pneumatomachi furis exarsissent, cum Basilius Patri et Filio cum Spiritu sancto gloriam redderet; is facile perspiciet non sine causa Basilius illud φάναι addere, sed ut indicet sibi adversariorum minas tanti non esse, ut hanc loquendi rationem, *cum sancto Spiritu*, quam in toto hoc libro defendit, usurpare desinat. Basilianæ ergo sententiæ nervos elidit Combefisius, cum ita redendum esse pronuntiat, *ipso Spiritu favente beneque propitio.*

(31) Ὑποστρέψω. Sic libri veteres. Editi ἐπιστρέψω. Ibidem Reg. quartus προσευχομένῳ μοι πάλαι, me quondam precante.

(32) Ἐν τῷ. Articulus additus ex mss. codicibus.

(33) Διδόντας. Duo codices Regii δούσι, quod

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ποίαν ἔσχεν ἀρχὴν ἢ περὶ τὰς συλλαβὰς τῶν αἰρετικῶν παρατήρησις.

4. Ἡ περὶ τὰς συλλαβὰς καὶ τὰς λέξεις τῶν ἀνδρῶν τούτων μικρολογία οὐχ ἀπλή τις ἐστίν, ὡς ἂν τῷ δοῦναι, οὐδὲ εἰς μικρὸν τοῦ κακοῦ φέρουσα, ἀλλὰ βαθεῖαν ἔχει καὶ συνεσκιασμένην βουλήν κατὰ τῆς εὐσεβείας. Φιλονεικροῦσι γὰρ ἀνομοίαν (34) Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος ἐπιδεικνύουσι τὴν προφορὰν, ὡς ἐκ τούτου ῥαδίαν ἔξουτες καὶ τῆς κατὰ τὴν φύσιν παραλλαγῆς τὴν ἀπόδειξιν. Ἔστι γὰρ τι αὐτοῖς παλαιὸν σόφισμα, ὑπὸ Ἀετίου τοῦ προστάτου τῆς αἰρέσεως ταύτης ἐξευρεθὲν, ὃς ἔγραψέ ποῦ τῶν ἑαυτοῦ ἐπιστολῶν, λέγων τὰ ἀνόμοια κατὰ τὴν φύσιν ἀνομοίως προφέρεσθαι· καὶ ἀνάπαλιν, τὰ ἀνομοίως προφερόμενα ἀνόμοια εἶναι κατὰ τὴν φύσιν. Καὶ εἰς μαρτυρίαν τοῦ λόγου τὸν Ἀπόστολον ἐπεσπάσατο λέγοντα· Εἷς Θεὸς καὶ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα (35). Ὡς οὖν ἔχουσιν αἱ φωναὶ πρὸς ἀλλήλας, οὕτως ἔξουσι, φησὶ, καὶ αἱ δι' αὐτῶν σημαίνόμεναι φύσεις· ἀνόμοιον δὲ τῷ ἐξ οὗ τὸ δι' οὗ· ἀνόμοιος ἄρα καὶ τῷ (36) Πατρὶ ὁ Υἱός. Ταύτης τοίνυν τῆς νόσου καὶ ἡ περὶ τὰς προκειμένας λέξεις ἀδολοσχία τῶν ἀνδρῶν τούτων ἤρτηται. Ὅθεν τῷ μὲν Θεῷ καὶ Πατρὶ, ὡσπερ τινα κληρὸν ἐξαίρετον, προσνέμουσι τὸ, ἐξ οὗ· τῷ δὲ Υἱῷ καὶ Θεῷ ἀφώρισαν τὸ, δι' οὗ· τῷ δὲ ἁγίῳ Πνεύματι τὸ, ἐν ᾧ· καὶ φασὶ μηδέποτε τὴν χρῆσιν ταύτην τῶν συλλαβῶν ἐπαμείβεσθαι· ἴν', ὅπερ ἔφη, τῷ παρελλογιζόμενῳ τῆς ἐκφωνήσεως καὶ ἡ τῆς φύσεως παραλλαγή συνεμφαίνηται (37). Ἀλλὰ γὰρ οὐ λελήθασιν ἐν τῇ περὶ τὰς λέξεις λεπτολογίᾳ τῷ ἀσεβεῖ λόγῳ τὴν ἰσχὺν διασώζοντες. Τὸ μὲν γὰρ, ἐξ οὗ, τὸν δημιουργὸν σημαίνει βούλοντα· τὸ δὲ, δι' οὗ, τὸν ὑπουργὸν ἢ τὸ ὄργανον· τὸ δὲ, ἐν ᾧ, τὸν χρόνον δηλοῦν ἢ τὸν τόπον· ἵνα μηδὲν μὲν ὄργανου σεμνότερος ὁ δημιουργὸς τῶν ὄλων νοῆται, μηδὲν δὲ τῆς ἀπὸ τόπου ἢ χρόνου συνεισφορᾶς εἰς τὰ ὄντα πλεῖον φαίνεται (38) τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρεχόμενον.

⁷⁰ I Cor. viii, 6.

quidem a librariis positum videtur nimio grammaticæ studio. Vulgatæ lectioni favent plurima Basiliæ loca prorsus similia. Habet unus ex Regiis codicibus δόντες, Colbertinus δόντας. Porro Erasmus sic interpretatur: *Jam igitur nobis quam fieri potest brevissime dicendum est.* Posset etiam hic afferri sensus: *Orationi ratum quoddam, quantum fieri potest, et exploratum principium ponentibus.* Sed accuratior videtur interpretandi ratio, quam adhibuimus. Cum statuisset Basilius orationem altius repetere, breviter dicturum se monet, quantum brevitatis cum ejusmodi proposito conciliari potest.

(34) Ἀνομοίαν. Sic vetusti codices. Editi ἀνόμοιον.

(35) Τὰ πάντα. Addunt editiones. Basileenses secunda et Paris. Πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα. *Et unus Spiritus sanctus in quo omnia.* Sed hæc neque in prima editione Basileensi, neque in Regiis quatuor codicibus, neque in Colbertino leguntur.

PATROL. GR. XXXII.

4 CAPUT II.

Unde sit orta hæreticorum de syllabis observatio.

4. Exilis illa istorum hominum de syllabis ac dictionibus observatio non simplex est, quemadmodum alicui videri possit, neque ad mediocre malum tendit, sed profundum habet atque obiectum adversus pietatem consilium. Contendunt enim ostendere dissimilem esse prolationem Patris, et Filii, et Spiritus sancti, tanquam inde facilem habituri ipsius etiam secundum naturam dissimilitudinis probationem. Habent enim isti vetus quoddam commentum, ab Aetio hujus hæreseos principe inventum, qui in epistolis suis alicubi scripsit ea quæ secundum naturam dissimilia sunt, dissimiliter proferri: ac vice versa, quæ dissimiliter proferuntur, esse dissimilia secundum naturam. Atque ad hujus dicti confirmationem traxit Apostolum dicentem, *Unus Deus et Pater, ex quo omnia; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia*⁷⁰. Quemadmodum igitur voces se habent inter sese; ita, inquit, se habebunt et naturæ, quæ per ipsas significantur: sed inter se discrepant *per quem* et *ex quo*; dissimilis igitur Patri Filius. Ex hoc itaque morbo et istorum circa præpositiones nugacitas dependet. Unde Deo quidem et Patri tanquam eximiam quamdam portionem attribuunt illud, *ex quo*; Filio vero et Deo assignarunt illud, *per quem*; Spiritui autem sancto, illud, *in quo*; negantque hunc syllabarum usum usquam inverti, ut, quemadmodum dixi, ex discrepantia prolationis simul appareat et naturæ discrepantia. Atqui non obscurum est, eos, dum de syllabis subtiliter nugantur, impiæ doctrinæ vim ac robur astruere. Siquidem his syllabis, *ex quo*, conditorem volunt significari; rursus his, *per quem*, ministrum non instrumentum: his denique, *in quo*, tempus aut locum declarari, ut is qui condidit universa, intelligatur nihilo honorabilior instrumento: Spiritus autem sanctus nihilo plus, quam locus aut tempus, ad res condendas attulisse videatur.

(36) Ἄρα καὶ τῷ. Reg. tertius ἄρα κεῖται τῷ.

(37) Συνεμφαίνηται. Duo antiqui codices συνεμφαίνηται.

(38) Φαίνεται. Unus cod. ms. φανῆται. Sic autem reddit hunc locum Erasmus: *Spiritus sanctus nihilo plus ad res condendas momenti attulisse videatur, nisi quod tempus aut locum præbuerit rebus conditis.* At non tantum honoris Spiritui sancto habebant impij hæretici, ut ab eo tempus et locum creata dicerent; sed eum comparabant cum loco et tempore, ut Filium cum instrumento: ac ei appellationem loci imponebant, ut ait Basilius cap. 4; cujus cavillationis ansam videntur arripuisse ex usitata apud scriptores ecclesiasticos sententia, qui Spiritum sanctum dicere solent *plenitudinem bonorum Dei* esse, ut ait Didymus lib. 1 *De Spiritu sancto*, ac in eo *cuncta Dei dona consistere*. Ipse Basilius probat, cap. 26 hujus libri, Spiritum sanctum esse veluti locum eorum qui sanctificantur.

CAPUT III.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

E mundana philosophia natam esse de syllabis sophisticam disputationem

5. Induxit porro ipsos in hunc errorem exter-
norum quoque scriptorum observatio, qui voces,
ex quo et per quem, rebus natura separatis attri-
buerunt. Siquidem illi putant his vocibus, *ex quo*
significari materiam: his vero, *per quem*, instru-
mentum designari, 5 aut prorsus ministerium.
Vel potius (quid enim vetat, tota illorum doctrina
repetita, paucis arguere, et quam isti homines di-
cant a vero dissidentia et quam ipsi non constant
sibi?) qui inani philosophiæ dederunt operam,
dum multifariam exponunt causæ naturam, eam-
que in propria significata dividunt, alias aiunt esse
causas principales, alias cooperantes, aut concou-
B
salia, alias autem hanc rationem habere ut sine
iis nihil efficiatur. Atque harum cuique peculia-
rem etiam attribuunt appellationem, ita ut aliter
opifex, aliter instrumentum significetur. Nam
opifici congruere existimant illud, *a quo*; aiunt
enim proprie dici, a fabro factum fuisse scamnum:
at instrumento convenire illud, *per quem*; dicunt
enim, *per securim et terebellum et reliqua*. Simi-
liter hanc particulam, *ex quo*, illi faciunt propriam
materiæ; siquidem e materia fit opificium. Porro
particulam, *juxta quod*, putant significare concep-
tum animo, vel extrinsecus objectum artificii
exemplar. Vel enim prius cogitatione sibi depingit
id quod facere destinat, et sic quod animo concep-
C
tum respiciens, ad illius similitudinem operationem
dirigit. Hanc autem particulam, *propter quod*, vo-
lunt competere fini; scamnum enim esse factum
ad usum hominum. Denique his verbis, *in quo*,
tempus aut locum indicari. Quando enim factum
est? in tali tempore. Ubi factum est? in tali loco.
Hæc autem tametsi nihil conferunt ad id quod fit,
tamen absque his nihil potest fieri. Operantibus
enim et loco et tempore opus est. Has observa-
tiones ex inanibus disciplinis ac vana deceptione
desumptas cum isti didicerint atque admirati sint,
eas etiam ad simplicem et arte omni carentem Spi-
ritus doctrinam transferunt, ut et Deum Verbum
diminuant, et Spiritum sanctum rejiciant: qui
quidem vocem instrumentis inanimis aut servili
ac prorsus humili ministerio a profanis scriptori-
bus assignatam, loquor de dictione, *per quem*, ad
Dominum universorum non veriti sunt transferre;
nec pudet Christianos serræ aut mallei vocabu-
lum universæ creaturæ Conditori attribuere.

(39) Ὅτι ἐκ τῆς ἔξωθεν. Huc transferre coacti
sumus hunc titulum a librariis infra ante hæc
verba, οἱ περὶ τὴν ματαιάν, vitiose prorsu, ut patet
ex parenthesis, quam adjicimus, appositi. Ibi-
dem Reg. tertius συλλαβῶν θεολογία.

(40) Ἐκείνους αὐτοὺς. Sic libri veteres. Editi αὐτοὺς
ἐκείνους.

(41) Ἐπέχειν. Non male in uno ex Regis ὑπ-
έχειν. Paulo post articulus ex mss. codd. additus

Ἵτι ἐκ τῆς ἔξωθεν (39) σοφίας ἢ περὶ τῶν συλ-
λαβῶν τεχνολογία.

5. Ὑπεργήγετο μέντοι αὐτοὺς πρὸς τὴν ἀπάτην
ταύτην καὶ ἡ τῶν ἔξωθεν παρατήρησις. οἱ τὸ, ἐξ οὗ,
καὶ τὸ, δι' οὗ, κειρωρισμένοις κατὰ τὴν φύσιν πρά-
γμασι προσδιένειμαν. Ἐκείνοι γὰρ οἴονται τὸ μὲν
ἐξ οὗ τὴν ὕλην δηλοῦν, τὸ δὲ δι' οὗ τὸ ὄργανον παρ-
ιστᾶν, ἢ ὅλως τὴν ὑπουργίαν. Μᾶλλον δὲ (τί γὰρ
κωλύει, πάντα τὸν ἐκείνων λόγον ἀναλαβόντας, τὸ τε
πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀσυνάρτητον καὶ τὸ πρὸς ἐκείνους
αὐτοὺς (40) ἀσυμφωνον τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐν βρα-
χεῖ διελέγξαι;) οἱ περὶ τὴν ματαιάν φιλοσοφίαν ἐσχολ-
λακότες, τοῦ αἰτίου τὴν φύσιν πολλαχῶς ἐξηγούμενοι,
καὶ τοῦτο εἰς τὰ οἰκεία σημαίνόμενα διαιροῦντες, τὰ
μὲν προκαταρκτικὰ λέγουσι τῶν αἰτίων εἶναι, τὰ
δὲ συνεργὰ ἢ συναίτια, τὰ δὲ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ λό-
γον ἐπέχειν (41). Ἐκάστῳ μὲντοι τούτων ἰδιόζουσαν
καὶ τὴν ἐκφώνησιν ἀφορίζουσιν· ὥστε ἄλλως τὸν
δημιουργόν σημαίνεισθαι, καὶ τὸ ὄργανον ἄλλως. Τῷ
μὲν γὰρ δημιουργῷ πρέπει οἴονται τὸ ὑφ' οὗ κυ-
ρίως γὰρ φασὶ λέγεσθαι ὑπὸ τοῦ τέκτονος γεγενῆσθαι
τὸ βᾶθρον· τῷ δὲ ὄργανῳ τὸ δι' οὗ· διὰ γὰρ σκε-
πάρνου φασὶ, καὶ τερέτρου, καὶ τῶν λοιπῶν. Ομοίως
δὲ καὶ τὸ ἐξ οὗ τῆς ὕλης ἴδιον τίθενται ἐκείνοι· ἐκ
ξύλου γὰρ εἶναι τὸ δημιουργημά· τὸ δὲ καθ' ὃ τὸ
ἐνθύμιον δηλοῦν, ἢ τὸ ἐκκείμενον ὑπόδειγμα τῷ
τεχνίτῃ. Ἡ γὰρ προαναζωγραφήσας τῇ διανοίᾳ (42)
τὸ κατασκευάσμα, οὕτως εἰς ἔργον τὴν φαντασίαν
ἤγαγεν· ἢ πρὸς ἡδὴ ἐκκείμενον παράδειγμα ἀποβλέ-
πων, καθ' ὁμοίωσιν ἐκείνου τὴν ἐνέργειαν (43) κατ-
ευθύνει. Τὸ δὲ δι' ὃ τῷ τέλει προσήκειν βούλον-
ται· διὰ γὰρ τὴν χρῆσιν τὴν τῶν ἀνθρώπων γεγο-
νέναι τὸ βᾶθρον· τὸ δὲ ἐν ᾧ τὸν χρόνον παριστᾶν ἢ
τὸν τόπον. Πότε γὰρ γέγονεν; Ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ.
Καὶ ποῦ; Ἐν τῷδε τῷ τόπῳ. Ταῦτα δὲ εἰ καὶ μηδὲν
τῷ γινομένῳ συμβάλλεται, ἀλλ' οὖν οὐκ ἄνευ τού-
των δυνατὸν τι γενέσθαι. Χρεῖα γὰρ καὶ τόπου καὶ
χρόνου τοῖς ἐνεργοῦσι. Ταῦτα μαθόντες καὶ θαυμά-
σαντες (44) οὗτοι τὰ ἐκ τῆς ματαιότητος καὶ κενῆς
ἀπάτης παρατηρήματα, καὶ ἐπὶ τὴν ἀπλὴν καὶ ἀτε-
χνολόγητον τοῦ Πνεύματος διδασκαλίαν μετακομι-
ζουσιν, εἰς ἐλάττωσιν μὲν τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἀθέτη-
σιν δὲ τοῦ ἁγίου (45) Πνεύματος· οἱ γὰρ τὴν ἐπὶ
ἀψύχων ὀργάνων, ἢ τῆς ὑποχειρίου καὶ ταπεινῆς
παντελῶς ὑπηρεσίας φωνὴν ἀφωρισμένην παρὰ τῶν
ἔξωθεν, τὴν δι' οὗ λέγω, ταύτην ἐπὶ τὸν Δεσπότην
τῶν ὅλων οὐκ ὠκνησαν μεταθεῖναι, καὶ οὐκ αἰσχύ-
νονται οἱ Χριστιανοὶ πριονος ἢ σφύρας τῷ δημιουργῷ
τῆς κτίσεως φωνὴν ἀφορίζοντες.

ante τέκτονος.

(42) Τῇ διανοίᾳ. Duo codices mss. ἐν τῇ διανοίᾳ.

(43) Ἐνέργειαν. Sic codices mss. sex. Editi ἐρ-
γασίαν.

(44) Καὶ θαυμάσαντες. Hæc desunt in nonnullis
codicibus mss. Paulo post editi τὴν τοῦ Πνεύματος,
sed primus articulus non invenitur in mss. codd.

(45) Τοῦ ἁγίου. Duo antiqui codices τοῦ θείου.
Duo alii τοῦ θείου καὶ ἁγίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

A

CAPUT IV.

Ὅτι ἀπαρατήρητος τῇ Γραφῇ τῶν συλλαβῶν τούτων ἡ χρῆσις.

6. Ἡμεῖς δὲ κεχορησθαι μὲν πολλαχοῦ ταῖς φωναῖς ταύταις καὶ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον ὁμολογοῦμεν· οὐ μὴν τὴν γε τοῦ Πνεύματος ἐλευθερίαν δουλεύειν πάντως φαμέν τῇ σμικροπρεπείᾳ τῶν ἐξωθεν, ἀλλὰ κατὰ τὸ αἰεὶ προστυγχάνον, οἰκειῶς ταῖς χορείαις ὑπαλλάττειν τὰς ἐκφωνήσεις. Οὐ γὰρ πάντως τὸ, ἐξ οὗ, τὴν ὕλην σημαίνει, καθὼς ἐκείνοις δοκεῖ· ἀλλὰ συνηθέστερον τῇ Γραφῇ ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω αἰτίας τὴν φωνὴν ταύτην παραλαμβάνειν. Ὡς ἐπὶ τοῦ, Εἷς Θεός, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ πάλιν· Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ. Κέχρηται μέντοι καὶ ὁ τῆς ἀληθείας λόγος τῇ λέξει ταύτῃ καὶ ἐπὶ τῆς ὕλης πολλάκις, ὡς ὅταν λέγῃ· Ποιήσεις τὴν κιβωτὸν ἐκ ξύλων ἀσηπτῶν· καὶ, Ποιήσεις τὴν λυχνίαν ἐκ χρυσοῦ καθαροῦ· καὶ, Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς χοϊκῆς· καὶ, Ἐκ πηλοῦ διήρτισαι σὺ ὡς καὶ ἐγώ. Ἄλλ' οὗτοι, ἵνα, ὡς ἔφαμεν (46), τῆς φύσεως τὸ διάφορον παραστήσωσι, τῷ Πατρὶ μόνῳ προσήκειν τὴν λέξιν ταύτην ἐνομοθέτησαν· τὰς μὲν ἀρχὰς τῆς παρατηρήσεως λαβόντες παρὰ τῶν ἐξωθεν, οὐ πάντα δὲ ἐκείνοις δι' ἀκριβείας δουλεύσαντες· ἀλλὰ τῷ μὲν Υἱῷ, κατὰ τὴν ἐκείνων νομοθεσίαν, τὴν τοῦ ὀργάνου προστιγορίαν ἐπέθηκαν, τῷ δὲ Πνεύματι τὴν τοῦ τόπου· Ἐν Πνεύματι γὰρ λέγουσι· καὶ διὰ Υἱοῦ λέγουσι· τῷ δὲ Θεῷ τὴν ἐξ οὗ (47), οὐκέτι ἐνταῦθα καταχογουθῶντες τοῖς ἀλλοτρίοις, ἀλλ' ἐπὶ τὰς ἀποστολικὰς, ὡς φασί, μεταβαίνοντες χρήσεις, καθὰ εἴρηται· Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· καὶ, Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ. Τί οὖν ἐκ τῆς τεχνολογίας ταύτης τὸ συναγόμενον; Ἄλλη φύσις αἰτίου, καὶ ἄλλη ὀργάνου, καὶ ἄλλη τόπου· ἀλλότριος ἄρα (48) κατὰ τὴν φύσιν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, ἐπειδὴ καὶ τὸ ὄργανον τῷ τεχνίτῃ· ἀλλότριον δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα, καθόσον κεχώρισται τόπος. ἢ χρόνος, τῆς τῶν ὀργάνων φύσεως, ἢ τῆς τῶν μεταχειριζομένων αὐτά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ὅτι καὶ ἐπὶ Πατρὸς λέγεται τὸ « δι' οὗ » καὶ ἐπὶ Υἱοῦ τὸ « ἐξ οὗ, » καὶ ἐπὶ Πνεύματος.

7. Τὰ μὲν δὴ (49) ἐκείνων τοιαῦτα· ἡμεῖς δὲ δεῖξομεν ὁ προσθέμεθα, ὅτι εὔτε ὁ Πατήρ, τὸ ἐξ οὗ λαβῶν, τῷ Υἱῷ προσέῤῥηψε τὸ δι' οὗ, οὔτε ὁ Υἱὸς πάλιν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κατὰ τὴν τούτων νομοθεσίαν εἰς τὴν τοῦ ἐξ οὗ, ἢ τὴν δι' οὗ κοινωνίαν

⁷¹ I Cor. viii, 6. ⁷² I Cor. xi, 12. ⁷³ Gen. vi, 14. ⁷⁴ Exod. xxv, 31. ⁷⁵ I Cor. xv, 47. ⁷⁶ Job xxxiii, 6. ⁷⁷ I Cor. i, 30. ⁷⁸ I Cor. xi, 12.

(46) Ὡς ἔφαμεν. Unus codex ὡς ἔφημεν.

(47) Τῷ δὲ Θεῷ τὴν ἐξ οὗ. S. Ambrosius qui plurima ex Basilio in suos *De Spiritu sancto* libros transtulit, minus commode videtur hoc loco Basilii sententiam accepisse. Nam observat Basilius Pneumatomachos, dum omnia ex Deo tanquam ex causa efficienti esse dicunt, discedere a principiis philosophorum, qui illud, *ex quo*, materiæ proprium attribuant quia, e materia fit opificium. Contra Ambrosius de Pneumatomachis loquens: *Illi volunt inquit lib. ii, cap. 9, ex Deo tanquam ex natura Dei esse materiam ut si dicas ex ligno arcam esse*

Harum syllabarum usum sine discrimine in Scriptura adhiberi.

6. Nos porro frequenter his uti vocibus etiam veritatis sermonem confitemur, haud tamen Spiritus libertatem humilibus et abjectis exterorum disciplinis ullo modo servire dicimus: verum habita ratione ejus quod subinde occurrit, enuntiationes congruenter usui convenienterque immutari. Neque enim illud, *ex quo*, prorsus significat materiam, quemadmodum illi putant: sed est Scripturæ familiarius hanc vocem ad supremam causam adhibere. Exempli causa in hoc loco, *Unus 6 Deus, ex quo omnia*⁷¹. Ac rursum: *Omnia autem ex Deo*⁷². Utitur tamen veritatis sermo hac ipsa dictione etiam sæpe de materia, veluti cum ait: *Facies arcam e lignis imputrescibilibus*⁷³; et: *Facies candelabrum ex auro puro*⁷⁴; et: *Primus homo e terra terrenus*⁷⁵; et: *E luto compositus es tu æque atque ego*⁷⁶. At isti, ut naturæ, quemadmodum diximus, diversitatem constituent, definierunt hanc vocem soli Patri congruere. Ac principia quidem observationis acceperunt ab externis scriptoribus, non tamen his in omnibus accurate inserviunt: sed Filio quidem, secundum præscriptionem illorum, instrumenti vocabulum imposuerunt, Spiritui vero sancto, loci. Aiunt enim *in Spiritu*: et aiunt *per Filium*. At Deo vocem, *ex quo*, attribuerunt, non amplius hic alienos sequentes, sed ad apostolicos, ut ipsi dicunt, usus transeuntes; secundum quod dictum est: *Ex ipso autem vos estis in Christo Jesu*⁷⁷; et: *Omnia autem ex Deo*⁷⁸. Quid igitur est, quod ex hac ærgutia conficitur? Alia natura causæ, alia instrumenti, alia loci; alienus ergo secundum naturam Filius a Patre, si quidem et instrumentum ab opifice; alienus etiam et Spiritus sanctus, quando quidem separatur locus aut tempus ab instrumentorum aut eorum qui instrumentis utuntur natura.

CAPUT V.

Et de Patre dici, « per quem, » et de Filio, « ex quo, » et de Spiritu sancto.

7. Ad hunc quidem modum se habent, quæ ab istis afferuntur: nos autem demonstrabimus quod proposuimus, nec Patrem sibi sumentem has voces *ex quo*, ad Filium projecisse has, *per quem*, neque rursus a Filio sicut isti præcribunt, non recep-

factam, ex lapide statuem: ita ex Deo materiam processisse.

(48) Ἄλλότριος ἄρα. Hæc S. Ambrosius legit cum interrogationis nota. Sic enim interpretatur, lib. ii *De Spiritu sancto*, cap. 9: *Nunquid ergo alienus secundum naturam Filius a Patre, quia alienus instrumentum ab operatore proprio vel auctore? aut nunquid alienus Filius a Spiritu quia ab instrumenti genere aut locus separatur aut tempus?*

(49) Τὰ μὲν δὴ. Sic mss. Codices. Editio Paris. Τὰ μὲν δὲ, etc. Paulo post legitur in editis τὸ δι' οὗ προσέῤῥηψε τῷ Υἱῷ. Libri veteres ut in contextu.

Spiritum sanctum in consortium harum vocum *ex quo*, aut, *per quem*, quod tamen nova istorum distributio definit. *Unus Deus et Pater, ex quo omnia : et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia*⁷⁹. Non sunt hæ voces legem ferentis, sed hypostases distinguentis. Non enim ut naturæ induceret diversitatem, sed ut in confusam Patris et Filii notionem exhiberet, ita locutus Apostolus. Nam quod hæ voces inter se contrariæ non sint, neque velut in prælio separatæ adversus hostilem aciem, ad bellum inter se gerendum excitent naturas ad quas accesserint, inde liquet. Collegit ambas in una et eadem persona beatus **7** Apostolus dicens : *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipsum omnia*⁸⁰. Quod autem hæc ad Dominum referat, quivis fatebitur, qui vel tenuiter inspiciat mentem orationis. Cum enim Apostolus prius ex Isaïæ prophetia posuisset illud : *Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit ?* subjecit : *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipsum sunt omnia*⁸¹. Quæ certe de Deo Verbo universorum conditore dicta esse a propheta, ex iis quæ præcedunt discas licebit. *Quis mensus est manu aquam, et cælum palmo, et totam terram pugno ? Quis statuit montes in libra, et colles in statera ? Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius illi fuit*⁸² ? Nam hæc dictio, *quis*, hic non prorsus id quod haberi nequit, significat, sed quod est rarum : velut in hoc : *Quis insurget mihi adversus perverse agentes*⁸³ ? Et : *Quis ascendet in montem Domini*⁸⁴ ? Et : *Quis ascendet in montem Domini*⁸⁵ ? Similiter et hoc loco dictum : *Quis est qui cognovit sensum Domini, et consilii illius particeps fuit*⁸⁶ ? *Pater enim diligit Filium, et omnia ostendit illi*⁸⁷. Hic est qui continet terram, eamque pugno complexus est ; qui cuncta digessit in ordinem, eaque ornavit ; qui et montes æqualiter libravit, et aquis terminos prescripsit, et omnibus quæ in mundo sunt, suum designavit ordinem : qui totum cælum modica totius suæ potestatis particula comprehendit : quam sermo propheticus figurate palmum appellavit. Unde congruenter Apostolus adjecit : *Ex*

⁷⁹ I Cor. viii, 6. ⁸⁰ Rom. xi, 36. ⁸¹ ibid. 34, 36 ; ⁸² Isa. xl, 13. ⁸³ Isa. xl, 12, 13. ⁸⁴ Psal. xciii, 16. ⁸⁵ Psal. xxxiii, 13. ⁸⁶ Psal. xxiii, 3. ⁸⁷ Isa. xl, 13. ⁸⁷ Joan. vii, 20.

(50) Ἡ καινή. Duo codices mss. et alius prima manu habent ἡ καινή.

(51) Εἰς Θεός. Totus hic locus sic legitur in Regio quarto : Εἰς Θεός ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ· καὶ εἰς Κύριος..... καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν.

(52) Συνήγαγεν. Addunt editi γὰρ καὶ, sed hæc vocalæ absunt ab antiquis codicibus. Erasmus carpit Combefisius quod ἀμφοτέρως interpretatur *ambas*, ac reddendum esse contendit *utrasque tres ipsas*. Venia non careret observatio Combefisii, si illud, εἰς αὐτόν, idem esset ac *in ipso*. Tunc enim merito diceretur Basilius tres illas loquendi rationes, *ex quo, per quem, et in quo*, de quibus eum inter et Pneumatomachos erat controversia, ex Paulo collegisse. At illud, εἰς αὐτόν, *in ipsum*, sive *ad ipsum*, non erat materia cavillationum ab hæreticis inventarum. Unde miror S. Ambrosium sic inter-

οὐ παραδέχεται· ὅπερ ἡ καινή (50) τούτων κληροδοσία διώρισεν. Εἰς Θεός (51) καὶ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα. Αὗται οὐκ εἰσι νομοθετούντος φωναί, ἀλλὰ διευκρινουμένου τὰς ὑποστάσεις. Οὐ γὰρ ἵνα τὸ ἀλλότριον τῆς φύσεως εἰσαγάγη, ἀλλ' ἵνα ἀσύγχυτον Πατρός καὶ Υἱοῦ τὴν ἔννοιαν παραστήσῃ, οὕτω προήνεγκεν ὁ Ἀπόστολος. Ἐπεὶ ὅτι γε αἱ φωναὶ ἀλλήλαις οὐκ ἀντιτάσσονται, οὐδ' ὡσπερ ἐν πολέμῳ πρὸς ἀντίπαλον τάξιν ἀποκριθεῖσαι συνεκπολεμοῦσι τὰς φύσεις αἷς προσεχώρησαν, ἐκεῖθεν δῆλον. Συνήγαγεν (52) ἀμφοτέρως ἐπὶ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου ὁ μακάριος Παῦλος εἰπὼν· Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτόν τὰ πάντα. Τοῦτο δὲ προδήλως εἰς τὸν Κύριον φέρειν πᾶς τις ἂν εἴποι ὁ καὶ μικρὸν τῷ βουλήματι τῆς λέξεως ἐπιστήσας. Προτάσας γὰρ ὁ Ἀπόστολος ἐκ τῆς προφητείας τοῦ Ἡσαίου τὸ, Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου ; καὶ τίς σύμβουλος, αὐτοῦ ἐγένετο ; ἐπήγαγεν· Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτόν τὰ πάντα. Ἄπερ ὅτι περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ δημιουργοῦ πάσης κτίσεως εἶρηται τῷ προφήτῃ, ἐκ τῶν κατόπιν (53) ἂν μάθοις. Τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν ὄρακι ; Τίς ἔστησε τὰ ὄρη ἐν σταθμῷ καὶ τὰς νάπας ἐν ζυγῷ ; Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου, καὶ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο ; Τὸ γὰρ, τίς ἐνταῦθα οὐχὶ τὸ ἀπορον παντελῶς, ἀλλὰ τὸ σπάνιον δηλοῖ, ὡς ἐπὶ τοῦ· Τίς ἀναστήσεται μο ἐπὶ πονηρευομένους (54) ; καὶ, Τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωὴν ; καὶ, Τίς ἀναθήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου ; Οὕτω δὴ οὖν καὶ ἐνταῦθά ἐστι, Τίς ὁ εἰδὼς τὸν νοῦν τοῦ Κυρίου, καὶ τῆς βουλῆς αὐτοῦ κοινωνός ; Ὁ γὰρ Πατήρ ἀγαπᾷ τὸν Υἱόν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ. Οὗτος ἐστὶν ὁ συνέχων τὴν γῆν, καὶ περιδεδραγμένος αὐτῆς· ὁ εἰς τάξιν πάντα καὶ διακόσμησιν ἀγσγῶν· ὁ καὶ ὄρεσιν ἰσοῤῥοπίαν, καὶ ὕδασι μέτρα, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ τὴν οἰκείαν τάξιν ἀποκληρώσας (55)· ὁ τὸν οὐρανὸν ὄλον μικρῷ μέρει τῆς ὄλης ἐαυτοῦ δυνάμει περιέχων, ἣν σπιθαμῇ τροπικῶς ὁ προφητικὸς ὠνόμασε λόγος. Ὅθεν οἰκειῶς ἐπήγαγεν ὁ Ἀπόστολος τὸ, Ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτόν τὰ πάντα. Ἐξ

pretari : *Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia*, lib. ii *De Spiritu sancto*, cap. 9 ; cum præsertim sanctus doctor illud εἰς αὐτόν sic explicet, quasi idem valeat ac omnia in eum intuentur. Ejus verba mox referam.

(53) Ἐκ τῶν κατόπιν. Erasmus, *ex his quæ subjiciunt* ; sed, ut sæpe alias, ita hic quoque designantur hac voce, *quæ retro sive superius dicta sunt*, ut observat Combefisius. Mox ἐν præpositio bis addita ex duobus libris veteribus.

(54) Πονηρευομένους. Codices quinque πονηρευομένοις.

(55) Ἀποκληρώσας. Sic utraque editio ; atque hanc lectionem, ut aptiorem et significatiorem retinuimus, quamvis quinque codices mss. habeant ἀποπληρώσας. Quod etiam prima manu existit in Colberino, sed postea inducta mutatio.

αὐτοῦ γὰρ τοῖς οὖσιν ἡ αἰτία τοῦ εἶναι κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γίνεται. Δι' αὐτοῦ τοῖς πᾶσιν ἡ διαμονὴ καὶ ἡ σύστασις τοῦ κτίσαντος τὰ πάντα, καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν ἐκάστῳ τῶν γενομένων ἐπιμετροῦντος. Διὸ δὴ καὶ εἰς αὐτὸν ἐπέστραπται τὰ σύμπαντα, ἀσχέτω (56) τινὶ πόθῳ καὶ ἀρρήτῳ στοργῇ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς καὶ χορηγὸν ἀποδιέποντα, κατὰ τὸ γεγραμμένον· Οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σέ ἐλπίζουσι· καὶ πάλιν. Πάντα πρὸς σε προσδοκῶσι· καὶ, Ἀνοίγεις σὺ τὴν χεῖρά σου, καὶ ἐμπιπλάς πᾶν ζῶον εὐδοκίας.

8. Εἰ δὲ πρὸς ταύτην ἡμῶν τὴν ἐκδοχὴν ἐνίστανται, τὶς αὐτοὺς ἐξαιρήσεται λόγος τοῦ μὴ οὐχὶ φανερώως ἑαυτοῖς περιπίπτειν; Εἰ γὰρ μὴ ἐπὶ τοῦ Κυρίου δώσουσι τὰς τρεῖς εἰρησθαι φωνάς, τὴν τε ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν (57), ἀνάγκῃ πᾶσα προσοικειοῦν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Ἐκ δὲ τούτου προδήλως αὐτοῖς διαπεσεῖται τὸ παρατήρημα. Εὐρίσκεται γὰρ οὐ μόνον τὸ ἐξ οὗ, ἀλλὰ καὶ τὸ δι' οὗ, τῷ Πατρὶ προσαγόμενον. Ὅπερ εἰ μὲν ὠυδὲν ταπεινὸν ἐμφαίνει, τί δὴποτε ὡς ὑποδείστερον ἀφορίζουσι, τῷ Υἱῷ; εἰ δὲ πάντας ἐστὶ διακονίας δηλωτικόν, ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν. Ὁ Θεὸς τῆς δόξης καὶ Πατήρ τοῦ Χριστοῦ τίνας ἐστὶν ἀρχοντος ὑπηρετῆς; Ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὕτως ὑφ' ἑαυτῶν περιτρέπονται, ἡμῖν δὲ ἐκατέρωθεν τὸ ἰσχυρὸν φυλαχθήσεται. Ἐάν τε γὰρ νικήσῃ περὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸν λόγον, εὐρεθήσεται τὸ ἐξ οὗ τῷ Υἱῷ προσαρμόζον· ἐάν τε τις φιλονεικῇ (58) ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρειν τοῦ προφήτου τὴν λέξιν, πάλιν τὴν δι' οὗ φωνὴν τῷ Θεῷ πρέπει δώσει, καὶ τὴν ἴσην ἐξεῖ ἀξίαν ἐκατέρα, τῷ κατὰ τὸν ἴσον λόγον ἐπὶ Θεοῦ παρελιθῆναι. Καὶ οὕτως γὰρ κάκεινος ὁμοτιμοὶ ἀλλήλαις ἀναφανήσονται, ἐφ' ἑνὸς προσώπου καὶ τοῦ αὐτοῦ τεταγμένα. Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν.

9. Γράφων ὁ Ἀπόστολος πρὸς Ἐφεσίους, φησὶν· Ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ὃς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ Χριστός, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβάζομενον διὰ πάσης ἀφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἐνὸς ἐκάστου μέρους (59) τὴν αὐξήσιν τοῦ σώματος ποιεῖται. Καὶ πάλιν ἐν τῇ πρὸς Κολασσαεῖς πρὸς τοὺς οὐκ ἔχοντας τοῦ Μονογενοῦς τὴν γνῶσιν εἴρηται, ὅτι Ὁ κρατῶν τὴν κεφαλὴν, τουτέστι τὸν Χριστόν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ

A *ipso, et per ipsum, et in ipsum omnia* ⁸⁸. Ex hoc siquidem iis quæ sunt, causa ut sint manat, juxta voluntatem Dei et Patris. Per ipsum perseverant ac consistunt omnia; universorum conditore unicuique rei creatæ ea etiam quæ ad sui conservationem necessaria sunt dimetiente. Quapropter sane etiam universa sese ad illum convertunt, invincibili atque insedabili quodam desiderio, et arcano affectu ad auctorem et largitorem vitæ respicientia, juxta illud quod scriptum est: *Oculi omnium in te sperant* ⁸⁹; et rursus: *Omnia a te exspectant* ⁹⁰; et: *Aperis tu manum tuam, et imple omne animal benedictione*.

8. Quod si adversus hanc nostram expositionem instabunt, quæ illos ratio liberabit, quominus B evidenter in se ipsos incurrant? Etenim si concessuri non sunt de Domino dictas esse has tres voces *ex ipso, et per ipsum, et in ipsum*: omnino necessum est, ut Deo et Patri proprie tribuantur. Atque hinc palam conciderit illorum observatio. Reperitur enim non modo *ex quo*, sed etiam *per quem*, accommodari ad Patrem. Quæ vox si nihil præ se fert humile, quam tandem ob causam eam velut inferioris dignitatis assignant Filio? Quod si omnino declarat ministerium, respondeant nobis: Deus gloriæ et pater Christi, cujus principis est minister? Igitur isti quidem **S** ad hunc modum a seipsis undique subvertuntur, nobis autem utrinque quod firmum est servabitur. Etenim sive de Filio evicerit dictum esse quod recitavimus, comperietur hæc particula, *ex quo*, Filio convenire: sive C quis contendat prophetæ verba ad Deum esse referenda, rursus concedet vocem hanc, *per quem*, Deo congruere; et utraque vox parem dignitatem obtinebit, eo quod pari ratione de Deo usurpetur. Atque juxta modum utrumque, perspicuum erit has particulas parem inter se habere dignitatem, quod de una eademque persona usurpatæ sint, Sed ad propositum revertamur.

9. Apostolus scribens Ephesiis, ait: *Veritatem autem loquentes in charitate, crescamus in ipsum per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum corpus dum compingitur et connectitur, per omnem juncturam subministrationis, secundum operationem in mensura uniuscujusque partis incrementum corporis facit* ⁹². Et rursus in Epistola ad Colossenses, ad eos qui non habebant Unigeniti notitiam dictum est: *Qui tenet caput, hoc est Christum, ex quo totum corpus, per juncturas et connexiones submini-*

⁸⁸ Rom. xi, 36. ⁸⁹ Psal. cxliv, 13. ⁹⁰ Psal. ciii, 27. ⁹¹ Psal. cxliv, 16. ⁹² Ephes. iv, 13, 16.

(56) Ἀσχέτω, etc. Sic reddit hunc locum S. Ambrosius, lib. ii *De Spiritu sancto*, cap. 9: *In ipso quid est? Quia omnia admirabili quodam desiderio et inenarrabili amore auctorem vitæ et ministratorem gratiæ suæ ac muneris intuentur, secundum quod scriptum est: « Oculi omnium, »* etc. In *Commentario in Isaiam* cap. v, p. 477, hæc leguntur: *Unigenitus ipsum bonum, quod appetunt omnia, cujus amor naturali et inenarrabili modo*

omnium ratione utentium animis instillatus.

(57) Καὶ εἰς αὐτόν. Addunt editi et Reg secundus τὰ πάντα. Sed hæc prorsus inutilia, nec in quinque aliis codicibus reperiuntur.

(58) Φιλονεικῇ. Sic editiones Basileenses et antiqui codices. Unus cum editione Paris. φιλονεικήση. Aliquanto post veteres aliquot libri καὶ οὕτω δὲ.

(59) Μέρους. Consentiant in hac voce omnes codices mss. Habent tamen editi μέλους.

stratum, augetur augmento Dei ⁹³. Quod enim Christus caput est Ecclesiae, alio loco didicimus, Apostolo dicente: *Et ipsum dedit caput super omnia Ecclesiae* ⁹⁴. Et: *E plenitudine ejus accipimus nos omnes* ⁹⁵. Et ipse Dominus: *De meo accipiet, et annuntiabit nobis* ⁹⁶. Et in summa, diligenter legenti variis usus videbuntur illius *ex quo*. Nam et Dominus: *Novi, inquit, virtutem ex me exiisse* ⁹⁷. Similiter autem et de Spiritu compluribus locis observavimus illud, *ex quo, positum esse*. Qui enim, inquit, *seminat in Spiritu, e Spiritu metet vitam aeternam* ⁹⁸. Item Joannes: *Ex hoc cognoscimus quod in nobis est e Spiritu quem nobis donavit* ⁹⁹. Et angelus: *Quod enim in ea generatum est, e Spiritu sancto est* ¹. Et Dominus ait: *Quod natum est e Spiritu, Spiritu est* ². Atque id quidem ad hunc habet modum.

ἄγγελος: Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθέν ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ἁγίου. Καὶ ὁ Κύριος φησὶ (61): Τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος Πνεῦμα ἐστὶ. Τοῦτο μὲν δὴ τοιοῦτον·

10. Jam vero demonstrandum est hanc vocem, *per quem*, pariter et de Patre, et de Filio, et de Spiritu sancto in Scripturis usurpari. Ac de Filio sane supervacaneum fuerit proferre testimonia, tum quia hoc notum est, tum quod hoc ipsum ab adversariis astruitur. Nos porro demonstrabimus hanc particulam, *per quem*, etiam de Patre fuisse positam. *Fidelis*, inquit, *Deus, per quem vocati estis in consortium Filii ipsius* ³; et: *Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei* ⁴; et rursus: *Itaque non es jam servus, sed filius, et hæres per Deum* ⁵. Item illud: *Quemadmodum surrexit Christus a mortuis per gloriam Patris* ⁶. Et Isaias: *Væ* ⁷ inquit, *quæ profunde facitis consilium, et non per Dominum* ⁷. Quin et de Spiritu sancto possunt etiam apponi multa hujus vocis testimonia. *Nobis autem* ⁸ inquit, *Deus revelavit per Spiritum* ⁸. Et alio loco: *Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum* ⁹; ac rursus: *Alii quidem per Spiritum datus est sermo sapientiae* ¹⁰.

11. Eadem vero et de syllaba, *in*, dicere possumus, quod etiam hanc de Deo et Patre Scriptura usurparit, velut in Veteri Testamento: *In Deo*, inquit, *faciamus virtutem* ¹¹; et: *In te cantatio mea semper* ¹²; et rursus: *In nomine tuo exultabo* ¹³; et apud Paulum: *In Deo*, inquit, *qui condidit omnia* ¹⁴; et, *Paulus ac Silvanus et Thimotheus Ecclesiae Thessalonicensium in Deo Patre* ¹⁵; et, *Sit tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei, veniendi*

⁹³ Col. ii, 19. ⁹⁴ Ephes. i, 22. ⁹⁵ Joan. i, 16. ⁹⁶ Joa. xvi, 14. ⁹⁷ Luc vii, 46. ⁹⁸ Gal. vi, 8. ⁹⁹ I Joan. iii, 24. ¹ Matth. i, 20. ² Joan. iii, 6. ³ I Cor. i, 9. ⁴ Gal. iv, 7. ⁵ Rom. vi, 4. ⁶ Isa xix, 15. ⁷ I Cor. ii, 10. ⁸ II Tim. i, 14. ⁹ I Cor. xii, 8. ¹⁰ Psal. cvii, 14. ¹¹ Psal. lxx, 6. ¹² Psal. lxxxviii, 17. ¹³ Ephes. iii, 9. ¹⁴ II Thess. i, 1.

(60) Καὶ, Ἐκ τοῦ, etc. Sic omnes codices mss. Editi vero καὶ ὁ Ἰωάννης, Ἐκ τοῦ, etc.

(61) φησὶ. Hanc vocem addidimus ex quatuor codicibus mss. Statim editi Τοῦτο μὲν οὖν, aliter quatuor codices mss., quos secuti sumus. Subinde codices tres ἤδη λεκτέον.

(62) Ἐκλήθητε. Regius quartus Ἐκλήθημεν.

(63) Διὰ τοῦ Πνεύματος. Editi addunt αὐτοῦ, sed

σῶμα, διὰ τῶν ἀφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγοῦμενον, αὖξει τὴν αὖξιν τοῦ Θεοῦ. Οτι γὰρ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἐτέρωθι μεμαθήκαμεν, τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος: Καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ Ἐκκλησίᾳ· καὶ, Ἐκ τοῦ (60) πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν. Καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος, ὅτι Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Καὶ ὅπως τῷ φιλοπόνως ἀναλεγόμενῳ πολύτροποι αἱ χρήσεις ἀναφανήσονται τοῦ ἐξ οὗ. Καὶ γὰρ καὶ ὁ Κύριος, Ἐγὼν, φησὶ, δύναμιν ἐξελθούσαν ἐξ ἐμοῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος τετηρήκαμεν πολλαχοῦ τὸ ἐξ οὗ κείμενον· Ὁ γὰρ σπείρων, φησὶν, εἰς τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πνεύματος θεοῖσαι ζωὴν αἰώνιον· καὶ ὁ Ἰωάννης· Ἐκ τούτου γινώσκουμεν, ὅτι ἐν ἡμῖν

B ἐστὶν, ἐκ τοῦ Πνεύματος οὗ ἡμῖν ἔδωκε, καὶ ὁ (61)· Τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ

10. Ὅτι δὲ τὴν δι' οὗ φωνὴν ὁμοίως ἐπὶ τε Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος ἡ Γραφή παραδέχεται, ἤδη δεικτέον. Ἐπὶ μὲν δὴ τοῦ Υἱοῦ παρέλκον ἂν εἶν μαρτυρίας κομίζεσθαι, διὰ τὴν τὸ γινώριμον, καὶ διὰ τὸ παρὰ τῶν ἐναντίων αὐτὸ τοῦτο κατασκευάζεσθαι· ἡμεῖς δὲ δεῖκνυμεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τὸ δι' οὗ τέτακται. Πιστός, φησὶν, ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε (62) εἰς κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· καὶ, Παῦλος ἄπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ· καὶ πάλιν· Ὡστε οὐκέτι εἰ δούλος, ἀλλὰ υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος διὰ Θεοῦ, καὶ τὸ· Ὡσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς· καὶ ὁ Ἡσαΐας, Οὐαὶ, φησὶν, αἱ βαθέως βουλήν ποιούντες, καὶ οὐ διὰ Κυρίου. Πολλὰς δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τῆς φωνῆς ταύτης μαρτυρίας ἐξεστὶ παραθέσθαι· Ἡμῖν δὲ, φησὶν, ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος (63)· καὶ ἐτέρωθι· Τὴν καλὴν παραθήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· καὶ πάλιν· Ὡ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας.

11. Τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ περὶ τῆς, ἐν, συλλαβῆς εἰπεῖν ἔχομεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὴν χρῆσιν αὐτῆς ἡ Γραφή παραδέδεκται, ὡς ἐπὶ μὲν Παλαιᾶς, Ἐν τῷ Θεῷ, φησὶ, ποιήσωμεν (64) δύναμιν· καὶ, Ἐν σοὶ ἡ ὑμνησις μου διαπαντός· καὶ πάλιν· Ἐν τῷ ὀνόματι σου ἀγαλλιάσομαι. Παρὰ δὲ Παύλῳ, Ἐν τῷ Θεῷ, φησὶ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι· καὶ, Παῦλος καὶ Σιλβανός καὶ Τιμόθεος τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ Πατρὶ· καὶ (65)

ea vox in nullo ex nostris codicibus reperta. Paulo post unus cod. Reg. καλὴν παρακαταθήκην.

(64) Ποιήσωμεν. Reg. quartus ποιήσομεν.

(65) Καὶ εἰ δὴ ποτε. Editi et veteres aliquot libri καὶ ἤδη ποτέ. Combefisius legendum putat ex textu sacro, Εἰπως ἤδη ποτέ. Secuti sumus scripturam Reg. secundi. Paulo post idem codex καυχᾶσαι, Alii nonnulli καυχᾶσθε. Editi καυχᾶσθαι.

Εἰ δὲ ποτε εὐδοθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ ἔλθειν πρὸς ὑμᾶς· καὶ, Καυχᾶσαι, φησὶν, ἐν Θεῷ. Καὶ ὅσα οὐδὲ ἀριθμηθῆσαι ῥάδιον. Ἔστι δὲ ἡμῖν οὐ πλῆθους μαρτυριῶν ἐπίδειξις, ἀλλ' ἔλεγχος τοῦ μὴ ὑγιῶς αὐτοῖς (66) τὰς παρατηρήσεις ἔχειν. Τὸ γὰρ περὶ τοῦ Κυρίου ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρελημμένην τὴν χρῆσιν ταύτην ἐπιδεικνύουσι ὡς γνώριμον ὑπερβήσομαι. Ἐκεῖνο δὲ ἀναγκαῖον εἰπεῖν, ὅτι συν-ετῶ ἀκροατῆ ἱκανὸς ἔλεγχος τῶν προταθέντων ὁ ἀπὸ τοῦ ἐναντίου. Εἰ γὰρ τὸ διάφορον τῆς ἐκφωνήσεως παρελλομένην ἐδείκνυ (67) τὴν φύσιν κατὰ τὸν τούτων λόγον, ἢ τῶν φωνῶν ταυτότης ἀπαράλλακτον νῦν τὴν οὐσίαν αὐτοῦς ὁμολογεῖν δυσωπεῖται.

12. Οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τῆς θεολογίας αἱ χρήσεις τῶν φωνῶν ἐπαλλάττονται, ἀλλ' ἤδη καὶ πρὸς τὰ ὑπ' ἀλλήλων σημαίνοντα πολλάκις ἀντιμεθίστανται, ὅταν ἑτέρα τὴν τῆς ἑτέρας σημασίαν ἀντιλαμβάνη. Οἷον, Ἐκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, φησὶν ὁ Ἀδάμ (68), ἴσον λέγων τῷ, ἐκ τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐτέρωθι Ὅσα ἐνετείλατο Μωϋσῆς τῷ Ἰσραὴλ διὰ τοῦ προστάγματος Κυρίου· καὶ πάλιν· Οὐχὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἢ διασάφεισι αὐτῶν ἐστίν; ὁ Ἰωσήφ, περὶ τῶν ἐνυπνίων τοῖς ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ διαλεγόμενος, σαφῶς καὶ αὐτὸς, ἀντὶ τοῦ ἐκ Θεοῦ εἰπεῖν, διὰ τοῦ Θεοῦ εἶρηκε. Καὶ ἀνάπαλιν τῆ ἐξ οὗ προθέσει ἀντὶ τῆς δι' οὗ κέχρηται Παῦλος· ὡς ὅταν λέγη, Γενόμενος ἐκ γυναικὸς ἀντὶ τοῦ διὰ γυναικὸς. Τοῦτο γὰρ ἡμῖν ἐτέρωθι σαφῶς διεστείλατο, γυναικὶ μὲν προσήκειν λέγων τὸ ἐκ τοῦ ἀνδρὸς γεγενῆσθαι, ἀνδρὶ δὲ τὸ διὰ τῆς γυναικὸς, ἐν οἷς φησὶν, ὅτι Ὡσπερ γυνὴ ἐξ ἀνδρὸς, οὕτως ἄνθρωπος διὰ τῆς γυναικὸς. Ἀλλ' ὁμοῦ ἐνταῦθα, ὁμοῦ μὲν τὸ διάφορον τῆς χρήσεως ἐνδείκνυμενος, ὁμοῦ δὲ καὶ τὸ σφάλμα τινῶν ἐν παραδρομῇ διορθούμενος τῶν οἰομένων πνευματικῶν εἶναι τοῦ Κυρίου τὸ σῶμα, ἵνα δείξῃ, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνθρωπέου φυράματος ἢ θεοφόρος σὰρξ (69) συνεπάγη, τὴν ἐμπατικωτέραν (70) φωνὴν προ-ετίμησε (τὸ μὲν γὰρ διὰ γυναικὸς παροδικὴν ἐμελλε τὴν ἐννοίαν τῆς γενέσεως ὑποφαίνειν· τὸ δὲ ἐκ τῆς γυναικὸς ἱκανῶς παραδηλοῦν τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως τοῦ τιχτομένου πρὸς τὴν γεννήσασαν), οὐχ ἑαυτῶ που μαχόμενος, ἀλλὰ δεικνύς, ὅτι ῥαδίως ἀλλήλαις ἀντεπιχωριάζουσιν αἱ φωναί. Ὅποτε τοίνυν καὶ ἐφ' ὧν διωρίσθη τὸ δι' οὗ κυρίως λέγεσθαι, ἐπὶ τῶν αὐτῶν τούτων τὸ ἐξ οὗ μετελήφθη, τίνα λόγον ἔχει ἐπὶ συκοφαντία τῆς εὐσεβείας πάντη ἀλλήλων ἀφορίζειν τὰς λέξεις;

¹⁶ Rom. i, 10. ¹⁷ Rom. ii 17. ¹⁸ Gen. iv, 1. ¹⁹ Levit. viii, 21. ²⁰ Gen. xl, 8. ²¹ Gal. iv, 4. ²² I Cor. xi, 12.

(66) Αὐτοῖς. Sic libri veteres, melius quam editi αὐτοῦς. Aliquanto post in quatuor codicibus mss. ἔλεγχος τῶν προτεθέντων.

(67) Ἐδείκνυ. Sic omnes codices mss.; editi vero Ἐνδείκνυται. Non multo post ἤδη τὰ ὑπ' ἀλλήλων in tribus codicibus.

(68) Ὁ Ἀδάμ. Non hoc solum loco Basilius hæc verba Adamo ascribit, sed. et lib. ii in *Eunom.* num. 20. In his quæ sequuntur nonnulla mutavimus antiquis codicibus freti. Habebant enim editi διὰ προστάγματος τοῦ Κυρίου. Et paulo post διαλεγόμενος φησὶ σαφῶς γὰρ καὶ αὐτὸς..... κέχρηται. Ὡς ὅταν λέγη Παῦλος..... ἀνδρὸς γεγενῆσθαι..... ἢ γυνὴ ἐξ ἀνδρὸς. Deest etiam φησὶ in editionibus

A *ad vos*,¹⁶; et: *Gloriaris*, inquit, *in Deo*¹⁷. Et reliqua quæ ne enumerare quidem facile sit. At nobis non est propositum ostentare testimoniorum multitudinem, sed probare observationes ipsorum rectas non esse. Siquidem hanc particulam de Domino ac Spiritu sancto usurpatam esse, tanquam per se notum, demonstrare omittam. Illud tamen necessario dicendum est, prudenti auditori sufficere illam objectorum confutationem, quæ a contrario ducitur. Nam si prolationis diversitas arguit naturam diversam, quemadmodum isti dicunt: jam vocum identitas vel pudore cogit eos fateri essentiam in nullo discrepantem.

12. Neque enim solum cum de Deo fit sermo, harum vocum usus variat; verum etiam ad mutuos invicem significatus sæpenumero transferuntur, quoties altera alterius recipit significationem, veluti, *Possedi hominem per Deum*¹⁸, inquit Adam, perinde atque si dixisset *ex Deo*. Et alibi: *Quæ præcepit Moyses Israeli per mandatum Domini*¹⁹. Et rursus: *Nonne per Deum horum manifestatio est*²⁰? Joseph de insomniis cum iis qui in carcere erant, disserens et ipse aperte pro *ex Deo* dixit *per Deum*. Et contra, *ex quo*, pro *per quem* usurpavit Paulus, velut cum ait: *Factus ex muliere*²¹, pro *per mulierem*. Nam id nobis alibi perspicue distinxit, cum ait feminæ convenire, e viro natam esse, viro autem per feminam: *Quemadmodum mulier ex viro, ita vir per mulierem*²². Sed tamen hic Apostolus, simul ostendens diversum harum vocum usum, simul obiter corrigens quorundam errorem, existimantium Domini corpus esse spirituale; ut ostenderet carnem Dei gestatricem ex humana massa concretam fuisse, maluit uti verbo significantiore (nam hæ dictiones, *per mulierem*, transitorie generationis suspicionem erant daturæ: at hæ, *ex muliere*, abunde declarant communionem, quam natura geniti cum genitrice habet), non quod ille secum pugnet, sed ut ostendat has voces facile sibi vicissim cedere. **10** Quando igitur de quibuscunque definitum est proprie dici, *per quem*, de iisdem etiam vox, *ex quo*, usurpatur; qua ratione sit, ut ad pietatis calumniam hæ dictiones inter se prorsus separentur?

Basileensibus.

(69) Ἡ θεοφόρος σὰρξ, Christi caro Deifera vocatur Homil. in *psalmum xxxix*, et Comment. in *caput ii Isaiæ*, ut observat Ducæus. Addit idem vir doctissimus, Theodoretum graviter olim hallucinatum fuisse in reprehensione anathematis quinti, ubi, ait Christum a Basilio θεοφόρον ἄνθρωπον, *hominem Deiferum*, vocatum fuisse in libro *De Spiritu sancto* et in *Explanatione psalmi quinquagesimi*. Non enim parum interest inter hominem Deiferum et carnem Deiferam.

(70) Ἐμπατικωτέραν. Legitur in duobus codicibus Ἐμφαντικωτέραν.

CAPUT VI.

Occurrit iis qui affirmant Filium non esse cum Patre, sed post Patrem; ubi et de gloriæ æqualitate.

13 Atqui nec ad ignorantiae excusationem confugere possunt, cum tanto artificio tantaque perversitate dicta nostra excipiant: qui quidem nobis palam indignantur, quod una cum Patre adimpleamus Unigenito glorificationem, quodque Spiritum sanctum a Filio non separemus. Unde novatores nos appellant, novitatisque architectos et verborum inventores, et quibus non aliis probrosissimis nominibus? Quorum convicia tantum abest ut indigne feram, ut nisi nos ipsorum exitium dolore perpetuoque cruciatu afficeret, propemodum dicerem me etiam ipsis pro maledictis habere gratiam, ut qui mihi concilient beatitudinem. *Beati enim, inquit, estis, cum probris vos impetiverint propter me*²³. Hujusmodi autem sunt ea quorum causa indignantur. Non est, inquit, cum Patre Filius, sed post Patrem; unde consequitur ut per eum gloria Patri tribuatur, sed cum eo nequaquam. Nam illud, *cum eo*, æqualitatem declarat, *per eum* autem, ministerium significat. Neque etiam cum Patre, inquit, et Filio collocandus est Sanctus Spiritus, sed sub Filio, et Patre, sic ut non una cum illis collocetur, sed subdatur, neque connumeretur, sed subnumeretur. Atque talibus quibusdam verborum versutis pervertunt fidei sinceritatem simplicitatemque. Proinde quam veniam assequuntur imperitiæ prætextu, per quos ob istam curiositatem ne aliis quidem imperitis esse licet?

14. Nos vero primum illud ipsos rogemus, quomodo dicant Filium post Patrem? num tempore recentiore, num ordine, an dignitate? Sed nullus adeo demens est ut dicat conditorem sæculorum, quoquam esse tempore posteriorem, cum nullum sit intervallum, quod naturalem Filii cum Patre conjunctionem dirimat. Neque etiam hominum cogitatione filius patre recentior dici possit, non ob id modo quod simul intelligantur secundum relationem, verum etiam quod ea dicuntur posteriora tempore, quæ a præsentis tempore minus absunt: et rursus illa priora, quæ longius absunt a præ-

²³ Matth. v, 11.

(71) Ἀπάντησις. Regius tertius ἡ ἀντίστασις.

(72) Ἀπό τοῦ Υἱοῦ. Reg. tertius ἀπό τοῦ Θεοῦ.

(73) Ὑμᾶς. Addunt editi, repugnantibus omnibus veteribus libris, καὶ διώξωσι, καὶ εἰπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι. *Et persecuti fuerint, et dixerint omne malum adversum vos mentientes.*

(74) Ἀκατάσκευον. Ita mss. quatuor. Editi ἀκατάσκειαστον. Ibidem duo codices ἐνδιαστρέφουσι. Quibus favet alius, in quo legitur ἐνδιατρίβουσι.

(75) Φιλοπραγμοσύνης. Sic quinque codices mss. Editi πολυπραγμοσύνης. Mox editi ἐρωτήσομεν. Pleri-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 6'

Ἀπάντησις (71) πρὸς τοὺς ἀποφαινομένους μὴ μετὰ Πατρός εἶναι τὸν Υἱόν, ἀλλὰ μετὰ τὸν Πατέρα, ἐν ᾧ τὰ περὶ τῆς ὁμοτιμοῦ δόξης.

13. Καὶ μὴν οὐδὲ πρὸς τὴν ἐξ ἀγνοίας συγγνώμην δυνατὸν αὐτοὺς καταφυγεῖν, οὕτω τεχνικῶς καὶ κακοῦθως τὸν λόγον ὑπολαμβάνοντας· οἱ γὰρ προδήλως ἡμῖν χαλεπαίνουσιν, ὅτι μετὰ Πατρός ἀποπληροῦμεν τῷ Μονογενεῖ τὴν δοξολογίαν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα μὴ διίστῶμεν ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ (72). Ὅθεν νεωτεροποιοὺς ἡμᾶς καὶ καινοτόμους καὶ ἐφευρετὰς ῥημάτων, καὶ τί γὰρ οὐχὶ τῶν ἐπονειδίστων ἀποκαλοῦσιν; Ὡν τοσοῦτον ἀπέχω δυσχεραίνειν ταῖς λοιδορίαις, ὥστε, εἰ μὴ λύπην ἡμῖν ἐνεποίει καὶ ἀδιάλειπτον ὀδύνην ἢ κατ' αὐτοὺς ζημίαν, μικροῦ ἂν εἶπον καὶ χάριν αὐτοῖς τῆς βλασφημίας ἔχειν, ὡς μακαρισμοῦ προξένοις. Μακάριοι γὰρ ἐστε, φησὶν, ὅταν ὄνειδισωσιν ὑμᾶς (73) ἐνεκεν ἐμοῦ. Ἔστι δὲ ἐφ' εἰς ἀγανακτοῦσι, ταῦτα. Οὐ μετὰ Πατρός, φασὶν, Υἱός, ἀλλὰ μετὰ τὸν Πατέρα· διόπερ ἀκόλουθον δι' αὐτοῦ τὴν δόξαν προσάγειν τῷ Πατρὶ, ἀλλ' οὐχὶ μετ' αὐτοῦ. Τὸ μὲν γὰρ μετ' αὐτοῦ τὴν ἰσοτιμίαν δηλοῖ· τὸ δὲ δι' οὗ τὴν ὑπουργίαν παρίστησιν. Οὐτε μὴν σὺν τῷ Πατρὶ, φασὶ, καὶ τῷ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα τακτέον, ἀλλ' ὑπὸ τὸν Υἱόν καὶ τὸν Πατέρα, οὐ συντεταγμένον, ἀλλ' ὑποτεταγμένον, οὐδὲ συναριθμούμενον, ἀλλ' ὑπαριθμούμενον. Καὶ τοιαύταις τισὶ τεχνολογίαις ῥημάτων τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀκατάσκευον (74) τῆς πίστεως διαστρέφουσιν. Ὡστε τίνος ἂν δι' ἀπειρίαν συγγνώμης τύχοιεν, οἱ μὴδὲ τοῖς ἄλλοις ἀπείρως ἔχειν ἐκ τῆς αὐτῶν φιλοπραγμοσύνης (75) ἐπιτρέποντες;

14. Ἡμεῖς δὲ ἐκεῖνο πρῶτον αὐτοὺς ἐρωτήσωμεν, τὸ μετὰ τὸν Πατέρα πῶς τὸν Υἱόν λέγουσιν; ὡς χρόνῳ νεώτερον, ἢ ὡς τάξει, ἢ ὡς ἀξίᾳ; Ἀλλὰ χρόνῳ μὲν, οὐδεὶς οὕτως ἀνόητος, ὡς δευτερεύειν λέγειν τὸν ποιητὴν τῶν αἰώνων, οὐθενὸς διαστήματος μεσιτεύοντος τῆ φυσικῆ πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ συναρξία. Ἀλλὰ μὴν οὐτε τῆ ἐννοία τῶν ἀνθρώπων (76) συμβαίνει νεώτερον λέγειν τοῦ Πατρός τὸν Υἱόν, οὐ μόνον τῷ σὺν ἀλλήλοις νοεῖσθαι κατὰ τὴν σχέσιν, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνα λέγεται τῷ χρόνῳ δεύτερα, ὅσα τὴν πρὸς τὸ νῦν ἀπόστασιν ἐλάττωνα ἔχει· καὶ πάλιν ἐκεῖνα πρότερα, ὅσα περισσώτερον ἀπέχει τοῦ νῦν ὡς πρότερα τῶν Σοδομιτικῶν (77) τὰ κατὰ Νωε, ὅτι τοῦ νῦν ἐπὶ πλέον ἀπόχισται· καὶ ὕστερα ταῦτα ἐκείνων, ὅτι μᾶλλον πῶς δοκεῖ προσεγγίζειν τῷ νῦν. Τῆς δὲ πάντα

que codices mss. ut in contextu.

(76) Τῶν ἀνθρώπων. Codices quinque τῶν ἀνθρωπίνων, ex rerum humanarum notione. At longe potior est vulgata Scriptura. Propositum enim est Basilio, cum antea probaverit Filium non esse tempore posteriorem, nunc aliquid significantius addere, eumque liquet in hoc argumento versari, ut Filium ne cogitatione quidem Patre posteriorem dici posse demonstraret. Statim editi συναλλήλους, codices omnes mss. ut in contextu.

(77) Τῶν Σοδομιτικῶν. Tres codices τῶν Σοδομιτικῶν.

χρόνον καὶ πάντας αἰῶνας ὑπερχούσης ζωῆς τῆ πρὸς τὸ νῦν ἀποστάσει τὸ εἶναι καταμετρεῖν πῶς οὐχὶ πρὸς τῆ ἀσεβείᾳ ἐτι καὶ πᾶσαν ὑπερβολὴν ἀνοίας ἔχει· εἶπερ καθ' ὃν τρόπον τὰ ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πρότερα εἶναι ἀλλήλων λέγεται, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τῷ Υἱῷ καὶ Θεῷ τῷ ὑπάρχοντι πρὸ τῶν αἰῶνων παραμετρούμενος ὑπερέχει; Ἀλλὰ γὰρ ἡ πρὸς τὰ ἄνω ὑπεροχὴ τοῦ Πατρὸς ἀθεώρητος, τῷ ἀπαξιαπλῶς μῆτε ἐνθύμησιν, μῆτε τινὰ ἐννοιαν τὴν τοῦ Κυρίου γέννησιν ὑπεραίρειν, καλῶς τοῦ Ἰωάννου διὰ δύο φωνῶν εἶσω περιγράφτων ὄρων τὴν διάνοιαν ἀποκλείσαντος, ἐν τῷ εἰπεῖν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. Ἀνάβατον μὲν γὰρ διανοίαις τὸ ἦν ἀνυπέρβατον δὲ φαντασίαις (78) ἀρχή. Ὅσον γὰρ ἂν ἀναδράμῃς τῆ διανοία ἐπὶ τὸ ἄνω, οὐκ ἐκβαίνεις τὸ ἦν. Καὶ ὅσον ἂν διαταθῆς ἰδεῖν τοῦ Υἱοῦ τὰ ἐπέκεινα, ὑπεράνω γενέσθαι τῆς ἀρχῆς οὐ δύνησῃ. Εὐσεβὲς οὖν κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἅμα νοεῖν τὸ Υἱὸν τῷ Πατρὶ.

voce, *erat*, exitum non reperis. Et quatumvis institeris videre quæ sint ultra Filium, non poteris tamen superare principium. Itaque pium est juxta

15. Εἰ δ' ὡς ἐν τόπῳ ὑποκειμένῳ ὑπόβασιν τινα τοῦ Υἱοῦ νοοῦσι πρὸς τὸν Πατέρα, ὥστε ὑπεράνω μὲν τὸν Πατέρα καθῆσθαι, πρὸς δὲ τὸ ἐφεξῆς εἰς τὸ κάτω τὸν Υἱὸν ἀπεῶσθαι, ὁμολογεῖτωσαν τοῦτο, καὶ ἡμεῖς σιωπήσομεν (79), τῆς ἐναργείας (80) αὐτόθεν τὸ ἀπεμφαῖνον ἐχούσης. Οὐδὲ γὰρ τὸ ἐν τοῖς λογισμοῖς ἀκόλουθον διασώζουσιν οἱ διὰ πάντων διήκειν τῷ Πατρὶ μὴ διδόντες, τῆς τῶν ὑγιαίνοντων ἐννοίας τὰ πάντα τὸν Θεὸν πεπληρωμέναι πιστευούσης· οὐδὲ μέμνηται τοῦ προφήτου λέγοντος· Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην, πάρει· οἱ τὸ ἄνω καὶ κάτω εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν διαιροῦντες. Ἴνα δὲ τῆς ἀμαθείας τὸν ἐλεγχον σιωπήσω, τόπον ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων ἀφορίζοντων· τί τὴν πρὸς τὰς Γραφὰς μάχην καὶ ἐναντίωσιν αὐτῶν οὕτως ἀναίσχυτον οὖσαν παραμυθῆσεται, τὸ, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, καὶ τὸ, Ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης τοῦ Θεοῦ; Τὸ γὰρ δεξιὸν οὐ τὴν κάτω χώραν δηλοῖ (ὡς ὁ τούτων λόγος) ἀλλὰ τὴν πρὸς τὸ ἴσον σχέσιν· οὐ σωματικῶς τοῦ δεξιοῦ λαμβανομένου (οὕτω γὰρ ἂν τι καὶ σκαιὸν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ εἶη), ἀλλ' ἐκ τῶν τιμῶν τῆς προεδρείας (81) ὀνομάτων τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς περὶ τὸν Υἱὸν τιμῆς παριστῶντος τοῦ λόγου. Λειπόμενον τοίνυν (82) αὐ-

A senti **11** tempore : et hæc illis posteriora, quod quodammodo appareant præsentī tempori viciniora. At ejus vitæ, quæ omne tempus et omnia sæcula transcendit, existentiam metiri distantia a præsentī tempore, an non præter impietatem, omnem etiam dementiam superat; si quemadmodum res generationi corruptionique obnoxiiæ, aliis aliæ priores esse dicuntur, eundem admodum Deus et Pater, collatus cum Filio et Deo qui est ante sæcula superat? At enim Patrem esse anteriorem nemo possit animo concipere, eo quod Domini generationem nec ulla prorsus cogitatio, neque ulla notio transcendat: Joanne pulchre duabus vocibus cogitationem intra circumscriptos terminos recludente, cum ait: *In principio erat Verbum* ²⁴. Nam neque

ex hac voce, *erat*, cogitatio exitum reperire potest; neque principium imaginatio transcendere. Quantumvis enim cogitatione curras ad anteriora: ex institeris videre quæ sint ultra Filium, non poteris tamen superare principium. Itaque pium est juxta hanc rationem Filium simul cum Patre intelligere

13. Quod si velut in loco humiliore Filium Patri subesse imaginantur; ut in sublimi sedeat Pater, ac dein Filius in locum inferiorem detrusus sit; fateantur istud, et nos tacebimus, aperta loquendi ratione per se absurditatem habente. Nam nec in ratiocinando sibi constant, qui non concedunt Patrem ad universa pertingere, cum eorum qui sani sunt, cogitatio credat Deum implesse universa: nec recordantur Prophetæ dicentis: *Si ascendero in cælum, tu illic es; si descendero ad inferos, ades* ²⁵; qui supra et infra partiuntur inter Patrem et Filium. At ut nihil dicam ad redarguendam illorum imperitiam, rebus incorporeis locum attribuentium; quid excusabit eorum impietatem, qua tam impudenter repugnant adversanturque Scripturis? quod genus est illud: *Sede a dextris meis* ²⁶; et: *Consedit in dextra majestatis Dei* ²⁷. Neque enim dextrum significat locum inferiorem quod isti prædicant, sed relationem ad id quod æquale est; quippe cum dextrum non accipiatur corporaliter (sic enim possit etiam esse aliquid sinistrum in Deo) sed honorificis assidendi verbis Filii majestatem honoremque Scriptura ob oculos ponat. Reliquum est igitur ut hac voce dignitatis inferiorem gradum indicari

²⁴ Joan. 1, 1. ²⁵ Psal. cxxxviii, 8. ²⁶ Psal. cix, 1. ²⁷ Hebr. 1, 3.

(78) Διανοίαις... φαντασίαις. Sic duo libri veteres, quibus favet aliorum trium scriptura διανοίας... φαντασίας. Editi διανοία... φαντασία. Aliquanto post editi ἐπὶ τὰ ἄνω, codices mss. ut in contextu.

(79) Σιωπήσομεν. Tres codices σιωπήσωμεν.

(80) Τῆς ἐναργείας. Sic duo codices mss. Quatuor alii cum editis habent ἐνεργείας. Sed proclive fuit errare librariis, quos pariter in eadem voce sæpe alias offendisse videbimus. Scriptura, quam secuti sumus, hæret et conducit proposito Basilii qui provocat hæreticos ut aperte dicant Patrem superiore loco sedere, Filium inferiore; tunc enim verbis ad eos refellendos opus non futurum, cum ejusmodi sententia, si palam ac sine dissimulatione enuntietur, manifestam habeat repugnantiam. Non

diverso sensu, licet diverso verborum ordine, dixit Basilius in epistol. al. 344: Αὐτόθεν ἔχει τὸ ἐναργὲς ἢ βλασφημία. *Sua sponte manifesta est blasphemia.*

(81) Προεδρείας. Quamvis hæc scriptura in uno tantum exstet codice ms., assentior tamen Combefisio eam vulgatæ προεδρίας, quæ in aliis reperitur mss. codicibus et editis, præferendam esse. Filius cum Patre comparatus non habet προεδρίαν, nec illi Erasmus sine absurdo commento *præsentiam* (sic enim reddidit hanc vocem) attribuere potuit.

(82) Λειπόμενον τοίνυν. Cod. Colbert. Λείπεται τοίνυν. Contendit autem hoc loco Combefisius legendum esse, ut in margine codicis Henriciani, οὐδὲ ἀξίας, et sic reddendum: *Relinquitur igitur illis ut nec inferiorem dignitatis gradum per hanc vocem*

asserant. Discant igitur quod Christus est Dei virtus, et Dei sapientia²⁸, et imago Dei invisibilis²⁹, et splendor **12** gloriæ³⁰, quodque hunc Pater signavit Deus, seque totum in eo expressit. Hæc igitur et quæcunque his similia sunt per universam Scripturam testimonia, utrum dicemus humilitatis habere significationem, an ceu præconia quædam Unigeniti majestatem, et æqualem cum Patre gloriam ebuccinari? Audiant insuper et ipsum Dominum palam suam gloriam cum Patre æqualem asserentem cum ait: *Qui videt me, videt et Patrem*³¹ Ac rursum: *Cum venerit Filius in gloria Patris*³²: et; *Ut honorificent Filium, quemadmodum honorificant Patrem*³³. Item illud: *Vidimus gloriam ejus, gloriam tanquam Unigeniti a Patre*³⁴. Rursus: *Unigenitus Deus, qui est in sinu Patris*³⁵. Horum dum isti nihil considerant, locum hostibus destinatum attribuunt Filio. Nam sinus paternus sedes est digna Filio; scabelli vero locus iis convenit, quibus opus est subjectione. Nos igitur ad alia properantes, obiter in transcurso testimonia attigimus; tibi vero per otium licet, collectis probationibus, gloriæ sublimitatem, ac virtutis eminentiam in Filio perspicere. Quamquam ne hæc quidem auditori æquo parva videbuntur, nisi quis carnaliter et abjecte intelligat has voces, *dextrum* et *sinum*: ut loco circumscribat Deum, fingatque figuram ac formam situmque corporalem: quæ ab intelligentia rei simplicis et immensæ ac incorporeæ longe semota sunt, præterquam quod illius cogitatio humilis, pariter in Patrem cadit atque in Filium. Quare non dejicit Filii dignitatem, sed adjungit blasphemix crimen adversus Deum quisquis talia disserit. Quæcunque enim ausus fuerit evomere in Filium, necesse est ut eadem transferat in Patrem. Nam qui Patri superiorem locum ad præsidendum tribuit, ac Filium dicit humiliore loco sedere, is quæcunque corporeis accidunt, ea omnia habiturus est suum figmentum consequentia. Quod si istæ imaginationes sunt vino delirantium, ac per phrenitidem mente commotorum; quomodo pium fuerit eum, qui natura, gloria dignitateque conjunctus est, non simul cum Patre adorari et glorificari ab his qui ab ipso edocti sunt, eum qui non honorificat Filium non honorificare Patrem³⁶? Quid porro dicemus? quid justæ excu-

²⁸ I Cor. I, 24. ²⁹ Coloss. I, 15. ³⁰ Hebr. I, 3. ³¹ Joan. I, 14. ³² ibid. 18. ³³ Joan. V, 23.

dicant significari. Addit vir eruditus: *Quæ plana Basilii littera, abhorrente prorsus quod editis est.* Sed præterquam quod Basilius adversarios nequamquam inducit de Filii æqualitate confitentes, sed potius eam negantes refellit; certe diligens Combefisius in legendo codice quem citat. Non enim legitur in margine *οὐδὲ ἀξίας*, sed *οὐδὲ ἀξία*. Quod quidem scholium ad Basilii sententiam indicandam appositum est, non ad contextum emendandum. Nam in superiore ejusdem codicis pagina duo alia occurrunt scholia, quorum primum sic habet: *Ὅτι οὐ χρόνω ὁ Υἱὸς ὑστερος τοῦ Πατρὸς. Quod Filius tempore non inferior Patre;* deinde aliquanto post *οὐδὲ*

τοὺς τὸ τῆς ἀξίας ὑποθεῖς διὰ τῆς φωνῆς ταύτης δηλοῦσθαι λέγειν. Μανθανέτωσαν τοίνυν, ὅτι Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ ὅτι εἰκὼν Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ ὅτι τοῦτον ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός, ὅλον αὐτῷ ἑαυτὸν ἐντυπώσας. Ταύτας τοίνυν, καὶ ὅσαι ταύταις συγγενεῖς κατὰ πᾶσάν εἰσι τὴν Γραφὴν μαρτυρίαι, πότερον ταπεινωτικὰς εἶναι φαμεν (83) ἢ ὥσπερ τινας ἀναρρήσεις, τὸ μεγαλοπρεπὲς τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἴσον τῆς δόξης ἀνακηρύττειν; Ἀκουέτωσαν δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου σαφῶς ὁμότημον ἑαυτοῦ τὴν δόξαν τῷ Πατρὶ παριστῶντος, ἐν τῷ λέγειν. Ὁ εἰρακῶς ἐμὲ εἰώρακε τὸν Πατέρα· καὶ πάλιν. Ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς· καὶ τὸ, Ἴνα τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· καὶ τὸ, Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός· καὶ τὸ, Ὁ μονογενὴς Θεός (84), ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς. Ὡν μηδὲν ὑπολογιστάμενοι, τὴν τοῖς ἐχθροῖς ἀφωρισμένην χώραν προστιθέασι τῷ Υἱῷ Κόλπος μὲν γὰρ πατρικός· Υἱῷ καθέδρα πρόπουσα· ἡ δὲ τοῦ ὑποποδίου χώρα τοῖς ἐπιθεομένοις (85) τῆς ὑποπτώσεως. Ἡμεῖς μὲν οὖν, ἐφ' ἕτερα τὴν ὁρμὴν ἔχοντες, παρατρεχόντως τῶν μαρτυριῶν ἐφηψάμεθα· ἔξεστι δὲ σοι κατὰ σχολὴν, συναγαγόντι τὰς ἀποδείξεις, τὸ τῆς δόξης ὕψος καὶ τὸ τῆς δυνάμεως ὑπερέχον τοῦ Μονογενοῦς κατιδεῖν. Καίτοι εὐγνώμονι ἀκροατῇ οὐδὲ ταῦτα μικρὰ· εἰ μὴ τις σαρκικῶς καὶ ταπεινῶς ἐξακούει τοῦ δεξιῦ καὶ τοῦ κόλπου, ὥστε τόπω τε τὸν Θεὸν περιγράφειν, καὶ ἀναπλάττειν σχῆμα, καὶ τύπον, καὶ θέσειν σωματικὴν, ἢ παρὰ πολὺ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἀκίρου καὶ ἀσωμάτου διώριστα· πλήν γε δὴ, ὅτι τὸ τῆς ἐννοίας αὐτοῦ ταπεινὸν ἐπὶ τε Πατρός καὶ Υἱοῦ παραπλήσιον. Ὡστε οὐ καθαιρεῖ τῷ Υἱοῦ τὴν ἀξίαν, ἀλλὰ προσλαμβάνει τὸ κρίμα τῆς εἰς τὸν Θεὸν βλασφημίας ὁ τὰ τοιαῦτα διεξιὼν. Ἐν οἷς γὰρ ἂν κατατολμήσῃ τοῦ Υἱοῦ, ταῦτα ἀνάγκη αὐτῷ μετατιθέναι πρὸς τὸν Πατέρα. Ὁ γὰρ τῷ Πατρὶ τὴν ἄνω χώραν εἰς προεδρίαν ἀποδιδούς, τὸν δὲ μονογενῆ Υἱόν ὑποκαθῆσθαι λέγων, πάντα ἀκολουθούonta ἔξει τὰ σωματικὰ συμπτώματα τῷ ἑαυτοῦ ἀναπλασμῷ. Εἰ δὲ ταῦτα οἰνοπλήκτων καὶ ἐκ φρενιτιδος παραφόρων τὸν νουν τὰ φαντάσματα, πῶς εὐσεβὲς, τὸν τῆ ρύσει, τῆ δόξῃ, τῷ ἀξιωματι συνημμένον μὴ μετὰ Πατρός προσκυνεῖν καὶ δοξάζειν τοὺς παρ' αὐτοῦ διδασχθέντας, ὅτι Ὁ

³¹ Joan. XIV, 9. ³² Marc. VIII, 38. ³³ Joan. V, 23.

τάξει, neque ordine: denique οὐδὲ ἀξία, nec dignitate; accommodate ad institutam a Basilio divisionem.

(83) Φαμέν. Duo codices mss. φῶμεν.

(84) Ὁ μονογενὴς Θεός. Hæc desunt in uno codice ms., sed in quinque aliis leguntur. Editi ὁ μονογενὴς Υἱὸς contra veterum codicum fidem et ipsius Basilii testimonium, qui declarat, cap. 8 hujus libri. Christum a Scriptura vocari unigenitum Deum. Unde patet eum sic legisse uti edimus. Hoc ipso in loco codices duo ἐν τοῖς κόλποις, alius ἐκ τῷ κόλπῳ.

(85) Ἐπιθεομένοις. Sic mss. quatuor. Editi ὑποθεομένοις.

μη τιμών τὸν Υἱὸν οὐ τιμᾶ τὸν Πατέρα; Τί γὰρ καὶ φήσομεν; τίνα ἔξομεν δικαίαν ἀπολογίαν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ καὶ κοινοῦ τῆς κτίσεως πάσης δικαστηρίου, εἰ τοῦ Κυρίου σαφῶς ἐπαγγελλομένου ἦξειν ἐν τῇ θύξῃ τοῦ Πατρὸς, καὶ Στεφάνου θεασαμένου Ἰησοῦν ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ Παύλου ἐν Πνεύματι διαμαρτυρομένου (86) περὶ Χριστοῦ, ὅτι ἔστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ· καὶ τοῦ Πατρὸς λέγοντος, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μαρτυροῦντος, ὅτι ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης τοῦ Θεοῦ· ἡμεῖς τὸν σύνθρονον καὶ ὁμότιμον ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ ἴσον σχέσεως ἐπὶ τὸ κάτω καταβιβάσομεν (87); Οἶμαι γὰρ τὴν μὲν στάσιν καὶ τὴν καθίδρυσιν τὸ πάγιον τῆς φύσεως καὶ πάντη στάσιμον ὑποφαίνειν, καθὼ καὶ ὁ Βαρούχ, τὸ ἀκίνητον, καὶ ἀμετάθετον τῆς τοῦ Θεοῦ διεξαγωγῆς ἐνδεικνύμενος, ἔφη τὸ, Σὺ καθήμενος εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἡμεῖς ἀπολλύμενοι εἰς τὸν αἰῶνα· τὴν δεξιάν δὲ χώραν δηλοῦν τὸ τῆς ἀξίας ὁμότιμον. Πῶς οὖν οὐ τολμηρὸν τῆς κατὰ τὴν δοξολογίαν (88) κοινωνίας ἀποστερεῖν τὸν Υἱόν, ὡς ἐν ἐλάττωι χώρα τιμῆς τετάχθαι ἄξιον·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Πρὸς τοὺς λέγοντας μὴ ἀρομόζειν ἐπὶ Υἱοῦ λεγεσθαι τὸ « μεθ' οὗ » ἀλλὰ τὸ « δι' οὗ. »

16. Ἀλλὰ τὸ μετ' αὐτοῦ λέγειν, φασίν, ἀπεξενωμένον παντελῶς καὶ ἀσύνηθες· τὸ δὲ δι' αὐτοῦ τῷ τε λόγῳ τῆς Γραφῆς οἰκειότατον καὶ ἐν τῇ χρήσει τῆς ἀδελφότητος τετριμμένον. Τι οὖν ἡμεῖς πρὸς ταυτα; Ὅτι μακάρια τὰ ὦτα τὰ μὴ ἀκούσαντα ὑμῶν, καὶ καρδίαι ὅσαι ἄτρωτοι ἀπὸ τῶν (89) ὑμετέρων λόγων διεφυλάχθησαν. Ἀλλ' ὑμῖν λέγω τοῖς φιλοχρίστοις, ὅτι ἀμφοτέρως οἶδεν ἡ Ἐκκλησία τὰς χρήσεις, καὶ οὐδετέραν αὐτῶν παραιτεῖται ὡς ἁαιρετικὴν τῆς ἐτέρας. Ὅταν μὲν γὰρ τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως τοῦ Μονογενοῦς καὶ τὴν τῆς ἀξίας ὑπεροχὴν θεωρῶμεν, μετὰ Πατρὸς εἶναι αὐτῷ μαρτυροῦμεν τὴν δοξάν· ὅταν δὲ τὴν εἰς ἡμᾶς χορηγίαν τῶν ἀγαθῶν ἐννοήσωμεν, ἢ τὴν ἡμῶν αὐτῶν προσαγωγὴν καὶ οἰκείωσιν πρὸς τὸν Θεόν (90), δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐνεργεῖσθαι ὑμῖν τὴν χάριν ταύτην ὁμολογοῦμεν. Ὅστε ἢ μὲν ἰδίᾳ τῶν δοξολογούντων ἐστίν, ἢ μεθ' οὗ· ἢ δὲ δι' οὗ τῶν εὐχαριστούντων ἐξαίρετος. Ψευδὸς δὲ κάκεινο, ὅτι ἢ μεθ' οὗ φωνῇ τῆς τῶν εὐλαβῶν χρήσεως ἀπεξένωται. Ὅσοι γὰρ δι' εὐστάθειαν τρόπων τὸ τῆς ἀρχαιότητος σεμνὸν τοῦ καινοπρεποῦς προετίμησαν, καὶ ἀπαραποίητον τῶν πατέρων διεφύλαξαν τὴν παράδοσιν, κατὰ τὴν χώραν καὶ πόλιν ταύτην κέχρηται τῇ φωνῇ. Οἱ δὲ διακορεῖς τῶν συνήθων καὶ τῶν παλαιῶν ὡς ἐώλων κατεπαιρόμενοι, οὗτοι εἰσιν οἱ τὰς νεωτεροποιίας παραδεχόμε-

A sationis afferemus in formidabili ac communi totius creaturæ judicio, si posteaquam Dominus aperte denunciavit se venturum in gloria Patris³⁷, et Stephanus Jesum vidit stantem a dextris Dei³⁸, et Paulus Spiritu afflatus testificatus est de Christo, quod est in dextra Dei³⁹; atque etiam cum Pater dicat, *Sed a dextris meis*⁴⁰, et Spiritus sanctus testimonium perhibeat, quod consederit ad dextram majestatis Dei⁴¹; nos throni consortem, et honoris ejusdem participem, ab æqualitatis statu ad inferiorem dejiciamus locum? Siquidem arbitror statione et concessu naturæ, firmitatem ac stabilitatem omnimodam significari; juxta quem tropum et Baruch Deum immobilem et immutabilem semper **13** esse ostendens, ait: *Tu sedes in æternum, et nos perimus in ævum*⁴²: dextro autem loco indicari dignitatis æqualitatem. An non igitur audax facinus fuerit, Filium glorificationis consortio privare, veluti qui mereatur in loco minus honorato collocari?

CAPUT VII.

Adversus eos qui dicunt non congruenter de Filio dici, « cum quo, » sed, « per quem. »

16. Sed hoc loquendi genus, *cum ipso*, aiunt, omnino peregrinum est et inusitatum: contra, istud, *per ipsum*, tum sermoni Scripturæ familiarissimum tum fratrum usu tritum esse. Quid igitur nos ad ista? Nimirum beatas esse aures quæ non audierunt vos, et beata corda, quæ a vestris sermonibus servata sunt illæsa. Vobis porro qui Christum diligitis, dico Ecclesiam utrumque harum vocum usum agnoscere, neutrumque rejicere, quasi alter alterum destruat. Cum enim in Unigenito naturæ majestatem ac dignitatis excellentiam contemplamur, ei cum Patre gloriam esse testamur. Rursus cum cogitamus quæ bona nobis suppeditarit, aut quomodo nos ad Deum adduxerit ac Deo asseruerit, confitemur hanc gratiam, *per ipsum* et *in ipso* nobis effici. Quare altera particula, *cum quo*, propria est glorificantium; altera, *per quem*, propria est gratias agentium. Quin et illud mendacium est hanc vocem, *cum quo*, ab usu piorum alienam esse. Quotquot enim morum constantia, antiquitatis majestatem speciosis novitatibus prætulērunt, ac majorum traditionem citra mutationem conservarunt, tum ruri, tum in civitatibus hac voce utuntur. Cæterum qui consueta fastidiunt, et in vetera tanquam in obsoleta insurgunt, ii sunt qui novitates susci-

³⁷ Matth. xvi, 27. ³⁸ Act. vii, 55. ³⁹ Rom. viii, 34. ⁴⁰ Psal. cix, 1. ⁴¹ Hebr. viii, 1. ⁴² Baruch. iii, 3.

(86) Διαμαρτυρομένου. Sic tres codices; alii et editi διαμαρτυραμένου.

(87) Καταβιβάσομεν. Sic tres codices; melius quam in aliis et in editis καταβιβάζομεν.

(88) Δοξολογίαν. Reg. quartus ἀξιολογίαν. Has voces, τὸν Υἱόν, quæ mox sequuntur, e Reg. secundo addidimus.

(89) Ἀπὸ τῶν. Deest præpositio in nonnullis codicibus. Paulo post duo codices mss. τὸ τέλειον τῆς φύσεως.

(90) Πρὸς τὸν Θεόν. Additus ex veteribus libris articulus; moxque iisdem auctoribus mutatum quod legebatur in editis, ἐνεργεῖσθαι ἐν ἡμῖν.

piunt, quemadmodum in vestimento, qui ornatum amant, novum semper præferunt communi. Videas itaque etiamnum rusticanae plebis in hac voce morem antiquum: istorum autem artificum, et in verborum pugnis contritorum signata novae sapientiae cauterio verba. Proinde quod a majoribus nostris dictum est, et nos dicimus, gloriam videlicet communem esse Patri ac Filio, quapropter cum Filio glorificationem Patri persolvimus. Quanquam hoc nobis non est satis, sic a Patribus esse traditum; nam et illi Scripturae secuti sunt sententiam, ex testimoniis, quæ paulo ante vobis e Scriptura citavimus, principia sumentes. Splendor enim cum gloria intelligitur, et imago cum archetypo, et Filius omnino cum Patre, cum nec nominum consequentia, nedum rerum natura, separationem admittat.

14 CAPUT VIII.

Quot modis intelligatur hæc particula, « per quem, » et in quo sensu congruentius dicitur, « cum quo: » ubi etiam exponitur, quomodo mandatum accipit Filius, et quomodo mittitur.

17. Itaque cum Apostolus gratias agit Deo per Jesum Christum⁴³, ac rursus cum ait sese per illum accepisse gratiam et apostolatum ad obedientiam fidei in omnibus gentibus⁴⁴, aut cum dicit nos per eum accessum habere ad gratiam hanc in qua stamus et gloriamur⁴⁵, illius erga nos beneficia declarat, nunc quidem ut a Patre gratiam honorum in hos transfundentis, nunc rursus ut per se ipsum conciliantis nos Patri. Siquidem cum ait, *Per quem accepimus gratiam et apostolatum*⁴⁶, significat honorum largitionem ab illo proficisci. Rursus cum ait: *Per quem accessum habemus*⁴⁷, assumi nos, ac Deo per Christum conjugari ostendit. Num igitur gratiæ quam in nobis operatur confessio diminuit illius gloriam? an potius dictu verius fuerit, enarrationem beneficiorum decens esse glorificandi argumentum? Hanc ob causam comperimus Scripturam non uno nomine nobis significare Dominum, nec his tantum quæ divinitatem ac magnitudinem ejus declarant, sed interdum quidem uti vocibus naturam experimentibus; novit enim nomen Filii, quod est super omne nomen⁴⁸, et Filium verum dicere, et Unigenitum Deum, et virtutem Dei, et sapientiam, et Verbum. Et rursus, ob multiplicem in nos beneficentiam, quam ob divitias bonitatis pro varia sua sapientia egentibus præstat, aliis innumeris appellationibus eundem designat, dum aliquando vocat illum pastorem,

νοί, ὡς περ ἐπὶ τῆς ἐσθῆτος οἱ φιλόκοσμοι τὴν ἐξηλλαγμένην ἀεὶ τῆς κοινῆς προτιμῶντες. Ἴδοις οὖν τῶν μὲν ἀγροίκων ἐτι καὶ νυν ἀρχαιοτρόπον τὴν φωνήν· τῶν δὲ ἐντέχνων τούτων, καὶ ταῖς λογομαχίαις ἐντετριμμένων, ἐκ τῆς νέας σοφίας κεκαυτηριασμένα τὰ ῥήματα. Ὅπερ ἔλεγον (91) τοίνυν οἱ πατέρες ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς λέγομεν, ὅτι ἡ δόξα κοινή Πατρὶ καὶ Υἱῷ, διὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν δοξολογίαν προσάγομεν τῷ Πατρὶ. Ἀλλ' οὐ τοῦτο ἡμῖν ἐξαρκεῖ, ὅτι τῶν πατέρων ἡ παράδοσις· κακείνοι γὰρ τῷ βουλήματι τῆς Γραφῆς ἠκολούθησαν, ἐκ τῶν μαρτυριῶν, ἃς μικρῷ πρόσθεν ὑμῖν ἐκ τῆς Γραφῆς παρεθέμεθα, τὰς ἀρχὰς λαβόντες. Τὸ γὰρ ἀπαύγασμα μετὰ τῆς δόξης νοεῖται· καὶ ἡ εἰκὼν μετὰ τοῦ ἀρχετύπου· καὶ ὁ Υἱὸς (92) πάντως σὺν τῷ Πατρὶ· οὐδὲ τῆς τῶν ὀνομάτων ἀκολουθίας, μὴ τί γε τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως, τὸν χωρισμὸν δεχομένης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ποσάχως τὸ « δι' οὗ » καὶ ἐπὶ ποίας (93) ἐννοίας ἀρμοδιώτερον τὸ « μεθ' οὗ » ἐν ᾧ καὶ ἐξήγησις, πῶς ἐντολὴν λαμβάνει ὁ Υἱὸς, καὶ πῶς ἀποστέλλεται.

17. Ὅταν οὖν ὁ Ἀπόστολος εὐχαριστῇ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ πάλιν δι' αὐτοῦ λέγῃ τὴν χάριν εἰληφέναι καὶ τὴν ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἢ καὶ δι' αὐτοῦ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν εἰς τὴν χάριν ταύτην ἐν ἣ ἐστήκαμεν καὶ καυχώμεθα, τὰς εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας αὐτοῦ παρίστησι, νυν μὲν ἀπὸ Πατρὸς εἰς ἡμᾶς τῶν ἀγαθῶν τὴν χάριν διαβιβάζοντος, νυν δὲ ἡμᾶς δι' ἑαυτοῦ προσάγοντος τῷ Πατρὶ. Ἐν μὲν γὰρ τῷ λέγειν, Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν, τὴν ἐκεῖθεν τῶν ἀγαθῶν χορηγίαν ἐμφαίνει· ἐν δὲ τῷ λέγειν, Δι' οὗ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν, τὴν ἡμετέραν πρόσληψιν καὶ οἰκειώσιν διὰ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεὸν γινομένην παρίστησιν. Ἀρ' οὖν ἡ ὁμολογία τῆς ἐνεργουμένης παρ' αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς χάριτος ὑφαίρεσις ἐστὶ τῆς δόξης; ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀληθέστερον, ὅτι πρέπουσα δοξολογίας ὑπόθεσις ἡ τῶν εὐεργετημάτων διήγησις; Διὰ τοῦτο (94) εὖρομέν τὴν Γραφὴν οὐκ ἐξ ἐνόου ὀνόματος τὸν Κύριον ἡμῖν παραδιδούσαν, οὐδὲ ἐκ τῶν ὅσα τῆς θεότητός ἐστιν αὐτοῦ μόνον καὶ τοῦ μεγέθους δηλωτικὰ, ἀλλὰ νυν μὲν τοῖς τῆς φύσεως (95) χαρακτηριστικοῖς κεχορηγμένην· οἶδε γὰρ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα τοῦ Υἱοῦ καὶ Υἱὸν ἀληθινὸν λέγειν, καὶ μονογενῆ Θεόν, καὶ δύναμιν Θεοῦ, καὶ σοφίαν, καὶ Λόγον. Καὶ πάλιν μέντοι διὰ τὸ πολύτροπον τῆς εἰς ἡμᾶς χάριτος, ἣν διὰ τὸν τῆς ἀγαθότητος κατὰ τὴν πολυποίκιλον αὐτοῦ σοφίαν τοῖς δεομένοις παρέχεται, μυρίαὶ αὐτὸν ἑτέροις προσ-

⁴³ Rom. i, 8. ⁴⁴ ibid. 5. ⁴⁵ Rom. v, 2. ⁴⁶ Rom. i, 5. ⁴⁷ Rom. v, 2. ⁴⁸ Philipp. ii, 9.

(91) Ὅπερ ἔλεγον. Deest ὅπερ in duobus codicibus. Legitur in tribus aliis ἃ ἔλεγον. Statim editi διὸ καὶ μετὰ, sed deest conjunctio in codicibus mss.

(92) Ὁ Υἱός. Sic codices mss. Deest articulus in editis.

(93) Ἐπὶ ποίας ἐννοίας. Colbert. ἐπὶ ποίας ἐννοίας.

Unus ex Regiis ἐπὶ ποίαν ἐννοίαν.

(94) Διὰ τοῦτο. Hic incipit caput octavum in Reg. tertio et Colbert.

(95) Τῆς φύσεως. Erasmus perabsurde reddidit, naturam assumptam; quod erratum non impune tulit a Combefisio. Mox editio Paris. λέγει. Libri antiqui et edit. Basil. λέγειν.

ηγορίας ἀποσημαίνει· ποτὲ μὲν ποιμένα λέγουσα, ποτὲ δὲ βασιλέα, καὶ πάλιν ἰατρὸν, καὶ τὸν αὐτὸν νυμφίον, καὶ ὁδὸν, καὶ θύραν, καὶ πηγὴν, καὶ ἄρτον, καὶ ἀξίνην, καὶ πέτραν. Ταῦτα γὰρ οὐ τὴν φύσιν παρίστησιν, ἀλλ', ὅπερ ἔφην, τὸ τῆς ἐνεργείας παντοδαπὸν, ἢ ἐκ τῆς περὶ τὸ ἴδιον πλάσμα εὐσπλαγχνίας κατὰ τὸ τῆς χρείας ἰδίωμα τοῖς δεομένοις παρέχεται. Τοὺς μὲν γὰρ προσπεφυγότας (96) τῆ ἐπιστάσις αὐτοῦ, καὶ τὸ εὐμετάδοτον (97) δι' ἀνεξικαχίας καταρωθωκότας, πρόβατα λέγει, καὶ ποιμὴν εἶναι τῶν τοιούτων ὁμολογεῖ, τῶν κατακουόντων αὐτοῦ τῆς φωνῆς, καὶ μὴ προσεχόντων διδάχαῖς ξενισούσαις. Τὰ γὰρ ἐμὰ πρόβατα, φησὶ, τῆς ἐμῆς φωνῆς ἀκούει· βασιλεὺς δὲ τῶν ὑπερναθεβηκότων ἤδη, καὶ τῆς ἐνόμου δεομένων ἐπιστάσις (98)· καὶ θύρα δὲ, τῷ ἐπὶ τὰς σπουδαίας πράξεις διὰ τῆς ὀρθότητος τῶν προσταγμάτων ἐξάγειν, καὶ πάλιν ἀσφαλῶς ἀλλίξειν τοὺς ἐπὶ τὸ τῆς γνώσεως ἀγαθὸν διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως καταφεύγοντας. Ὅθεν, Δι' ἐμοῦ εἴαν τις εἰσέλθῃ, καὶ εἰσελεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὐρήσει. Πέτρα δὲ, διὰ τὸ ἰσχυρὸν καὶ ἄσειστον καὶ παντὸς ἐρύματος ἀρραγέστερον εἶναι φυλακτήριον τοῖς πιστοῖς. Ἐν τούτοις τὸ, δι' αὐτοῦ, ἀρμοδιωτάτην τὴν χρῆσιν καὶ εὐσημον ἀποδίδωσιν, ὅταν ὡς θύρα (99) καὶ ὡς ὁδὸς λέγηται. Ὡς μέντοι Θεὸς καὶ Υἱὸς, μετὰ Πατρός καὶ σὺν Πατρὶ τὴν δόξαν ἔχει· Ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψει, ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός. Διόπερ ἀμφοτέραις κεκρήμεθα ταῖς φωναῖς, τῇ μὲν τὴν οἰκείαν αὐτοῦ ἀξίαν, τῇ δὲ τὴν χάριν τὴν πρὸς ἡμᾶς διαγγέλλοντες.

18. Δι' αὐτοῦ γὰρ πᾶσα βοήθεια τῶν ψυχῶν, καὶ καθ' ἕκαστον εἶδος ἐπιμελείας ἰδιάζουσα τις προσηγορία ἐπινενόηται, Ὅταν μὲν γὰρ τὴν ἁμαρῶν ψυχὴν, τὴν μὴ ἔχουσαν σπῖλον ἢ ρυτίδα, ὡς ἀγνὴν παρθένον ἐαυτῷ παραστήσῃται, νυμφίος προσαγορεύεται· ὅταν δὲ κεκακωμένην ὑπὸ τῶν πονηρῶν πληγῶν τοῦ διαβόλου λάβῃ, βαρέως ἐνασθενούσαν ταῖς ἁμαρτίαις αὐτὴν ἐξιώμενος, ἰατρὸς ὀνομάζεται. Ἄρ' οὖν αἰ τοιαῦται ἡμῶν ἐπιμελείαι εἰς τὸ ταπεινὸν τοὺς λο-

A alias regem, et rursus medicum, denique sponsum, viam, ostium, fontem, panem, securim ac petram. Hæc enim non naturam indicant, sed, quod aiebam, operationis varietatem: quam ex affectu, quem gerit erga suum figmentum, indigentibus, ut cuique opus est, impartit. Eos enim qui ad ejus regimen confugerunt, quique per malorum tolerantiam communicandi facilitatem præstiterunt, oves appellat; seque talium pastorem esse profitetur, qui vocem ipsius audiunt, nec attendunt doctrinis peregrinis. *Oves enim meæ, inquit, vocem meam audiunt*⁴⁹. Rex autem vocatur eorum, qui jam altius **15** assurrexerunt, ac legitimo imperio, et gubernatione opus habent. Quin et ostium dicitur, eo quod per rectitudinem præceptorum educit ad pias actiones: et rursus tuto perducit ad caulas eos, qui per fidem in ipsum ad cognitionis bonum confugerint. Unde, *Per me si quis introierit, et ingredietur, et egredietur, ac pascua inveniet*⁵⁰. Petra dicitur⁵¹, eo quod validum sit et inconcussum et quavis arce firmiter propugnaculum fidelibus. In his hæc vox, *per ipsum* aptissimum ac clarum usum habet, quoties velut ostium et velut via dicitur. At vero ut Deus et Filius, cum Patre communem habet gloriam: *Quoniam in nomine Jesu omne genu flectetur, caelestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus Christus in gloria sit Dei Patris*⁵². Quam ob rem ambabus vocibus utimur, altera propriam illius dignitatem, altera ejus erga nos munificentiam prædicantes.

18. Omne enim animarum auxilium per ipsum est, atque juxta singula curandi ac providendi genera excogitata est peculiaris quædam appellatio. Cum enim animam incontaminatam, non habentem maculam aut rugam, quasi puram virginem sibi adjungit, sponsus appellatur; cum vero eam pravus diaboli plagis afflictatam recipit, ac peccatis graviter laborantem sanat, medicus vocatur. Utrum igitur quod hisce modis nostri curam gerit, cogita-

⁴⁹ Joan. x, 27. ⁵⁰ Joan. x, 9. ⁵¹ I Cor. x, 4. ⁵² Philip. ii, 10, 11.

(96) Προσπεφυγότας. Codices nonnulli προσπεύγοντας.

(97) Τὸ εὐμετάδοτον. Vitii suspicione aliqua laborat hic locus. Etsi enim justos appellari oves observat Basilius in psalm. xxviii, p. 121. διὰ τὸ ἡμέρον καὶ μετὰδοτικὸν ὧν ἔχει, ob lenitatem et rerum suarum communicationem; hic tamen non considerat in ovibus communicandi facilitatem, sed constantiam in sequendo pastore et peregrinis doctrinis rejiciendis. Regius secundus habet τὸ εὐμετάδοτον, quæ scriptura etsi vulnus augere videtur (pugnatum enim animus facile mutabilis cum constantia in sequendo pastore), ad illud tamen sanandum magno usui esse potest. Nam silegamus levi facta immutatione τὸ ἀμετάδοτον, qui per patientiam animum immutabilem præbuerunt, plana erit et apta sententia. Usitatæ apud antiquos ejusmodi rationes loquendi, quamvis justos gratiæ resistere et justitiæ statu excidere posse non dubitarent. Sic

Cyprianus coram proconsule aiebat: *Bona voluntas, quæ Deum novit, immutari non potest: Act. mart.*, p. 216. Sic etiam S. Felicitas Publico Urbis præfecto dicebat: *Nec blandimentis tuis resolvi poterò, nec terroribus frangi.* Et Felix illius filiorum natu secundus: *Immineant verbera, stent cruenta consilia; fides nostra nec vinci potest nec mutari.* Basilius in psalm. vii, p. 103, gratiæ acceptum refert rectum justii propositum et mentis immutabilitatem. Reg. 39 Moral., p. 263.

(98) Ἐπιστάσις. Reg. tertius βασιλείας. Mox e veteribus libris conjunctio καὶ addita ante θύρα, eademque auctoritate verbum φησὶ sublatum post vocem ἐμοῦ.

(99) Ὡς θύρα. Editi addunt καὶ ὡς ποιμὴν, sed assentior Combefisio has voces rejiciendas esse; nec leguntur in tribus codicibus. Paulo post codices mss. δόξαν. Editi δόξολογίαν.

tiones nostras eo deducet, ut humilius de eo sentiamus? an potius e diverso efficiet, ut Servatoris et ingentem potentiam et humanitatem erga nos admiremur, quod et compati nostris infirmitatibus sustinuit, et se ad nostram infirmitatem potuit demittere? Neque enim cœlum ac terra, immensaque maria, nec animantia, vel in aquis vel in terris degentia, nec plantæ, nec astra, nec aer, nec anni tempora, nec multiplex universi ornatus excellentiam potentiæ illius perinde commendat, atque quod Deus incomprehensibilis potuit per carnem citra noxam cum morte conflictari, ut nobis sua ipsius passione largiretur immortalitatem, quod si Apostolus ait: *In his omnibus superamus per eum qui dilexit nos*⁵³: nequaquam hac voce humile quoddam ministerium indicat, sed auxilium potius, quod per imperium suæ potentiæ operatur in nobis. Siquidem ipsum alligavit fortem, diripuitque vasa illius⁵⁴, videlicet nos, quibus ad omnia mala opera fuerat abusus; fecitque vasa utilia Domino, apparatus ad omne opus bonum⁵⁵, per liberi arbitrii nostri præparationem. Hoc pacto accessum ad Patrem habuimus per ipsum, translati de potestate tenebrarum in partem sortis sanctorum in lumine⁵⁶. Ne igitur dispensationem Filii coactum ex servili humilitate ministerium existimemus: sed voluntariam sollicitudinem ex bonitate ac misericordia, juxta voluntatem Dei et Patris, erga suum figmentum exhibitam. Sic enim servabimus pietatem, si in omnibus rebus ab eo peractis et **16** perfectam illi potentiam testimonio nostro tribuerimus, nec usquam illum a paterna voluntate separaverimus. Quemadmodum utique cum Dominus appellatur via⁵⁷, ad sublimiorem intelligentiam potius, quam ad vulgarem ac communem animo ferimur. Audientes enim viam, profectum eum, qui serie atque ordine per justitiæ opera et scientiæ illuminationem ad perfectionem tendit, intelligimus, semper id quod antè est appetentes, et ad ea quæ restant nosmetipsos extendentes⁵⁸, donec perveniamus ad beatum finem, quæ est Dei cognitio, quam Dominus per sese in ipsum credentibus largitur. Revera enim bona est via, exorbitationis errorisque nescia, Dominus noster, ad Patrem, qui verum bonum est, perducens. *Nemo enim, inquit, venit ad Patrem nisi per me*⁵⁹. Talis est igitur noster ad Deum ascensus per Filium.

19. Rursus autem qualis sit etiam Patris erga nos per eundem honorum suppeditatio, consequens jam fuerit disserere. Nimirum cum omnis natura creata, tum hæc visibilis, tum intelligibilis, ad hoc

⁵³ Rom. viii, 37. ⁵⁴ Matth. xii, 21. ⁵⁵ II Tim. ii, 29. ⁵⁶ Coloss. i, 12, 13. ⁵⁷ Joan. xiv, 6. ⁵⁸ Philipp. iii, 13. ⁵⁹ Joan. xiv, 6.

(1) Οὕτω γὰρ, etc. Editi contra codicum mss. fidem hebebant: ἐνεργοῦμένην ἐν πᾶσι τοῖς ἐπιτελουμένοις. Οὕτω γὰρ εὐσεβήσομεν.

(2) Ἐπορευόμενοι. Quidam codices ὀρεγόμενοι.

(3) Χαρίζεται. Sic codices mss., non ut editi

γισμοὺς κατάγουσιν; ἢ τὸ ἐναντίον ἐκπληξιν τῆς μεγάλης δυνάμεως ὁμοῦ καὶ φιλανθρωπίας τοῦ σώζοντος ἐμποιοῦσιν, ὅτι καὶ ἠνέσχετο συμπαθεῖσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, καὶ ἐδυνήθη πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀσθενὲς καταβῆναι; Οὐ γὰρ τοσοῦτον οὐρανὸς καὶ γῆ καὶ τὰ μεγέθη τῶν πελαγῶν, καὶ τὰ ἐν ὕδασι διαιτώμενα, καὶ τὰ χερσεῖα τῶν ζώων, καὶ τὰ φυτὰ, καὶ ἀστέρες, καὶ ἄηρ, καὶ ὠραι, καὶ ἡ ποικίλη τοῦ παντός διακόσμησις τὸ ὑπερέχον τῆς ἰσχύος συνίστησιν, ὅσον τὸ δυνηθῆναι τὸν Θεὸν, τὸν ἀχώρητον, ἀπαθῶς διὰ σαρκὸς συμπλακῆναι τῷ θανάτῳ, ἵνα ἡμῖν τῷ ἰδίῳ πάθει τὴν ἀπάθειαν χαρίσῃται. Καὶ λέγει δὲ ὁ Ἀπόστολος, ὅτι Ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς, οὐχὶ ταπεινὴν τινα ὑπηρεσίαν ἐκ τῆς τοιαύτης φωνῆς ὑποβάλλει, ἀλλὰ τὴν ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος ἐνεργοῦμένην βοήθειαν. Αὐτὸς γὰρ δῆσας τὸν ἰσχυρόν, διήρπασεν αὐτοῦ τὰ σκεύη, ἡμᾶς, οἷς εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν πονηρὰν κατεχέχρητο· καὶ ἐποίησε σκεύη εὐχρηστα τῷ Δεσπότῃ, τοὺς κατηρτισμένους εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν ἐκ τῆς ἐτοιμασίας τοῦ ἐφ' ἡμῖν. Οὕτω τὴν δι' αὐτοῦ προσαγωγὴν ἐσχῆκαμεν πρὸς τὸν Πατέρα, μεταστάντες ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί. Μὴ τοίνυν ἐκ δουλικῆς ταπεινότητος ἠναγκασμένην ὑπηρεσίαν νοῶμεν, τὴν διὰ Υἱοῦ οἰκονομίαν, ἀλλὰ τὴν ἐκούσιον ἐπιμέλειαν, ἀγαθότητι καὶ εὐσπλαγγνίᾳ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, περὶ τὸ ἴδιον πλάσμα ἐνεργοῦμένην. Οὕτω γὰρ (1) εὐσεβήσομεν, ἐν πᾶσι τοῖς ἐπιτελουμένοις καὶ τελείαν αὐτῷ μαρτυροῦντες τὴν δύναμιν, καὶ οὐδαμοῦ του βουλήματος του πατρικοῦ διίστῶντες. Ὡσπερ οὖν καὶ ὅταν ὁδὸς ὁ Κύριος λέγηται, πρὸς ὑψηλοτέραν ἐννοίαν, ἀλλ' οὐχὶ πρὸς τὴν ἐκ τοῦ προχείρου λαμβανομένην ὑποφερόμεθα. Τὴν γὰρ εἰρμῶ καὶ τάξει διὰ τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης, καὶ τοῦ φωτισμοῦ τῆς γνώσεως ἐπὶ τὸ τέλειον προκοπὴν ὁδὸν ἐξακούομεν, αἰεὶ τοῦ πρόσω ἐπορευόμενοι (2), καὶ τοῖς λειπομένοις ἑαυτοὺς ἐπεκτείνοντες, ἕως ἂν φθάσωμεν ἐπὶ τὸ μακάριον τέλος, τὴν Θεοῦ κατανόησιν, ἣν ὁ Κύριος δι' ἑαυτοῦ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι χαρίζεται (3). Ἀγαθὴ γὰρ ὄντως ὁδὸς, ἀπαρεξόδευτος καὶ ἀπλανής, ὁ Κύριος ἡμῶν, πρὸς τὸ ὄντως ἀγαθόν, τὸν Πατέρα, φέρων. Οὐδεὶς γὰρ ἔρχεται, φησὶ, πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. Τοιαύτη μὲν οὖν ἡ ἡμετέρα πρὸς Θεοῦ ἀνοδος διὰ τοῦ Υἱοῦ.

19. Ὅποια δὲ πάλιν καὶ ἡ παρὰ τοῦ Πατρὸς (4) εἰς ἡμᾶς δι' αὐτοῦ χορηγία τῶν ἀγαθῶν, ἐξῆς ἂν εἴη λέγειν. Ὅτι, πάσης τῆς φύσεως, τῆς ἐν τῇ κτίσει, τῇ τε ὁρωμένη ταύτῃ καὶ τῇ νοουμένη, ἐπιμέλειας

χαρίζεται. Mox in editis ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς πρὸς τὸν, etc. Veteres libri ut in contextu.

(4) Παρὰ τοῦ Πατρὸς. Περί in omnibus fere codicibus mss. Ibidem male in editis καὶ δι' αὐτοῦ. Conjunctio deest in mss.

ἐκ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ συνέχεσθαι δεομένης, ὁ δημιουργ-
γὸς Λόγος, ὁ μονογενὴς Θεός, κατὰ τὸ μέτρον τῆς
ἐκάστου χρείας, τὴν βοήθειαν ἐπινέμων, ποικίλας
μὲν καὶ παντοδαπὰς διὰ τὸ τῶν εὐεργετουμένων
πολυειδῆς, συμμέτρους γὰρ μὲν ἐκάστῳ, κατὰ τὸ τῆς
χρείας ἀναγκαῖον, τὰς χορηγίας ἐπιμετρεῖ. Τοῦς ἐν
τῷ σκότῳ τῆς ἀγνοίας κατεχομένους φωτίζει· διὰ
τοῦτο φῶς τὸ ἀληθινόν. Κρίνει (5), κατὰ τὴν τῶν
ἔργων ἀξίαν ἀντιμετρῶν τὴν ἀντίδοσιν· διὰ τοῦτο
κριτῆς δίκαιος. Ὁ γὰρ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ
τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ. Ἀνίστησιν ἐκ
τοῦ πτώματος τοὺς ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς ζωῆς πρὸς
ἀμαρτίαν ὑπολισθήσαντας· διὰ τοῦτο ἀνάστασις.
Πάντα δὲ ποιεῖ τῇ ἐπάφῃ τῆς δυνάμεως, καὶ τῷ βου-
λήματι ἀγαθότητος ἐνεργῶν. Ποιμαίνει, φωτίζει,
τρέφει, ὁδηγεῖ, ἰατρεύει, ἀνίστησιν. Οὐσιοῖ τὰ μὴ
ὄντα, τὰ κτισθέντα συνέχει. Οὕτω τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ
ἀγαθὰ διὰ τοῦ Υἱοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀφικνεῖται, πλείονι
τάχει τὰ καθ' ἕκαστον ἐνεργοῦντος ἢ ὡς ἂν λόγος
ἐξίκοιτο. Οὔτε γὰρ ἀστραπαί, οὔτε φωτὸς ἐν ἀέρι
οὕτω ταχεῖα διαδρομή· οὐκ ὀφθαλμῶν ὀξεῖαι ῥι-
παί (6)· οὐκ αὐτοῦ ἡμετέρου νοήματος αἰ κινή-
σεις· ἀλλὰ πλεόν τούτων ἕκαστον τῆς θείας ἐνεργείας
κατὰ τὸ τάχος λείπεται, ἢ καθόσον τὰ νωθρό-
τατα τῶν παρ' ἡμῖν ζώων, οὐκ ἂν εἰποίμι, πτηνῶν,
οὐδὲ ἀνέμων, ἢ τῆς τῶν οὐρανίων φορᾶς, ἀλλ' αὐτοῦ
τοῦ ἡμετέρου νοῦ, κατὰ τὴν κίνησιν ὑστερεῖ. Τίνος
γὰρ ἂν καὶ παρατάσεως δέοιτο χρονικῆς ὁ φέρων
τὰ σύμπαντα (7) τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ,
καὶ μὴ σωματικῶς ἐνεργῶν, μηδὲ χειρουργίας
εἰς τὴν δημιουργίαν ἐπιθεόμενος, ἀλλὰ βουλήματι C
ἀδιᾶστω, ἀκολουθοῦσαν ἔχων τὴν φύσιν τῶν γινομέ-
νων; Ὡς ἡ Ἰουδίθ, Ἐνόησας φησί, καὶ παρ-
εστησάν σοι πάντα ὅσα ἐνόησας. Ὅμως μέντοι,
ἵνα μὴ ποτε ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν ἐνεργουμένων
περισπασθῶμεν εἰς τὸ φαντασθῆναι ἀναρχον εἶναι
τὸν Κύριον, τί φησιν ἡ αὐτοζωή; Ἐγὼ ζῶ διὰ τὸν
Πατέρα· καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις· Οὐ δύναται ὁ
Υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν· καὶ ἡ αὐτοτελής
σοφία· Ἐντολὴν ἔλαβον, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω·
διὰ πάντων τούτων πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς ἡμᾶς σύν-
εσιν ὁδηγῶν, καὶ τὸ θαῦμα τῶν γινομένων ἐπ' αὐτὸν
ἀναφέρων, ἵνα δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα γινώμεν. Οὐ γὰρ
ἐκ τῆς τῶν ἔργων διαφορᾶς ὁ Πατὴρ θεωρεῖται, τῷ
ιδιάζουσιν καὶ κατακεχωρισμένην ἐνέργειαν ἐπιδει-
κνυσθαι (ὅσα γὰρ βλέπει (8) τὸν πατέρα ποιῶντα, D
ταυτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ), ἀλλ' ἐκ τῆς προσ-
αγομένης αὐτῷ παρὰ τοῦ Μονογενοῦς δόξης τὸ θαῦμα
τῶν γινομένων καρπύεται, πρὸς τῷ μεγέθει τῶν
ποιημάτων καὶ ἐπ' αὐτῷ τῷ ποιητῇ ἀγαλλόμενος καὶ
ὑψούμενος παρὰ τῶν ἐπιγινωσκόντων αὐτὸν Πατέρα

A ut consistat, Dei cura egeat; opifex Verbum, uni-
genitus Deus opem, quantum cuique opus est, dis-
tribuens, varia quidem et omnis generis auxilia,
ob varietatem eorum qui beneficio juvantur, sed
tamen unicuique congruentia juxta necessitatis mo-
dum dimittitur. Eos qui in tenebris ignorantiae de-
linentur, illuminat: propterea lumen verum dicitur.
Judicat juxta operum meritum remetiens praemium;
ob id judex justus dicitur. *Pater enim neminem ju-
dicat, sed omne judicium dedit Filio*⁶⁰. Erigit e rui-
na, qui e sublimitate vitae ad peccatum delapsi sunt:
ob id vocatur resurrectio⁶¹. Omnia autem facit
contactu virtutis, ac voluntate bonitatis operans.
Pascit, illuminat, alit, deducit, medetur, erigit.
Quae non sunt, facit, ut sint, condita conservat.
B Hoc modo bona ex Deo per Filium ad nos perve-
niunt, majore celeritate in singulis operantem,
quam ullus sermo exprimere valeat. Neque enim
fulgura, neque lucis, per aerem tam velox discursus
est, non oculorum celeres ictus, non ipsius intel-
lectus nostri motus: sed horum quodque magis
vincitur divinae operationis celeritate, quam ani-
mantia quae sunt apud nos maxime segnia, non di-
cam volatilium, neque ventorum, neque coelestium
orbium impetu, sed ipsius mentis nostrae
motu superantur. Nam quo tandem temporis spa-
tio egeat qui portat omnia verbo virtutis suae⁶²,
quique nec corporaliter operatur, neque ma-
nuum opera ad creandum opus habet, sed eo-
rum quae fiunt naturam habet voluntate non
coacta obsequentem? Sicuti Judith: *Cogitasti, in-
quit, et praesto fuerunt tibi omnia quae cogitasti*⁶³.
Attamen ne forte ex magnitudine eorum quae fiunt
rapiamur in imaginationem, ut putemus Dominum
principio carere, quid ait is qui per se vita est?
17 *Ego vivo propter Patrem*⁶⁴. Et Dei virtus: *Non
potest Filius a se facere quidquam*⁶⁵. Rursus, is
qui ex se perfecta est sapientia: *Mandatum accepi,
quid dicam, et quid loquar*⁶⁶: per haec omnia du-
cens nos ad Patris cognitionem, et admirationem
eorum quae gerebat, ad illum referens, ut per ipsum
cognoscamus Patrem. Non enim ex operum diffe-
rentia Pater conspicitur, quasi peculiarem atque
separatam actionem exhibeat (quaecunque enim vi-
det Patrem facientem, haec et Filius similiter fa-
cit⁶⁷), verum ex gloria, quae ei ab Unigenito defer-
tur, operum miraculum carpit, dum praeter operum
magnitudinem, de ipso etiam auctore operum glo-
riatur, et exaltatur ab iis qui agnoscunt eum Pa-
trem Domini nostri Jesu Christi: *Per quem omnia,
et propter quem omnia*⁶⁸. Ideo dicit Dominus: *Om-*

⁶⁰ Joan. v, 22. ⁶¹ Joan. xi, 25, ⁶² Hebr. i, 3.
⁶⁶ Joan. xii, 49. ⁶⁷ Joan. v, 19. ⁶⁸ Hebr. ii, 10.

⁶³ Judith ix, 4. ⁶⁴ Joan. vi, 58. ⁶⁵ Joan. v, 19.

(5) Κρίνει. Plerique codices mss. κρίνει, *judica-
bit*. Sed tamen nihil videtur mutandum.

(6) Ῥιπαί. Sic editio Paris. ac Reg. secundus. Quinque alii et editio Basil. ῥοπαί.

(7) Τὰ σύμπαντα. Sic codices sex, et paulo post

χειρουργίας. Editi τὰ πάντα χειρῶν et ἐργασίας.

(8) Βλέπει. Sic antiqui codices: editi βλέπη. Non multo post sic habet Reg. secundus δι' οὐ τὰ πάντα καὶ εἰς οὐ τὰ πάντα.

nia mea tua sunt, ut ad ipsum originem rerum conditarum referens : *Et tua mea*⁶⁹; ut inde principia creandi accipiens; non quod auxiliis utatur ad operandum, neque quod ei particularibus mandatis uniuscujusque operis ministerium concedatur : nam istud quidem servile, et a divina dignitate immenso semotum intervallo: sed quod Verbum paternis bonis plenum, resplendens a Patre, omnia facit ad similitudinem ejus qui ipsum genuit. Nam si juxta essentiam nihil differt a Patre, nec potentia etiam a Patre differet. Porro quorum æqualis est potentia, horum omnino æqualis est et operatio. Christus siquidem Dei virtus est, et Dei sapientia⁷⁰. Et sic omnia per ipsum facta sunt⁷¹, omniaque per ipsum et in ipsum condita sunt⁷², non quod instrumentali quodam ac servili ministerio fungatur : sed quod tanquam conditor paternam impleat voluntatem.

20. Itaque cum ait : *Ego ex me ipso locutus non sum*⁷³; et rursum : *Sicut dixit mihi Pater, ita loquor*⁷⁴; et : *Sermo quem audistis non est meus, sed ejus qui misit me*⁷⁵; et alibi : *Quemadmodum mandavit mihi Pater, sic facio*⁷⁶ : non quod careat libero arbitrio ac voluntatis motu, neque quod ex datis signis veniam ac licentiam agendi expectet, ideo talibus utitur verbis: sed ut declaret propriam voluntatem conjuncte atque inseparabiliter Patri adhærentem. Proinde quod dicitur mandatum, ne sermonem imperiosum per vocalia organa prolatum intelligamus, Filio velut subdito præscribentem quid facere debeat: sed juxta sensum Deo dignum, intelligamus voluntatis communicationem, veluti formæ cujuspiam in speculo imaginem, a Patre in Filium sine tempore demanantem. *Pater enim diligit Filium, et omnia ostendit illi*⁷⁷. Itaque quæcunque habet Pater, Filii sunt; non quod hæc illi paulatim accrescant, sed adsunt semel universa. Non enim inter homines qui artem perdidicit, ac diutina exercitatione firmum artis in animo fixumque habitum gerit, deinceps potest juxta scientiæ rationes, quas in mente tenet, per sese operari, Dei vero sapientia, architectus universæ creaturæ, semper perfectus, citra doctorem sapiens, Dei virtus, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ occulti⁷⁸, eget speciali **18** mandato, quo ei modus ac mensura operationum præfiniatur. Scilicet tu quidem etiam pædagogeum aperies in vanitate cogitationum tuarum, et hunc quidem facies

Α τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ δι' ὃν τὰ πάντα. Διὰ τοῦτο φησιν ὁ Κύριος· Τὰ ἐμὰ πάντα σὰ ἐστίν· ὡς ἐπ' αὐτὸν τῆς ἀρχῆς τῶν δημιουργημάτων ἀναγομένης· Καὶ τὰ σὰ ἐμὰ ὡς ἐκεῖθεν αὐτῷ (9) τῆς αἰτίας τοῦ δημιουργεῖν καθηκούσης, οὐ βοηθείαις χρωμένῳ πρὸς τὴν ἐνεργεῖαν, οὐδὲ ταῖς κατὰ μέρος ἐπιτροπαις· τὴν ἐκάστου ἔργου διακονίαν πιστευομένῳ· λειτουργικὸν γὰρ τοῦτο γε, καὶ τῆς θείας ἀξίας παμπληθές ἀποδέον· ἀλλὰ γὰρ πλήρης (10) ὁ Λόγος τῶν πατρικῶν ἀγαθῶν, τοῦ Πατρὸς ἀπολάμψας, πάντα ποιεῖ κατὰ τὴν του γεννήσαντος ὁμοιότητα. Εἰ γὰρ κατὰ τὴν οὐσίαν ἀπαραλλάκτως ἔχει, ἀπαραλλάκτως ἔξει καὶ κατὰ τὴν δύναμιν. Ὡν δὲ ἡ δύναμις ἴση, ἴση καὶ πάντως καὶ ἡ ἐνέργεια. Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία. Καὶ οὕτω πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸς ἔκτισται, οὐκ ὀργανικὴν τινα οὐδὲ δουλικὴν ὑπηρεσίαν πληροῦντος, ἀλλὰ δημιουργικῶς τὸ πατρικὸν ἐπιτελοῦντος θέλημα.

20. Ὅταν οὖν λέγῃ· Ἐγὼ ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα· καὶ πάλιν· Καθὼς εἶρηκέ μοι ὁ Πατήρ, οὕτω λαλῶ· καὶ, Ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἐστίν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με· καὶ ἐτέρωθι· Καθὼς (11) ἐνετείλατό μοι ὁ Πατήρ, οὕτω ποιῶ· οὐκ ἀπροαιρετος ὢν, οὐδὲ ἀνόμητος, οὐδὲ τὸ ἐκ τῶν συνθημάτων ἐνδόσιμον ἀναμένων, ταῖς τοιαύταις χρῆται φωναῖς· ἀλλὰ δηλῶν τὴν οἰκείαν γνώμην ἠνωμένως καὶ ἀδιαστάτως τοῦ Πατρὸς ἐχομένην. Ἄρα οὖν καὶ τὴν λεγομένην ἐντολὴν μὴ λόγον προστακτικὸν διὰ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων ἐξαγγελλόμενον ἐκδεχόμεθα (12), περὶ τῶν ποιητέων τῷ Υἱῷ, ὡς ὑπηκόῳ, νομοθετοῦντα· ἀλλὰ θεοπρεπῶς νοῶμεν θελήματος διάδοσιν οἷον τινος μορφῆς ἔμφασιν (13) ἐν κατόπτρῳ, ἐκ Πατρὸς εἰς Υἱὸν ἀχρόνως διεικνουμένην. Ὁ γὰρ Πατήρ ἀγαπᾷ τὸν Υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ. Ὡστε πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ ἐστίν, οὐ κατὰ μικρὸν προσγινώμενα, ἀλλ' ἀθρόως παρόντα. Οὐ γὰρ δήπου ἐν μὲν ἀνθρώποις ὁ τὴν τέχνην ἐκδιδάχθεις καὶ παγίαν αὐτῆς διὰ τῆς χρονίας μελέτης ἔχων τὴν ἐξιν ἐνιδρυμένην δύναται λοιπὸν κατὰ τοὺς ἐναποκειμένους αὐτῷ τῆς ἐπιστήμης λόγους καθ' ἑαυτὸν ἐνεργεῖν· ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ σοφία, ὁ δημιουργὸς πάσης (14) κτίσεως, ὁ ἀεὶ τέλειος, ὁ ἀδιδάκτως σοφός, ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις, ἐν ᾧ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι, τῆς κατὰ μέρος ἐπιστασίας προσθεῖται, τὸν τρόπον αὐτῷ καὶ τὸ μέτρον τῶν ἐνεργειῶν ὀριζούσης. Ἦπου σύ γε καὶ παιδαγωγεῖον ἀνοίξεις ἐν τῇ ματαιότητί σου τῶν λογισμῶν, καὶ τὸν μὲν προ-

⁶⁹ Joan. xvii, 10. ⁷⁰ I Cor. i, 24. ⁷¹ Joan. i, 3. ⁷² Coloss. i, 16. ⁷³ Joan. xii, 49. ⁷⁴ ibid. 50. ⁷⁵ Joan. xiv, 24. ⁷⁶ ibid. 31. ⁷⁷ Joan. v, 20. ⁷⁸ Coloss. ii, 3.

(9) Αὐτῷ. Sic plerique codices mss., melius multo quam in editione Paris. et secunda Basileensi αὐτοῦ.

(10) Ἀλλὰ γὰρ πλήρης. Quamvis codices mss. habeant ἀλλὰ πλήρης γὰρ, præferenda tamen videtur vulgata scriptura.

(11) Καθὼς. Male in editis ante hanc vocem ad-

ditur conjunctio καὶ quæ abest a mss. Aliquanto post duo codices κέχρηται φωναῖς.

(12) Ἐκδεχόμεθα. Unus codex ἐπιδεχόμεθα. Alius ἐπιδεχόμεθα. Duo alii ἐκδεχόμεθα.

(13) Ἐμφασιν. Tres codices ἐνδόσιν.

(14) Πάσης. Tres mss. ἀπάσης.

καθῆσθαι ποιήσεις ἐν διδασκάλου τάξει, τὸν δὲ παρ- A
εστάναι ἐν μαθητοῦ ἀπειρία· εἶτα ταῖς κατὰ μικρὸν
προσθήκαις τῶν διδασκαλῶν ἐκμανθάνοντα τὴν σο-
φίαν, καὶ προεβασζόμενον εἰς τὸ τέλειον. Ἐκ δὲ
τούτου, ἐὰν ἄρα εἰδῆς τὸ ἐν λογισμοῖς ἀκόλουθον
διασώζειν, εὐρήσεις ἅσι μὲν τὸν Υἱὸν διδασκόμενον,
οὐδέποτε δὲ φθῆσαι πρὸς τὸ τέλειον (15) θυνόμενον,
διὰ τὸ ἀπειρον μὲν εἶναι τοῦ Πατρὸς τὴν σοφίαν,
ἀπειρον δὲ τέλος καταληφθῆναι μὴ θύνασθαι. Ὅστε
ὁ μὴ διδοὺς πάντα ἔχειν ἐξ ἀρχῆς τὸν Υἱὸν αὐτέποτε
δώσει πρὸς τὸ τέλειον ἔξειν. Ἀλλὰ γὰρ αἰσχύνουσι
τὸ ταπεινὸν τῆς ἐννοίας, εἰς ἣν ἐκ τῆς τοῦ λόγου
ἀκόλουθίας ὑπήχθη (16). Ἐπὶ οὖν τὰ ὑψηλὰ τοῦ
λόγου πάλιν ἐπανέλθωμεν.

21. Ὁ ἐώρακώς ἐμὲ εἶρακε τὸν Πατέρα· οὐ τὸν
χαρακτήρα, οὐδὲ τὴν μορφήν· καθαρὰ γὰρ συνθέσει B
ἡ θεία φύσις· ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦ θελήματος, ὅπερ,
συνδρομον ὄν τῆ οὐσίας, ὁμοιον καὶ ἴσον, μᾶλλον δὲ
ταύτων ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ θεωρεῖται. Τί οὖν τὸ,
Γενόμενος ὑπήκοος (17) ; καὶ τὸ, Ὑπὲρ ἡμῶν
πάντων παρέδωκεν αὐτόν ; Ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς
τῷ Υἱῷ τὸ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐνεργῆσαι κατ' ἀγαθό-
τητα (18). Σὺ δὲ κακείνων ἄκουε· ὅτι Χριστὸς ἡμᾶς
ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρτας τοῦ νόμου· καὶ ὅτι
Ἐπι ἀμαρτωλῶν οὕτων ἡμῶν, Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν
ἀπέθανε. Πρόσεχε δὲ ἀκριβῶς καὶ ταῖς φωναῖς τοῦ
Κυρίου, ὅτι, ὅταν ἡμᾶς περὶ τοῦ Πατρὸς (19) ἐκπαι-
δεύσῃ, οἶδε ταῖς αὐθεντικαῖς καὶ δεσποτικαῖς χειροῦ-
σθαι φωναῖς, λέγων· Θέλω, καθαρῖσθητι· καὶ,
Σιωπα, περίμωτο· καὶ, Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· καὶ
τὸ, Ἀλλὰ καὶ κωφὸν δαιμόνιον, ἐγὼ σοι ἐπι- C
τάσσω· καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἵνα διὰ τούτων μὲν τὸν
Δεσπότην ἡμῶν καὶ ποιητὴν γνωρίσωμεν, δι' ἐκείνων
δὲ τὸν Πατέρα τοῦ Δεσπότην ἡμῶν καὶ ποιητοῦ διδα-
χθῶμεν. Οὕτω πανταχόθεν ὁ λόγος ἀληθῆς ἐπιδεί-
κνυται, ὅτι τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν Πατέρα
οὔτε ἀτέλῃ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν,
οὔτε ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παραδῆλοι τὴν ἐνέργειαν· ἀλλὰ
τὸ ἠνωμένον τοῦ θελήματος παριστᾷ (20). Ὅστε ἡ, δι'
οὔ, φωνὴ ἠμολογίαν τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας
ἔχει, οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παρα-
λαμβάνεται.

⁷⁹ Joan. xiv, 9. ⁸⁰ Philipp. n, 8. ⁸¹ Rom. viii, 32. ⁸² Galat. iii, 13. ⁸³ Rom. v, 8, 9. ⁸⁴ Matth.
viii, 3. ⁸⁵ Marc. iv, 39. ⁸⁶ Matth. v, 22 seqq. ⁸⁷ Marc. ix, 24.

(15) Πρὸς τὸ τέλειον. Sic Regii primus et tertius cum Colb., quæ scriptura paulo post confirmatur his verbis, πρὸς τὸ τέλειον ἔξειν. Editi πρὸς τὸ τέλος in primo loco.

(16) Ὑπήχθη. Sic codices mss. Editi vero ὑπαρέχθη. Nec multo post veteres quatuor libri ἀνέλθωμεν. Subinde editi ante hæc verba, εἶρακε τὸν Πατέρα, addunt φασί, quod abest a codicibus mss. et prima Basileensi editione.

(17) Ὑπήκοος. Editi addunt μέχρι θανάτου, sed præter codicum mss. fidem. Ibidem editi et nonnulli codices παρέδωκεν αὐτόν. Sed cum sensus postulet, ut Filius a Patre traditus dicatur, sequi maluimus duos Regios codices, qui cum Colbertino habent αὐτόν. Præterea manifestum est caput

præsidentem loco doctoris, illum vero astantem cum discipuli imperitia: dein paulatim additis præceptionibus discentem sapientiam, et ad perfectionem procedentem. At ex hoc, si modo noveris consequentiam, quæ est in ratiocinationibus, observare, invenies Filium semper quidem discere, nec unquam ad perfectionem pervenire posse, eo quod infinita sit Patris sapientia, nec infinitæ rei finis possit apprehendi. Itaque qui non concesserit Filium ab initio habere omnia, nunquam concessurus est illum ad perfectionem perventurum. Sed pudet me istius humilis cogitationis, in quam e sermonis serie deductus sum. Igitur ad ea quæ sunt in oratione sublimia iterum revertamur.

21. *Qui vidit me, vidit Patrem*⁷⁹; non figuram, non formam: pura enim est a compositione divina natura; sed bonitatem voluntatis, quæ cum essentia concurrens, similis et æqualis, imo potius eadem in Patre et Filio intelligitur. Quid igitur sibi vult illud, *Factus obediens*⁸⁰? item illud: *Pro nobis omnibus tradidit eum*⁸¹? Significatur videlicet Filium a Patre hoc habuisse, ut pro sua bonitate operaretur pro hominibus. Tu vero et illa audito: *Christus nos redemit a maledicto legis*⁸²; item: *Cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est*⁸³. Diligenter autem attende etiam verba Domini, quod postquam nos de Patre erudit, authenticis et herilibus vocibus uti solet, dicens: *Volo, mundare*⁸⁴; et, *Tace, obmutesce*⁸⁵; et, *Ego autem dico vobis*⁸⁶; et illud, *Mutum et surdum demonium, ego tibi præcipio*⁸⁷: et quæcunque alia id genus: ut ex his quidem Dominum et conditorem nostrum cognosceremus, per illa vero Patrem Domini et conditoris nostri disceremus. Ita doctrina undelibet vera monstratur, scilicet ex eo quod Pater per Filium creet, neque propterea Patris vim creandi imperfectam argui, neque Filii operationem ostendi infirmam; sed voluntatis unitatem conjunctionemque declarari. Itaque hæc vox, *per quem*, confessionem habet causæ principalis; non autem sumitur ad insectationem ac reprehensionem causæ efficientis.

octavum Epistolæ ad Romanos citari, non quintum Epistolæ ad Ephesios, ubi non legitur *pro omnibus*.

(18) Κατ' ἀγαθότητα. Reg. secundus κατ' υἰότητα, secundum filiationem.

(19) Περὶ τοῦ Πατρὸς. Legendum contendit Combelisius, οὐ περὶ τοῦ Πατρὸς, sicque reddendum: *cum de Patre non erudiret. Sic meo periculo emendes*, inquit, *quidquid deocoquat Erasmus, et antiquo errore representent codices*. Sed doctissimi viri emendationem explodit codicum mss. auctoritas, ac ipsius etiam contextus clara et perspicua sententia, si sic interpretemur, *Postquam nos de Patre erudit; non ut Erasmus, cum nos de Patre erudit et.*

(20) Παριστᾷ. Duo codices παρίστησιν.

19 CAPUT IX.

*Propriæ ac distinctæ de Spiritu notiones, doctrinæ
Scripturarum congruentes.*

22. Jam vero etiam de Spiritu communes nostræ notiones ejusmodi sint expendamus, tum eas quæ nobis de illo e Scripturis collectæ sunt, tum eas quas Patrum traditione non scripta accepimus. Primum igitur, quis, auditis Spiritus appellationibus, animo non erigitur, et ad supremam naturam cogitationem non attollit? Nam Spiritus Dei dictus est, et Spiritus veritatis, qui ex Patre procedit⁸⁸: Spiritus rectus, Spiritus principalis⁸⁹. Spiritus sanctus, propria est illius ac peculiaris appellatio: quod sane nomen omnium maxime rem incorpoream et ab omni materia puram et incompositam declarat. Quapropter et Dominus cum eam, quæ Deum in loco adorari existimabat, edoceret, rem incorpoream comprehendere non posse, *Spiritus, inquit, est Deus*⁹⁰. Proinde fieri non potest, ut qui audit Spiritum, naturam loco circumscriptam, aut mutationibus et alterationibus obnoxiam, aut omnino creaturæ similem sibi animo fingat; sed ad id quod summum est cogitatione progrediens, intelligentem substantiam cogitet necesse est virtute infinitam, magnitudine incircumscrip- tam, nec temporum nec sæculorum dimensionem recipientem, ea quæ habet bona large impartientem. Ad quem omnia convertuntur quæ egent sanctificatione: quem omnia appetunt juxta virtutem viventia, ejus afflatu velut irrigantur et adjuvantur ut perveniant ad proprium suum naturalemque finem. Qui perficit cætera, ipse vero in nullo deficit: qui non vivit per instaurationem, sed vitam suppeditat; nec accessionibus augetur, sed statim plenus est: qui in seipso firmatur, et nusquam non adest. Origo sanctificationis, lux intelligibilis; universæ potentiæ rationali ad veritatis investigationem velut illustrationem quamdam ex sese præbens. Natura inaccessus, sed qui capi possit ob benignitatem; omnia quidem implens virtute, sed solis iis qui digni sunt communicabilis, quibus sese non eadem impertit mensura, sed juxta proportionem

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Ἀφοριστικαὶ ἐννοιαὶ περὶ τοῦ Πνεύματος, τῆ τῶν
Γραφῶν ἀκολουθούσαι διδασκαλίᾳ (21).

22. Ἡδὴ δὲ καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος τὰς κοινὰς
ἡμῶν ἐννοίας ὅποιαί τινὲς εἰσὶν ἐξετάσωμεν, τὰς τε
ἐκ τῶν Γραφῶν περὶ αὐτοῦ συναχθεῖσας ἡμῖν, καὶ
ἅς ἐκ τῆς ἀγράφου παραδόσεως τῶν Πατέρων διεδε-
ξάμεθα. Πρῶτον μὲν οὖν, τίς, ἀκούσας τῶν προσ-
κηνῶν τοῦ Πνεύματος, οὐ διανίσταται τῆ ψυχῇ,
καὶ πρὸς τὴν ἀνωτάτω φύσιν τὴν ἐννοίαν ὑπεραίρει;
Πνεῦμα γὰρ Θεοῦ εἶρηται, καὶ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας,
ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· Πνεῦμα εὐθές,
Πνεῦμα ἡγεμονικόν (22). Πνεῦμα ἅγιον ἢ κυρία
αὐτοῦ καὶ ἰδιάζουσα κλήσις· ὅπερ δὴ μάλιστα παν-
τὸς (23) τοῦ ἀσώματος, καὶ καθαρῶς ἀύλου τε καὶ
ἀμερουῦς ὄνομα ἐστὶ. Διὸ καὶ ὁ Κύριος, τὴν ἐν τόπῳ
προσκυνεῖσθαι τὸν Θεὸν ἡγουμένην (24) διδάσκων, ὅτι
ἀπερίληπτον τὸ ἀσώματον, Πνεῦμα, φησὶν, ὁ Θεός.
Οὐ τοίνυν δυνατόν, Πνεῦμα ἀκούσαντα, περιγεγεραμ-
μένην φύσιν ἐντυπῶσαι τῆ διανοίᾳ, ἢ τροπαῖς καὶ
ἀλλοιώσεσιν ὑποκειμένην, ἢ ὅλως ὁμοίαν τῆ κτίσει·
ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀνωτάτω ταῖς ἐννοίαις χωροῦντα, νοερὰν
οὐσίαν ἐπάνωθεν ἐννοεῖν, ἀπειροῦν κατὰ δύναμιν,
μεγέθει ἀπεριόριστον, χρόνοις ἢ αἰώσιν ἀμέτρητον,
ἄφθονον ὧν ἔχει καλῶν. Πρὸς ὃ πάντα ἐπέστραπται
τὰ ἁγιασμοῦ προσδεόμενα· οὐ πάντα ἐφίεται τὰ κατ'
ἀρετὴν ζῶντα, οἷον ἐπαρθόμενα τῆ ἐπιπνοίᾳ καὶ
βοηθούμενα πρὸς τὸ οἰκεῖον ἑαυτοῖς καὶ κατὰ φύσιν
τέλῃς. Τελειωτικόν τῶν ἄλλων, αὐτὸ δὲ οὐδαμοῦ
ἐλλείπον· οὐκ ἐπισκευαστῶς (25) ζῶν, ἀλλὰ ζωῆς
χορηγόν· οὐ προσθήκαις αὐξάνομενον, ἀλλὰ πλήρες
εὐθὺς (26), ἐν ἑαυτῷ ἰδρυμένον, καὶ πανταχοῦ ὄν.
Ἁγιασμοῦ γένεσις, γῶς νοητόν, πάσῃ δυνάμει λο-
γικῇ πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας εὔρεσιν οἷον τινα κατα-
φάνειαν δι' ἑαυτοῦ παρεχόμενον. Ἀπρόσιτον τῆ φύ-
σει χωρητόν δι' ἀγαθότητα· πάντα μὲν πληροῦν τῆ
δυνάμει, μόνοις δὲ ὄν μεθεκτόν τοις ἀξίοις, οὐχ ἐνὶ
μέτρῳ μετεχόμενον, ἀλλὰ κατ' ἀναλογίαν τῆς πίστεως
διαίρουσιν τὴν ἐνέργειαν. Ἀπλοῦν τῆ οὐσίᾳ, ποικίλον
ταῖς δυνάμειν· ὅλον ἐκάστῳ παρόν, καὶ ὅλον ἀπαν-
ταχοῦ ὄν. Ἀπαθῶς μεριζόμενον, καὶ ὁλοσχερῶς με-
τεχόμενον (27)· κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἡλιακῆς ἀκτι-

B

C

D

⁸⁸ Joan. xv, 26. ⁸⁹ Psal. l, 12, 13. ⁹⁰ Joan. iv, 24.

(21) Διδασκαλία. Addunt editi, καὶ ὅτι δεσπότης τὸ Πνεῦμα, sed hæc absunt a quinque codicibus mss. Statim editi περὶ ἁγίου Πνεύματος. Sed vox ἁγίου non reperitur in mss.

(22) Πνεῦμα ἡγεμονικόν. Sic repetunt hanc vocem libri veteres.

(23) Παντός. Sic codices mss. et editio prima Basil. In aliis editionibus legitur πάντων.

(24) Ἡγουμένην. Male in editis additum fuerat ψυχῆν, quæ vox nec in mss. codicibus legitur, et sententiæ nitorem perturbat. Similis locus infra occurrit de eadem muliere Samaritana cap. 26, n. 4, ubi pariter non legitur ψυχῆν.

(25) Ἐπισκευαστῶς. Sic omnes codices mss. Editi ἐπισκευαστικῶς.

(26) Πλήρες εὐθύς. Sic omnes codices mss. Male in editis πλήρες, εὐθές.

(27) Ὁλοσχερῶς μετεχόμενον. Immerito vituperat

interpretationem Erasmi Combefisius, ac vertendum esse pronuntiat: *qui integre, in totum plane participetur*. Nam Basilius, qui probat hoc loco immensitatem Spiritus sancti, num dicere potuit eum a rebus crealis plene et in totum percipi? At Spiritum ita dividi et communicari, ut totus et integer maneat, sententia est Basilio digna et sanctis Patribus notissima. Unum ex omnibus proferam Ambrosium, qui Basilius imitatur et illustrat: *Non enim totum effudit inquit lib. 1 De Spiritu sancto, cap. 8, sed quod effudit, omnibus abundavit. Quod igitur nobis satis esse judicavit, effundit: et quod effusum est, non separatim est nec incisum: sed unitatem habet quo aciem nostri cordis illuminet pronostre possibilitate virtutis. Denique tantum capimus, quantum profectus nostræ mentis acquirat. Inseparabilis est enim plenitudo gratiæ spiritalis, sed nobis, pro nostræ participatur facultate*

νος, ἢ ἡ χάρις, τῷ ἀπολαύοντι ὡς μόνῳ παροῦσα, καὶ γῆν ἐπιλάμπει καὶ θάλασσαν, καὶ τῷ ἀέρι ἐγκράται. Οὕτω δὴ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκάστῳ τῶν δεκτικῶν, ὡς μόνῳ παρόν, διαρκῆ τοῖς πᾶσι τὴν χάριν ὀλόκληρον ἐπαφίησιν· οὐ ἀπολαύει τὰ μετέχοντα, ὅσον αὐτὰ πέφυκεν (28), οὐχ ὅσον ἐκεῖνο δύναται

mare illustrat, misceturque aeri. Sic et Spiritus sanctus, unicuique capacium **20** cum adsit quasi soli, sufficientem omnibus gratiam ac integram infundit : quo fruuntur quæcunque de illo participant, quantum ipsis fas est natura, non quantum ille potest.

23. Οἰκειώσις δὲ Πνεύματος πρὸς ψυχὴν οὐχ ὁ διὰ τόπου προσεγγισμός (πῶς γὰρ ἂν πλησιάζαι τῷ ἀσωμάτῳ σωματικῶς ;), ἀλλ' ὁ χωρισμός τῶν παθῶν, ἄπερ, ἀπὸ τῆς πρὸς τὴν σάρκα φιλίας ὑστερον ἐπιγινόμενα τῇ ψυχῇ, τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ οἰκειότητος ἠλλοτριώσε. Καθαρθέντα δὴ οὖν ἀπὸ τοῦ αἵσχους, ὁ ἀνεμαζάτο διὰ τῆς κακίας, καὶ πρὸς τὸ ἐκ φύσεως κάλλος ἐπανελθόντα, καὶ οἶον εἰκόνι βασιλικῇ τὴν ἀρχαίαν μορφὴν διὰ καθαροτήτος ἀποδόντα, οὕτως ἐστὶ μόνως προσεγγίσει τῷ Παρακλήτῳ. Ὁ δ', ὡσπερ ἥλιος, κεκαθαρμένον ὄμμα παραλαβὼν, δεῖξει σοι ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα τοῦ ἁοράτου. Ἐν δὲ τῷ μακαρίῳ τῆς εἰκόνης θεάματι τὸ ἀρρήτον ὄψει τοῦ ἀρχετύπου κάλλος. Διὰ τούτου καρδιῶν ἀνάβασις (29), χειραγωγία τῶν ἀσθενούντων, τῶν προκοπτόντων τελείωσις. Τοῦτο, τοῖς ἀπὸ πάσης κηλίδος κεκαθαρμένοις ἐλλάμπον, τῇ πρὸς ἑαυτὸ κοινωνίᾳ πνευματικῶς ἀποδείκνυσι. Καὶ ὡσπερ τὰ λαμπρὰ καὶ διαφανῆ τῶν σωμάτων, ἀκτῖνος αὐτοῖς ἐμπεσοῦσης (30), αὐτὰ τε γίνεται περιλαμπῆ, καὶ ἐτέραν αὐγὴν ἀφ' ἑαυτῶν ἀποστίλβει· οὕτως αἱ πνευματοφόροι ψυχὰι ἐλλαμφθεῖσαι παρὰ τοῦ Πνεύματος, αὐταὶ τε ἀποτελοῦνται πνευματικαί, καὶ εἰς ἐτέρους τὴν χάριν ἐξαποστελλουσι. Ἐντεῦθεν μελλόντων πρόγνωσις, μυστηρίων σύνεσις, κεκρυμμένων κατάληψις, χαρισμάτων διανομαί, τὸ οὐράνιον πολίτευμα, ἢ μετὰ ἀγγέλων χορεία, ἢ ἀτελεύτητος (31) εὐφροσύνη, ἢ ἐν Θεῷ διαμονή, ἢ πρὸς Θεὸν ὁμοίωσις, τὸ ἀκρότατον τῶν ὀρεκτῶν, θεὸν γενέσθαι. Αἱ μὲν οὖν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔννοιαι ἡμῶν, ἃς περὶ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ καὶ τῆς ἀξίας καὶ τῶν ἐνεργημάτων ὑπ' αὐτῶν τῶν λογίων τοῦ Πνεύματος φρονεῖν ἐδιδάχθημεν, ὡς ὀλίγα ἀπὸ πολλῶν παραθέσθαι, τοιαῦται. Ἡ δὲ (32) πρὸς ἀντιλογικῶς χωρητέον, πειρωμένους ἐλέγχειν τὰς ἀντιθέσεις, τὰς ἐκ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως ἡμῶν προβαλλομένας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Πρὸς τοὺς λέγοντας μὴ χρῆναι συντάσσειν Πατρί καὶ Υἱῷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα

24. Οὐ χρῆ, φασὶ, Πατρί καὶ Υἱῷ συντετάχθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τε τὸ τῆς φύσεως ἠλλοτριῶν, καὶ

naturæ. Vide Basilii homiliam *De fide* pag. 133. Paulo post editi τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Mss. ut in contextu.

(28) Πέφυκεν. Mendose in editis additur δύνασθαι, quod a nostris codicibus mss. abest. Videtur Erasmus legisse οὐχ ὅσον αὐτὰ πέφυκεν, ἀλλ' ὅσον ἐκεῖνο δύναται. Sic enim reddit : *non quantum ipsa natura sua possunt capere, sed quantum potest ille.* Funestissimam vocat hanc interpretationem Combefisius ; sed tamen hic Erasmi videtur esse sensus,

A fidei dispertitur vim suam. Simplex essentia, varius potentiis ; qui singulis totus adest, et totus ubique est. Qui sic dividitur ut ipse nihil patiatur ; cujus sic omnes participes sunt, ut ipse maneat integer, radii solaris in morem, cujus beneficium fruenti tanquam uni adest, et tamen terram ac

mare illustrat, misceturque aeri. Sic et Spiritus sanctus, unicuique capacium **20** cum adsit quasi soli, sufficientem omnibus gratiam ac integram infundit : quo fruuntur quæcunque de illo participant, quantum ipsis fas est natura, non quantum ille potest.

23. Spiritus autem cum anima conjunctio non fit loci propinquitate (nam qui fiat ut ad incorporeum corporaliter accedas ?), sed a cupiditatibus recessu quæ postaccesserunt animæ propter amicitiam erga carnem, et a Dei consortio alienarunt. Itaque, si quis ab eo, quod vitii labe contraxerat, probro purgetur atque ad nativam pulchritudinem reversus velut regię imagini formam veterem per puritatem reddat, hoc uno demum modo potest ad Paracletum appropinquare. Ille autem, veluti sol, purum nactus oculum, ostendet tibi in seipso imaginem illius qui videri non potest. In beata autem hujus imaginis contemplatione videbis ineffabilem archetypi pulchritudinem. Per hunc corda sustolluntur in altum, manu ducuntur infirmi, proficientes perficiuntur. Hic eis qui ab omni sorde purgati sunt illucescens, per communionem quam cum ipso habent, spirituales reddit. Et quemadmodum corpora nitida, pellucidaque, contacta radio, fiunt et ipsa supra modum splendida, et alium fulgorem ex sese profundunt, ita animæ quæ Spiritum ferunt, illustranturque a Spiritu, fiunt et ipsæ spirituales, et in alios gratiam emittunt. Hinc futurorum præscientia, mysteriorum intelligentia, occultorum comprehensio, donorum distributiones, cœlestis conversatio, cum angelis chorea : hinc gaudium nunquam finiendum, hinc in Deo perseverantia, hinc similitudo cum Deo, et quo nihil sublimius expeti potest, hinc est ut deus fias. Communes igitur nostræ notiones de Sancto Spiritu, quas de magnitudine dignitateque illius, de que operationibus, ab ipsis Spiritus eloquiis sentire didicimus, ut e multis pauca afferamus, sic habent. Nunc autem ad contradicendi cupidos veniendum est conabimurque illorum objectiones refellere quas e falsi nominis scientia nobis proponunt.

CAPUT X

Adversus eos qui dicunt non oportere Patri et Filio adjungere Spiritum sanctum.

Non oportet, inquit, Patri et Filio adjungere Spiritum sanctum : partim eo quod sit alienæ

Spiritus sancti gratiam non ex hominum infirmitate, sed ex illius omnipotentia pendere.

(29) Ἀνάβασις. Sic quinque codices, alius cum editis ἀνάβασις. Ibidem χειραγωγία in uno codice.

(30) Ἐμπεσοῦσης. Duo codices ἐπιπεσοῦσης.

(31) Ἀτελεύτητος. Duo Regii codices ἀτέλειστος. Ibidem antiqui tres libri ἢ ἐνθεος διανομή.

(32) Ἡ δὲ. Hic incipit caput decimum in quinque veteribus libris.

naturæ, partim quod dignitate sit inferior. Quibus æquum est ut apostolorum verbis respondeamus : *Deo oportet obedire magis quam hominibus*⁹¹. Nam si Dominus aperte in tradendo salutifero baptimaste præcepit discipulis, ut baptizarent omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti⁹², haud dedignatus cum illo consortium : contra isti dicunt, non oportere Spiritum Patri Filioque **21** conjungere ; an non Dei præcepto palam adversantur ? Etenim, si dicunt hujusmodi conjunctione non declarari ullam communionem aut consortium ; dicant quidnam conveniat hoc existimare, et quam aliam efferant magis peculiarem consortii rationem ? Et quidem si Dominus sibi et Patri non adjunxit Spiritum in baptismo, neque etiam nobis vitio vertant quod eos jungimus. Nihil enim nos diversum neque sentimus, neque loquimur. Sin autem illic conjunctus est Patri et Filio Spiritus, nec quisquam est adeo impudens, ut aliud quidquam dicat, ne sic quidem nos in jus vocent, si Scripturas sequimur.

25. Sed belli adversum nos apparatus instructus est, omnisque cogitatio intenta est in nos, et linguæ maledicorum his vehementius jaculantur quam ii, qui Christum occiderant, olim lapidibus impetierunt Stephanum. Verum ne consequantur ut lateat nos quidem esse belli occasionem, sed quæ aguntur revera ad excelsum spectare. Itaque in nos quidem machinas et insidias instruunt, seque mutuo exhortantur ad ferendas suppetias, ut quisque peritia aut robore valet. Cæterum id quod oppugnantur, fide est, isque scopus communis est omnibus adversariis, et sanæ doctrinæ inimicis, ut soliditatem fidei in Christum concutiant, apostolicam traditionem solo æquatam abolendo. Eapropter, sicut solent qui bonæ fidei debitores sunt, probationes e Scriptura clamore exigunt, Patrum testimonium, quod scriptum non est, velut nullius momenti rejicientes. At de tuenda veritate nihil remitemus, neque ignavia a ferendis illi auxiliis desistimus. Etenim si Dominus nobis, ut necessarium ac salutare dogma, Spiritus cum Patre conjunctionem tradidit ; his autem non ita videtur, sed dividere ac distrahere Spiritum et ad servilem naturam detrudere : an non verum est, apud illos blasphemiam ipsorum plus habere ponderis, quam Domini præ-

τὸ τῆς ἀξίας καταθέεις. Πρὸς οὓς δίκαιον τὴν τῶν ἀποστόλων φωνὴν ἀποκρίνασθαι (33), ὅτι Πειθαρχεῖν Θεῷ δεῖ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Κύριος σαφῶς ἐν τῇ παραδόσει τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος προσέταξε τοῖς μαθηταῖς βαπτίζειν πάντα τὰ ἔθνη εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, οὐκ ἀπαξίων τὴν πρὸς αὐτὸ κοινωνίαν, οὗτοι δὲ μὴ χρῆναι αὐτὸ Πατρὶ καὶ Υἱῷ συντάσσειν λέγουσι πῶς οὐχὶ τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ προδήλως ἀντίστανται ; Εἰ μὲν γὰρ οὐκ εἶναι φασὶ τὴν τοιαύτην σύνταξιν κοινωνίας τινός καὶ συναρξίας δηλωτικὴν, εἰπάτωσαν, τί μὲν νομίζουσιν τοῦτο προσήκει ; τίνα δὲ ἕτερον συναρξίας τρόπον οἰκειότερον ἔχουσι ; Καίτοι γε εἰ μὴ συνῆψεν ὁ Κύριος ἑαυτῷ καὶ τῷ Πατρὶ τὸ Πνεῦμα κατὰ τὸ βάπτισμα, ρηθὲς ἡμῖν (34) τὴν συνάρξιν ἐγκαλείτωσαν. Οὐδὲν γὰρ ἡμεῖς ἀλλοιότερον οὔτε φρονοῦμεν, οὔτε φθεγγόμεθα. Εἰ δὲ συνῆπται ἐκεῖ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ οὐδεὶς οὕτως ἀναιδέως ὥστε ἀλλό τι φῆσαι, μὴδ' οὕτως ἡμῖν ἐγκαλείτωσαν, εἰ τοῖς γεγραμμένοις ἀκολουθοῦμεν.

25. | Ἄλλ' ἡ μὲν παρασκευὴ τοῦ καθ' ἡμῶν πολέμου ἐξήρτυται (25), καὶ πᾶσα διάνοια πρὸς ἡμᾶς τέταται, καὶ γλώσσαι βλασφημῶν ὡς τοξεύουσι σφοδρότερον βάλλουσαι ἢ τὸν Στέφανον τότε τοῖς λίθοις οἱ χριστοφόροι μὴ καθανέτωσαν δὲ, ὅτι πρόσχημα μὲν ἡμᾶς ὁ πόλεμος ἔχει, ἡ δὲ κλήθρια τῶν γινομένων πρὸς τὸ ὕψος βλέπει. Ὡστε ἐφ' ἡμᾶς μὲν δῆθεν τὰς μηχανὰς καὶ τὰς ἐνέδρας διασκευάζονται, καὶ ἀλλήλοις ἐγκαλείονται ἐπιδοθεῖν, ὡς ἕκαστος ἔχει ἐμπειρίας ἢ βρώμης. Πιστις δὲ ἐστὶ τὸ πολεμούμενον, καὶ κοινὸς σκοπὸς ἅπασιν τοῖς ἐναντίοις καὶ ἐχθροῖς τῆς ὑγιαίνουσας διδασκαλίας τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως κατασεῖσαι, ἐκ τοῦ τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν ἐδαφισθεῖσαν ἀγανισθῆναι. Διὰ τοῦτο, ὡς τῶν χρεωφειλετῶν οἱ δῆθεν εὐγνώμονες (36), τὰς ἐκ τῶν ἐγγράφων ἀποδείξεις ἐπιβοῶνται, τὴν ἀγραφὴν τῶν Πατέρων μαρτυρίαν ὡς οὐδενὸς ἀξίαν ἀποπεμπόμενοι. Ἄλλ' οὐ γὰρ ὑψησόμεθα τῆς ἀληθείας, οὐδὲ θειλίαν τὴν συμμαχίαν προδώσομεν. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Κύριος ὡς ἀναγκαῖον καὶ σωτήριον δόγμα τὴν μετὰ Πατρὸς σύνταξιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος παραδέδωκε, τοῖς δὲ οὐχ οὕτω δοκεῖ, ἀλλὰ διαρεῖν καὶ διασπᾶν καὶ ἐπὶ τὴν φύσιν τὴν λειτουργικὴν μεταοικίζεω (27) πῶς οὐκ ἀληθεῖς, ὅτι τὴν ἑαυτῶν βλασφημίαν κυριωτέραν ποιοῦνται τῆς τοῦ Δεσπότητος νομοθεσίας ; Φέρε

⁹¹ Act. v. 29. ⁹² Matth. xxviii, 19.

(33) Ἀποκρίνασθαι. Codices nonnulli ἀποκρίνεσθαι.

(34) Μοδε ἡμῖν. Hæc scriptura, quam Erasmus in interpretando sequitur, bilem movit Combefisio; ac legendum esse contendit, ut in quatuor mss. reperimus, τότε ἡμῖν, *Tunc nobis vitio vertant, quod eos jungimus*. Sed prorsus immerito Erasmum vellicat, qui multo melius sententiæ seriem perspexit. Fert enim conditionem adversariis Basilii, eosque undique constrictos tenet, ut his verbis, *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*, vel Spiritum cum Patre et Filio conjungi negent, vel fateantur. Si conjungi negent, neque etiam se conjunctionis nomine inculari ab illis deberet, cum nihil dica-

neque sentiat ab hoc testimonio diversum, nec magis ex suis quam ex Christi verbis conjunctio sequatur. Si vero fateatur immerito litem sibi ab illis impingi, quod Scripturam sequatur. Hanc esse Basilii sententiam perspiciet, quisquis leget attentius. Quamobrem retinenda fuit vulgata scriptura quamvis altera in pluribus exstet codicibus.

(35) Ἐξήρτυται. Sic Colbertinus et duo codices a Combefisio citati. Reg. secundus ἐπῆρται. Editi ἐξήρτηται.

(36) Οἱ δῆθεν εὐγνώμονες. Recte observavit Bililius illud, *bonæ fidei debitores*, non sine ironia dictum fuisse.

(37) Μεταοικίζεω. Nonnulli codices μεταοικίζεω.

ὅτι οὖν, πάντων φιλονεικίαν καταβαλόντες, οὕτω περὶ τῶν ἐν χερσὶ πρὸς ἀλλήλους διασκεψώμεθα.

26. Χριστιανοὶ πόθεν ἡμεῖς; Διὰ τῆς πίστεως, πᾶς τις ἂν εἴποι. Σωζόμεθα δὲ τίνι τρόπῳ; Ἀναγεννηθέντες δηλονότι διὰ τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι χάριτος. Πόθεν γὰρ ἄλλοθεν; Εἴτα τὴν σωτηρίαν ταύτην διὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος βεβαιουμένην γνωρίσαντες, ὅν παρελάβομεν τύπον διδασκῆς προκτόμεθα; Ἡ μεγάλων ἂν εἴη στεναγμῶν ἀξίον, εἴπερ εὐρισκόμεθα νῦν μακρονόμενοι μᾶλλον ἀπὸ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἢ ὅτε ἐπιστεῦσαμεν· εἴπερ ἃ (38) τότε προσεδεξάμεθα, νῦν ἀπορνούμεθα. Ἴση ἐστὶν ἡ ἕξις ἢ ἄμοιρον τινα τοῦ βαπτίσματος ἀπελθεῖν, ἢ ἐν τι τῶν ἐκ τῆς παραδόσεως ἐλλείπον δεξασθαι. Τὴν τε ὁμολογίαν, ἢ ἐπὶ τῆς πρώτης εἰσαγωγῆς κατεθέμεθα, ὅτε, ῥυσθέντες ἀπὸ τῶν εἰδώλων, προσήλθομεν Θεῷ ζῶντι, ὁ μὴ ἐπὶ παντός φυλάσσειν καιροῦ, καὶ διὰ πάσης ἑαυτοῦ τῆς ζωῆς ὡς ἀσφαλούς φυλακτηρίου περιεχόμενος, ξένου ἑαυτὸν καθίστησι τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ, τῷ ἰδίῳ χειρογράφῳ μαχόμενος, ὁ ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν πίστιν ὁμολογίας κατέθετο. Εἰ γὰρ ἀρχὴ μοι ζωῆς τὸ βάπτισμα, καὶ πρώτη ἡμερῶν ἐκείνη ἢ τῆς παλιγγενεσίας ἡμέρα, δῆλον, ὅτι καὶ φωνὴ τιμιωτάτη (39) πατρῶν ἢ ἐν τῇ χάριτι τῆς υἰοθεσίας ἐκφωνηθεῖσα. Τὴν οὖν εἰσαγγουστὴν με εἰς τὸ φῶς, τὴν γνώσιν (40) Θεοῦ μοι χαρισμένην παράδοσιν, δι' ἧς τέκνον ἀπεδείχθην Θεοῦ, ὁ τέως διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐχθρὸς, ταύτην προδῶ, ταῖς τούτων πιθανολογίαις παρατραπείς; Ἀλλὰ καὶ ἐμαυτῷ συνεύχομαι μετὰ τῆς ὁμολογίας ταύτης ἀπελθεῖν πρὸς τὸν Κύριον, καὶ αὐτοῖς παρακινῶ, ἄστυλον διατηρῆσαι τὴν πίστιν, εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, καὶ ἀχώριστον ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ φυλάξαι τὸ Πνεῦμα (41), τὴν ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος διδασκαλίαν ἐν τε τῇ ὁμολογίᾳ τῆς πίστεως διατηρουντας καὶ ἐν τῇ τῆς δόξης ἀποπληρώσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Ὅτι παραβάται οἱ τὸ Πνεῦμα ἀρνούμενοι.

27. Τίνι οὐαί; τίνι θλίψις; τίτι ἀπορία καὶ σκότος; τίτι αἰωνία κατάκρισις; Οὐ τοῖς παραβάταις; οὐ τοῖς τὴν πίστιν ἀρνησαμένοις; Τίς δὲ τῆς ἀρνήσεως ἔλεγχος; Οὐχ ὅτι τὰς οικείας ὁμολογίας ἠθέτησαν; Ὁμολόγησαν δὲ τί, ἢ πότε; Πιστεύειν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἁγίου Πνεῦμα, ὅτε, ἀποταξάμενοι τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, τὴν σωτήριον ἐκείνην ἀφῆκαν φωνήν. Τίς οὖν πρόπουσα τοῦτοις προσηγορία παρὰ τῶν τέκνων τοῦ φωτός ἐξευρέθη; Οὐχὶ παραβάται προσαγορεύονται, ὡς εἰς τὰς τῆς σωτηρίας (42) ἀ-

(38) Εἴπερ ἃ. Sic nostri codices, non ut editi εἰ γὰρ ἃ. Paulo post particulam ἢ addidimus ante has voces ἐν τι τῶν, quæ quidem voculæ variis modis leguntur. Habet enim editio Basileensis ἢ τι τὸ τῆς, nonnulli codices ἢ ἐν τῶν, alii ut in textu. Unde suspicio est aliquid esse corrupti. Legerem libenter ἢ ἐν τινι τῶν, etc., cui scripturæ gemella prorsus est interpretatio Erasmi.

(39) Τιμιωτάτη. Editi addunt μοί, sed hæc vocula abest a codicibus mss.

A scriptum? Agedum igitur omni contentione deposita, ita de iis quæ in manibus sunt, inter nos disceptemus.

26. Christiani unde nos? Per fidem, dicet quilibet. Salvi autem fimus, quo modo? Nimirum regenerati per gratiam quæ confertur in baptismo. Nam unde alioqui? Ergone postquam hanc salutem per Patrem et Filium et Spiritum sanctum ratam ac firmatam noverimus, traditam nobis doctrinæ formam abjiciemus? Id profecto multis dignum suspiriis fuerit, si comperiamur nunc longius abesse a salute nostra, quam tum cum credidimus; si quæ tunc recepimus, nunc abnegamus. Par et æquale damnum est, **22** sive quis baptismatis expers decedat de vita sive recipiat baptisma, cui unum aliquod eorum quæ tradita sunt desit. Et quisquis professionem, quam in prima institutione deposuimus, cum liberati a simulacris accessimus ad Deum vivum, in omni tempore non servat, nec eam quasi tutissimum præsidium per totam suam vitam complectitur, seipsum alienum reddit a promissis Dei, suo ipsius chirographo repugnans, quod in professione fidei deposuit. Nam si mihi vitæ initium est baptismus, ad dierum omnium primus est dies regenerationis; perspicuum est et vocem illam omnium pretiosissimam esse, quæ in adoptionis gratia prolata est. Itane igitur traditionem, quæ me adducit ad lucem: quæ Dei cognitionem largita est, per quam factus sum filius Dei, qui prius propter peccatum eram hostis, deseram, seductus istorum speciosis sermonibus? Quin potius et illud mihi precor, ut cum hac professione contingat hinc decedere ad Dominum et ipsos hortor, ut inviolatam servant fidem usque ad diem Christi, et indivulsum a Patre et Filio custodiant Spiritum; doctrinam baptismatis tum in fidei professione, tum in gloriæ persolutione servant.

CAPUT XI.

Prævaricatores esse illos qui negant Spiritum.

27. Cui vae? cui afflictio? cui angustia ac tenebræ? cui sempiterna condemnatio? Nonne prævaricatoribus? nonne iis qui fidem abnegarunt? Sed unde probantur abnegasse? Nonne hinc, quod suas ipsi professiones irritas fecerunt? Quid autem professi sunt, aut quando? Professi sunt credere se in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, tum cum renuntiantes diabolo et angelis ejus salutiferam illam vocem ediderunt. Quod igitur istis dignum vocabulum excogitatum est a filiis lucis? Nonne

(40) Εἰς τὸ φῶς, τὴν γνώσιν. Sic veteres libri. Male in editis φῶς καὶ γνώσιν. Paulo post iidem editi præter codicum mss. fidem ὁ πρό ἀίγιου τέως.

(41) Τὸ Πνεῦμα. Editi addunt τὸ ἅγιον, sed repugnant codices mss. Ibidem corrupte in editione Parisiensi κρατῆσαι διδασκαλίαν. Veteres libri et editio Basileensis ut in contextu.

(42) Τῆς σωτηρίας. Sic mss. codices. Editi σωτηρίους. Reg. secundus ibidem habet ἑαυτῶν.

perflugæ ac prævaricatores appellantur, ut qui salutis suæ pacta violarint? Quo igitur nomine eum qui Deum abnegavit, quo eum qui Christum abnegavit, appellem? Quonam alio, quam prævaricatoris ac desertoris? At ei qui negavit Spiritum, quod me vis nomen imponere? Nonne hoc idem, quippe qui pactum eum Deo initum violarit? Ergo eum et fidei in Spiritum professio beatitudinem pietatis nobis conciliet, et abnegatio crimini abnegati Dei faciat obnoxios: an non horrendum est ipsum nunc rejicere, non ignem, non gladium, non crucem, non flagella, non rotam, non tormenta metuentes, sed solis sophismatibus seductionibusque istorum, qui Spiritui rebelles sunt, deceptos? Testificor omni homini Christum profitenti, et Deum neganti, quod Christus nihil illi proderit; aut Deum invocanti, Filium vero spernenti, quod inanis est fides illius. Item ei qui Spiritum rejicit, testificor quod fides ejus qua profitetur Patrem et Filium, inanis erit: **23** quam nec habere potest nisi simul adsit Spiritus. Non enim credit in Filium, qui non credit Spiritui; nec credit in Patrem, qui non credit Filio. *Nec enim potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto* ⁹³; et, *Deum nemo vidit unquam, sed unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, hic nobis enarravit* ⁹⁴. Insuper talis experis est veræ adorationis. Neque enim fieri potest, ut quis Filium adoret, nisi in Spiritu sancto, aut ut Patrem invocet, nisi in adoptionis Spiritu.

CAPUT XII.

Adversus eos qui dicunt sufficere baptismum tantum in nomine Domini.

28. Neminem vero in fraudem inducat illud Apostoli, quod Patris et Spiritus sancti nomen in baptizatis commemoratione frequenter omittit: neque ideo putet indifferentem esse nominum invocationem. *Quicumque, inquit, in Christum baptizati estis, Christum induistis* ⁹⁵; et rursus, *Quicumque in Christo baptizati estis, in mortem illius baptizati estis* ⁹⁶. Nam Christi appellatio, totius est professio: declarat siquidem et Deum qui unxit, et Filium qui unctus est, et Spiritum sanctum qui est unctio: quemadmodum a Petro in Actis didicimus. *Jesum Nazarenum, quem unxit Deus Spiritu sancto* ⁹⁷. Item in Isaia, *Spiritus Domini super me, eo quod unxit*

⁹³ I. Cor. xii, 3. ⁹⁴ Joan. i, 18. ⁹⁵ Gal. iii, 27.

(43) Εἰς αὐτό. Editi ac unus tantum codex ms. εἰς αὐτόν.

(44) Τοῦτο. Editi ταύτην, repugnantibus omnibus codicibus mss. ac ipsa etiam prima Basileensi editione.

(45) Τὸν δὲ Υἱόν. Sic mss. codices. Editi καὶ τὸν Χριστόν. Nec multo post Reg. secundus et editio Paris. τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Alii editi et mss. ut in contextu.

(46) Ὁ μὴ πιστεύσας. Veteres aliquot libri ὁ μὴ πιστεύων. Ibidem codices omnes Κύριον Ἰησοῦν. Editi Κύριος Ἰησοῦς. Paulo post eo quod est in editis, ὁ μονογενῆς Υἱός, legendum videtur Θεός,

τῶν συνθήκας παρασπονδήσαντες; Τί οὖν εἶπω τὸν ἀρνησίθεον; τι δὲ τὸν ἀρνησίχριστον; Τί ἄλλο γε ἢ παραβάτην; Τῷ δὲ τὸ Πνεῦμα ἀρνησαμένῳ τίνα με βούλει προσηγοῖαι θέσθαι; Οὐ τὴν αὐτὴν ταύτην, ὡς τὰς πρὸς Θεὸν παραβάτη συνθήκας; Οὐκ οὐνόποτε καὶ ἡ ὁμολογία τῆς εἰς αὐτὸ (43) πίστεως τὸν τῆς εὐσεβείας μακαρισμὸν προξενεῖ, καὶ ἡ ἀρνησις τῆ κατακρίσει τῆς ἀθεότητος ὑποβάλλει, πῶς οὐ φοβερὸν τοῦτο (44) νυν ἀθετῆσαι, οὐ πυρ, οὐ ξίφος, οὐ σταυρὸν, οὐ μάστιγας, οὐ τροχόν, οὐ στρεβλωτήρια φοβηθέντας, ἀλλὰ σορίσμασι μόνοις καὶ παραγωγαῖς τῶν πνευματομάχων παρακρουσθέντας; Μαρτύρομαι παντὶ ἀνθρώπῳ ὁμολογοῦντι Χριστόν, καὶ τὸν Θεὸν ἀρνούμενῳ, ὅτι Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει· ἡ Θεὸν ἐπικαλούμενῳ τὸν δὲ Υἱόν (45) ἀθετοῦντι, ὅτι **Β** ματαία ἐστὶν ἡ πίστις αὐτοῦ· καὶ τῷ τὸ Πνεῦμα παραιτουμένῳ, ὅτι ἡ εἰς Πατέρα καὶ Υἱόν πίστις αὐτῷ εἰς κενὸν ἀποθήσεται, ἣν οὐδὲ ἔχειν δύναται, μὴ συμπαρόντος τοῦ Πνεύματος. Οὐ πιστεύει μὲν γὰρ εἰς Υἱὸν ὁ μὴ πιστεύων τῷ Πνεύματι· οὐ πιστεύει δὲ εἰς Πατέρα ὁ μὴ πιστεύσας (46) τῷ Υἱῷ. Οὔτε γὰρ δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· καὶ, Θεὸν οὐδέεις εώρακε πώποτε, ἀλλ' ὁ μονογενῆς Υἱός, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς, οὗτος ἡμῖν (47) ἐξηγήσατο. Ἄμοιρός ἐστι καὶ τῆς ἀληθινῆς προσκυνήσεως ὁ τοιοῦτος. Οὔτε γὰρ Υἱὸν προσκυνᾶσαι δυνατόν εἰ μὴ (48) ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, οὔτε ἐπικαλέσασθαι δυνατόν τὸν Πατέρα εἰ μὴ ἐν τῷ τῆς υἰοθεσίας Πνεύματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Γ Πρὸς τοὺς λέγοντας ἐξαρκεῖν καὶ μόνον τὸ εἰς τὸν Κύριον βάπτισμα.

28. Καὶ μηδένα παρακρουέσθω τὸ τοῦ Ἀποστόλου, ὡς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς (49) καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τῆς τοῦ βαπτίσματος μνήμης πολλάκις παραλιμπάνοντος, μηδὲ διὰ τοῦτο ἀπαρατήρητον οἰεσθῶ τὴν ἐπίκλησιν εἶναι τῶν ὀνομάτων. Ὅσοι, φησὶν, εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε. Χριστὸν ἐνεδύσασθε· καὶ πάλιν· Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθητε. Ἡ γὰρ τοῦ Χριστοῦ προσηγοῖα τοῦ παντός ἐστὶν ὁμολογία· δηλοῖ γὰρ τὸν τε χρίσαντα Θεὸν, καὶ τὸν χρισθέντα Υἱόν, καὶ τὸ χρίσμα τὸ Πνεῦμα, ὡς παρὰ Πέτρου ἐν ταῖς Πράξεσι μεμαθήκαμεν, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὃν ἔχρισεν (50) ὁ Θεὸς τῷ Πνεύματι τῷ

⁹⁶ Rom. vi, 3. ⁹⁷ Act. x, 38.

ut in capite sexto hujus libri restituimus.

(47) Οὗτος ἡμῖν. Ita mss. codices. Editi αὐτός ἡμῖν.

(48) Εἰ μὴ. Hanc voculam εἰ bis in hac verborum complexione addidimus, ac δυνατόν post ἐπικαλέσασθαι, auctoribus antiquis codicibus.

(49) Τοῦ Πατρὸς. Tres codices addunt καὶ τοῦ Υἱοῦ, quæ voces in Colbertino deletæ.

(50) Ὁν ἔχρισεν. Editi ὡς ἔχρισεν αὐτόν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ. Sed omnes codices mss. ut in contextu. Eisdem sequimur in hac voce, εἰνεκεν, pro eo quod erat in editis ἐνεκεν.

ἀγίῳ· καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐα, Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ A
 εἰνεκεν ἔχρισέ με· καὶ ὁ Ψαλμῳδός (51)· Διὰ τοῦτο
 ἔχρισέ σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως
 παρὰ τοὺς μετόχους σου. Φαίνεται μέντοι [Ἀπόστολος]
 ποτε καὶ μόνου τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος
 μνημονεύσας. Πάντες γάρ, φησὶν, ἐν ἐνὶ σώματι
 εἰς ἐν Πνεῦμα ἐβαπτίσθημεν. Συμφωνεῖ δὲ τούτῳ
 καὶ τὸ, Ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι
 ἀγίῳ· καὶ τὸ, Αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι
 ἀγίῳ. Ἄλλ' οὐ παρὰ τοῦτο τέλειον ἂν τις εἴποι (52)
 βάπτισμα, ὃ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ Πνεύματος ἐπ-
 εκλήθη. Χρὴ γάρ ἀπαράβατον μένειν ἄεὶ (53) τὴν ἐν
 τῇ ζωοποιῷ χάριτι δέδομένην παράδοσιν. Ὁ γάρ
 λυτρωσάμενος ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν ἡμῶν ἔδωκε δύ-
 ναμιν ἡμῖν ἀνακαινώσεως, ἀόρητον μὲν ἔχουσαν τὴν
 αἰτίαν καὶ ἐν μυστηρίῳ κατεχομένην, μεγάλην δὲ B
 ταῖς ψυχαῖς τὴν σωτηρίαν φέρουσαν· ὥστε τὸ προσ-
 θεῖναι τι ἢ ἀφελεῖν ζωῆς ἐστὶ τῆς αἰδίου προδήλως
 ἐκπτώσις. Εἰ τοίνυν ἐν τῷ βαπτίσματι ὁ χωρισμὸς
 τοῦ Πνεύματος ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐπικίνδυνος μὲν
 τῷ βαπτίζοντι, ἀνωφελὴς δὲ τῷ δεχομένῳ, πῶς ἡμῖν
 ἀσφαλὲς ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διασπᾶν τὸ Πνεῦμα;
 Πίστις δὲ καὶ βάπτισμα δύο τρόποι τῆς σωτηρίας,
 συμφυεῖς ἀλλήλοις καὶ ἀδιαίρετοι. Πίστις μὲν γάρ
 τελειοῦται διὰ βαπτίσματος, βάπτισμα δὲ θεμελιού-
 ται (54) διὰ τῆς πίστεως, καὶ διὰ τῶν αὐτῶν ὀνομά-
 των ἐκάτερα πληροῦται. Ὡς γάρ πιστεύομεν εἰς Πα-
 τέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, οὕτως καὶ βαπτί-
 ζόμεθα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ
 τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ προάγει μὲν ἡ ὁμολογία
 πρὸς τὴν σωτηρίαν εἰσάγουσα· ἐπακολουθεῖ δὲ τὸ C
 βάπτισμα ἐπισφραγίζον ἡμῶν τὴν συγκατάθεσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Αἰτίας ἀπόδοσις διὰ τί οἱ ἄγγελοι Πατρὶ καὶ Υἱῷ παρὰ
 τῷ Παύλῳ συμπαρελήφθησαν.

29. Ἄλλὰ καὶ ἕτερα, φησὶ, συναριθμούμενα Πατρὶ
 καὶ Υἱῷ, οὐχὶ καὶ συνδοξάζεται πάντως· Ὡς ὁ Απω-
 στολος ἀγγέλους συμπαρελάβετο, εἰς τὴν διαμαρτυ-
 ρίαν (55) τὴν ἐπὶ Τιμοθέου λέγων· Διαμαρτύρομαι
 σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ
 τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ ἀγγέλων· οὓς οὐτε ἀλλοτριου-
 μεν τῆς λοιπῆς κτίσεως, οὐτε Πατρὶ καὶ Υἱῷ συν-
 αριθμεῖν ἀνεχόμεθα. Ἐγὼ δὲ, εἰ καὶ μηδεμιᾶς ἀποκρί-
 σεως ἄξιός ἐστι λόγος, οὕτως πρόχειρον τὴν ἀτοπίαν
 ἔχων, ὅμως ἐκεῖνο λέγω, ὅτι μάρτυρα μὴν καὶ ὁμό-
 δούλον ἂν τις τυχὸν παραστήσαιο πρῶτον κριτῇ καὶ D
 ἡμερῶν, καὶ μάλιστα δὴ ἐν τῇ πρὸς τοὺς κρινομένους
 ἐπιεικείᾳ τὸ ἀναντιρρήτον τῆς τῶν κριμάτων δικαιο-
 σύνης ἐπιδεικνύντι. Ἐλεύθερος δὲ εἶναι ἀπὸ δούλου,
 καὶ Υἱὸς κληθῆναι Θεοῦ, καὶ ζωοποιηθῆναι ἀπὸ θά-
 νατου, παρ' οὐδενὸς ἑτέρου δύναται ἢ παρὰ τοῦ τὴν
 κατὰ φύσιν οἰκειότητα κεκτημένου, καὶ τῆς δουλικῆς

me⁹⁸; et Psalmicus ille cantor, *Propterea unxit te
 Deus Deus tuus oleo exultationis præ consortibus
 tuis*⁹⁹. Videtur tamen interdum Apostolus etiam
 solius Spiritus fecisse mentionem in baptisate.
*Omnes enim, inquit, in uno corpore in unum Spiritum
 baptizati sumus*¹. His et illud consonat, *Vos
 autem baptizabimini in Spiritu sancto*²; et, *Ipse
 vos baptizabit in Spiritu sancto*³. At non ideo
 quis dixerit perfectum esse baptismum, in quo so-
 lum Spiritus nomen invocatum est. Oportet enim
 inviolabilem semper manere traditionem, quæ in
 vivifica gratia data est. Nam vitam nostram de
 corruptione qui liberavit, potestatem nobis reno-
 vationis dedit; quæ potestas causam habet ineffa-
 bilem, et in mysterio reconditam, sed magnam
 animabus salutem conferentem, ut quidquam ad-
 dere aut detrudere plane sit ab æterna vita exci-
 dere. Proinde si in baptismo separare Spiritum a
 Patre et Filio, ut periculosum est baptizanti, ita
 baptismum accipienti inutile; quomodo nobis tu-
 tum fuerit a Patre et Filio detrudere Spiritum?
 Fides autem et baptismum duo sunt modi parandæ
 salutis, inter se cognati et inseparabiles. Nam fi-
 des perficitur per baptismum, **24** baptismus vero
 fundatur per fidem, et utraque res per eadem no-
 mina impletur. Sicut enim credimus in Patrem et
 Filium et Spiritum sanctum, sic et baptizamur in
 nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Ac præce-
 dit quidem professio ad salutem perducens; se-
 quitur autem baptismum consignans assensum nos-
 trum.

CAPUT XIII

*Quare apud Paulum angeli simul cum Patre et
 Filio adjunguntur.*

29. Atqui et alia sunt, inquiunt, quæ simul Pa-
 tri et Filio annumerantur, nec tamen continuo si-
 mul cum illis glorificantur. Veluti cum Apostolus
 obtestans Timotheum, angelos simul adducit, di-
 cens: *Obtestor te in conspectu Dei, et Christi Jesu,
 et electorum ejus angelorum*⁴: quos tamen non
 minime separamus a reliquis creaturis, neque
 sustinemus eos Patri et Filio annumerare. Ego
 vero, tametsi hic sermo nulla dignus est respon-
 sione, tam manifestam præferens absurditatem,
 tamen illud dico, quod conservum etiam testem
 forte aliquis adducat apud mansuetum ac placabi-
 lem judicem, quique maxima sua in eos qui judi-
 centur lenitate minime dubiam et controversam
 judiciorum æquitatem demonstrat. Cæterum ut ali-
 quis fiat liber e servo, atque vocetur Filius Dei, et a
 morte revocetur ad vitam, a nullo alio potest

⁹⁸ Isa LXI, 1. ⁹⁹ Psal. XLIV, 8. ¹ Cor. XII, 13. ² Act. I, 5. ³ Luc. III, 16. ⁴ I Tim. V, 21.

(51) Ψαλμῳδός. Codices nonnulli ὁ ψαλμός. Pau-
 lo post desunt in tribus codicibus hæc verba,
 παρὰ μετόχους σου.

(52) Εἴποι. Sic mss. codices. Editi εἶπη.

(53) Ἄεὶ. Ex tribus mss. codicibus hanc vocem

addidimus.

(54) Θεμελιούται. Quatuor codices mss. τελει-
 οῦται.

(55) Διαμαρτυρίαν. Sic libri veteres pro eo quod
 habent editi μαρτυρίαν.

dari, nisi ab eo qui naturalem habet societatem A et a servili conditione est alienus. Quomodo enim sociabit Deo, qui ipse est alienus? quomodo liberos reddet, qui ipse est jugo servitutis obnoxius? Itaque non ob eadem fit Spiritus et angelorum mentio: sed Spiritus commemoratur tanquam auctor ac Dominus vitæ, angeli vero tanquam conservorum adjutores fidelesque veritatis testes adhibentur. Siquidem mos est sanctis, Dei præcepta testibus adhibitis tradere; sicut etiam hic ipse ad Timotheum loquitur: *Quæ accepisti a me coram multis testibus, ea deponere apud fideles homines*^{4*}. Et nunc angelos attestatur, sciens angelos pariter affuturos judicii, cum venerit in gloria Patris, ut judicet orbem terrarum in justitia. *Quisquis enim, inquit, confessus fuerit me coram hominibus, et B Filius hominis confitebitur eum coram angelis Dei: qui vero abnegaverit me coram hominibus, abnegabitur in conspectu angelorum Dei*⁵. Et Paulus alibi dicit, *In revelatione Domini Jesu de cælo cum angelis*⁶. Hanc ob causam hic jam contestatur coram angelis, eximias sibi præparans probationes ad magnum illud tribunal.

30. Neque hic modo, verum etiam omnes omnino, quibus aliquod verbi ministerium commissum est, nullo tempore contestari cessant, imo et cælum et terram inclamant, ut intra **25** quorum ambitum omnia nunc gerantur, quæque in examine rerum in hac vita gestarum sint simul cum judicandis futura. *Advocabit enim, inquit, cælum sursum et terram, ad iudicandum populum suum*⁷. Unde Moyses traditurus eloquia populo, *Testor, inquit vobis hodie et cælum et terram*⁸. Et rursus cum canticum diceret: *Attende, cælum, et loquar, et audiat terra verba ex ore meo*⁹. Item Isaias: *Audi, cælum, et auribus percipe, terra*¹⁰. Jeremias autem etiam stupore quodam percussus fuisse cælum narrat ob audita impia populi facta: *Obstupuit cælum super hoc, et exhorruit amplius vehementer quoniam duo etiam mala fecit populus meus*¹¹. Itaque et Apostolus sciens angelos hominibus præfectos, ceu prædagogos quospiam aut morum gubernatores, vocavit illos in testimonium. At Jesus Nave etiam lapidem testem sermonum statuit (jam vero et collis alicubi testis appellatus est a Jacob)¹²: *Erit enim inquit, lapis in vobis hodie in testimonium in extremis diebus, cum mentiti fueritis Domino Deo*

ἀξίας ἀπηλλαγμένου. Πῶς γὰρ οἰκειώσει Θεῷ ὁ ἀλλότριος; πῶς δὲ ἐλευθερώσει; αὐτὸς ἐνοχρὸς ὢν τῷ ζυγῷ τῆς δουλείας; Ὡστε οὐκ ἐπ' ὁμοίως (56) Πνεύματος ἐστὶ καὶ ἀγγέλων ἡ μνήμη, ἀλλὰ τὸ μὲν Πνεῦμα, ὡς ζῶντος κύριον, οἱ δ' ἀγγέλοι ὡς βοηθοὶ τῶν ὁμοθούλων, καὶ πιστοὶ μάρτυρες τῆς ἀληθείας παραλαμβάνονται. Ἔθος γὰρ τοῖς ἁγίοις, τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ μαρτύρων διδόναι· ὡς καὶ αὐτὸς οὗτος φησὶ Τιμοθέῳ· Ἄ παρέλαβες παρ' ἐμοῦ ἐπὶ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις. Καὶ νῦν τοὺς ἀγγέλους ἐπιμαρτύρεται· οἶδεν γὰρ, ὅτι συμπαρέσονται ἀγγέλοι τῷ κριτῇ, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς κρίναι τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ. Ὅς γὰρ ἄν, φησὶν, ὁμολογήσῃ (57) ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ (58)· ὁ δὲ ἀπαρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων ἀπαρνήθησεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ. Καὶ Παῦλος ἐτέρωτι φησὶν· Ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ (59) μετ' ἀγγέλων. Τοῦτου χάριν ἐντευθεν ἤδη διαμαρτύρεται ἐπὶ τῶν ἀγγέλων, εἰς τὸ μέγα κριτήριον εὐπροσπεῖς (68) ἑαυτῷ τὰς ἀποδείξεις παρασκευάζων.

30. Καὶ οὐχ οὗτος μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντες ἀπλῶς οἱ λόγον τινα διακονίαν πεπιστευμένοι, οὐδένα χρόνον διαμαρτυρόμενοι παύονται, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐπιβοῶνται· ὡς καὶ νῦν πάσης πράξεως εἰσω αὐτῶν τελευμένης, καὶ ἐν τῇ ἐξέτασει τῶν βεβιωμένων συνεσομένων τοῖς κρινομένοις. Προσκαλέσεται γὰρ, φησὶ, τὸν οὐρανὸν ἄνω, καὶ τὴν γῆν, του διακρίναι τὸν λαὸν αὐτοῦ. Ὅθεν Μωϋσῆς παρατίθεσθαι μέλλον τὰ λόγια τῷ λαῷ, Διαμαρτύρομαι ὑμῖν, φησὶ, σήμερον τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· καὶ πάλιν τὴν ᾠδὴν λέγων· Πρόσεχε, οὐρανέ, καὶ λαλήσω, καὶ ἀκουέτω γῆ ῥήματα ἐκ στόματός μου· καὶ Ἠσαΐας· Ἀκουε, οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ. Ἱερεμίας δὲ καὶ ἐκστασίῳ τινα τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῇ ἀκοῇ τῶν ἁνοσίωκ ἔργων τοῦ λαοῦ διηγείται. Ἐξέστη ὁ οὐρανός ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἔφριξεν ἐπὶ πλείον σφόδρα (61), ὅτι δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαός μου. Καὶ ὁ Ἀπόστολος τοίνυν, ὡσπερ παιδαγωγούς τινας ἢ παιδονόμους ἐπιτεταγμένους (62) τοῖς ἀνθρώποις τοὺς ἀγγέλους εἰδώς, εἰς μαρτυρίαν ἐπεκαλέσατο. Ἰησοῦς δὲ ὁ τοῦ Ναυῆ καὶ λίθου μάρτυρα τῶν λόγων ἔστησεν (ἤδη δὲ που καὶ βουνός μάρτυς παρὰ τοῦ Ἰακώβ ὠνομάσθη)· Ἔσται γὰρ, φησὶν, ὁ λίθος ἐν ὑμῖν (63) σήμερον εἰς μαρτύριον

^{4*} II Tim. II, 2. ⁵ Luc. XII, 8, 9. ⁶ II Thess. I, 7. ⁷ Psal. XLIX, 4. ⁸ Deut. IV, 26. Deut. XXXII, 1.

¹⁰ Isa. I, 2. ¹¹ Jer. II, 12, 13. ¹² Gen. XXXI, 47.

(56) Οὐκ ἐπ' ὁμοίως. Reg. primus οὐκ ἐπ' ὁμοίως.

(57) Ὁμολογήσῃ. Ita plerique libri veteres. Editi ὁμολογήσει.

(58) Ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ. Sic mss. codices: editi ἀγγέλων αὐτοῦ.

(59) Ἀπ' οὐρανοῦ. Sic omnes codices: editi ἀπ' οὐρανοῦ. Ante has voces quinque codices mss. addunt Χριστοῦ.

(60) Εὐπροσπεῖς. Editi et Colb εὐπροσπεῖς. Alii codices ut in contextu.

(61) Σφόδρα. Editi addunt ἡ γῆ, sed hæc in nullo cod. ms. leguntur.

(62) Ἐπιτεταγμένους. Sic omnes nostri codices pro eo quod erat in editis ἐπιστάτας. Tres codices habent καὶ παιδονόμους.

(63) Ἐν ὑμῖν. Præpositio addita ex codicibus mss. Hæc autem Combefisius memoriter a Basilio

ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ἕνικα ἂν ψεύσῃσθε A
 Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν· τάχα μὲν πού πιστεύων τῇ
 δυνάμει τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς λίθους φωνὴν ἀφήσειν,
 εἰς ἐλεγχόν τῶν παραβεβηκότων· εἰ δὲ μή, ἀλλὰ τό
 γε ἐκάστου συνειδὸς τῇ ἐνεργείᾳ (64) τῆς ὑπομνή-
 σεως πάντως κατατροπήσθαι. Οὕτω μὲν οὖν τοὺς
 μάστιγας, οἵτινές ποτ' ἂν (65) ὄσιν, ὥστε εἰς ὑστε-
 ρον αὐτοῦ παραστήσασθαι, οἱ τὴν οἰκονομίαν τῶν
 ψυχῶν πεπιστευμένοι προετοιμάζονται. Τὸ δὲ Πνεῦμα
 οὐ διὰ τὴν ἐπὶ καιροῦ χρείαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐκ φύ-
 σεως κοινωνίαν συντέτακται τῷ Θεῷ, οὐχ ὑφ' ἡμῶν
 ἐλκυσθῆν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Κυρίου παραληφθῆν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἐνστασις, ὅτι καὶ εἰς Μωϋσῆν τινες ἐβαπτί-
 σθησαν, καὶ ἐπιστεύσαν εἰς αὐτόν, καὶ πρὸς
 ταύτην ἀπάντησις, ἐν οἷς καὶ τὰ περὶ τύπων.

31. Ἀλλ' οὐδὲ εἰ βαπτίζομεθα, φησὶν, εἰς αὐτό, οὐδ'
 οὕτω δίκαιον μετὰ Θεοῦ τετάχθαι. Καὶ γὰρ καὶ εἰς
 τὸν Μωϋσῆν τινες ἐβαπτίσθησαν, ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ
 ἐν τῇ θαλάσῃ, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ πίστις ὁμολογεῖ-
 ται (66) ἤδη καὶ εἰς ἀνθρώπους γεγενῆσθαι. Ἐπί-
 στευσεν γὰρ ὁ λαὸς τῷ Θεῷ καὶ Μωϋσεὶ τῷ θερά-
 ποντι αὐτοῦ. Τί οὖν, φησὶν, ἐκ τῆς πίστεως καὶ
 τοῦ βαπτίσματος τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοσοῦτον ἀνυψοῖς
 καὶ μεγάλυνεις ὑπὲρ τὴν κτίσιν, ὅποτε τὰ αὐτὰ καὶ
 ἀνθρώποις ἤδη προσμεμαρτύρηται; Τί οὖν (67) ἐροῦ-
 μεν; Ὅτι εἰς μὲν τὸ Πνεῦμα ἡ πίστις ὡς εἰς τὸν
 Πατέρα καὶ εἰς τὸν Υἱόν· ὁμοίως δὲ καὶ το βᾶπτί-
 σμα· εἰ δὲ εἰς τὸν Μωϋσῆν, καὶ τὴν νεφέλην, ὡς
 εἰς σκιάν καὶ τύπον. Οὐ δὴπου δὲ, ἐπειδὴ μικροῖς
 καὶ ἀνθρωπίνους προδιαμορφοῦται (68) τὰ θεῖα,
 μικρὰ τίς ἐστὶ καὶ ἡ τῶν θεῶν φύσις, ἢ ἡ τῶν C
 τύπων σκιαγραφία πολλάκις προαπεσήμεν. Ἔστι
 γὰρ ὁ τύπος προσδοκωμένων δῆλωσις διὰ μιμήσεως
 ἐνδεικτικῶς τὸ μέλλον προὑποφαίνων. Ὡς ὁ Ἀδάμ
 τύπος (69) τοῦ μέλλοντος, καὶ ἡ πέτρα τυπικῶς ὁ
 Χριστός· καὶ τὸ τῆς πέτρας ὕδωρ τῆς ζωτικῆς τοῦ
 Λόγου δυνάμεως. Εἰ τις γὰρ, φησὶ, διψᾷ, ἐρχέσθω
 πρὸς με, καὶ πινέτω. Καὶ τὸ μάννα τοῦ ζῶντος
 ἄρτου, τοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάντος· καὶ ὁ ἐπὶ
 σημείου κείμενος ὄφις τοῦ σωτηρίου πάθους τοῦ
 διὰ τοῦ σταυροῦ τελεσθέντος· διὸ καὶ οἱ ἀποβλέπον-

nostro¹³: fortasse credens virtute divina et lapi-
 des vocem emissuros ad increpationem transgres-
 sorum; sin minus, certe illud fore, ut uniuscu-
 jusque conscientia admonitionis vehementia pror-
 sus vulneretur. Ad hunc igitur modum, ii quibus
 commissa fuit animarum gubernatio, testes, qui-
 cunque tandem illi sint, præparant, ut in poste-
 rum producantur. Sed Spiritus non ad usum oc-
 casionis, sed ob naturæ communionem Deo con-
 junctus est, haud ille quidem a nobis pertractus,
 sed a Domino adjunctus.

CAPUT XIV.

Objectio quod et in Moysen nonnulli baptizati sunt
 et in illum crediderunt; et hujus solutio, ubi et
 de figuris.

B 31. Verum, inquit, tametsi baptizamur in
 Spiritu, non inde par est ut Spiritus cum Deo nu-
 meretur, quando et in Moysen nonnulli baptizati
 sunt in nube et in mari¹⁴. Similiter autem et in
 confesso est jam fuisse etiam in homines fidem.
 Credidit enim populus Deo et Moysi famulo ejus¹⁵.
 Quid igitur, inquit, ex fide ac baptismo Spiritu-
 tum sanctum usque adeo attollis ac magnificas su-
 pra creaturam, cum eadem jam Scripturarum testi-
 moniis tribuantur etiam hominibus. Quid igitur
 dicemus? Nimirum illud, quod in Spiritum quidem
 fides est æque atque in Patrem et Filium; simili-
 ter etiam baptisma. Quod si et in Moysen et nu-
 bem, velut in umbram et figuram. Neque vero,
 quoniam divina rebus humilibus **26** et humanis
 præfigurantur, ideo et divinorum humilis est na-
 tura, quam figurarum adumbratio sæpe præsigni-
 ficavit. Est enim figura rerum, quæ expectantur,
 declaratio per imitationem, quod futurum est in-
 dicande præmonstrans. Velut Adam figura futuri¹⁶,
 et petra figurate Christus¹⁷; et aqua promanans
 e petra¹⁸, figura vivificæ potentiae Verbi. Si quis
 enim, inquit, sitit, veniat ad me, et bibat¹⁹. Et
 manna typus vivi panis, qui de cælo descendit²⁰:
 et serpens super vexillo positus, salutiferæ pas-
 sionis per crucem consummatæ, eoque qui respi-

¹³ Josue xxiv, 27. ¹⁴ I Cor. x, 2. ¹⁵ Exod. xiv, 31. ¹⁶ Rom. v, 14. ¹⁷ Cor. x, 4. ¹⁸ Exod. xvii,
 6. ¹⁹ Joan. vii, 37. ²⁰ Deut. viii, 3; Joan. vi, 41.

non ut leguntur in Scripturis referri opinatus est. D
 Sed observare debuerat vir eruditus non Jacob,
 sed Josue dicta a Basilio citari. Nè cui similis er-
 ror illudat, parenthesi inclusimus quæ de Jacob
 interjecta sunt.

(64) Ἐνεργεία. Nonnulli codices ἐναργεία, quæ
 scriptura valde arridet Combefisio, vertendumque
 esse pronuntiat, recordationis evidentia, non, ut
 Erasmus, vi recordationis. Sed hic quoque errore
 labitur Combefisius, dum hæc ad Jacob refert.
 Non de Jacob loquitur Basilius, nec de recordatio-
 ne illius fœderis cum Laban, sed de gravissima a
 Josue adhibita admonitione. Quare retinenda vox
 ἐνεργεία. Quod enim lapides in testimonium vo-
 cantur, non eo spectat ut oratio vel recordatio
 clarior fiat ac evidentior, sed ut admonitio acrior
 et vehementior.

(65) Οἵτινές ποτ' ἂν, etc. Multa hic mutamus freti
 mss. codicibus. Habebant enim editi ὅποις ἂν...,
 αὐτοῖς παραστήσασθαι.. ἐμπιστευμένοι. Legitur in
 editione Basil. οἵτινές ποτ' ἂν αὐτούς.

(66) Ὁμολογεῖται. Ita libri veteres; editi ὁμο-
 λόγηται.

(67) Τί οὖν. Secunda vocula ex mss. addita.
 Paulo post ex duobus veteribus libris emendatum,
 quod minus commode in editis legebatur, ἡ δὲ εἰς
 τὸν M., etc.

(68) Προδιαμορφοῦται. Quidam codices προσδια-
 μορφοῦται. Paulo post editi προὑπεσήμεν, quod
 in codicibus mss. non reperitur; alii enim habent
 ut edidimus, alii ἀπεσήμεν.

(69) Ἀδάμ τύπος. Editio Paris. Ἀδάμ ἢν τύπος.
 Melius in mss. et edit. Basil.

ciebant ad illum, servabantur²¹. Similiter et quæ de eductis Israelitis scripta, ad significationem eorum qui baptismo salvi fiunt, narrata sunt²². Servata sunt enim Israelitarum primogenita, quemadmodum et baptizatorum corpora, cum gratia datur iis qui sanguine signati fuerunt. Sanguis enim pecudis, figura sanguinis Christi: primogenita vero typus hominis, qui primus conditus est; qui quoniam necessario in nobis est, dum successionis serie usque ad finem transmittitur, ideo in Adam omnes morimur²³, et regnavit mors usque ad legis consummationem, et Christi adventum. Conservata autem sunt a Deo primogenita, ne ea tangeret extingtor, ut ostenderetur, nos jam non amplius mori in Adam, qui in Christo vivificati sumus. Cæterum mare et nebula, in præsentiquidem inducebat ad fidem per admirationem; in futurum autem, tanquam typus gratiam venturam præsignabat. *Quis sapiens, et intelliget hæc*²⁴? quomodo mare, per figuram baptismi, separans a Pharaone quemadmodum et lavacrum hoc a diaboli tyrannide. Illud occidit hostem in sese, moritur et hic inimicitia, quæ nobis fuit cum Deo. Ab illo populus exiit illæsus; ascendimus et nos ab aquis tanquam ex mortuis vivi, servati per gratiam ejus qui vocavit nos. Nubes autem umbra doni Spiritus, qui libidinum flammam mortificando membra refrigerat.

32. Quid igitur? num quia typice in Moysen baptizati sunt, ideo exigua est gratia baptismatis? Sane hoc pacto nec aliud quidquam in nostris mysteriis fuerit magnum, si quod in singulis augustum est, per præcedentes figuras deprimamus. Ac ne Dei quidem erga homines charitas magnum quiddam et eximium, qui unigenitum Filium dedit pro peccatis nostris: quando quidem et Abraham filio suo non pepercit²⁵. Nec Domini passio gloriosa; siquidem aries loco Isaac victimæ figuram explevit²⁶. Neque descensus ad inferos horribilis; quando quidem Jonas tribus diebus, ac totidem noctibus, mortis figuram prius explevit²⁷. Idem ergo facit et de baptismo, qui veritatem cum umbra comparat, et cum figuris confert ea quæ figuris significantur, ac per Moysen et mare **27** totam simul evangelicam dispensationem elevare aggreditur. Nam quæ peccatorum remissio, quæ vitæ

τες εἰς αὐτὸν διεσώζοντο. Οὕτω δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς ἐξαγωγῆς (70) τοῦ Ἰσραὴλ εἰς ἐνδειξίν τῶν διὰ τοῦ βαπτισματος σωζομένων ἰστοροῦνται. Διεσώθη γὰρ τῶν Ἰσραηλιτῶν τὰ πρωτότοκα, ὡς καὶ τῶν βαπτιζομένων τὰ σώματα, διδομένης (71) τῆς χάριτος τοῖς σημειωθεῖσιν ὑπὸ τοῦ αἵματος. Τὸ μὲν γὰρ αἷμα τοῦ προβατοῦ τύπος τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. τὰ δὲ πρωτότοκα τύπος τοῦ πρωτοπλάστου· ὃς ἐπειδὴ ἀναγκαιῶς ἡμῖν ἐνυπάρχει τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς διαδοχῆς μέχρι τέλους παραπειμπόμενος, διὰ τοῦτο ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουμεν, καὶ ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος (72) μέχρι τῆς τοῦ νόμου πληρώσεως, καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Διτηρήθη δὲ (73) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ πρωτότοκα, τοῦ μὴ θίγειν τὸν ὀλοθρεύοντα, εἰς ἐνδειξίν τοῦ μηκέτι ἡμᾶς ἀποθνήσκειν ἐν τῷ Ἀδὰμ, τοὺς ζωοποιηθέντας ἐν τῷ Χριστῷ. Ἡ δὲ θάλασσα καὶ ἡ νεφέλη πρὸς μὲν τὸ παρὸν εἰς πίστιν ἐνήγα διὰ τῆς καταπλήξεως· πρὸς δὲ τὸ μέλλον ὡς τύπος τὴν ἐσομένην χάριν προὑπεσήμαινε. Τίς σοφός, καὶ συνήσει ταῦτα; πῶς ἡ θάλασσα βάπτισμα τυπικῶς, χωρισμὸν ποιῶσα τοῦ Φαραῶ, ὡς καὶ τὸ λουτρόν τοῦτο τῆς τυραννίδος τοῦ διαβόλου. Ἀπέκτεινεν ἐκείνη ἐν ἑαυτῇ τὸν ἐχθρόν· ἀποθνήσκει καὶ ὡς ἡ ἐχθρα ἡμῶν ἢ εἰς Θεόν. Ἐξῆλθεν ἀπ' ἐκείνης ἀπαθῆς ὁ λαός· ἀναβαίνομεν καὶ ἡμεῖς ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντες ἀπὸ τοῦ ὕδατος, χάριτι σωθέντες τῇ τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς. Ἡ δὲ νεφέλη σκιά τῆς ἐκ τοῦ Πνεύματος δωρεᾶς, τοῦ τὴν φλόγα τῶν παθῶν διὰ τῆς νεκρώσεως τῶν μελῶν καταψύχοντος.

32. Τί οὖν; ἐπειδὴ τυπικῶς εἰς Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν, διὰ τοῦτο μικρά (74) ἡ τοῦ βαπτισματος χάρις; Οὕτω μὲν οὖν οὐδ' ἂν ἄλλο τι μέγα εἴη τῶν ἡμετέρων, εἴπερ τὸ ἐν ἐκάστῳ σεμνὸν τοῖς τύποις προδιαβάλλοιμεν. Οὔτε γὰρ ἡ εἰς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ ἀγάπη μέγα τι καὶ ὑπερφυῆς, ὃς τὸν μονογενῆ Υἱὸν ἔδωκεν ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν· ἐπειδὴ καὶ Ἀβραάμ τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο· οὐδὲ τὸ πάθος τοῦ Κυρίου ἐνδοξόν· ἐπειδὴ πρόβατον ἀντὶ Ἰσαὰκ τὸν τύπον ἐπλήρου τῆς προσφορᾶς· οὔτε ἡ εἰς ἄθου κάθοδος φοβερά· ἐπειδὴ Ἰωάνης ἐν τρισὶν ἡμέραις καὶ τοσαύταις νυξὶ τοῦ θανάτου τὸν τύπον προεξεπλήρου. Ταῦτόν τοίνυν ποιεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ βαπτισματος ὁ τῇ σκιά συγκρίνων τὴν ἀλήθειαν, καὶ τοῖς τύποις παραβάλλων τὰ παρ' αὐτῶν σημαινόμενα, καὶ διὰ Μωϋσεῶς καὶ τῆς θαλάσσης πᾶσαν ὁμοῦ διασύρειν τὴν εὐαγγελικὴν οἰκονομίαν ἐπιχειρῶν. Ποία γὰρ ἄφεσις παραπτωμάτων (72); ποία ζωῆς

²¹ Num. xxi, 9. ²² Exod. xii, 13. ²³ I Cor. xv, 22. ²⁴ Ose. xiv, 10. ²⁵ Gen. xxiii, 16. ²⁶ ibid. 13s. ²⁷ Jon. ii, 1.

(70) Ἐξαγωγῆς. Consentiant in hac voce mss. codices. Editi διεξαγωγῆς. Displicet Combesio Erasmi interpretatio, quia non statim de exitu Israelitarum loquitur Basilius: sed illa primogenitorum salus est velut initium exitus Israelitarum.

(71) Διδομένης. Reg. primus διαδιδόμενης.

(72) Ὁ θάνατος. Editi addunt ἀπὸ Ἀδὰμ, sed hæc desunt in mss.

(73) Διτηρήθη δέ. Pro his vocibus tres codices καὶ ἐσώζετο Paulo post codices mss. θίγειν, editi θήγειν.

(74) Μικρῆ. Tres codices μικρὸν. Paulo post editi contra omnium codicum mss. fidem παραβάλλοιμεν, unde Erasmus, si conferamus.

(75) Παραπτωμάτων. Quidam codices ἀμαρτημάτων.

ἀνανέωσις ἐν θαλάσῃ; ποιόν χαρίσμα πνευματικόν διὰ Μωυσέως; ποία νέκρωσις ἀμαρτίας ἐκεῖ: Οὐ συναπέθανον ἐκεῖνοι Χριστῷ· διόπερ οὐδὲ συνηγήθησαν. Οὐκ ἐφόρησαν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου, οὐ τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιήνεγκαν, οὐκ ἀπεδύσαντο τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον (76), οὐκ ἐνεδύσαντο τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν, κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν, Τί οὖν (77) συγκρίνεις τὰ βαπτίσματα, ὧν ἡ προσηγορία μόνη κοινὴ, ἡ δὲ τῶν πραγμάτων διαφορὰ τοσαύτη, ὅση ἂν γένοιτο ὄνειρου πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ σκιαῶν καὶ εἰκόνων πρὸς τὰ κατ' οὐσίαν ὑφεισθηκότα;

33. Ἀλλὰ καὶ ἡ εἰς τὸν Μωυσέα πίστις οὐ τὴν εἰς τὸ Πνεῦμα πίστιν ὀλίγου τινὸς ἀξίαν δείκνυσιν· ἀλλὰ κατὰ τὸν τούτων λόγον, μᾶλλον τὴν εἰς τὸν Θεὸν τῶν ὄλων ὁμολογίαν κατασμηκρύνει. Ἐπίστευσε γὰρ, φησὶν, ὁ λαὸς τῷ Θεῷ, καὶ Μωυσεὶ τῷ θεράποντι αὐτοῦ. Θεῷ τοίνυν συνέζευκται, οὐχὶ τῷ Πνεύματι· καὶ τύπος ἦν οὐχὶ τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ τοῦ Χριστοῦ. Τὸν γὰρ μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων δι' ἑαυτοῦ τότε προαπετύπου (78) ἐν τῇ του νόμου διακονίᾳ. Οὐ γὰρ τοῦ Πνεύματος τύπος ἦν Μωυσῆς, τὰ πρὸς τὸν Θεὸν τῷ λαῷ μεσιτεύων. Ἐδόθη γὰρ νόμος διαταγῆς δι' ἀγγέλων, ἐν χειρὶ μεσίτου (δηλαδὴ τοῦ Μωυσέως), κατὰ τὴν προκλήσιν τοῦ λαοῦ λέγοντος· Ἀάλησον σὺ, φησὶ, πρὸς ἡμᾶς, καὶ μὴ λαλείτω πρὸς ἡμᾶς ὁ Θεός. Ὅστε ἡ εἰς αὐτὸν πίστις ἐπὶ τὸν Κύριον ἀναφέρεται, τὸν μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τὸν εἰπόντα· Εἰ ἐπιστεύετε Μωυσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί. Ἄρα οὖν μικρὸν ἢ εἰς τὸν Κύριον πίστις, ἐπειδὴ διὰ Μωυσέως προσημάνθη; Οὕτως οὐδὲ εἴ τις Μωυσῆν ἐβαπτίσθη, μικρὰ ἢ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τὸ βάπτισμα χάρις. Καίτοιγε ἔχω λέγειν, ὅτι Μωυσῆν καὶ τὸν νόμον τῇ Γραφῇ λέγειν σύνηθες· ὡς τὸ, Ἐχουσι Μωυσέα καὶ τοὺς προφήτας. Τὸ οὖν νομικὸν βάπτισμα λέγων, Ἐβαπτίσθησαν, εἶπεν, εἰς τὸν Μωυσῆν. Τί οὖν τὸ κάυχημα τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, καὶ τὴν πλουσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν δωρεάν, τοῦ διὰ τῆς παλιγγενεσίας ἀνακαινίζοντος ἡμῶν, ὡς αἰετοῦ, τὴν νεότητά, εὐκαταφρόνητον (79) δείκνυουσιν οἱ ἀπὸ τῆς σκιάς καὶ τῶν τύπων τὴν ἀλήθειαν διαβάλλοντες; Ἦπου νηπίας φρονός παντελῶς τοῦτο, καὶ παιδός τινας ὡς ἀληθῶς γάλακτος δεομένου, ἀγνοεῖν τὸ μέγα τῆς σωτηρίας ἡμῶν μυστήριον, ὅτι κατὰ τὸν εἰσαγωγικὸν τῆς διδασκαλίας τρόπον, ἐν τῇ κατὰ τὴν εὐσέβειαν γυμνασίᾳ πρὸς τὴν τελείωσιν ἐναγόμενοι, τοῖς εὐληπτοτέροις πρώτον καὶ συμμέτροις ἡμῖν κατὰ τὴν γνῶσιν (80) ἐστοιχειώθημεν· τοῦ οἰκονομουῦντος τὰ ἡμέτερα, ὡς περ ὀφθαλμοὺς ἐν σκότῳ τραφέντας,

A renovatio in mari, quod donum spirituale per Moysen? quæ illic peccati interemptio? Non illi Christo commortui sunt, eoque nec cum illo resuscitati sunt²⁸. Non portabant imaginem illius cœlestis²⁹, non mortificationem Jesu in corpore circumferebant³⁰, non exuerunt veterem hominem, non induerunt novum, qui renovatur in agnitionem secundum imaginem illius qui eum condidit³¹. Quid igitur confers baptismata, quorum sola communis appellatio; rerum autem tanta differentia, quanta somni a veritate, ac umbræ et imaginum, ab his quæ revera subsistunt.

33. Sed et ipsa fides in Moysen non fidem in Spiritum parvæ esse dignitatis ostendit; sed secundum istorum ratiocinationem, ea potius, quæ de Deo universorum profiteamur, extenuat. *Credidit enim*, inquit, *populus Deo, et Moysi famulo ejus*³². Deo itaque copulatus est Moyses, non Spiritui; eratque typus, non Spiritus, sed Christi. Nam Dei et hominum mediatorem³³ per se ipsum tunc in ministerio legis præfigurabat. Neque enim Spiritus figura erat Moyses, inter Deum et populum intercedens. Data est enim lex disposita per angelos, in manu mediatoris³⁴ (videlicet Moysis), secundum provocationem populi dicentis: *Loquere tu nobis, et non loquatur nobis Deus*³⁵. Itaque fides in Moysen ad Dominum refertur, mediatorem inter Deum et homines, qui dixit: *Si crederetis Moysi, crederetis utique mihi*³⁶. An igitur parvi momenti fides in Dominum, quia per Moysen præsignata est? Sic si quis in Moysen baptizatus est, non idcirco exigua Spiritus gratia in baptisate. Quanquam alioqui possum dicere consuetudinem esse Scripturæ, Moysis nomine etiam significare legem, velut illud: *Habent Moysen et prophetas*³⁷. Itaque de legali baptisate loquens, *Baptizati sunt, in Moysen*³⁸. Cur igitur gloriationem nostræ spei, et dives illud Dei ac Servatoris nostri donum, qui per regenerationem renovat, velut aquilæ, juventutem nostram, contemptibile reddere conantur ii, qui ex umbra et figuris calumniantur veritatem? Profecto animi omnino infantilis est, puerique cui revera lacte est opus, ignorare magnum illud mysterium nostræ salutis: quod quemadmodum ad disciplinas discendas introduci solemus, ita in exercitatione pietatis, dum ad perfectionem inducimur, primum rebus quæ facilius percipiuntur, et quarum cognitio no-

²⁸ Rom. vi, 8. ²⁹ I Cor. xv, 49. ³⁰ II Cor. iv, 10. ³¹ Coloss. iii, 9, 10. ³² Exod. xiv, 31, ³³ I Tim. ii, 5. ³⁴ Gal. iii, 19. ³⁵ Exod. xx, 19. ³⁶ Joan. v, 46. ³⁷ Luc. xvi, 29. ³⁸ I Cor. x, 2.

(76) Ἀνθρώπου. Editi addunt σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, sed hæc desunt in veteribus libris. Iisdem auctoribus legimus κτίσαντος αὐτόν. Deest αὐτόν in editis.

(77) Τί οὖν, etc. Reg. tertius sic habet: Τί οὖν συγκρίνεις βάπτισμα ὃ ἢ, etc. Paulo post legimus cum antiquis codicibus ὄνειρου et Μωυσέα, editi ὄνειρων et Μωυσῆν. Subinde codices duo Ἐπίστει-

σαν γὰρ, φησὶ, Θεῷ.

(78) Προαπετύπου. Sic plerique mss. Editi προανετύπου. Paulo post iidem editi cum uno codice ms. πρόσκλησιν, alii ut in contextu.

(79) Εὐκαταφρόνητον. Reg. secundus εὐκαταφρόνητα. Ibidem editi δείκνυτε, plerique codices ut in contextu. Haud procul ex tribus codicibus addimus τοῦτο post παντελῶς.

his congruit, ceu primis quibusdam elementis instituti sumus; Deo qui nostra gubernat, quasi oculos in tenebris enutritos, ad magnum veritatis lumen, paulatim assuefaciendo, subvehente. Dum enim infirmitati nostræ parcit, in profunda sapientiæ suæ opulentia, inque imperscrutabilibus intelligentiæ suæ judiciis placidam **28** hanc nobisque accommodam adhibuit institutionem, prius corporum umbras intueri, et in aquis solem cernere consuefaciens, ne protinus spectaculo puræ lucis offensi caligaremus. Ad consimilem enim rationem tum lex umbram habens futurorum³⁹, tum per prophetas facta olim delineatio, quæ est veritatis ænigma, exercitamenta oculorum cordis excogitata sunt: quod videlicet ab his futurus erat nobis transitus facilis ad reconditam in mysterio sapientiam. Itaque de figuris quidem hactenus. Neque enim licet huic loco diutius immorari. Alioqui quod obiter incidit, longe majus fieret argumento principali.

CAPUT XV.

Responsio ad id quod subinferunt, nos et in aquam baptizari: ubi et de baptisate.

34. Quid igitur ad hæc? Multis quippe solutionibus abundant. Etiam in aquam baptizamur, nec tamen aquam universæ creaturæ præferemus, neque ei Patris ac Filii honorem impertiemus. Atque illorum quidem verba talia sunt, qualia hominum ira commotorum, qui ob affusas rationi ex affectu tenebras, a nullo temperant, quod ad ulciscendum eum a quo offensi sunt faciat. Nos autem ne de his quidem gravabimur disserere. Aut enim ignorantes docebimus, aut maligne obsistentibus non concedemus. Sed paulo altius.

35. Dei ac Servatoris nostri circa hominem dispensatio revocatio est a lapsu, reditusque ad Dei familiaritatem ab alienatione quam induxit inobedientia. Hanc ob causam, adventus Christi in carne, evangelicæ conversationis formæ, afflictiones, D crux, sepultura, resurrectio, ut homo qui salvus fit per imitationem Christi, veterem illam filiorum adoptionem recipiat. Itaque necessarium est ad vitæ perfectionem Christum imitari, non solum in exemplis, quæ in vita demonstravit, lenitatis, humilitatis ac sapientiæ, verum etiam ipsius mortis sicut Paulus ait Christi imitator: *Conformatus morti*

³⁹ Hebr. x, 4.

(80) Κατὰ τὴν γνώσιν. Nescio unde editi habeant κατὰ τὴν ἀκατάληπτον γνώσιν, quod in nullo prorsus codice reperimus.

(81) Τῆς συνέσεως. Editio Paris addit αὐτοῦ, quod abest a nostris codicibus et ab edit. Basil. Paulo post legimus cum veteribus libris ἐν ὕδατι pro eo quod erat in editis ἐν ὕδασι.

(82) Προτύψεις. Sic quatuor codices mss. Alii cum editis τύψεις. Paulo post editi τῆς καρδίας ἡμῶν. Mss. ut in textu.

(83) Προσδιατρέψαι. Sic omnes codices; editi ἐνδιατρέψαι. Quamvis autem ibidem plerique codices habeant τῷ τύπῳ, retinuimus τόπῳ, sic enim

τῷ κατ' ὀλίγον ἐθισμῶ πρὸς τὸ μέγα φῶς τῆς ἀληθείας ἀνάγοντος. Φειδῶ γὰρ τῆς ἀσθενείας ἡμῶν, ἐν τῷ βῆθει τοῦ πλοῦτου τῆς σοφίας αὐτοῦ, καὶ τοῖς ἀνεξιχνιάστοις κρίμασι τῆς συνέσεως (81) τὴν προσήκοντα ταύτην καὶ εὐκόμοστον ἡμῖν ὑπέδειξεν ἀγωγὴν, τὰς σκιὰς πρότερον ὄρῳ τῶν σωματίων, καὶ ἐν ὕδατι βλέπειν τὸν ἥλιον προσεθίζων, ὡς μὴ εὐθύς τῇ θεῷ τοῦ ἀκράτου φωτός προσδαλῶνται ἀκαυρωθῆναι. Κατὰ γὰρ τοῦ ἴσου λόγου ὁ τε νόμος, σκιάς ἔχων τῶν μελλόντων, καὶ, ἡ διὰ τῶν προφητῶν προτύψεις (82), αἰνίγματα οὕσα τῆς ἀληθείας, γυμναστήρια τῶν ὀφθαλμῶν τῆς καρδίας ἐπινεύονται ὡς ἀπὸ τούτων ὀφθίας τῆς μεταβάσεως ἡμῖν πρὸς τὴν ἀποκεκρυμμένην ἐν μυστηρίῳ σοφίαν γενησομένης. Τὰ μὲν οὖν περὶ τύπων ἐπὶ τοσούτου. Καὶ γὰρ οὐδὲ δυνατόν, ἐπὶ πλείον προσδιατρέψαι (83) τῷ τόπῳ, ἢ οὕτω γ' ἂν τὸ ἐπεισόδιον πολλαπλάσιον εἴη τοῦ κεφαλαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ἀπάντησις πρὸς ἀνθυποφορὰν, ὅτι καὶ εἰς ὕδαρ βαπτίζομεθα: ἐν ᾧ καὶ τὰ περὶ βαπτίσματος.

34. Τί οὖν πρὸς τοῦτοις (84) εἶτι; Πολλῶν γὰρ διαλύσεων εὐποροῦσιν. Καὶ εἰς ὕδαρ βαπτίζομεθα, καὶ οὐ δήπου το ὕδαρ πάσης ὁμοῦ τῆς κτίσεως προτιμήσομεν, ἢ καὶ αὐτῷ τῆς Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τιμῆς μεταδώσομεν. Οἱ μὲν οὖν ἐκείνων λόγοι τοιοῦτοι, ὅποιοι ἂν γένοιτο ἀνθρώπων ὀργισμένων, καὶ διὰ τὴν ἐκ τοῦ πάθους τῶν λογισμῶν ἐπισκότησιν, μηδενὸς φειδομένων πρὸς τὴν τοῦ λειλυπηκότος ἀμυνην. Ἡμεῖς δὲ οὐδὲ τὸν περὶ τούτων κατακνήσομεν λόγον. Ἡ γὰρ ἀγνοοῦντας διδάξομεν, ἢ κακουργοῦσιν οὐκ ἐπιτρέψομεν. Μικρὸν δὲ ἄνωθεν (85).

35. Ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν περὶ τὸν ἄνθρωπον οἰκονομία ἀνάκλησις ἐστὶν ἀπὸ τῆς ἐκπτώσεως, καὶ ἐπάνωθις εἰς οἰκείωσιν Θεοῦ ἀπὸ τῆς διὰ τὴν παρακοὴν γενομένης ἀλλοτριώσεως. Διὰ τοῦτο ἡ μετὰ σαρκὸς ἐπιδημία Χριστοῦ, αἱ τῶν εὐαγγελικῶν πολιτευμάτων ὑποτυπώσεις (86), τὰ πάθη, ὁ σταυρὸς, ἡ ταφὴ, ἡ ἀνάστασις: ὥστε τὸν σωζόμενον ἄνθρωπον διὰ μίμησιν Χριστοῦ τὴν ἀρχαίαν ἐκείνου υἰοθεσίαν ἀπολαβεῖν. Ἀναγκαῖα τοίνυν ἐστὶ πρὸς τελείωσιν ζωῆς ἡ Χριστοῦ μίμησις οὐ μόνον ἐν τοῖς κατὰ τὸν βίον ὑποδείγμασι ἀοργησίας καὶ ταπεινοφροσύνης καὶ μακροθυμίας, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου,

postulat sententiæ series.

(84) Τί οὖν πρὸς τοῦτοις. Hæc periodus in editis ad caput præcedens refertur; sed commodius visum est inde initium hujus capituli ut in nonnullis mss. ducere. Paulo post tres codices ἢ καὶ αὐτό.

(85) Ἄνωθεν. Editi addunt ἀναλαβόντες εἰπόμεν, sed hæc ab antiquis omnibus libris absunt, nec videntur necessaria. Ibidem quatuor codices ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

(86) Αἱ τῶν... ὑποτυπώσεις. Sic prisci quinque libri: editi autem ἡ... ὑποτύψεις. Reg. secundus ibidem ἢ μετὰ σαρκὸς οἰκονομία.

ὡς Παῦλος φησιν ὁ μιμητὴς τοῦ Χριστοῦ· Συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ, εἰ πως καταστήσω εἰς τὴν ἐκ νεκρῶν ἐξανάστασιν. Πῶς οὖν γινόμεθα ἐν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ; Συνταφέντες αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος. Τίς οὖν ὁ τρόπος τῆς ταφῆς; καὶ τί τὸ ἐκ τῆς μιμήσεως χρήσιμον; Πρῶτον μὲν ἀναγκαῖον, τὴν ἀκολουθίαν τοῦ προτέρου βίου διακοπῆναι. Τοῦτο δὲ ἀδύνατον, μὴ ἀνωθεν γεννηθέντα, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν. Ἡ γὰρ παλιγγενεσία, ὡς καὶ αὐτὸ δηλοῖ τὸ ὄνομα, δευτέρου βίου ἐστὶν ἀρχή. Ὡστε πρὶν ἀρξασθαι τοῦ δευτέρου, πέρας (87) χρὴ δοῦναι τῷ προλαβόντι. Ὡς γὰρ ἐπὶ τῶν τὸν διάυλον ἀνακαμπτόντων στάσις τις καὶ ἐπηρέμησις τὰς ἐναντίας κινήσεις διαλαμβάνει· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς τῶν βίων μεταβολῆς ἀναγκαῖον ἐφάνη θάνατον ἀμφοτέροις μεσιτεῦσαι τοῖς βίοις, περατοῦντα μὲν τὰ προάγοντα, ἀρχὴν δὲ διδόντα τοῖς ἐφεξῆς. Πῶς οὖν κατορθοῦμεν τὴν εἰς ἄθου κήρυξιν (88); Μιμούμενοι τὴν ταφὴν τοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦ βαπτίσματος. Οἷονεὶ γὰρ ἐνθάπτεται τῷ ὕδατι τῶν βαπτιζομένων τὰ σώματα. Ἀπόθεσιν οὖν τῶν ἔργων τῆς σαρκὸς συμβολικῶς ὑποφαίνει (89) τὸ βάπτισμα, κατὰ τὸν Ἀπόστολον λέγοντα, ὅτι Περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῆς σαρκὸς, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ, συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι. Καὶ οἷονεὶ καθάρσιόν ἐστι ψυχῆς τοῦ ἀπὸ τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος αὐτῇ προσγενομένου ῥύπου, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὅτι Πλυνεῖς με, καὶ ὑπὲρ χιτῶνα λευκανθήσομαι. Διὰ τοῦτο οὐχὶ Ἰουδαϊκῶς ἐφ' ἐκάστῳ μολύσματι ἀπολουόμεθα, ἀλλ' ἐν οἴδαμεν τὸ σωτήριον βάπτισμα· ἐπειδὴ εἰς ἐστὶν ὁ ὑπὲρ τοῦ κόσμου θάνατος, καὶ μία ἡ ἐκ νεκρῶν ἐξανάστασις, ὡς τύπος ἐστὶ τὸ βάπτισμα. Τοῦτου χάριν ὁ τὴν ζωὴν ἡμῶν (90) οἰκονομῶν Κύριος τὴν τοῦ βαπτίσματος ἡμῖν ἔθετο διαθήκην· θανάτου τύπου καὶ ζωῆς περιέχουσαν· τὴν μὲν τοῦ θανάτου εἰκόνα τοῦ ὕδατος ἐκπληρουστος, τὸν δὲ τῆς ζωῆς ἀράβωνα παρεχομένου τοῦ Πνεύματος. Ὡστε σαφές ἡμῖν ἐντευθεν γέγονε τὸ ζητούμενον, διὰ τί τῷ Πνεύματι τὸ ὕδωρ συμπαραλήθη. Ὅτι δύο σκοπῶν ἐν τῷ βαπτίσματι προκειμένων, καταργῆσαι μὲν τὸ σῶμα τῆς ἀμαρτίας, τοῦ μηκέτι αὐτὸ καρποφορεῖν τῷ θανάτῳ, ζῆν δὲ τῷ Πνεύματι, καὶ τὸν καρπὸν ἔχειν ἐν ἁγιασμῷ· τὸ μὲν ὕδωρ τοῦ θανάτου τὴν εἰκόνα παρέχει, ὡσπερ ἐν ταφῇ τὸ σῶμα παραδεχόμενον· τὸ δὲ Πνεῦμα τὴν ζωοποιὸν ἐπίστα δύναμιν, ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν ἀμαρτίαν νεκρότητας εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς ζωὴν τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἀνακαινίζου. Τοῦτο οὖν ἐστὶ τὸ ἀνωθεν γεννηθῆναι ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος· ὡς τῆς μὲν νεκρώσεως ἐν τῷ ὕδατι τελευτήσας, τῆς δὲ

A *ejus, si quo modo perveniam ad resurrectionem ex mortuis* ⁴⁰. Quomodo igitur, fit ut simus in similitudine mortis ejus ⁴¹? Consepulti cum illo per baptismum ⁴². Quis igitur est modus sepulturæ, aut quis ex imitatione fructus? Primum quidem necesse est vitæ prioris seriem interrumpi. Id autem nemo potest consequi, nisi natus denuo, juxta Domini vocem ⁴³: siquidem regeneratio, uti ipsum etiam nomen declarat, alterius vitæ initium est. Quare antequam alteram vitam incipias, oportet priori finem imponere. Quemadmodum enim in his qui stadii **29** finem assecuti sese reflectunt, statio quædam et requies inter contrarias motiones interponitur: sic et in mutatione vitæ videbatur necessarium, ut mors inter priorem et posteriorem vitam intercederet, quæ et præcedentia finiat, et initium det sequentibus. Quomodo igitur assequimur descensum ad inferos? Christi sepulturam imitantes per baptismum. Eorum enim qui baptizantur corpora, quodammodo in aquis sepeliuntur. Proin depositionem operum carnis arcano modo significat baptismus, juxta Apostolum dicentem: *Circumcisi estis circumcisione non facta manu, in exspoliatione corporis carnis, in circumcisione Christi, sepulti cum illo in baptismo* ⁴⁴. Ac baptismus quodammodo repurgat animam a sordibus, quæ ei a carnali sensu accedunt, juxta id quod scriptum est: *Lavabis me, et super nivem dealbabor* ⁴⁵. Hanc ob causam non Judæorum more in quibuslibet inquinamentis abluimur, sed unum novimus salutaris baptismi: quandoquidem una est pro modo mors, et una ex mortuis resurrectio, quarum figura est baptismus. Quapropter qui nostram vitam dispensat Dominus, baptismatis pactum nobis statuit, mortis ac vitæ typum habens: mortis quidem imaginem explente aqua, Spiritu vero vitæ arrham præbente. Hinc itaque nobis perspicuum est quod quærebatur, quamobrem aqua conjuncta fuerit Spiritui. Cum enim duo scopi propositi sint in baptismo, videlicet ut aboleatur corpus peccati, ne postea fructificet morti, tum ut vivatur Spiritu, et fructus habeatur in sanctificatione; aqua, mortis exhibet imaginem, corpus velut in sepulcro recipiens; Spiritus vero vim vivificam immittit, a morte peccati renovans animas nostras in pristinam vitam. **D** Hoc igitur est denuo nasci ex aqua et Spiritu ⁴⁶: quippe quia mors perficitur in aqua, vitam vero nostram operatur Spiritus. Tribus igitur demersionibus, ac totidem invocationibus, magnum baptismatis mysterium peragitur, ut et mortis figura exprimatur, et per traditionem divinæ scientiæ ani-

⁴⁰ Philipp. iii, 10, 11. ⁴¹ Rom. vi, 5. ⁴² ibid. 4. ⁴³ Joan. iii, 3. ⁴⁴ Coloss. ii, 11. ⁴⁵ Psal. l., 9. ⁴⁶ Joan. iii, 5.

(87) Πρὶν ἀρξασθαι τοῦ δευτέρου, πέρας, etc. Editi τῷ μέλλουσι ἀρξασθαι τοῦ δευτέρου βίου, πέρας, etc. Sed illud, τῷ μέλλουσι, in nullo codice reperitur, βίου, autem in uno tantum. Emendavimus ope Regii primi, ex quo sumpsimus illud, πρὶν, quod difficultatis nihil prorsus relinquit. Mox Reg. secun-

cus Ὡς γὰρ τῶν ἐπὶ τὸν διάυλον ἀνακαμπτόντων, (88) Τὴν εἰς ἄθου κήρυξιν. Colbert. et Reg. tertius κατάστασι.

(89) Ὑποβάπτει. Sic codices omnes. Editi ὑποσπυρίζου.

(90) Ἡμῶν. Sic libri veteres. Editi ἡμῶν.

mus illustretur eorum qui baptizantur. Itaque si qua est gratia in aqua, non est ex ipsius aquæ natura, sed ex Spiritus præsentia. Non enim est baptismus depositio sordium corporis, sed conscientiæ bonæ interrogatio apud Deum⁴⁷. Itaque ad eam vitam, quæ est ex resurrectione, præparans nos Dominus, totam evangelicam conversationem proponit; ut non irascamur, ut malorum tolerantessimus et a voluptatum amore puri, ut a studio pecuniæ mores sint liberi, præscribens, ita ut quæ illud sæculum juxta naturam possidet, ea nos præcipientes ex animi inductione peragamus. Proinde si quis definiens dicat Evangelium esse vitæ, quæ est ex resurrectione, figuram, mihi nequaquam videatur a recto aberrare. Ad scopum igitur revertamur.

ὄργιζόμενος εἶποι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι τοῦ ἐξ ἀναστάσεως βίου προδιατύπωσιν, οὐκ ἂν μοι δοκῆ (92) τοῦ προσήκοντος ἀμαρτεῖν. Ἐπὶ οὖν τὸν σκοπὸν ἐφανεῖθωμεν.

36. Per Spiritum sanctum datur in paradysum B
30 restitutio, ad regnum cælorum ascensus, in adoptionem filiorum reditus : datur fiducia Deum appellandi Patrem suum, consortem fieri gratiæ Christi, filium lucis appellari, æternæ gloriæ participem esse, et ut semel omnia dicam, esse in omni benedictionis plenitudine, tum in præsentī hoc sæculo, tum in futuro : repositorum nobis in promissis bonorum, quæ per fidem fruenda expectamus, perinde quasi jam adsint, gratiam velut in speculo contemplantes. Nam si talis est arrhabo, quale est illud quod perfectum est? et si tantæ sunt primitiæ, quæ erit totius consummatio? Insuper et illinc cognoscitur quantum inter eam gratiam quæ a Spiritu proficiscitur, et baptismum, qui aqua constat, sit discriminis, quod Joannes quidem baptizavit in aqua ad pœnitentiam, Dominus autem noster Jesus Christus in Spiritu sancto. *Ego equidem, inquit, baptizo vos in aqua ad pœnitentiam : qui autem post me venit, potentior me est; cujus non sum dignus ut gestem calceamenta: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, et igni*⁴⁸; ignis baptismum probationem quæ fiet in judicio, dicens, quemadmodum Apostolus ait : *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit*⁴⁹; et rursus : *Dies enim declarabit, quod in igne patefit*⁵⁰. Jam vero sunt nonnulli, qui in certaminibus pro pietate, revera non imitatione mortem pro Christo perpassi, nihil symbolis quæ sunt in aqua opus habuerunt ad salutem, nimirum in proprio baptizati sanguine. Neque hæc ita loquor, quod aquæ baptismum spernam, sed ut istorum rationes

ζωῆς ἡμῶν ἐνεργουμένης διὰ τοῦ Πνεύματος. Ἐν τρισὶν οὖν καταθύσει, καὶ ἰσαριθμοῖς ταῖς ἐπικλήσεσι, μὲν μέγα μυστήριον τοῦ βαπτίσματος τελειοῦται, ἵνα καὶ ὁ τοῦ θανάτου τύπος ἐξεικονισθῆ, καὶ τῇ παραδόσει τῆς θεογνωσίας τὰς ψυχὰς φωτισθῶσιν οἱ βαπτιζόμενοι. Ὡστε εἴ τίς ἐστὶν ἐν τῷ ὕδατι χάρις, οὐκ ἐκ τῆς φύσεώς ἐστὶ τοῦ ὕδατος, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος παρουσίας. Οὐ γὰρ ἐστὶ τὸ βάπτισμα ῥύπου σαρκὸς ἀπόθεσις, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεόν. Πρὸς οὖν τὸν ἐξ ἀναστάσεως βίον καταρτίζων ἡμᾶς ὁ Κύριος, τὴν εὐαγγελικὴν πᾶσαν ἐκτίθεται πολιτείαν, τὸ ἀόργητον, τὸ ἀνεξίκακον, τὸ φιληθονίας ἀρρήπτου (91), τὸ ἀφιλόργυρον τοῦ τρόπου νομοθετῶν ὥστε ἅπερ ὁ αἰὼν ἐκεῖνος κατὰ τὴν φύσιν κέκτηται, ταῦτα προλαβόντας ἡμᾶς ἐκ προαιρέσεως κατορθοῦν. Εἰ τοίνυν τις βίου προδιατύπωσιν, οὐκ ἂν μοι δοκῆ (92) τοῦ προσή-

36. Διὰ Πνεύματος ἁγίου ἢ εἰς παράδεισον ἀποκατάστασις ἢ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἀνοδος ἢ εἰς υἰοθεσίαν ἐπάνοδος ἢ παρρησία τοῦ καλεῖν ἑαυτῶν (93) Πατέρα τὸν Θεόν, κοινωνὸν γενέσθαι τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, τέκνον φωτὸς χρηματίζειν, δόξης αἰδίου μετέχειν, καὶ ἀπαξιαπλῶς ἐν παντὶ πληρώματι εὐλογίας γενέσθαι ἐν τε τῷ αἰῶνι τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἢ τῶν ἐν ἐπαγγελίαις ἀποκειμένων ἡμῖν ἀγαθῶν, ὧν διὰ πίστεως ἀπεδεχόμεθα τὴν ἀπόλαυσιν, ὡς ἤδη πορόντων, τὴν χάριν ἐνοπτριζόμενοι. Εἰ γὰρ ὁ ἀόραθῶν τοιοῦτος, ἡλικίον τὸ τέλειον; καὶ εἰ ἡ ἀπαρχὴ τοσαύτη (94), τίς ἢ τοῦ ὅλου πληρώσις; Ἐτε κακεῖθεν τῆς ἀπὸ τοῦ Πνεύματος χάριτος πρὸς τὸ ἐν ὕδατι βάπτισμα γνῶριμον τὸ διάφορον ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν, ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ (95). Ἐγὼ μὲν γὰρ ὑμᾶς, φησὶ, βαπτίζω ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἰσχυρότερός μου ἐστὶν ὃ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι ὁ αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ πυρί ἢ τὸ τοῦ πυρὸς βάπτισμα τὴν ἐν τῇ κρίσει δοκιμασίαν λέγων, καθὰ φησὶν ὁ Ἀπόστολος Ἐκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ αὐτὸ (96) δοκιμάσει καὶ πάλιν ἢ ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. Ἦδη δὲ τινες ἐν τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶσιν, ἀληθεία καὶ οὐ μιμήσει τὸν ὑπὲρ Χριστοῦ θάνατον ὑποστάντες, οὐδὲν τῶν ἐκ τοῦ ὕδατος συμβόλων εἰς σωτηρίαν ἐπεδεήθησαν, ἐν τῷ ἰδίῳ αἵματι βαπτισθέντες. Καὶ οὐκ ἀθετῶν τὸ ἐν τῷ ὕδατι βάπτισμα, ταῦτα λέγω, ἀλλὰ τοὺς λογισμοὺς καθαιρωσῶν τῶν ἐπαιρομένων κατὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ

⁴⁷ I Petr. III, 21. ⁴⁸ Matth. III, 11. ⁴⁹ I Cor. 13. ⁵⁰ ibid.

(91) Ἀρρήπτου. Duo codices mss. ἀρρῦπον.

(92) Δοκῆ. Sic libri veteres, melius quam editi δοκεῖ.

(93) Ἐαυτῶν. Ita codices mss. Editi ἑαυτοῦ. Ibidem Reg. quartus. τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ.

(94) Τοσαύτη. Sic quatuor codices : alii cum editis τοιαύτη. Ibidem editio Basileensis τίς ἢ τοῦ λόγου

πληρώσις, quæ verba sic reddidit Erasmus : *Quæ erit verbi consummatio?* Paulo post addimus εἰς μετάνοιαν ex tribus codicibus.

(95) Τῷ ἁγίῳ. Editi addunt καὶ τῷ πυρί. Sed hæc in nullo codice ms.

(96) Αὐτὸ. Legitur ea vox in cod. Colbert. et Reg. quinto, abest ab aliis.

μειγνύντων τὰ ἄμικτα, καὶ παρισαζόντων (97) τὰ ἄσυμείκτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

Ὅτι ἀχώριστον ἐπὶ πάσης ἐννοίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐπὶ τε τῆς τῶν νοητῶν δημιουργίας, καὶ ἐπὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκονομίας, καὶ ἐπὶ τῆς προσδοκωμένης κρίσεως.

37. Ἐπὶ οὖν τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐπανίωμεν, ὅπως ἐν πάσιν ἀχώριστόν ἐστι καὶ ἀδιάστατον παντελῶς Πατρός καὶ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐν τῷ περὶ τοῦ χαρίσματος τῶν γλωσσῶν τόπῳ, Κορινθίοις ἐπιστέλλων ὁ Παῦλος (98). Ἐάν πάντες, φησί, προφητεύητε, εἰσέλθῃ δέ τις (99) ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων, τὰ κρυπτά τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερά γίνεται· καὶ οὕτως πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων, ὅτι ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστιν. Εἰ τοίνυν ἐκ τῆς προφητείας τῆς κατὰ τὴν διαίρεσιν τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος ἐνεργουμένης, ἐπιγινώσκειται ὁ Θεὸς ἐν τοῖς προφήταις εἶναι, βουλευσάσθωσαν οὗτοι ποίαν χώραν ἀποδώσουσι τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ· πότερον μετὰ Θεοῦ τάσσειν (1), ἢ πρὸς τὴν κτίσιν ἐξωθεῖν δίκαιότερον. Καὶ τὸ πρὸς Σάπφειραν ὑπὸ Πέτρου· Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; οὐκ ἐψεύσασθε ἀνθρώποις, ἀλλὰ Θεῷ· δείκνυσιν, ὅτι τὰ αὐτὰ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ εἰς Θεόν ἐστι τὰ ἁμαρτήματα. Καὶ αὐτῷ δ' ἂν τὸ συναφές καὶ ἀδιαίρετον κατὰ πάσαν ἐνέργειαν ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος διδασχθείης. Ἐνεργοῦντος (2) τοῦ Θεοῦ τὰς διαιρέσεις τῶν ἐνεργημάτων, καὶ τοῦ Κυρίου τὰς διαιρέσεις τῶν διακονιῶν, συμπάρεστι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὴν διανομὴν τῶν χαρισμάτων πρὸς τὴν ἀξίαν ἐκάστου αὐτεξουσίως οἰκονομοῦν. Διαιρέσεις γάρ, φησί, χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα. Καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Κύριος. Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πάσιν. Ταῦτα δὲ πάντα, φησιν, ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς βούλεται. Οὐ μὴν ἐπειδὴ πρῶτον ἐνταῦθα τοῦ Πνεύματος ὁ Ἀπόστολος ἐπεμνήσθη, καὶ δεῦτερον τοῦ Υἱοῦ, καὶ τρίτον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἡδὴ χρὴ καθόλου νομίζειν ἀντεστραφῆναι τὴν τάξιν. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἡμετέρας σχέσεως τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν· ἐπειδὴ ὑποδεχόμενοι τὰ δῶρα, πρῶτον ἐντυγχάνομεν τῷ διανέμοντι· εἶτα ἐννοοῦμεν τὸν ἀποστείλαντα· εἶτα ἀνάγομεν τὴν ἐνθύμησιν ἐπὶ τὴν πηγὴν καὶ αἰτίαν τῶν ἀγαθῶν.

⁵¹ I Cor. xiv, 24, 25. ⁵² Act. v, 9, 4. ⁵³ I Cor. xii, 4-11.

(97) Παρισαζόντων. Sic omnes codices mss., non ut editi παρεικαζόντων.

(98) Ὁ Παῦλος. Combefisius legendum putat δηλοῖ ὁ Παῦλος; sed necessaria non est emendatio, modo initium hujus capituli non sumatur, ut in editis, ab his verbis, ὅπως ἐν πάσιν, sed ab his, ἐπὶ οὖν τὸ, ut in veteribus libris. Habent etiam

dejeciam, qui adversus Spiritus eriguntur; quique commiscent non miscenda, et similia faciunt, quæ comparationem respuunt.

CAPUT XVI.

Quod in omni notione Spiritus sanctus inseparabilis est a Patre et Filio, sive in creatione intelligibilium creaturarum, sive in humanarum rerum dispensatione, sive in judicio quod exspectatur.

37. Ad id igitur quod initio institutum est redeamus, quod videlicet in omnibus Spiritus sanctus inseparabilis et prorsus indistractus sit a Patre et Filio. Paulus Corinthiis scribens eo in loco in quo de dono linguarum tractat, ait: Si omnes prophetetis, ingrediatur autem aliquis infidelis, aut idiota, arguitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus: occulta cordis ejus manifesta fiunt, atque ita procidens in faciem, adorabit Deum, renuntians quod Deus sit vere in vobis ⁵¹. Itaque, si ex prophetia, quæ juxta distributionem donorum Spiritus editur, agnoscitur Deus in prophetis **31** esse, consultant isti quem locum attributuri sint Spiritui sancto: utrum æquius sit illum cum Deo jungere, an ad creaturarum ordinem extrudere. Quin et ista Petri ad Sapphiram verba, *Quid est quod convenit inter vos tentare Spiritum sanctum? non mentiti estis hominibus, sed Deo* ⁵² ostendunt eadem in Spiritum sanctum, et in Deum esse peccata. Atque hoc etiam pacto discere poteris. Spiritum sanctum in omni operatione conjunctum et inseparabilem esse a Patre et Filio. Cum Deus efficit distributiones operationum, ac Dominus divisiones ministrarum, simul adest Spiritus sanctus, partitione. *nam donorum pro cujusque dignitate proprio arbitrio dispensans. Nam, inquit, divisiones donorum sunt, idem autem Spiritus. Et divisiones administrationum sunt, idem autem Dominus. Et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Hæc autem omnia, inquit, operatur unus et idem Spiritus, dividens seorsim cuique, prout vult* ⁵³. Attamen non quoniam Apostolus primo loco meminit Spiritus, secundo Filii, tertio Dei et Patris, protinus oportet suspicari ordinem omnino inversum esse. A nostra siquidem habitudine sumpsit exordium. Nam cum dona accipimus; nobis is qui distribuit, occurrit primum; mox cogitamus eum qui misit; postremo cogitationem perducimus ad fontem auctoremque bonorum.

editi ὁ ἅγιος Παῦλος, sed codices mss. ut edidimus.

(99) Εἰσέλθῃ δέ τις. Illud τις ex tribus codicibus addidimus, et paulo post tres alii καὶ οὕτως τὰ κρυπτά.

(1) Τάσσειν. Sic mss. Editi συντάσσειν. Paulo post editi Σάπφειραν τοῦ Πέτρου. Mss. ut in textu.

(2) Ἐνεργοῦντος. Post hanc vocem editi addunt γάρ, quod in veteribus libris non reperitur.

38. Jam etiam ex rebus initio conditis discas licet Spiritus cum Patre et Filio communionem. Nam puræ et intelligentes et supermundanæ virtutes, sanctæ tum sunt, tum nominantur, ex gratia a Spiritu sancto infusa sanctimoniam consecutæ. Quare silentio prætermisus est modus creationis cœlestium virtutum; nam ex sensibilibus tantum creatorem nobis aperuit is qui conditi orbis conscripsit historiam. Tu vero, qui facultatem habes ex visibilibus invisibilia apprehendendi, glorifica Conditorum in quo condita sunt omnia, sive potestates, sive invisibilia, sive principatus, sive potestates, sive virtutes, sive throni, sive dominationes⁵⁴, et si quæ aliæ sunt rationales naturæ, quæ nominari non possunt. In horum autem creatione cogita mihi primariam causam eorum quæ fiunt, Patrem; conditricem, Filium; perfectricem, Spiritum sanctum: ut voluntate quidem Patris sint administratorii spiritus, Filii vero operatione perducantur ut sint, Spiritus autem præsentia perficiantur. Porro angelorum perfectio est sanctificatio, et in hac perseverantia. Ac nemo me credat tres originales hypostases ponere, aut Filii operationem dicere imperfectam. Principium enim eorum quæ sunt, unum est, per Filium condens et perficiens in Spiritu. Ac nec Pater, qui operatur omnia in omnibus, imperfectam habeat operationem: neque Filius inconsummatam creationem, nisi a Spiritu perficiatur. Hoc enim pacto nec Pater opus habebit Filio, sola voluntate creans; **32** attamen vult creare per Filium. Neque Filius egebit auxilio, juxta Patris similitudinem operans, sed et Filius vult per Spiritum perficere: nam *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum*⁵⁵. Itaque nec Verbum est significativa aeris percussio per vocis instrumenta prolata: nec Spiritus oris halitus partibus respiratoriis efflatus: sed Verbum est quod in principio erat apud Deum, et Deus erat⁵⁶. Spiritus autem oris Dei, Spiritus est veritatis, qui a Patre procedit⁵⁷. Itaque tria intelligis, mandantem Dominum, creans Verbum, et confirmantem Spiritum. Quæ porro alia possit esse confirmatio, quam in sanctimonia perfectio: confirmationis voce significante, constantiam, immutabilitatem et soliditatem in bono? Sanctificatio autem non est absque Spi-

⁵⁴ Col. i, 16. ⁵⁵ Psal. xxxii, 6. ⁵⁶ Joan. i, 1. ⁵⁷ Joan. xv, 23.

(3) Ἐκ τῶν. Editi hic ponunt ἐξ ἀρχῆς, sed codices mss. ut in textu. Paulo post editio Paris, ἐκδοθείσης, quod in uno tantum codice reperitur: alii ἐνδοθείσης vel δοθείσης. Habet etiam editio Basileensis ἐνδοθείσης.

(4) Κοσμογονίαν. Colb. et unus Reg. κοσμογένειαν. Alius Reg. κοσμοποιίαν.

(5) Ἀκατονόμαστοι. Sic tres antiqui codices. Colbert. ἀκατωνόμαστοι, editi ἀκατονόμαστοι. Mox editi γενομένων, quinque libri veteres γινομένων.

(6) Ὁμῶς θέλει. Hic editi et infra, ubi de Filio,

38. Μάθεις δ' ἂν τὴν πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν τοῦ Πνεύματος κοινωνίαν καὶ ἐν τῶν (4) δημιουργημάτων τῶν ἐξ ἀρχῆς. Αἱ γὰρ καθαρὰ καὶ νοεραὶ καὶ ὑπερκόσμοι δυνάμεις ἅγιοι καὶ εἰσι καὶ ἀνομάζονται, ἐκ τῆς παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνδοθείσης χάριτος τὸν ἁγιασμὸν κεκτημένοι. Ὡστε ἀποσιωπῆται μὲν ὁ τρόπος τῆς κτίσεως τῶν οὐρανίων δυνάμεων· ἀπὸ γὰρ τῶν αἰσθητῶν μόνον τὸν δημιουργὸν ἡμῖν ὁ τὴν κοσμογονίαν (4) συγγραψάμενος ἀπεκάλυψε. Σὺ δὲ, ἔχων δύναμιν ἐκ τῶν ὁρατῶν ἀναλογίζεσθαι τὰ ἀόρατα, δοξάζε τὸν Ποιητὴν ἐν ᾧ ἐκτίσθη τὰ πάντα, εἴτε ὁρατὰ, εἴτε ἀόρατα, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι, εἴτε δυνάμεις, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, καὶ εἰ τινὲς εἰσιν ἔτεροι λογικαὶ φύσεις, ἀκατονόμαστοι (5). Ἐν δὲ τῇ τούτων κτίσει ἐνόησόν μοι τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν τῶν γινομένων, τὸν Πατέρα· τὴν δημιουργικὴν, τὸν Υἱὸν· τὴν τελειωτικὴν, τὸ Πνεῦμα· ὥστε βουλήματι μὲν τοῦ Πατρὸς τὰ λειτουργικὰ πνεύματα ὑπάρχειν, ἐνεργεῖα δὲ Υἱοῦ εἰς τὸ εἶναι παρόντες, παρουσίᾳ δὲ τοῦ Πνεύματος τελειοῦσθαι. Τελειώσεις δὲ ἀγγέλων ἁγιασμὸς καὶ ἡ ἐν τούτῳ διαμονή. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω με ἢ τρεῖς εἶναι λέγειν ἀρχικὰς ὑποστάσεις, ἢ ἀτελεῖ φάσκειν τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐνεργεῖαν. Ἀρχὴ γὰρ τῶν ὄντων μία, δι' Υἱοῦ δημιουργοῦσα, καὶ τελειοῦσα ἐν Πνεύματι. Καὶ οὔτε Πατὴρ, ὁ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργῶν, ἀτελεῖ ἔχει τὴν ἐνεργεῖαν· οὔτε Υἱὸς ἔλλιπῆ τὴν δημιουργίαν, μὴ τελειομένην παρὰ τοῦ Πνεύματος. Οὕτῳ γὰρ ἂν οὔτε Πατὴρ προσδεθῆι Υἱοῦ, μόνον τῷ θέλει δημιουργῶν, ἀλλ' ὁμῶς θέλει (6) διὰ Υἱοῦ· οὔτ' ἂν συνεργίας (7) προσδεθῆι, καθ' ὁμοίωτα τοῦ Πατρὸς ἐνεργῶν· ἀλλὰ καὶ Υἱὸς θέλει διὰ τοῦ Πνεύματος τελειοῦν· τῷ Λόγῳ γὰρ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Οὔτε οὖν Λόγος ἄερος τύπωσις σημαντικὴ, διὰ φωνητικῶν ὀργάνων ἐκφρασομένη· οὔτε Πνεῦμα στόματος ἀπῆδος, ἐκ τῶν ἀναπνευστικῶν μερῶν ἐξωθούμενος· ἀλλὰ Λόγος μὲν ὁ πρὸς Θεὸν ὢν ἐν ἀρχῇ, καὶ Θεὸς ὢν· Πνεῦμα δὲ στόματος Θεοῦ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Τρεῖς τοίνυν νοεῖς, τὸν προστάσσοντα Κύριον, τὸν δημιουργοῦντα Λόγον, τὸ στερεοῦν (8) τὸ Πνεῦμα. Τί δ' ἂν ἄλλο εἴη στερεώσις ἢ ἡ κατὰ τὸν ἁγιασμὸν τελειώσεις, τὸ ἀνένδοτον καὶ ἀτρέπτον καὶ παγίως ἐρηρυσμένον ἐν ἀγαθῷ τῆς στερεώσεως ἀμφανούσης; Ἁγιασμὸς δὲ οὐκ ἀνεῦ Πνεύματος. Οὐ γὰρ φύσει ἅγιοι αἱ τῶν οὐρανῶν δυν-

addunt καὶ πέφυκε: in quo non minus pugnant cum Basillii sensu, quam cum mss. codicibus.

(7) Συνεργίας. Pro hac voce, quæ in editis legitur et in tribus codicibus mss., habet Reg. tertius δημιουργίας, Colbertinus vero Πνεύματος, quæ vox addita fuit alia manu sed tamen antiqua.

(8) Τὸ στερεοῦν. Sic Reg. secundus et quartus, quos sequi malimus quam tres alios, in quibus et in editis legitur τὸν στερεοῦντα. Addunt editi τὸ ἄγιον, quod nullo in codice ms. reperitur.

νάμεις· ἢ οὕτω γ' ἂν (9) οὐδεμίαν πρὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν διαφορὰν ἔχοιεν· ἀλλὰ κατὰ ἀναλογίαν τῆς πρὸς ἀλλήλας ὑπεροχῆς, τοῦ ἁγιασμοῦ τὸ μέτρον παρὰ τοῦ Πνεύματος ἔχουσαι. Ὡς γὰρ ὁ καυτήρ μετὰ τοῦ πυρὸς νοεῖται, καὶ ἄλλο μόντοι ἢ ὑποκειμένη ὕλη, καὶ ἄλλο τὸ πῦρ· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἢ μὲν οὐσία αὐτῶν, ἀέριον πνεῦμα (10), εἰ τύχοι, ἢ πῦρ αἰθέρου, κατὰ τὸ γεγραμμένον· Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα (11)· διὸ καὶ ἐν τόποι εἰσὶ, καὶ ὁρατοὶ γίνονται, ἐν τῷ εἶδει τῶν οἰκείων αὐτῶς σωμάτων τοῖς ἀξίοις ἐμφανιζόμενοι. Ὁ μόντοι ἁγιασμός, ἐξῴθεν ὧν τῆς οὐσίας, τὴν τελείωσιν αὐτοῖς ἐπάγει διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ Πνεύματος· φυλάσσουν δὲ τὴν ἀξίαν τῆ ἐπίμονῃ τοῦ καλοῦ, ἔχουσαι μὲν ἐν προαιρέσει τὸ αὐτεξούσιον, οὐδέποτε δὲ ἐκ τῆς τοῦ ὄντως ἀγαθοῦ προσεδρείας ἐκπίπτουσαι· ὡς ἐὰν ὑφέλης τῷ λόγῳ τὸ Πνεῦμα, λέλονται μὲν ἀγγέλων χορεῖαι (12), ἀνήρηται δὲ ἀρχαγγέλων ἐπιστασίαι, συγκέχεται δὲ τὰ πάντα· ἀνομοθέτητος, ἀτακτος, ἀόριστος αὐτῶν ἢ ζωῆ. Πῶς μὲν γὰρ εἶπωσιν ἀγγέλοι· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, μὴ δυναμωθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος; Οὐδεὶς γὰρ δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ οὐδεὶς ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν· ὅπερ εἶποι ἂν (13) τὰ πονηρὰ καὶ ἀντικείμενα πνεύματα, ὧν ἢ ἀπόπτωσις συνίστησι τὸν λόγον, τοῦ αὐτεξουσίου εἶναι τὰς ἀοράτους δυνάμεις, ἰσορρόπως ἐχούσας πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν, καὶ διὰ τοῦτο θεωροῦναι τῆς τοῦ Πνεύματος βοηθείας. Ἐγὼ καὶ τὸν Γαβριὴλ προλέγειν τὰ μέλλοντα οὐθαμῶς ἄλλως φημί ἢ τῆ προγνώσει τοῦ Πνεύματος. Διότι ἐν τῶν (14) ἐκ τῆς διαιρέσεως τοῦ Πνεύματος χαρισμάτων ἐστὶν ἡ προφητεία. Ὁ δὲ τὰ μυστήρια τῆς ὀπτασίας τῷ ἀνδρὶ τῶν ἐπιθυμιῶν ἐπιταχθεὶς διαγγεῖλαι, πῶθεν σοφισθεὶς εἶχε διδάσκειν τὰ κεκρυμμένα, εἰ μὴ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ; τῆς ἀποκαλύψεως τῶν μυστηρίων ἰδίως τῷ Πνεύματι προσηκούσας, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὅτι Ἡμεῖν ἀποκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος. Θρόνοι δὲ καὶ κυριότητες, καὶ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι, πῶς ἂν τὴν μακαρίαν (15) διεξῆγον ζῶν, εἰ μὴ διὰ παντός ἐδλεπον τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς; Τὸ δὲ βλέπειν οὐκ ἄνευ τοῦ Πνεύματος. Ὡσπερ γὰρ ἐν νυκτὶ, ἐὰν ὑφέλης τὸ φῶς ἀπὸ τῆς οἰκίας, τυφλαὶ μὲν αἱ ὄψεις, ἀνεργητοὶ δὲ καταλείπονται αἱ δυνάμεις, ἀνεπίγνωστοι δὲ αἱ ἀξίαι, καὶ χρυσοῦ καὶ σιδήρου ὁμοίως πατούμενων διὰ τὴν ἀγνοίαν· οὕτως ἐπὶ τῆς νυκτὸς δια-

A ritu. Neque enim cælorum virtutes suapte natura sanctæ sunt; alioquin nihil differrent a Spiritu sancto; sed juxta proportionem qua se invicem superant, a Spiritu habent sanctificationis mensuram. Quemadmodum enim cauterium non sine igne intelligitur, cum aliud sit subjecta materia, et aliud ignis: itidem et in cœlestibus virtutibus substantia quidem earum, puta spiritus est aerius aut ignis immaterialis, juxta id quod scriptum est, *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis* ⁵⁸; quapropter et in loco sunt, et fiunt visibiles, dum iis qui digni sunt, apparent in specie priorum corporum. Sed sanctificatio, quæ est extra substantiam illorum, perfectio illis affert per communionem Spiritus. Conservant autem dignitatem per perseverantiam in bono, habentes quidem in eligendo liberum arbitrium, nunquam tamen ab ejus qui vere bonus est consortio excidentibus: ita ut si subduxeris ratione Spiritum, perierint angelorum choreæ, sublatae sint quoque archangelorum præfecturæ, atque confusa fuerint omnia: vita ipsorum nulli legi, nulli ordini, nulli regulæ subja- ceat. Quomodo enim dicent angeli: *Gloria in excelsis Deo* ⁵⁹, nisi a Spiritu accepta potestate? *Nemo siquidem potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto, et nullus in Spiritu Dei loquens dixit Jesum anathema* ⁶⁰; quod sane dixerint pravi et adversarii spiritus, quorum lapsus comprobatur quod dicimus, virtutes invisibiles esse sui arbitrii, æque ad virtutem atque ad vitium vertibiles, et ob id opus habentes auxilio Spiritus. Ego vero ipsum Gabrielem haud alio modo arbitror prædicere futura ⁶¹, quam præscientia Spiritus, eo quod unum ex divisione donorum Spiritus sit prophetia. Porro qui mysteria visionis viro desideriorum jussus erat annuntiare ⁶², unde nactus erat sapientiam, ut posset docere arcana, nisi per Spiritum sanctum? **33** cum patefactio mysteriorum peculiariter ad Spiritum sanctum pertineat, juxta id quod scriptum est: *Nobis reseravit Deus per Spiritum* ⁶³. Throni vero et dominationes, principatus et potestates, quomodo beatam traducerent vitam, nisi semper viderent vultum Patris qui in cœlis est ⁶⁴? At visio non est absque Spiritu. Quemadmodum enim si in nocte tollas lucernam e domo, cæci sunt oculi, facultates relinquuntur inertes, nec agnoscitur rerum dignitas, sed per ignorantiam aurum perinde

⁵⁸ Psal. ciii, 4. ⁵⁹ Luc. ii, 14. ⁶⁰ I Cor. xii, 3. ⁶¹ Luc. i, 26. ⁶² Dan. x, 10. ⁶³ I Cor. ii, 10. ⁶⁴ Matth. xviii, 10.

(9) Ἡ οὕτω γ' ἂν. Editio Paris. ἢ οὕτω γὰρ, contra codicum mss. et editionis Basileensis fidem. Paulo post Reg. secundus παρὰ τοῦ Πνεύματος ἔχουσαι.

(10) Ἀέριον πνεῦμα. Male in editis additur τὸ.

(11) Πυρὸς φλόγα. Sic quinque codices: unus cum editis πῦρ φλέγον.

(12) Χορεῖαι. Hic nonnulla ope codicum mss. sustulimus. Habent enim editi: χορεῖαι καὶ ἁγιασ-

μός... ἐπιστασίαι, καὶ ἁγιασμοὶ, καὶ προφητεῖαι... οὐκ οὐκ, ἀνομοθέτητος.

(13) Ὅπερ εἶποι ἂν. Sic mss. codices: editi ὅπερ ἂν εἶποιεν. Mox Reg. quartus τὰς οὐρανίους δυνάμεις.

(14) Ἐν τῶν. Editi ἐν τῷ τῶν, sed repugnant veteres libri.

(15) Μακαρίαν. Editi addunt ἐκαίνην. Sed ea vox abest a quinque codicibus.

ac ferrum conculcatur: sic in spirituali ordine, impossibile est piam illam ac sanctam vitam permanere citra Spiritum; nihilo profecto magis quam exercitus in recto ordine manere potest absente duce, aut chorus in consonantia, nisi chori præfectus temperet harmoniam. Qui possent dicere seraphim, *Sanctus, sanctus, sanctus*⁶⁵, nisi docti per Spiritum, quoties pium fuerit hujus glorificationis verba canere? Sive igitur laudant Deum omnes angeli ejus ac omnes virtutes ejus, fit Spiritus ope. Sive astant millies mille angeli, ac centies centum milia ministrantium, officium suum citra reprehensionem in virtute Spiritus perficiunt. Itaque tota illa supercœlestis et ineffabilis harmonia, tum in cultu Dei, tum in ultramundanarum virtutum inter ipsas consonantia nequaquam servari posset, nisi præesset Spiritus. Sic igitur in creatione iis, quæ non proficiendo perveniunt ad perfectionem, sed ab ipsa protinus creatione perfecta sunt, adest Spiritus sanctus; in hoc, ut perficiatur compleaturque illorum substantia, gratiam suam conferens.

39. Cæterum dispensationes circa hominem quæ factæ sunt a magno Deo, et Servatore nostro Jesu Christo juxta bonitatem Dei, quis negabit per Spiritus gratiam esse adimpletas? Sive velis prisca spectare, patriarcharum benedictiones, auxilium per legem datum, figuras, prophetias, fortiter in bellis gesta, miracula per sanctos edita: sive quæ circa Domini in carne adventum dispensata sunt: per Spiritum gesta sunt. Primo enim adfuit ipsi carni Domini, dum factus unctio, et inseparabiliter conjunctus, sicut scriptum est: *Super quem videris Spiritum descendantem, et manentem super eum, hic est Filius meus dilectus*⁶⁶; et, *Jesum a Nazareth, quem unxit Deus Spiritu sancto*⁶⁷. Deinceps omnis actio præsentem Spiritu peragebatur. Hic præsens aderat cum et a diabolo tentaretur. *Deductus est enim, inquit, Jesus a Spiritu in desertum, ut tentaretur*⁶⁸. Tum edenti, miracula indivulse aderat. *Si enim ego, inquit, in Spiritu Dei ejicio dæmonia*⁶⁹. Nec deseruit excitatum a mortuis. Dominus enim renovans **34** hominem, eique iterum reddens gratiam, quam ex afflatu Dei acceptam amiserat, cum inspirasset in faciem discipulorum, quid ait? *Accipite Spiritum sanctum. Quorumcunque remiseritis peccata, remittuntur; et quorumcunque retinueritis, retenta sunt*⁷⁰. Jam vero Ecclesiæ ordo et gubernatio nonne palam et citra

⁶⁵ Isa. vi, 3. ⁶⁶ Joan. i, 33. ⁶⁷ Act. x, 38. ⁶⁸ Matth. iv, 1. ⁶⁹ Matth. xii, 28. ⁷⁰ Joan. xx, 22, 23.

(16) Μη παρόντος. Duo Regii codices cum Colbert. μη παρέχοντος. Reg. quartus μη συμπαρόντος.

(17) Συνεργείας. Non male in editis ἐνεργείας. Sed sex codicum auctoritas præferenda.

(18) Λειτουργούντων. Editi ἀρχαγγέλων λειτουργούντες αὐτῶ. Codices ut in contextu, nisi quod unus habet ἀρχαγγέλων. Non multo post iisdem codicibus freti mutavimus quod erat in editis λειτουργίαις et

κοσμήσεως, ἀμήχανον τὴν ἐνθεσμον ἐκείνην διαμεῖναι ζωῆν ἀνευ τοῦ Πνεύματος: οὐ μᾶλλον γε ἢ στρατοπέδου τὴν εὐταξίαν, τοῦ ταξιάρχου μὴ παρόντος (16): ἢ χοροῦ τὴν συμφωνίαν, τοῦ κορυφαίου μὴ συναρμοζούτος. Πῶς [αὐ] εἶπε τὰ σεραφίμ, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, μὴ διδαχθέντα παρὰ τοῦ Πνεύματος, ποσάκις ἐστὶν εὐσεβὲς τὴν δοξολογίαν ταύτην ἀναφωνεῖν; Εἴτε οὖν αἰνοῦσι τὸν Θεὸν πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, καὶ αἰνοῦσιν αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος συνεργείας (17): εἴτε παρεστήκασι χίλιαι χιλιάδες ἁγγέλων, καὶ μύριαι μυριάδες λειτουργούντων (18), ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος τὸ οἰκεῖον ἔργον ἀμώμως ἐπιτελοῦσι. Πᾶσαν οὖν τὴν ὑπερουράνιον ἐκείνην καὶ ἄρρητον ἁρμονίαν, ἐν τῇ λειτουργίᾳ Θεοῦ καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλας τῶν ὑπερκοσμίων δυνάμεων συμφωνίᾳ, ἀδύνατον φυλαχθῆναι [εἰ] μὴ τῇ ἐπιστάσει τοῦ Πνεύματος. Οὕτω μὲν οὖν ἐκ δημιουργίας παρέσσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῖς οὐκ ἐν προκοπῆς τελειούμενοις, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς κτίσεως εὐθύς τελείοις, εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν καὶ συμπλήρωσιν τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν τὴν παρ' ἐαυτοῦ χάριν συνεισφερόμενον.

39. Τὰς δὲ περὶ τὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας, τὰς ὑπὸ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ (19) γενομένας, τίς ἀντιρεῖ μὴ οὐχὶ διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος πεπληροῦσθαι; Εἴτε βούλει τὰ παλαιὰ σκοπεῖν: τὰς τῶν πατριάρχων εὐλογίας, τὴν ἐκ τῆς νομοθεσίας δεδωμένην βοήθειαν, τοὺς τύπους, τὰς προφητείας, τὰ ἐν πόλεμοις ἀνδραγαθήματα, τὰ διὰ τῶν δικαίων σημεῖα: εἴτε τὰ περὶ τὴν ἐνσαρκον τοῦ Κυρίου παρουσίαν οἰκονομηθέντα: διὰ τοῦ Πνεύματος. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτῇ τῇ σαρκὶ τοῦ Κυρίου συνῆν, χρίσμα γενόμενον, καὶ ἀχωρίστως παρὸν κατὰ τὸ γεγραμμένον: Ἐγὼ οὖν ἂν ἴδῃς τὸ Πνεῦμα καταβαίνον, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, αὐτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός: καὶ, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὃν ἔχρισεν ὁ Θεὸς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ. Ἐπειτα πᾶσα ἐνεργεία συμπαρόντος τοῦ Πνεύματος ἐνεργεῖτο. Τοῦτο καὶ ὑπὸ τοῦ διαβόλου πειραζομένῳ παρῆν. Ἀκήχθη γὰρ, φησὶν, ὁ Ἰησοῦς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος εἰς τὴν ἔρημον τοῦ πειρατῆναι. Καὶ ἐνεργοῦντι τὰς δυνάμεις ἀχωρίστως συνῆν (20). Εἰ γὰρ ἐγὼ, φησὶν, ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια: καὶ ἐν νεκρῶν ἀνασμάντος οὐκ ἀπέλειπετο. Ἀνακαινίζων γὰρ τὸν ἄνθρωπον ὁ Κύριος, καὶ ἦν ἀπόλωσε χάριν ἐν τοῦ ἐμφυσήτατος τοῦ Θεοῦ, ταύτην πάλιν ἀποδίδους, ἐμφυσῆσας εἰς τὸ πρόσωπον τῶν μαθητῶν, τί φησι; Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. Ἄν τινων (21) ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίεν-

δημιουργίαις.

(19) Τοῦ Θεοῦ. Addunt editi καὶ Πατρός, et οὖν ante βούλει, et paulo post iidem habent παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ. Codices mss. ut in contextu.

(20) Συνῆν. Sic mss. codices: editi συμπαρῆν.

(21) Ἄν τινων. Editi ἐάν τινων, idque statim repetunt, et paulo post habent αἱ διακοσμήσεις ἐνεργοῦνται. Secuti sumus in contextu mss. codices.

ται· καὶ ἂν τινῶν κρατῆτε, κεκράτηται. Ἡ δὲ τῆς Ἀ
Ἐκκλησίας διακόσμησις οὐχὶ σαφῶς καὶ ἀναντιρρή-
τως διὰ τοῦ Πνεύματος ἐνεργεῖται; Αὐτὸς γὰρ
ἔδωκε, φησὶ, τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους,
δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους, ἔπειτα
δυνάμεις, ἔπειτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλή-
ψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν, Αὕτη γὰρ ἡ
τάξις κατὰ τὴν διαίρεσιν τῶν ἐκ τοῦ Πνεύματος δω-
ρεῶν διατέταχται.

40. Εὐροὶ δὲ ἂν τις, ἀκριβῶς λογιζόμενος, καὶ ἐπὶ
τοῦ καιροῦ τῆς προσδοκωμένης ἐπιφανείας τῆς ἐξ οὐ-
ρανῶν τοῦ Κυρίου μὴ ἀσυντέλῃς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,
ὡς τινες οἴονται· ἀλλὰ συμπαρέσται (22) καὶ ἐν τῇ
ἡμέρᾳ τῆς ἀποκαλύψεως αὐτοῦ, καθ' ἣν κρινεῖ τὴν οἰ-
κουμένην ἐν δικαιοσύνῃ ὁ μακάριος καὶ μόνος θυ-
νάστης. Τίς γὰρ οὕτως ἀνήκουος τῶν ἡτοιμασμένων
παρὰ Θεοῦ ἀγαθῶν τοῖς ἀξίοις, ὡς ἀγνοεῖν, ὅτι καὶ
τῶν δικαίων ὁ στέφανος ἡ τοῦ Πνεύματος ἐστὶ χάρις,
δαφιλεστέρα τότε καὶ τελειότερα παρεχομένη, κατὰ
τὴν ἀναλογίαν τῶν ἀνδραγαθημάτων τῆς πνευματικῆς
δόξης διανεμομένης ἐκάστῳ; Ἐν γὰρ ταῖς λαμπρό-
τησι τῶν ἁγίων μοναὶ πολλαὶ παρὰ τῷ Πατρὶ· τουτ
ἐστὶν, ἀξιωματῶν διαφοραί. Ὡς γὰρ ἄστὴρ ἄστέρος
διαφέρει ἐν δόξῃ, οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν
νεκρῶν. Οἱ τοίνυν σφραγισθέντες τῷ Πνεύματι τῷ
ἁγίῳ εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως, καὶ ἣν ἔλαβον ἀπαρ-
χὴν τοῦ Πνεύματος (23) ἀκέραιον καὶ ἀμείωτον δια-
σώσαντες, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκούσοντες· Εὐ, θούλε ἀγαθε
καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἢς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε
καταστήσω. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ λυπήσαντες τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον τῇ πονηρίᾳ τῶν ἐπιτηδευμάτων αὐτῶν, ἢ οἱ
μὴ ἐπεργασάμενοι τῷ θεθέντι, ἀφαιρεθήσονται ὁ
εἰλήφασιν, εἰς ἑτέρους μετατιθεμένης τῆς χάριτος.
ἢ, κατὰ τινὰ τῶν εὐαγγελιστῶν, καὶ διχοτομηθή-
σονται παντελῶς· τῆς διχοτομίας νοουμένης κατὰ
τὴν εἰς τὸ παντέλῃς ἀπὸ τοῦ Πνεύματος ἄλλοτριώσιν.
Οὔτε γὰρ σῶμα διαιρεῖται, ὡς τὸ μὲν παραδίδοσθαι
τῇ κολάσει, τὸ δὲ ἀφίεσθαι· μυθικὸν γὰρ τοῦτο γε,
καὶ οὐ κατὰ δίκαιον κριτὴν, ὅλου ἡμάρτηκότος, ἐξ
ἡμισείας εἶναι τὴν κολάσιν· οὔτε ψυχὴ διχῆ τέμνε-
ται (24), ὅλη δὲ ὅλου τὸ ἀμαρτωλὸν φρόνημα κεκτη-
μένη, καὶ συγκατεργαζομένη τῷ σώματι τὸ κακόν.
Ἄλλὰ διχοτομία, ὡσπερ ἔφην, ἢ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος
εἰς τὸ διηνεκές τῆς ψυχῆς ἄλλοτριώσις. Νυν μὲν γὰρ,
εἰ καὶ μὴ ἀνακέκραται τοῖς ἀναξίοις, ἀλλ' οὖν παρεῖ-
ναι δοκεῖ πως τοῖς ἀπαξ ἐσφραγισμένοις, τὴν ἐκ τῆς
ἐπιστροφῆς σωτηρίαν αὐτῶν ἀναμένον (25)· τότε δὲ
ἐξ ὅλου τῆς βεβηλωσάσης αὐτοῦ τὴν χάριν ψυχῆς

contradictionem per Spiritum sanctum peragi-
tur? Ipse enim, inquit, dedit Ecclesiae primum
apostolos, deinde prophetas, tertio doctores: ad
haec virtutes, praeterea dona sanationum, subsi-
dia, gubernationes, genera linguarum⁷¹. Hic
enim ordo juxta distributionem donorum Spiritus
digestus est.

40. Quin, si quis accuratius perpendat, compe-
riet, ne in tempore quidem illo, quo expectata
Domini apparitio fiet de caelo, otiosum fore Spi-
ritum sanctum, ut quidam arbitrantur: sed si-
mul aderit in illo etiam die revelationis illius,
quo judicaturus est orbem terrarum in justitia
ille beatus et solus potens. Quis enim adeo igna-
rus est bonorum, quae Deus praeparavit dignis,
ut nesciat justorum coronam esse Spiritus gratiam,
quae largius tunc perfectiusque dabitur, spirituali
gloria cuique pro recte gestis distributa: In splen-
doribus enim sanctorum mansiones multae sunt
apud Patrem⁷², hoc est, dignitatis discrimina. Sicut
enim stella a stella differt in claritate, ita et re-
surrectio mortuorum⁷³. Itaque qui consignati sunt
Spiritu sancto in diem redemptionis, quique Spi-
ritus primitias, quas acceperunt, puras et integras ser-
vaverint, ii sunt qui audient: *Euge, serve bone et
fidelis, super pauca fuisti fidelis, super multa te
constituam*⁷⁴. Similiter et qui contristaverint Spi-
ritum sanctum pravitate studiorum suorum, aut
C qui non fecerint lucrum e sorte data, ab iis aufere-
tur id quod acceperunt, beneficio in alios translato:
aut, secundum aliquem ex evangelistis⁷⁵, etiam
penitus discindentur: dissectio siquidem intelli-
genda est in hoc, quod prorsus a Spiritu sancto
alienabuntur. Neque enim corpus dividitur, ut una
pars tradatur supplicio, altera absolvatur. Nam id
quidem fabulosum, neque justo dignum iudice, cum
totum peccaverit, dimidium addici poenae. Nec ani-
ma in duas partes secatur, cum tota per totum
habuerit peccandi affectum, simulque cum corpore
malum operetur. Sed dissectio, ut dixi, perpetua
est animae a Spiritu alienatio. Nunc enim, tametsi
non admiscetur indignis, attamen aliquo pacto vi-
detur adesse semel baptizatis, exspectans ut salu-
tem per conversionem consequantur; tum vero in
totum ab anima, quae gratiam ipsius profanaverit,
D resecabitur. Eoque non est in inferno qui confitea-

⁷¹ I Cor. xii, 28. ⁷² Joan. xiv, 2, ⁷³ I Cor. xv, 41, 42. ⁷⁴ Matth. xxv, 21. ⁷⁵ Matth. xxiv, 51.

Ibidem duo codices habent ἀφίενται αὐτοῖς. Deest
καὶ in plerisque codicibus ante has voces ἂν τινῶν
κρατῆτε.

(22) Συμπαρέσται. Ita sex codices mss. Editi
συμπαρεστάται.

(23) Πνεύματος. A ic ut saepe alias editi addunt
ἁγίου. Varia sequentium vocum scriptura in co-
dicibus mss. Quidam habent ἀκροαίαν. Colberti-
nus ἀμείωντον pro ἀμείωτον, Regius secundus διασώ-
ζοντες.

(24) Διχῆ τέμνεται. Quidam codices δίχα.

(25) Ἀναμένον. Vitiose quidam codices cum edi-
tis ἀναμένων. Non absimilis sententia legitur in
prooemio Commentarii in Isaiam prophetam. Nam
omnibus quidem, ait auctor, adest Spiritus sanc-
tus: sed iis, qui puri sunt affectibus, peculiarem
exhibet virtutem: at vero iis, quorum mens pec-
cati maculis turbatur, minime. Saepe idem docet
Origenes, in primis Tractatu 30 et 31 in Matth.

tur, neque in morte qui memor sit Dei ⁷⁶, cum jam non adsit sancti Spiritus adjutorium. Quomodo igitur intelligi potest absque Spiritu sancto fieri iudicium, cum Scriptura **35** declaret ipsum esse et justorum præmium ⁷⁷, quando pro arrhabone exhibetur quod perfectum est; et primam peccatorum condemnationem, cum eo etiam quod habere videntur, spoliati fuerint? Porro maximum argumentum conjunctionis illius, quam Spiritus cum Patre et Filio habet, illud est, quod eodem modo dicitur habere se erga Deum, quo erga unumquemque nostrum se habet spiritus, qui est in nobis. *Quis enim, inquit, hominum novit ea quæ sunt hominis, nisi spiritus qui est in ipso? Sic et quæ Dei sunt, nemo novit, nisi Spiritus qui ex Deo est* ⁷⁸. Et hæc quidem hæc hactenus.

CAPUT XVII.

Adversus eos qui dicunt non connumerari Patri ac Filio sanctum Spiritum, sed subnumerari, ubi et de pia connumeratione summarie fidei decursus.

41. Cæterum subnumerationem quid dicant, aut in cujus rei significationem vocem hanc usurpent, ne cogitare quidem facile est. Nam et hanc nobis e mundi sapientia fuisse invectam, notum est omnibus et perspectum. An vero aliquam habeat propriam rationem ad id quod nunc agitur, hoc consideremus. Aiunt igitur qui rerum inanium periti sunt, quædam nomina esse communia, quorum significatio multa complectitur: alia magis propria, et alia aliis vim habere magis peculiarem. Exempli causa, commune nomen est essentia, quod pariter de omnibus prædicatur, sive inanimis sive animatis. Peculiariter autem animal, quod de paucioribus quidem prædicatur quam illud prius, sed tamen ejus contemplatio magis extenditur, quam eorum quæ illi subjecta sunt. Nam in eo rationale simul et irrationalium natura comprehenditur. Rursum magis speciale nomen est homo, quam animal: item vir specialius est nomen quam homo et viro specialius est hic aut ille vir, puta Petrus, aut Paulus, aut Joannes. An igitur hoc subnumerationem esse sentiunt, rei communis in ea quæ subjecta sunt divisionem? At non crediderim illos ad tantum stuporem devenisse, ut dicant Deum universorum, velut communitatem quamdam, ratione sola intelligibilem, nulla autem in hypostasi subsistentem, in subjecta dividi: deinde hanc subdivisionem etiam subnumerationem dici. Istud sane ne insani quidem dixerint. Nam præter impietatem etiam sermonem instituunt, cum eo quod

⁷⁶ Psal. vi, 6. ⁷⁷ I Petr. i, 12. ⁷⁸ I Cor. ii, 11.

(26) Συναριθμώσεως. Ita mss. tres, quos eo libentius sequimur, quod vulgata scriptura υπαριθμώσεως confutetur a Basilio, ejusque iudicio impietatis notam effugere non possit.

(27) Επιστήχθη. Regius tertius et Colb. υπεπιστήχθη. Paulo post editi οί δεινοί περί τὰ μάταια, et deinde ειδικώτερα. Sed hæc mutavimus auctori-

αποτραπήσεται. Διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐν τῷ ἄδῃ ὁ ἐξομολογούμενος, οὐδὲ ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μηχανουμένων Θεοῦ, οὐκέτι τῆς βοηθείας τοῦ Πνεύματος συμπαρούσης. Πῶς οὖν δυνατόν νοῆσαι χωρὶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιτελεῖσθαι τὴν κρίσιν, ὅπου γὰρ ὁ λόγος δείκνυσιν, ὅτι αὐτὸ ἔστι καὶ τὸ τῶν δικαίων βραβεῖον, ὅταν ἀντι τοῦ ἀρραβῶνος παρασχεθῇ τὸ τέλειον· καὶ ἡ πρώτη τῶν ἁμαρτωλῶν καταδική, ὅταν καὶ ὁ δοκοῦσιν ἔχειν ἀφαιρεθῶσι; Τὸ δὲ μέγιστον τεκμήριον τῆς πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν τοῦ Πνεύματος συναφείας, ὅτι οὕτως ἔχειν λέγεται πρὸς Θεόν, ὡς πρὸς ἑκάστου ἔχει τὸ πνεῦμα τὸ ἐν ἡμῖν. Τίς γὰρ οἶδε, φησὶν, ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἐγνώκεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

Πρὸς τοὺς λέγοντας μὴ συναριθμῆσθαι Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλ' υπαριθμῆσθαι ἐν ᾧ καὶ περὶ τῆς εὐσεβοῦς συναριθμώσεως (26) κεφαλαιώδης ἐπιδρομῆς τῆς πίστεως.

41. Τὴν δὲ υπαριθμῆσιν ὅ τι καὶ λέγουσι, καὶ κατὰ τίνας σημαυομένους τὴν φωνὴν ταύτην ἀγούσιν, οὐδὲ ἐπινοῆσαι ῥᾶθιον. Ὅτι μὲν γὰρ ἐκ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας καὶ αὐτὴ ἡμῖν ἐπιστήχθη (27). παντὶ γνωριμον· εἰ δὲ ἔχει τινα οἰκεῖον λόγον πρὸς τὰ προκείμενα, τοῦτο ἐπισκεφόμεθα. Φασὶ τοίνυν οἱ δεινοὶ τὰ μάταια, τὰ μὲν κοινὰ εἶναι τῶν ὀνομάτων, καὶ ἐπὶ πολὺ διήκειν ταῖς σημασίαις· τὰ δὲ ἰδικώτερα καὶ ἄλλα ἄλλων μερικώτεραν ἔχειν τὴν δύναμιν. Οἷον, κοινὸν μὲν ὄνομα ἢ οὐσία, πᾶσιν ἐπιλεγόμενης, καὶ ἀβύχραις καὶ ἐμψύχραις ὁμοίως· ἰδικώτερον δὲ τὸ ζῶον ἐπ' ἑλαττον μὲν τοῦ προτέρου λεγόμενον, ἐπὶ πλέον δὲ τῶν ὑπ' αὐτὸ θεωρούμενον. Καὶ γὰρ καὶ λογικῶν (28) αὐτῷ καὶ ἀλόγων φύσις ἐμπεριέχεται. Πάλιν ἰδικώτερον ἔστι τοῦ ζώου ὁ ἀνθρώπος, καὶ τούτου ὁ ἀνὴρ, καὶ τοῦ ἀνδρός ὁ καθ' ἑκάστον, Πέτρος ἢ Παῦλος ἢ Ἰωάννης. Ἐὰν οὖν τοῦτο νοοῦσι τὴν υπαριθμῆσιν, τὴν τοῦ κοινού (29) εἰς τὰ υπεσταλμένα διαίρεσιν; Ἄλλ' οὐκ ἂν πιστεύσαιμι εἰς τοσοῦτον αὐτοῦς παραπληξίας ἐλαύνειν, ὥστε φάναι τὸν Θεὸν τῶν ὄλων, ὡσπερ κοινότητά τινα, λόγῳ μόνῳ θεωρητὴν ἐν οὐδεμιᾷ δὲ ὑποστάσει τὸ εἶναι ἔχουσαν, εἰς τὰ υποκείμενα διαίρεσθαι· εἴτα τὴν υποδιαίρεσιν ταύτην καὶ υπαριθμῆσιν λέγεσθαι. Ἢ τοῦτο μὲν οὐδ' ἂν μελαγχολῶντες εἴποιεν. Πρὸς γὰρ τῇ ἀσθεῖα καὶ τῶν ἐναυτίων λόγον τῆς οἰκείας ἑαυτῶν προαιρέσεως κατασκευάζουσι. Τὰ γὰρ υποδιαίρουμένα τῆς αὐτῆς ἔστιν ἐκείνοις (30), οὐσίας ἀρ' ὧν διήρηνται. Ἄλλ' ἐοίκαμεν διὰ πολλὴν τῆς ἀτοπίας ἐνάργειαν ἀπορεῖν λόγων, καὶ οὐκ ἔχειν πῶς

tate codicum mss.

(28) Καὶ λογικῶν. Conjunctionem addidimus ex tribus codicibus.

(29) Τοῦ κοινού. Reg. tertius τοῦ ὁμοίου.

(30) Ἐκείνοις. Sic omnes codices; editi ἐκείνης. **MoX** ἐνέσθαι in editis et duobus antiquis codicibus; sed multo melius alii quatuor ut in contextu.

τῆς ἀλογίας αὐτῶν καθαρόμεθα ὥστε δοκοῦσί μοι ἅ
 τε κερδαίνευσιν παρὰ τῆν ἀνοιαν. Ὡς γὰρ πρὸς τὰ
 μαλακὰ καὶ ὑπείκοντα τῶν σωματίων (31), τῷ μὴ
 ἔχειν ἀντρείσειν, οὐκ ἔστι γενναίαν τῆν πλεγὴν ἐνεγ-
 κεῖν ὡς οὕτως οὐδὲ τῶν προδῆλων εἰς ἀνοιαν δυνατὸν
 ἐλέγχω νεανικῶ καθικέσθαι. Λείπεται οὖν σιωπῆ τὸ
 βδελυκτὸν αὐτῶν τῆς ἀσεβείας παραδραμεῖν. Ἄλλ' οὐκ
 ἔσ' τῆν ἡσυχίαν τῶν ἀδελφῶν ἢ ἀγάπην, καὶ ἡ βαρύτης
 τῶν ἐναντίων.

qui palam insaniunt non possis forti ac virili redargutione percellere. Superest igitur ut abominandam illorum impietatem silentio prætereamus. Adversariorum improbitas.

42. Τί γὰρ λέγουσιν; Ὁρᾶτε αὐτῶν τῆς ἀλαζονείας τὰ
 ῥήματα. Ἡμεῖς τοῖς μὲν ὁμοτίμοις φαμέν τῆν
 συναριθμησιν πρέπειν ὡς τοῖς δὲ πρὸς τὸ χεῖρον παρελ-
 λαγμένοις τῆν ὑπαριθμησιν. Καὶ τοῦτο τί ποτε λέγετε;
 Οὐ γὰρ συνίημι ὑμῶν τῆς ἀλλοκότου σοφίας. Πότερον
 ὅτι χρυσὸς μὲν χρυσῶ συναριθμεῖται, ὁ δὲ μόλυβδος
 οὐκ ἔτι τῆς συναριθμήσεως ἄξιός, ἀλλὰ διὰ τὸ τῆς ὕλης
 εὐωνου ὑπαριθμηθήσεται τῷ χρυσῷ; Καὶ τοσαύτην
 δύναμιν τῷ ἀριθμῷ μακρυνεῖτε, ὡς ἡ τῶν εὐτελέων
 τῆν ἀξίαν ὑπεραίρειν, ἢ τῶν πολυτιμῶν (32) τὸ
 σφαιρὸν καταβάλλειν; Οὐκοῦν πάλιν καὶ τὸν χρυσὸν
 τοῖς βαρυτίμοις τῶν λίθων ὑπαριθμήσεις, κάκεινων
 τοῖς εὐανθεστέροις καὶ μείζονσι τοῖς ἀλαμπεστέροις
 καὶ μικροτέροις. Ἄλλὰ τί οὐκ ἂν εἴποιεν οἱ εἰς
 μηδὲ ἄλλο εὐκαιοῦντες, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν
 καινότερον; Ὀνομαζέσθωσαν λοιπὸν μετὰ Στωϊκῶν
 καὶ Ἐπικουρείων οἱ διαφρησισταὶ τῆς ἀσεβείας. Τίς
 γὰρ ἂν καὶ γένοιτο πρὸς τὰ πολυτίμα τῶν ἀτιμωτέ-
 ρων ἢ ὑπαριθμησιν; Ὁ χαλκοῦς ὀβολὸς τῷ χρυσῷ
 στατήρι πῶς ὑπαριθμηθήσεται; Ὅτι οὐ λέγομεν,
 φησί, δύο κεκτηῖσθαι νομίσματα ἄλλ' ἓν καὶ ἓν.
 Πότερον οὖν τούτων ποτέρῳ ὑπαριθμεῖται; Ἐκφω-
 νεῖται μὲν γὰρ ὁμοίως ἑκάτερον. Ἐάν μὲν οὖν καθ'
 ἑαυτὸ (33) ἑκάστου ἀριθμήσης, ὁμοτιμίαν ποιῆς ἐν
 τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ τῆς ἀριθμήσεως (34) ἔάν δὲ συν-
 ἀψῆς αὐτὰ, πάλιν ἐνοῖς τῆν ἀξίαν, συναριθμῶν ἀλλή-
 λοις ἀμφοτέρα. Εἰ δὲ ὅπερ ἂν δεύτερον ἀριθμηθῆ (35),
 τοῦτο ἔξει τῆν ὑπαριθμησιν, ἐν τῷ ἀριθμοῦντί ἐστίν
 ἀπὸ τοῦ χαλκοῦ νομίσματος τῆς ἀριθμήσεως ἀρξασθαι.
 Ἄλλὰ τῆς ἀμαθίας τὸν ἐλεγχον ὑπερθέμενοι, ἐπὶ τὰ συ-
 νέχοντα τὸν λόγον τρέψωμεν.

imperitiæ confutationem in aliud tempus rejicientes, ad ea quæ rem causamque continent, orationem vertamus.

43. Καὶ τὸν Υἱὸν ὑπαριθμεῖσθαι τῷ Πατρὶ λέγετε, D
 καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ, ἢ τῷ Πνεύματι μόνῳ τῆν
 ὑπαριθμησιν ἀφορίζετε; Εἰ μὲν γὰρ καὶ τὸν Υἱὸν
 ὑπαριθμεῖτε, πάλιν τὸν αὐτὸν λόγον τῆς ἀσεβείας
 ἀνακαινίζετε, τὸ ἀνόμοιον τῆν οὐσίας, τῆν τοῦ ἀξιώ-
 ματος ταπεινότητα, τῆν ἐν ὑστέρῳ γένεσιν, καὶ
 ἀπαξιαπλῶς πάσας ὁμοῦ τὰς εἰς τὸν Μονογενῆ βλασ-
 φημίας δι' ἐνὸς τούτου ῥήματος ἀνακυκλοῦντες ἐπι-
 δευχθήσεσθε ὡς ἀντιλέγειν μακρότερον ἢ κατὰ τῆν

(31) Τῶν σωματίων. Desunt hæ voces in plerisque codicibus. Mox editi ἐπενεργεῖν. Sex codices ut in contextu. Iisdem auctoribus paulo post delevimus conjunctionem ante λέγουσιν.

(32) Πολυτιμῶν. Regius quartus πολυτέμων.

proponunt pugnantes: siquidem quæ subdividuntur, ejusdem sunt essentiae, cujus sunt illa a quibus dividuntur. Sed ob magnam absurditatis evidentiam videmur oratione destitui, nec habere quibus verbis illorum stultitiam reprehendamus; adeo ut mihi videantur propter amentiam aliquid lucrifacere. Quemadmodum enim in corpora mollia cedentiaque non possis egregiam 36 plagam impingere, eo quod obsistere contraque niti non queant: ita eos argutione percellere. Superest igitur ut abominandam illorum impietatem silentio prætereamus. Adversariorum improbitas.

42. Quid igitur dicunt? Videte quanta sint in dictis illorum arrogantia. Nos, inquit, profitemur, iis qui honore pares sunt convenire connumerationem; iis vero qui inferioris sunt conditionis, subnumerationem. Et istud cur tandem dicitis? Neque enim intelligo absurdam vestram sapientiam. An quod aurum auro connumeratur, plumbum vero non item erit dignam quod connumeretur, sed ob materiae vilitatem subnumerabitur auro? Atque etiam vimne tantam tribuitis numero, ut is vel rerum vilium pretium attollere, vel pretiosarum rerum dignitatem dejicere valeat? Ergo rursus aurum pretiosis lapidibus subnumerabis; atque in his ipsis, elegantioribus ac majoribus subnumerabis minus lucidos ac minores. Sed quid non dicant, qui ad nihil aliud vacant, nisi aut ad dicendum, aut audiendum aliquid novi? Posthac cum Stoicis et Epicureis nominentur qui impietatem inita subductaque ratione docent. Quæ namque vel possit fieri rerum viliorum ad pretiosiores subnumeratio? Æreus obolus aureo stateri quomodo subnumerabitur? Quoniam non dicimus, inquit, duo possideri numismata, sed unum et unum. Utrum igitur utri horum subnumeratur? Nam utrumque similiter profertur. Itaque si quodque per se numeres, facis æqualitatem pretii eodem numerandi modo: sin autem ea conjunxeris, rursus unam et eandem facis dignitatem, utrumque alteri connumerans. Quod si quidquid in numerando posteriore loco posueris, id habebit subnumerationem, numeranti in manu est ab æreo numismate numerationem incipere. Sed

43. Etiamne Filium dicitis subnumerari Patri, ac Spiritum Filio; an soli Spiritui tribuitis subnumerationem? Etenim si Filium quoque subnumeratis, rursus eandem impietatis doctrinam instauratis, dissimilitudinem essentiae, dignitatis dejectionem, nativitatem tempore posteriorem, et in summa, omnes simul blasphemias in Unigenitum unico isto verbo revolvere ostendemini: quibus contradicere prolixius est, quam pro præsentis instituto, præser-

(33) Ἐάν μὲν οὖν καθ' ἑαυτὸ. Sic tres Regii cum Colbert. Editi Ἄλλ' ἔάν μὲν καθ' ἑαυτὸν.

(34) Ἀριθμήσεως. Reg. secundus ὑπαριθμήσεως.

(35) Ἀριθμηθῆ. unus ex Regiis ἀριθμηθῆς, alius ἀριθμηθῆς. Mox Reg. quartus ἀπαριθμήσεως.

tim cum aliis in locis impietas a nobis pro viribus A
refutata sit. Quod si soli Spiritui putant convenire
subnumerationem, discant Spiritum eodem modo
pronuntiari cum Domino, quomodo et Filius
pronuntiatur cum Patre. Nomen enim Patris et
Filii et Spiritus sancti similiter editum est. Itaque
quemadmodum se habet Filius ad Patrem, ita ad
Filium sese habet Spiritus, secundum traditum in
baptismo verborum ordinem⁷⁹. Quod si Spiritus
Filio junctus est, **37** Filius autem Patri; liquet
ipsum etiam Spiritum Patri adjungi. Quem igitur
locum habet, ut dicant alterum connumerari, alte-
rum subnumerari, cum in una eademque serie no-
mina sint ordinata? In summa porro, quæ res ex
omni rerum genere unquam a sua ipsius natura
excidit dum numeratur? Nonne potius quæ nume- B
rantur, talia perseverant qualia sunt ab initio; nu-
merus autem adhibetur a nobis ceu signum, quo
declaratur multitudo suppositorum? Nam ex corpo-
ribus alia numeramus, alia metimur, alia libramus;
et quorum continua est natura, ea mensura com-
prehendimus; quorum discreta, numero subicimus
exceptis iis quæ ob tenuitatem rursus fiunt etiam
mensurabilia; quæ vero gravia sunt, libræ momento
discernimus. Non itaque quoniam nobis ipsis signa
ad quantitatis notitiam excogitavimus, protinus
etiam naturam eorum quæ signata sunt, immuta-
vimus. Quemadmodum igitur quæ libra expendi-
mus, ea non sublibramus inter sese, etiamsi unum
sit aurum, alterum stannum; neque submetimur
quæ mensura dijudicantur: ita nec ea quæ nume- C
rantur, ullo modo subnumerabimus. Quod si in
cæteris nihil est, quod subnumerationem recipiat,
qua fronte dicunt Spiritui competere subnumera-
tionem? At hi ethnico morbo laborantes, existi-
mant quæ dignitatis gradu aut naturæ ac substantiæ

submission inferiora sunt, iis convenire sub-
numerationem.

CAPUT XVIII

*Quomodo in professione trium hypostaseon pium
monarchiæ dogma servamus, ubi et eorum, qui
dicunt Spiritum subnumerari, refutatio.*

44. Cum Patrem et Filium et Spiritum sanctum
traderet Dominus, non cum numero simul tradidit⁸⁰.
Non enim dixit, In primum et secundum et ter-
tium, neque, In unum et duo et tria: sed per san-
cta nomina cognitionem fidei ad salutem perdu-
centis largitus est. Quare quod nos salvos facit,
fides est. Numerus vero, signum declarans quot
sint supposita, excogitatus est. Sed qui undelibet
sibi ipsis noxas contrahunt, etiam numerandi fa-
cultate adversus fidem abutuntur: qui quidem

⁷⁹ Matth. xxviii, 19. ⁸⁰ ibid.

(36) Τῷ Κυρίῳ. Colbert. τῷ Υἱῷ, sed secunda
manu.

(37) Δηλονότι. Legitur in editis δηλον, ὅτι καὶ τὸ
Πνεῦμα. Maluimus sequi mss. codices.

(38) Ἄλλὰ τὰ... ἀξιωμαίων. Sic Regius primus: sic

παροῦσαν ὁρμὴν, ἄλλως τε καὶ ἐν ἄλλοις κατὰ δύνα-
μιν ὑφ' ἡμῶν τῆς ἀσεβείας διελεγθείσης· εἰ δὲ τῷ
Πνεύματι πρέπει οἶονται μόνῳ τὴν ὑπαριθμῆσιν,
μαθανέτωσαν, ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συνεκφω-
νεῖται τῷ Κυρίῳ (36) τὸ Πνεῦμα, καθ' ὃν καὶ ὁ Υἱὸς
τῷ Πατρὶ. Τὸ γὰρ ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου
Πνεύματος ὁμοίως ἐκδέδοται. Ὡς τοίνυν ἔχει ὁ Υἱὸς
πρὸς τὸν Πατέρα, οὕτω πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα
κατὰ τὴν ἐν τῷ βαπτίσματι παραδεδομένην τοῦ λόγου
σύνταξιν. Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ συντέτακται, ὁ
δὲ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, δηλονότι (37) καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ
Πατρὶ. Τίνα οὖν ἔχει χώραν τὸ μὲν συναριθμῆσθαι,
τὸ δὲ ὑπαριθμῆσθαι λέγειν, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ συ-
στοιχίᾳ κατατεταγμένων τῶν ὀνομάτων; Ὅλως δὲ,
τί τῶν πάντων ἐξέστη ποτὲ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως
ἀριθμούμενον; Ἄλλ' οὐχὶ τὰ μὲν ἀριθμητὰ διαμένει
οἷα πέφυκεν ἐξ ἀρχῆς, ὁ δὲ ἀριθμὸς σημεῖον γνωρι-
στικόν τοῦ πλήθους τῶν ὑποκειμένων παρ' ἡμῶν
ἐφαρμόζεται; Τῶν γὰρ σωμαίων τὰ μὲν ἀριθμούμεν,
τὰ δὲ μετροῦμεν, τὰ δὲ σταθμῶμεθα· καὶ ὧν μὲν
συνεχῆς ἡ φύσις, μέτρῳ καταλαμβάνομεν, ὧν δὲ δι-
ωρισμένη, τῷ ἀριθμῷ ὑποβάλλομεν, πλὴν ὅσα διὰ
λεπτότητα καὶ αὐτὰ πάλιν μετρητὰ γίνεται· τὰ δὲ
βάρη ταῖς ἐπὶ τοῦ ζυγοῦ ῥοπαῖς διακρίνομεν. Οὐ τοί-
νυν, ἐπειδὴ ἑαυτοῖς σημεῖα πρὸς τὴν τοῦ ποσοῦ γνώσιν
ἐπενοήσαμεν, ἤδη καὶ τὴν φύσιν τῶν σημειωθέντων
ἠλλάξαμεν. Ὡσπερ οὖν οὐχ ὑποσταθμῶμεθα ἀλλήλοις
τὰ σταθμητὰ, κἄν τὸ μὲν χρυσός, τὸ δὲ κασσίτερος
ᾗ, οὐδὲ ὑπομετροῦμεν τὰ μετρητὰ· οὕτως οὐδὲ τὰ
ἀριθμητὰ πάντως ὑπαριθμήσομεν. Εἰ δὲ οὐδὲν τῶν
ἄλλων τὴν ὑπαριθμῆσιν δέχεται, πῶς τῷ Πνεύματι
φασὶ προσήκειν ὑπαριθμῆσθαι; Ἄλλὰ τὰ Ἑλληνικὰ
νοσοῦντες οἶονται τὰ κατὰ βαθμὸν ἀξιωμαίων (38) ἢ
κατὰ οὐσίας ὑφ' ἑσιν ὑποβαίνοντα, ταῦτα προσήκειν ὑπα-
ριθμῆσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'

Πῶς ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῶν τριῶν ὑποστάσεων τὸ εὐσεβὲς
τῆς μοναρχίας δόγμα διατηροῦμεν, ἐν ᾧ καὶ ὁ (39)
κατὰ τῶν τὸ Πνεῦμα ὑπαριθμῆσθαι φασκόντων ἔλε-
γχος.

44. Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα παραδιδούς
ὁ Κύριος, οὐ μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ συνεξέδωκεν. Οὐ γὰρ
εἶπεν, ὅτι Εἰς πρῶτον καὶ δεῦτερον καὶ τρίτον, οὐδὲ,
Εἰς ἓν καὶ δύο καὶ τρία· ἀλλὰ δι' ὀνομάτων ἁγίων
τὴν γνώσιν τῆς πρὸς σωτηρίαν ἀγούσης πίστεως
ἐχαρίσατο. Ὡστε το μὲν σῶζον ἡμᾶς ἡ πίστις ἐστίν·
ὁ δὲ ἀριθμὸς σημεῖον γνωριστικόν τοῦ ποσοῦ τῶν
ὑποκειμένων ἐπινενοήται. Ἄλλ' οἱ πανταχόθεν ἑαυ-
τοῖς τὰς βλάβας ἐπισυνάγοντες καὶ τῇ τοῦ ἀριθμῆν
δυνάμει κατὰ τῆς πίστεως κέχρηται· οἱ γὰρ, οὐδενός

etiam quatuor alii, nisi quod non habent articu-
lum ante has voces, κατὰ βαθμὸν. Editi Ἄλλ' οὗτοι
τά... ἀξιωμαία.

(39) Ἐν ᾧ καὶ ὁ, etc. Hæc desunt in plerisque
codicibus.

τῶν ἄλλων ἐκ τῆς τοῦ ἀριθμοῦ προσθήκης ἀλλοιου-
μένου, οὗτοι ἐπὶ τῆς θείας φύσεως εὐλαβοῦνται τὸν
ἀριθμὸν, μὴ δὲ αὐτοῦ (40) τῆς ὀφειλομένης τῷ
Παρακλήτῳ τιμῆς ὑπερβῶσι τὸ μέτρον. Ἄλλ', ὡ
σοφώτατοι, μάλιστα μὲν ὑπὲρ ἀριθμὸν ἔστω τὰ
ἀνεπίκριτα ὡς ἡ παλαιὰ τῶν Ἑβραίων εὐλάβεια ἰδίους
σημείοις τὸ ἀνεκφώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ διεχάρασ-
σε (41), καὶ ἐκ τούτου τὴν κατὰ πάντων ὑπεροχὴν
παριστῶσαι εἰ δὲ ἄρα δεῖ καὶ ἀριθμεῖν, μῆτοιγε
καὶ ἐν τούτῳ κακουργεῖν τὴν ἀλήθειαν. Ἡ γὰρ σιωπῆ
τιμᾶσθω τὰ ἄρρητα, ἢ εὐσεβῶς ἀριθμείσθω τὰ ἅγια.
Εἷς Θεός (42) καὶ Πατήρ, καὶ εἷς μονογενὴς Υἱός,
καὶ ἐν Πνεῦμα ἅγιον. Ἐκάστην τῶν ὑποστάσεων
μοναχῶς ἐξαγγέλλομεν· ἐπειδὴ δὲ συναριθμησαί
δεῖ, οὐχὶ ἀπαιδεύτῳ ἀριθμήσει πρὸς πολυθείας ἐν-
νοιαν ἐκφερόμεθα.

43. Οὐ γὰρ κατὰ συνθεσιν ἀριθμοῦμεν, ἀφ' ἐνὸς
εἰς πλῆθος ποιούμενοι τὴν παρῴνησιν, ἐν καὶ δύο
καὶ τρία λέγοντες, οὐδὲ πρῶτον, καὶ δευτερον, καὶ
τρίτον. Ἐγὼ γὰρ Θεός πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ
ταῦτα. Δεύτερον δὲ Θεὸν οὐδέπω καὶ τήμερον ἀκη-
κόαμεν· Θεὸν γὰρ ἐκ Θεοῦ προσκυνοῦντες, καὶ τὸ
ἰδιόζον τῶν ὑποστάσεων ὁμολογοῦμεν, καὶ μένομεν
ἐπὶ τῆς μοναρχίας, εἰς πλῆθος ἀπεσχισμένον (43)
τὴν θεολογίαν μὴ σκεδανύοντες, διὰ τὸ μίαν ἐν Θεῷ
Πατρὶ καὶ Θεῷ μονογενεῖ τὴν οἰονεὶ μορφὴν θεω-
ρεῖσθαι, τῷ ἀπαραλλάκτῳ τῆς θεότητος ἐνεικονιζο-
μένην (44). Υἱὸς γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ Πατήρ ἐν
τῷ Υἱῷ· ἐπειδὴ καὶ οὗτος τοιοῦτος, οἷος ἐκεῖνος,
κακεῖνος οἷοςπερ οὗτος· καὶ ἐν τούτῳ τὸ ἐν. Ὡστε
κατὰ μὲν τὴν ιδιότητα τῶν προσώπων εἷς καὶ εἷς, C
κατὰ δὲ τὸ κοινόν τῆς φύσεως ἐν οἱ ἀμφοτεροί. Πῶς
οὖν, εἴπερ, εἷς καὶ εἷς, οὐχὶ δύο Θεοί; Ὅτι βασιλεὺς
λέγεται καὶ ἡ τοῦ βασιλέως εἰκὼν, καὶ οὐ δύο βασι-
λεῖς. Οὔτε γὰρ τὸ κράτος σχίζεται, οὔτε ἡ δόξα δια-
μερίζεται (45). Ὡς γὰρ ἡ κρατοῦσα ἡμῶν ἀρχὴ καὶ
ἡ ἐξουσία μία, οὕτω καὶ ἡ παρ' ἡμῶν δοξολογία μία,
καὶ οὐ πολλαί· διότι ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρω-
τότυπον διαβαίνει. Ὁ οὖν ἐστὶν ἐνταῦθα μιμητικῶς
ἡ εἰκὼν, τοῦτο ἐκεῖ φυσικῶς ὁ Υἱός. Καὶ ὡσπερ ἐπὶ
τῶν τεχνικῶν (46) κατὰ τὴν μορφὴν ἢ ὁμοίωσιν
οὕτως ἐπὶ τῆς θείας καὶ ἀσυνθέτου φύσεως ἐν τῇ
κοινωνίᾳ τῆς θεότητος ἐστὶν ἡ ἔνωσις. Ἐν δὲ καὶ τὸ
ἅγιον Πνεῦμα, καὶ αὐτὸ μοναδικῶς ἐξαγγελλόμενον,

⁸¹ Isa. XLIV, 6.

(40) Δι' αὐτοῦ. Reg. quartus διὰ τούτου.

(41) Διεχάρασσε. Legendum putat Combefisius
οὐ διεχάρασσε, non exarabat, quia videlicet Dei
nomini propriæ motiones ascriptæ non erant.
Sed repugnant omnes mss., nec necessaria con-
jectura. Perspicua est enim Basilii sententia, Dei
nomen apud Hebræos, non ut alia nomina, sed
singulari quadam ratione scribi solere.

(42) Εἷς Θεός. Hic incipit caput 18 in plerisque
codicibus.

(43) Ἀπεσχισμένον. Sic libri veteres, non ut
editi ὑπεσχισμένον.

(44) Ἐνεικονιζομένην. Sic quatuor codices. Editi,
Reg. secundus et secunda manu Colbert. ἐνιζομέ-
νην, unitam. Cornarius et Scultetus videntur le-
gisse ἐνιζανομένην· sic enim reddunt, impermuta-

A cum nulla alia res ob numeri accessionem immu-
tetur, tamen in divina natura numerum metuunt,
ne scilicet per eum honoris Paracleto debiti mo-
dum excedant. Sed, o sapientissimi, sint maxime
supra numerum, quæ non possumus assequi; que-
madmodum prisca Hebræorum pietas propriis ac
peculiaribus notis ineffabile Dei nomen exarabat,
inde etiam ejus supra omnia eminentiam decla-
rans. Quod si et numerus adhibendus est, nequa-
quam et per eum depravanda veritas. Aut enim
silentio honorentur ineffabilia, aut pie numerentur
sancta. Unus **38** Deus et Pater, et unus unigeni-
tus Filius, et unus Spiritus sanctus. Unamquam-
que hypostasim singulariter efferimus; cum autem
connumerare opus fuerit, haudquaquam indocte
B numerando ad plurium deorum notionem efferimur.

45. Neque enim juxta compositionem numera-
mus, ab uno ad plura facientes incrementum, ut
dicamus unum, duo, tria, neque primum, secun-
dum ac tertium. *Ego enim Deus primus, et ego
post hæc* ⁸¹. Secundum autem Deum nunquam
hactenus audivimus: quippe Deum ex Deo adu-
rantes, etiam proprietatem profiteamur hypostaseon
manemusque in uno principatu, non dissipantes
theologiam in seissam multitudinem, eo quod unam
in Deo Patre et Deo Unigenito formam, ut ita loquar
contemplamur, in una et omnino simili deitate
expressam. Filius enim in Patre, et Pater in Filio:
quandoquidem hic talis est, qualis ille, et ille qua-
lis hic; atque in hoc unum sunt. Itaque juxta per-
sonarum proprietatem, unus sunt et unus; at
juxta communem naturam, unum sunt. Quomodo
igitur, si unus et unus sunt, non sunt duo Dii?
Quoniam rex dicitur et regis imago, non autem
duo reges. Neque enim potestas scinditur, neque
gloria dividitur. Quemadmodum enim principatus
ac potestas nobis dominans una est: sic et glo-
rificatio quam illi deferimus una est, non multæ;
nam imaginis honor ad exemplar transit. Quod
igitur hic est per imitationem imago, hoc illic
natura Filius. Et quemadmodum in iis quæ arte
fiunt, similitudo est secundum formam; ita in
divina incompositaque natura, in communione
deitatis est unio. Unus autem est et Spiritus san-

D *bili Deitati insidentem.*

(45) Διαμερίζεται. Tres codices μερίζεται. Sic etiam
paulo post in tribus Regiis codicibus et edit. Basil.
αναβαίνει pro διαβαίνει. Observat Ducæus codicem
Anglicanum habere διαβαίνει, atque ita etiam legi
in synodo septima, act. 3, et in Synodico Theo-
dori patriarchæ Hierosolymorum, p. 454 edit. Ro-
manæ, ubi hæc Basilii sententia laudatur. Con-
firmat eandem scripturam vir doctissimus ex li-
bro Adriani papæ *De imaginibus*, cap. 8, p. 164,
ubi citatur illud Basilii, *quod imaginis honor in pri-
mam formam transit.*

(46) Τεχνικῶν. Hæc scriptura, etsi in uno tan-
tum reperitur Reg. tertio, longe tamen præferenda
vulgatæ τεχνικῶν. Ibidem editi οὕτω καὶ ἐπὶ. Codi-
ces mss. ut in contextu.

ctus, atque ipse singulariter enuntiatur, per unum A Filium uni Patri copulatus, ac per se complens glorificandam super omnia ac beatam Trinitatem: cujus cum Patre et Filio consortium satis illud declarat, quod in turba creaturam positus non est, sed solitarie profertur. Neque enim unus est de multis; sed unus est. Quemadmodum enim unus est Pater, et unus Filius: ita et unus est Spiritus sanctus. Et vero a creaturarum natura tantum semovetur, quantum par est id quod singulare est, a collectivis et multitudinem habentibus distare. Patri autem ac Filio in tantum unitus est, quantum consortii habet unitas cum unitate.

46. Sed nec hinc solum probatur naturæ com- B munio, verum illine quoque, quod ex Deo esse dicitur; non sicut ex Deo sunt omnia, sed tanquam ex Deo procedens; non per generationem, quemadmodum Filius, sed tanquam Spiritus oris ejus. Omnino autem nec os membrum est, nec Spiritus est flatus resolubilis; sed et os, prout Deo convenit, dicitur, et Spiritus essentia vivens sanctificationis domina, ita ut consortium quidem inde declaretur, modus autem existentiae ineffabilis servetur. **39** Quin et Spiritus Christi dicitur, tanquam illi natura conjunctus. Eoque, *Si quis Christi Spiritum non habet, hic non est ejus* ⁸². Unde solus Spiritus digne glorificat Dominum. *Ille enim, inquit, me glorificabit* ⁸³, non ut creatura, sed tanquam Spiritus veritatis, dilucide in se ipso decla- C rans veritatem; et tanquam Spiritus sapientiæ, Christum qui est Dei virtus et Dei sapientia, in sua magnitudine revelans. Denique tanquam Consolator in seipso exprimit Consolatoris, a quo missus est, bonitatem: et in sua propria dignitate ejus a quo processit, majestatem exhibet. Est igitur gloria, alia quidem naturalis, veluti gloria solis est lumen; alia externa, quæ ex libera voluntate cum judicio dignis defertur. At hæc rursus gemina est. *Filius enim, inquit, glorificat patrem, et servus dominum suum* ⁸⁴. Itaque ex his duabus, ea quæ servilis est, a creatura defertur; altera vero quæ, ut ita loquar, contubernalis est, a Spiritu præstatur. Quemadmodum enim de seipso dixit: *Ego te glorificavi super terram, opus perfeci quod dedisti mihi ut perficerem* ⁸⁵; sic et de Paracletodictum est: *Ille me glorificabit, quoniam de meo ac-* D *ciñiet, et annuntiabit vobis* ⁸⁶. Et quemadmodum Filius glorificatur a Patre, qui ait, *Et glorificavi,*

δι' ἐνός Υἱοῦ τῷ ἐνὶ Πατρὶ συναπτόμενον, καὶ δι' ἑαυτοῦ συμπληροῦν τὴν πολυούνητον καὶ μακαρίαν Τριάδα· οὐ τὴν πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν οἰκειώσεν ἰκανῶς ἐμφαίνει τὸ μὴ ἐν τῷ πληθεῖ τῆς κτίσεως τετάχθαι, ἀλλὰ μοναχῶς ἐκφωνεῖσθαι. Οὐ γὰρ ἐν τῶν πολλῶν ἐστίν· ἀλλ' ἐν ἐστίν. Ὡς γὰρ εἰς Πατὴρ (47), καὶ εἰς Υἱὸς, οὕτω καὶ ἐν Πνεῦμα ἁγίον. Τῆς μὲν οὖν κτιστῆς φύσεως τοσοῦτον ἀποκεχώρηκεν, ὅσον εἰκὸς τὸ μοναδικὸν τῶν συστηματικῶν καὶ πληθυσμῶν ἔχοντων· Πατρὶ δὲ καὶ Υἱῷ κατὰ τοσοῦτον ἴσῶται, καθόσον ἔχει μόνᾳ πρὸς μόνᾳ τὴν οἰκειότη-
τητα.

46. Καὶ οὐκ ἐντεῦθεν μόνου τῆς κατὰ τὴν φύσιν B κοινωνίας αἱ ἀποδείξεις (48), ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται· οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθόν· οὐ γεννητῶς ὡς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ὡς Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ. Πάντως δὲ οὔτε τὸ στόμα μέλος οὔτε πνοὴ λυομένη τὸ Πνεῦμα· ἀλλὰ καὶ τὸ στόμα θεοπροπέως, καὶ τὸ Πνεῦμα οὐσία ζῶσα, ἁγιασμοῦ κυρία· τῆς μὲν οἰκειότητος δηλουμένης ἐντεῦθεν, τοῦ δὲ τρόπου τῆς ὑπάραξως ἀφ' ὧν (49) φυλασσομένου. Ἀλλὰ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ λέγεται, ὡς οἰκειωμένον κατὰ τὴν φύσιν αὐτῶ. Διὰ τοῦτο (50) εἴ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἐστίν αὐτοῦ. Ὅθεν μόνου ἀξίως δοξάζει τὸν Κύριον. Ἐκεῖνος γὰρ ἐμὲ δοξάζει, φησίν, οὐχ ὡς ἡ κτίσις (51), ἀλλ' ὡς Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τρανῶς ἐκφαίνον ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀλήθειαν· καὶ ὡς Πνεῦμα σοφίας τὸν Χριστόν, τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν ἐν τῷ ἑαυτοῦ μεγέθει ἀποκαλύπτου. Καὶ ὡς Παράκλητος δὲ ἐν ἑαυτῷ χαρακτηρίζει τοῦ ἀποστεί-
λυντος αὐτὸν Παρακλήτου τὴν ἀγαθότητα· καὶ ἐν τῷ ἑαυτοῦ ἀξιώματι τὴν μεγαλωσύνην ἐμφαίνει τὴν τοῦ ὁθεν προήλθεν. Ἔστιν οὖν δόξα ἡ μὲν τις φυσικὴ, ὡς δόξα ἡλίου τὸ φῶς· ἡ δὲ τις ἔξωθεν, ἡ ἐκ προαιρέσεως, κεκοιμένως (52) τοῖς ἀξίοις προσαγομένη. Διπλῆ δὲ καὶ αὕτη. Υἱὸς γὰρ, φησὶ, δοξάζει πατέρα, καὶ δούλος τὸν κύριον αὐτοῦ. Τούτων τοιούτων ἡ μὲν δουρικὴ παρὰ τῆς κτίσεως προσάγεται· ἡ δὲ, ἐν' οὕτως εἶπω, οἰκειακὴ παρὰ τοῦ Πνεύματος ἐκ-
πληροῦται. Ὡς γὰρ περὶ ἑαυτοῦ ἔλεγεν· Ἐγὼ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ἔργον ἐτελείωσα ὃ ἔδω-
κας μοι ἵνα ποιήσω· οὕτω καὶ περὶ τοῦ Παρακλή-
του· Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάζει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λή-
φεται (53), καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Καὶ ὡς δοξάζεται Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς, λέγοντος· Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω· οὕτω δοξάζεται τὸ Πνεῦμα διὰ τῆς

⁸² Rom. viii, 9. ⁸³ Joan. xvi, 14. ⁸⁴ Malach. i, 6. ⁸⁵ Joan. xvii, 4. ⁸⁶ Joan. xvi, 14.

(47) Ὡς γὰρ εἰς Πατὴρ. Vocula γὰρ addita ex veteribus libris. Paulo post tres codices τὸ μοναδικόν, melius quam editi τὸν μοναδικόν.

(48) Αἱ ἀποδείξεις. Sic ex omnibus codicibus pro eo quod erat in editis ἡ ἀπόδειξις. Paulo post iidem codices οὐ γεννητῶς, editi οὐδὲ γεννητῶς.

(49) Ἀφ' ὧν. Unus ex Regiis cum Colbert. ἀφ' ὧν. Paulo post Regius quartus οἰκειούμενον.

(50) Διὰ τοῦτο. Editio Paris. addit φησίν, quod abest a codicibus mss. et edit. Basil.

(51) Ἡ κτίσις. Sic sex mss. codices: editi ἡ γεννητὴ φύσις. Ex iisdem codicibus paulo post legitimus his ἑαυτοῦ, cum editi haberent αὐτοῦ.

(52) Κεκοιμένως. Reg. tertius ὡς κεκοιμένως. Ibidem Reg. tertius τοῖς ἀγίοις προσαγομένη.

(53) Λήφεται. Tres Regii codices cum Colbert. λαμβάνει. Paulo post unus ex Regiis cum Colbert. καὶ ἐγὼ ἐδόξασά σε. Infra Reg. secundus δι' ἀφ' ὧν δύναμιν φησιστικῆς.

πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν κοινωνίας, καὶ διὰ τῆς τοῦ Μο-
νογενοῦς μαρτυρίας, λέγοντος· Πᾶσα ἀμαρτία καὶ
βλασφημία ἀφεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ τοῦ
Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται.

47. Ἐπειδὴ δὲ διὰ δυνάμεως φωτιστικῆς τῷ κάλλει
τῆς τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου εἰκόνος ἐναπνίζομεν, καὶ δι'
αὐτῆς ἀναγόμεθα ἐπὶ τὸ ὑπέροχον τοῦ ἀρχετύπου
θέαμα, αὐτοῦ που πάρεστιν ἀχωρίστως τὸ τῆς γνώ-
σεως (54) Πνεῦμα, τὴν ἐποπτικὴν τῆς εἰκόνος δύναμιν
ἐν ἑαυτῷ παρεχόμενον τοῖς τῆς ἀληθείας φιλοθέαστοις,
οὐκ ἔξωθεν τὴν δεῖξιν ποιούμενον, ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ εἰσάγον
πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν. Ὡς γὰρ οὐδεὶς οἶδε τὸν Πατέρα εἰ
μὴ ὁ Υἱός, οὕτως οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν
εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Οὐ γὰρ, Διὰ Πνεύματος,
εἰρηται, ἀλλ', Ἐν Πνεύματι· καὶ, Πνεῦμα ὁ Θεός· καὶ
τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ
προσκυνεῖν· καθὼς γέγραπται· Ἐν τῷ φωτί σου
ὀφόμεθα φῶς· τουτέστιν, ἐν τῷ φωτισμῷ τοῦ Πνεύμα-
τος, φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον
ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Ὡστε ἐν ἑαυτῷ δεῖκνυσι τὴν
δόξαν τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τοῖς ἀληθινοῖς προσκυνη-
ταῖς ἐν ἑαυτῷ τὴν τοῦ Θεοῦ γνώσιν παρέχεται. Ἡ τοίνυν
ὁδὸς τῆς θεογνωσίας ἐστὶν ἀπὸ ἐνὸς Πνεύματος διὰ τοῦ
ἐνὸς Υἱοῦ ἐπὶ τὸν ἕνα Πατέρα. Καὶ ἀνάπαλιν, ἡ φυσικὴ
ἀγαθότης, καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἁγιασμός, καὶ τὸ βασιλι-
κὸν ἀξίωμα ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Μονογενοῦς ἐπὶ τὸ
Πνεῦμα διέχεται. Οὕτω καὶ αἱ ὑποστάσεις ὁμολογοῦνται,
καὶ τὸ εὐσεβὲς δόγμα τῆς μοναρχίας οὐ διαπιπταί. Οἱ
δὲ τὴν ὑπαριθμησιν ἐν τῷ πρῶτον καὶ δεῦτερον καὶ
τρίτον λέγειν τιθέμενοι γνωρίζεσθωσαν τὸ πολύθεον
τῆς Ἑλληνικῆς πλάνης τῇ ἀχράντῳ θεολογίᾳ τῶν Χρι-
στιανῶν ἐπιεσάγοντες. Εἰς οὐδὲν γὰρ ἕτερον φέρει τῆς
ὑπαριθμήσεως τὸ κακούργημα, ἢ ὥστε πρῶτον καὶ
δεῦτερον Θεόν (55) καὶ τρίτον ὁμολογεῖν. Ἄλλ' ἡμῖν
ἀρκούσα ἢ παρὰ τοῦ Κυρίου ἐπιτεθεισα ἀκολουθία,
ἣν ὁ συγγέων οὐκ ἔλαττον τῆς τούτων ἀσεβείας παρα-
νομήσει. Ὅτι μὲν οὖν οὐδὲν, ὡς οὗτοι πεπλάνηται, ἢ
κατὰ τὴν φύσιν κοινωνία τῷ τρόπῳ τῆς ὑπαριθμήσεως
παρὰλύεται, ἱκανῶς εἰρηται. Ἀλλὰ συνέλθωμεν τῷ
φιλονείκῳ καὶ ματαιόφρονι, καὶ δῶμεν τὸ δεῦτερον (56)
τινος καθ' ὑπαριθμησιν ἐκείνου λέγεσθαι. Ἰδῶμεν τοίνυν
τί τὸ ἐκβαῖνον ἀπὸ τοῦ λόγου. Ὁ πρῶτος, φησὶν,
ἄνθρωπος ἐκ γῆς χοῖκος· ὁ δεῦτερος ἄνθρωπος ὁ Κύριος
ἐξ οὐρανοῦ· καὶ ἐν ἄλλοις, Οὐ πρῶτον, φησὶ, τὸ
πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν.
Εἰ τοίνυν τῷ πρῶτῳ ὑπαριθμεῖται τὸ δεῦτερον, τὸ δὲ
ὑπαριθμούμενον ἀτιμότερον ἐστὶ τοῦ πρὸς ὃ ἔχει τὴν
ὑπαριθμησιν· ἀτιμότερος οὖν καθ' ὑμᾶς τοῦ ψυχικοῦ ὁ
πνευματικὸς, καὶ τοῦ χοῖκοῦ ἀνθρώπου ὁ ἐπουράνιος.

A *et iterum glorificabo*⁸⁷ : sic glorificatur Spiritus
per consortium quod habet cum Patre et Filio, et
per Unigeniti testimonium, dicentis : *Omne pec-*
catum et blasphemia remittetur vobis hominibus,
*sed in Spiritum blasphemia non remittetur*⁸⁸.

47. Cum autem per vim illuminatricem inten-
dimus oculos in pulchritudinem imaginis Dei in-
visibilis, perque hanc subvehimur ad pulcherri-
mum spectaculum archetypi ; ibi videlicet adest
inseparabiliter cognitionis Spiritus, vim imaginis
speculativam in seipso exhibens iis, qui veritatis
contemplatione delectantur ; non foris ostendens,
sed in seipso inducens ad agnitionem. Quemad-
modum enim nemo novit Patrem nisi Filius⁸⁹ ;
sic nullus potest dicere Dominum Jesum, nisi in
Spiritu sancto⁹⁰. Non enim dictum est, Per Spi-
ritum, sed, *In Spiritu* ; et, *Spiritus est Deus* ; et
qui adorant eum, in Spiritu et veritate oportet
*adorare*⁹¹ ; sicut scriptum est : *In lumine tuo vi-*
*debimus lumen*⁹² ; hoc est, in illustratione Spiritus,
Lumen verum, quod illuminat omnem hominem
*venientem in mundum*⁹³. Itaque in seipso ostendit
Unigeniti gloriam, et veris adoratoribus in seipso
Dei cognitionem præbet. Proinde via ad Dei cogni-
tionem est ab uno Spiritu, per unum Filium ad
unum Patrem. Ac rursus, nativa bonitas et natu-
ralis sanctimonia et regalis dignitas ex Patre per
Unigenitum ad Spiritum permanat. Ad hunc mo-
dum et hypostases profiteamur, nec pium monarchiæ
dogma labefactatur. Cæterum qui subnumeratio-
nem ponunt, dicentes primum, secundum ac ter-
tium, sciant sese deorum multitudinem, juxta
gentium errorem, in illibatam Christianorum
40 theologiam inducere. Ad nihil enim aliud tendit
subnumerationis dolosa inventio, quam ut profi-
teamur Deum primum, secundum ac tertium. Sed
nobis sufficit a Domino præscriptus ordo, quem
qui confundet non minus peccabit, quam peccat
istorum impietas. Quod ergo naturalis communio
nequaquam modo subnumerationis dissolvitur,
velut isti errando putant, satis dictum est. Sed
concedamus pertinaci et inaniter sapienti, demus-
que id quod aliquo posterius est, sic exprimi, ut
ei subnumeretur. Videamus jam quid ex hoc ser-
mone consequatur. *Primus, inquit, homo, de terra*
*terrenus : secundus homo Dominus, de cælo*⁹⁴ ; et
alibi, *Non primum, inquit, quod spirituale est,*
*sed quod animale, deinde quod spirituale*⁹⁵. Ergo
si primo subnumeratur secundum, id autem quod
subnumeratur, vilius est eo cui subnumeratur :
igitur secundum vos vilior est spiritualis animali,
et homine terreno cœlestis.

⁸⁷ Joan. xii, 28. ⁸⁸ Matth. xii, 31. ⁸⁹ Matth. xi, 27. ⁹⁰ I Cor. xii, 3. ⁹¹ Joan. iv, 24. ⁹² Psal. xxxv, 10. ⁹³ Joan. i, 9. ⁹⁴ I Cor. xv, 47. ⁹⁵ ibid. 46.

(54) Τῆς γνώσεως, Colb. τῆς χάριτος.

(55) Δεῦτερον Θεόν. Editi transferunt Θεόν post τρίτον. Codices mss. ut in contextu. Ibidem Reg.

tertius Ἀλλ' ἡμῖν ἀρκέσει. Subinde Reg. quartus ἱκανῶς ἀποδείκνυται.

(56) Δεῦτερον. Sic libri veteres : editi δευτερεῖον.

CAPUT XIX.

A

ΚΕΦΑΛ. ΙΘ'.

Adversus eos qui dicunt non esse glorificandum Spiritum.

48. Sit ita, inquit, at ea gloria nullo pacto debetur Spiritui, ut a nobis glorificationibus sit extollendus. Unde igitur probaturi sumus Spiritus dignitatem intellectam omnem superantem, si Patris et Filii communio visa est istis minime sufficiens ad id testificandum? Sane possumus et ad ea quæ nominibus significantur respicientes, et ad operationum ejus magnitudinem, et ad beneficia quæ in nos, imo quæ in omnem creaturam confert, pro modulo nostro naturæ illius sublimitatem ac potentiam incomprehensibilem percipere. Spiritus vocatus est, ut est illud, *Spiritus Deus*⁹⁶; et, *Spiritus vultus nostri, Christus Dominus*⁹⁷. Sanctus dicitur, quemadmodum sanctus Pater, et sanctus Filius. Creaturæ siquidem inducta est aliunde sanctimonia; Spiritui vero sanctitas completiva est naturæ. Ideoque non sanctificatur, sed sanctificat. Bonus item dicitur sicut Pater bonus est, et sicut bonus est is qui ex bono natus est: cui bonitas est ipsa essentia. Rectus vocatur, ut rectus Dominus Deus⁹⁸, eo quod per se sit ipsa veritas, et ipsa justitia, nec in hanc nec in illam partem se vertens aut flectens, propter naturæ immutabilitatem. Paracletus nuncupatur velut Unigenitus: sicut ipse ait, *Ego rogabo Patrem meum, et dabit vobis alium Paracletum*⁹⁹. Hoc pacto communia sunt nomina Patri, Filio et Spiritui sancto, qui has appellationes ex naturæ consortio habet. Unde enim aliunde? Rursum Spiritus principalis, et Spiritus veritatis, et Spiritus sapientiæ dictus est. *Spiritus divinus qui me fecit*¹; et, *Beseleel*, inquit, *implevit Deus* **41** *Spiritu divino sapientiæ et intellectus et scientiæ*². Talia igitur nomina eximia illa quidem et magna, nec tamen, quod ad gloriam attinet, exaggerationem ullam habentia.

49. At operationes quales sunt? Ineffabiles quidem ob magnitudinem, innumerabiles vero ob multitudinem. Nam quo pacto intelligemus ea quæ fuerunt ante sæcula? quæ erant illius operationes ante creaturam intelligibilem? quanta autem ab illo beneficia in creaturam? ad hæc, quæ potestas ad ventura sæcula? Erat enim, et ante erat, et simul aderat cum Patre et Filio ante sæcula. Quare etiamsi quid cogitaris ante sæcula, hoc tamen repe-

⁹⁶ Joan. iv. 24. ⁹⁷ Thren. iv, 20. ⁹⁸ Psal. xci, 16.

(57) Λάβοιμεν. Ita quatuor Regii cum Colbertino, melius multo quam in editis λάβοιεν. Unde Erasmus parum apte reddiderat: *Unde igitur probaturi sunt*, etc.

(58) Εὐεργεσίας. Sic legere maluimus cum sex codicibus, quam cum editis ἐνεργείας.

(59) Οὐσίαν ἔχον. Sic quatuor mss. codices: editi οὐσίαν ἔχων. Ibidem editio Paris. cum uno tantum codice ms. εὐθὺς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. Alii codices mss. ut in contextu.

(60) Καθὼς αὐτός. Sic mss. codices. Editio Pa-

Πρὸς τοὺς λέγοντας μὴ εἶναι δοξαστὸν τὸ Πνεῦμα.

48. Ἐστω ταῦτα, φησὶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ δοξα πάντως ὀφειλομένη ἐστὶ τῷ Πνεύματι, ὥστε δοξολογίαις ἀνυψοῦσθαι παρ' ἡμῶν. Πόθεν ἂν οὖν τῆς ὑπερεχούσης πάντα νοῦ ἀξίας τοῦ Πνεύματος τὰς ἀποδείξεις λάβοιμεν (57), εἴπερ ἡ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ κοινωνία μὴ ἀξιόπιστος αὐτοῖς πρὸς μαρτυρίαν ἀξιώματος ἐνομήσθη; Ἐξέστι γὰρ μὴν πρὸς τε τὰ ἐκ τῶν ὀνομάτων ἀποβλέψαντας σημαίνοντα, καὶ πρὸς τὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ μεγέθη, καὶ πρὸς τὰς εἰς ἡμᾶς, μᾶλλον δὲ εἰς πᾶσαν τὴν κτίσιν χρηγημένους εὐεργεσίας (58), τῆς μεγαλοφυίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνεφίκτου δυνάμεως ἐπὶ τοσόν γούν ἐν περινοίᾳ γενέσθαι. Πνεῦμα ὀνόμασται· ὡς, Πνεῦμα ὁ Θεός· καὶ, Πνεῦμα τοῦ προσώπου ἡμῶν, Χριστὸς Κύριος. Ἄγιον· ὡς ἅγιος ὁ Πατήρ, καὶ ἅγιος ὁ Υἱός. Τῆ μὲν γὰρ κτίσει ἐτέρωθεν ἐπεισέχθη ὁ ἀγιασμός· τῷ δὲ Πνεύματι συμπληρωτικὴ τῆς φύσεως ἐστὶν ἡ ἀγιότης. Διόπερ οὐχὶ ἀγιαζόμενόν ἐστιν, ἀλλ' ἀγιαζόν. Ἄγαθον· ὡς ἀγαθὸς ὁ Πατήρ, καὶ ἀγαθὸς ὁ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ γεννηθεὶς· οὐσίαν ἔχον (59) τὴν ἀγαθότητα. Εὐθὺς· ὡς εὐθὺς Κύριος ὁ Θεός· τῷ εἶναι αὐτοαλήθεια, καὶ αὐτοδικαιοσύνη, παρεκτροπὰς ἐπὶ θάτερα καὶ ἐκκλίσεις οὐκ ἔχον, διὰ τὸ ἀτρέπτον τῆς οὐσίας. Ἡράκλητος· ὡς ὁ Μονογενὴς· καθὼς αὐτός (60) φησὶν, ὅτι Ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα μου, καὶ δώσει ὑμῖν ἄλλον Παράκλητον. Οὕτω κοινὰ τὰ ὀνόματα πρὸς Πατέρα καὶ Υἱόν τῷ Πνεύματι, ἐκ τῆς κατὰ τὴν φύσιν οικειότητος τῶν προσηγοριῶν τούτων τυχόντι. Πόθεν γὰρ ἄλλοθεν; Πάλιν ἡγεμονικόν, καὶ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, καὶ Πνεῦμα σοφίας ὀνόμασται. Πνεῦμα Θεῖον τὸ ποιήσάν με. Καὶ, Τὸν Βεσελεὴλ δὲ, φησὶν, ἐνέπλησεν ὁ Θεὸς Πνεῦμα θεῖον σοφίας καὶ συνέσεως καὶ ἐπιστήμης. Τὰ μὲν οὖν ὀνόματα τοιαῦτα (61) ὑπερφυῆ καὶ μεγάλα· οὐ μόνον ἔχοντά τινα εἰς δοξάν ὑπερβολήν.

49. Αἱ δὲ ἐνεργεῖαι τίνες; Ἀρρήτοι μὲν διὰ τὸ μέγεθος, ἀνεξαρίθμητοι δὲ διὰ τὸ πλῆθος. Πῶς μὲν γὰρ νοήσομεν τὰ τῶν αἰώνων ἐπέκεινα; τίνες ἦσαν αὐτοῦ πρὸ τῆς νοητῆς κτίσεως αἱ ἐνεργεῖαι; πόσαι δ' ἀπ' αὐτοῦ περὶ τὴν κτίσιν (62) χάριτες; τίς δὲ ἡ πρὸς τοὺς αἰῶνας τοὺς ἐπερχομένους δύναμις; Ἦν μὲν γὰρ, καὶ προῆν (63), καὶ συμπαρήν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ πρὸ τῶν αἰώνων. Ἴσπερ, κἂν τι νοήσης τῶν αἰώνων ἐπέκεινα, τοῦτο εὐρήσεις τοῦ Πνεύματος

⁹⁹ Joan. xiv, 16. ¹ Job. xiii, 4. ² Exod. xxxi, 3.

ris, et Basil. secunda καθὼς καὶ αὐτός. Non multo post ex iisdem codicibus legimus τυχόντι, non ut in editis τυγχάνοντι.

(61) Τοιαῦτα. Post hanc vocem editi addunt καὶ, quod in veteribus libris non legitur.

(62) Περὶ τὴν κτίσιν. Sic mss. codices: ἐπὶ τὴν κτίσιν in editis.

(63) Προῆν. Legitur in duobus Regiis codicibus καὶ προῆν, erat et pridem. Quam scripturam minor arridere Combefisio.

κατωτέρω. Ἐάν τε τὴν κτίσιν ἐνθυμηθῆς, ἐστερωθήσαν αἱ τῶν οὐρανῶν δυνάμεις παρὰ τοῦ Πνεύματος τῆς στερεώσεως δηλονότι ἐπὶ τὸ δυσμετάπτωτον τῆς ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν ἐξέως νοουμένης. Ἡ γὰρ πρὸς Θεὸν οἰκειώσις, καὶ τὸ πρὸς κακίαν ἄτρεπτον καὶ τὸ ἐν μακαριότητι διαρκές, παρὰ τοῦ Πνεύματος ταῖς δυνάμεις (64). Χριστοῦ ἐπιδημία καὶ τὸ Πνεῦμα προτρέχει. Ἐνσαρκος παρουσία καὶ τὸ Πνεῦμα ἀχώριστον. Ἐνεργήματα δυνάμεων, χαρίσματα ἰαμάτων, διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. Δαίμονες ἀπηλύοντο ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ. Διάβολος κατηγορεῖτο συμπαρόντος (65) τοῦ Πνεύματος. Ἀμαρτιῶν ἀπολύτρωσις ἐν τῇ χάριτι τοῦ Πνεύματος. Ἀπελούσασθε γὰρ καὶ ἡγιασθήτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ (66). Οἰκειώσις πρὸς Θεὸν διὰ τοῦ Πνεύματος. Ἐξαπέστειλε γὰρ ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, κράζον. Ἀββᾶ ὁ Πατήρ. Ἡ ἐκ νεκρῶν ἐξανάστασις, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἐξαποστειλῆς γὰρ τὸ Πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Εἴτε τὴν κτίσιν τις ἐκλάβανοι ἐπὶ τῆς τῶν διαλυθέντων ἀναβιώσεως, πῶς οὐ μεγάλη τοῦ Πνεύματος ἡ ἐνεργεία, τοῦ οἰκονομοῦντος ἡμῖν τὸν ἐξ ἀναστάσεως βίον, καὶ πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐκείνην ζωὴν τὰς ψυχὰς ἡμῶν μεταρρυθμίζοντος; Εἴτε λέγοιτο κτίσις ἡ ἐνταυθα τῶν ἐξ ἁμαρτίας διαπεπτωκότων ἐπὶ τὸ βέλτιον (67) μετακόσμησις (λέγεται γὰρ καὶ οὕτω κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς Γραφῆς, ὡς ὅταν Παῦλος λέγῃ. Εἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις), καὶ ὁ ἐνταυθα τοίνυν ἀνακαινισμὸς, καὶ ἡ ἀπὸ τῆς γήϊνης καὶ ἐμπαθοῦς ζωῆς ἐπὶ τὴν οὐράνιον πολιτείαν μεταβολή, διὰ τοῦ Πνεύματος ἡμῖν γινομένη, ἐπὶ πᾶσαν ὑπερβολὴν θαύματος τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἀνάγει. Ἐπὶ τούτοις πότερον φοβηθῶμεν μὴ τὴν ἀξίαν ὑπερβῶμεν ταῖς ὑπερβολαῖς τῶν τιμῶν: ἢ τὸ ἐναντίον, μὴ εἰς ταπεινὸν (68) καταγάγωμεν τὴν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν, κἂν τὰ μέγιστα δόξωμεν ἐπ' αὐτῷ τῶν ἐξ ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ γλώττης προφερομένων φθέγγεσθαι; Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς τάδε λέγει Κύριος. Κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος, διότι ἐγὼ αὐτοὺς ἀπέσταλκα. Μὴ ταπεινοῦ ταῦτα καὶ κατεπτηχότος τὰ ῥήματα; Ἀφορίσατε δὴ μοῖ Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκεκλήμαι αὐτούς. Μὴ δούλος οὕτω φθέγγεται; Καὶ ὁ Ἡσαίας. Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. καὶ, Κατέβη Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ

A rias Spiritu esse posterius. Quod si creationem reputes, consolidatæ sunt cœlorum virtutes a Spiritu, ita ut consolidationem intelligas firmitatem, quæ non facile bonorum habitu excidat. Etenim quod Deo conjunctæ sunt, quodque ad malitiam verti non queant, quodque in beatitudine perpetuo perseverant virtutes, id illis a Spiritu accedit. Christi adventus; Spiritus præcurrit. In carne adventus, et Spiritus inseparabilis. Operationes virtutum, dona sanationum; sed per Spiritum sanctum Dæmones expulsi in Spiritu Dei Diabolus spoliatus est imperio simul præsentem Spiritum Peccatorum facta remissio, sed in gratia Spiritus. *Abluti enim estis et sanctificati in nomine Domini nostri Jesu Christi et in Spiritu sancto*³. Conjunctio cum Deo fit per Spiritum. *Misit enim Deus Spiritum Filii sui in corda nostra, clamantem, Abba Pater*⁴. Resurrectio a mortuis, Spiritus virtute. *Emittes siquidem Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ*⁵. Sive quis creationem accipiat de extinctorum reviviscentia; an non magna Spiritus operatio, qui nobis suppeditat vitam ex resurrectione, et ad spiritualem illam vitam animas nostras adaptat? Sive creatio dicatur esse eorum, qui hic per peccatum lapsi sunt, in meliorem statum mutatio (nam ita quoque nonnunquam usurpatur juxta Scripturæ consuetudinem, velut cum Paulus dicit, *Si qua in Christo nova creatura*⁶), renovatio quæ hic fit, et a vita terrestri ac turbulentis affectibus obnoxia ad cœlestem conversationem transmutatio quæ fit in nobis per Spiritum, ad summam admirationem deducit animos nostros. In his utrum metuere debemus, ne dignitatem immodicis honoribus transgrediamur? an contra ne illius notionem ad humilia deprimamus, etiamsi videamur maxima de eo loqui, quæ quidem humana mente concipi humanaque lingua proferri possunt? Hæc dicit Spiritus sanctus, sicut hæc dicit Dominus: *Descende, et perge cum illis, nihil hæsitans quoniam ego misi illos*⁷. Num hæc sunt abjecti ac metu consternati verba? *Separate mihi Barnabam et Saulum in opus ad* 42 *quod accersivi illos*⁸. Num servus ita loquitur? Et Isaias: *Dominus misit me, et Spiritus ejus*⁹; et, *Descendit Spiritus a Domino, et deduxit illos*^{9*}. At ne rursus mihi deductionem accipias pro humili ministerio. Nam hoc opus etiam Dei esse testatur Scriptura. *Deduxisti, inquit, sicut oves populum tuum*¹⁰; et, *Qui deducis velut ovem Joseph*¹¹; et, *Deduxit eos in spe, et non*

³ I Cor. vi, 11. ⁴ Galat. iv, 6. ⁵ Psal. ciii, 30. XLVIII, 16. ^{9*} Isa. LXIII, 14. ¹⁰ Psal. LXXVI, 24. ¹¹ Psal. LXXIX, 1.

(64) Δυνάμεις. Edditi addunt προσγέγονε. Reg. secundus γίνεται. Neutrum occurrit in aliis quinque codicibus. Sed hæc videntur addidisse librarii, ut explerent quod mancum et imperfectum non erat, sed esse videbatur.

(65) Συμπαρόντος. Sic codices mss. omnes: editi ἐμπαρόντος.

(66) Τῷ ἁγίῳ. Addunt duo codices τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Mox Regii quartus et quintus καρδίαις ἡμῶν. Nec multo post editio Paris. Εἴτε οὖν τὴν. Mss. Εἴτε

τὴν, et Basil. edit.

(67) Βέλτιον. Sic omnes mss. codices: editi τὸ βέλτιστον.

(68) Εἰς ταπεινόν. Reg. tertius cum Colbert. εἰς ταπεινότητα. Aliquanto post editi ὅτι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. Codices mss. ut in contextu. Subinde trium codicum scripturam prætulimus vulgatæ τὸν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Παῦλον. Aliquanto infra Reg. secundus Πνεῦμα Κυρίου.

*timuerunt*¹². Proinde cum audieris, *Cum venerit A* *Paracletus, ille vobis suggeret, ac vos ducet in omnem veritatem*¹³; cogita deductionem, sicuti doctus es; ne calumniaris cogitatum.

ὡσαύτως πρόβατον τὸν Ἰωσήφ· καὶ, ἀδῆγησεν αὐτούς ἐπ' ἐλπίδι, καὶ οὐκ ἐδειλίασαν. Ὡστε ὅταν ἀκούσῃς, ὅτι Ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ἐκεῖνος ὑμᾶς ἀναγῆσει καὶ ὁδηγήσει (69) πρὸς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁδηγίαν, ὡς ἐδειδάχθης, οὐκ ἐδειλίασαν τὴν ἐννοίαν.

50. At, inquires, *Etiam interpellat pro nobis*¹⁴: proinde quantum is qui supplex est, beneficii auctore inferior est, tantum quoque Spiritus ratione dignitatis a Deo remotus. At tu nondum audisti de Unigenito, quod is est in dextera Dei, et interpellat pro nobis¹⁵? Itaque quia Spiritus in te est, si tamen omnino in te est, et quia nos excecatos ad eligendum quod utile est, docet, deducitque, ne eam ob causam piam ac sanctam de eo opinionem amittas. Nam profecto summus fuerit ingrati animi gradus, beneficientis humanitatem ad ingrati animi occasionem vertere. Nolite igitur contristare Spiritum sanctum¹⁶. Audite quid dicat martyrur primitiæ Stephanus, inobedientiam ac rebellionem exprobrans populo. Vos, inquit, *semper Spritui sancto resistitis*¹⁷. Et rursus Isaias: *Exacerbaverunt Spiritum sanctum, et versus est illis in inimitiam*¹⁸. Et alibi, *Domus Jacob irritavit Spiritum Domini*¹⁹. Audite, inquam, an non hæc summam potentiam declarent? Judicio legentium permitto, quas tandem oporteat eos, qui hæc audiunt, opiniones concipere; utrum tanquam de instrumento, deque obediente, et parem conditionem cum creatura sortito, denique nobis conservo sentire: an gravissimum vel verbo solo hanc blasphemiam piorum aures subire? Servum dicis Spiritum? Sed servus, inquit, non novit quid faciat dominus ipsius²⁰: Spiritus autem non aliter novit quæ sunt Dei, quam spiritus hominis novit quæ in ipso sunt²¹.

CAPUT XX.

Adversus eos, qui dicunt Spiritum nec in servili, nec in herili conditione esse, sed in conditione liberorum.

51. Neque servus, inquit, neque dominus, sed liber. O mirum stuporem, o miserandam audaciam ista loquentium! Quid amplius deplorem? utrum inscitiam, an blasphemiam istorum? qui quidem de Deo dogmata humanis exemplis dedecorant: ac hominum consuetudinem, per quam dispar est dignitatum excellentia, ad divinam et ineffabilem naturam accommodare nituntur: haud reputantes apud homines quidem nullum esse natura servum. Aut enim po-

ὡδηγήσεν αὐτούς. Καὶ μὴ μοι τὴν ὁδηγίαν πάλιν εἰς ταπεινὴν διακονίαν ἐκλάβης. Τοῦτο γὰρ καὶ Θεοῦ ἔργον εἶναι ὁ λόγος διαμαρτύρεται. Ἀδῆγησας, φησὶν, ὡς πρόβατα τὸν λαόν σου καὶ, Ὁ ὁδηγῶν

ὡσαύτως πρόβατον τὸν Ἰωσήφ· καὶ, ἀδῆγησεν αὐτούς ἐπ' ἐλπίδι, καὶ οὐκ ἐδειλίασαν. Ὡστε ὅταν ἀκούσῃς, ὅτι Ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ἐκεῖνος ὑμᾶς ἀναγῆσει καὶ ὁδηγήσει (69) πρὸς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁδηγίαν, ὡς ἐδειδάχθης, οὐκ ἐδειλίασαν τὴν ἐννοίαν.

50. Ἀλλὰ καὶ ἐντυγχάνει, φησὶν, ὑπὲρ ἡμῶν Ὡστε ὅσον ἐκέτης τοῦ εὐεργέτου λαίπεται, τοσαύτου τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν ἀξίαν ἀποπεπτῶκε τοῦ Θεοῦ. Σὺ δὲ οὐπω ἤκουσας περὶ τοῦ Μονογενοῦς, ὅτι ἐστὶν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν; Μὴ οὖν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐν σοὶ (εἶπερ δὴ ὄλωσ ἐν σοὶ), μηδ' ὅτι ἀποτυφλωθέντας ἡμᾶς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ συμφέροντος διδάσκει, καὶ ὁδηγεῖ, τούτου ἕνεκεν τὴν εὐσεβῆ καὶ ὁσίαν περὶ αὐτοῦ δόξαν (70) ζημιωθῆς, ὑπερβολὴ γὰρ ἀγνωμοσύνης τοῦτο γὰρ, τὴν φιλοφροσύνην τοῦ εὐεργέτου ἀφορμὴν ἀχαριστίας ποιεῖσθαι. Μὴ οὖν λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἀκούσατε τί φησὶν ἡ ἀπαρχὴ τῶν μαρτύρων Στέφανος, τὸ δυσπειθὲς καὶ ἀνυπότακτον τῷ λαῷ ὀνειδιζῶν. Ὑμεῖς, φησὶν, ἀεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε. Καὶ πάλιν ὁ Ἰσαΐας· Παροῖξοναυ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἐχθρὰν καὶ ἐτέρωθεν. Ὁ οἶκος τοῦ Ἰακώβ παρρώγισε (71) τὸ Πνεῦμα Κυρίου· εἰ μὴ ἐξουσιαστικῆς δυνάμεως παράστατικὰ τὰ τοιαυτὰ; Τῇ τῶν ἐντυγχανόντων κρίσει παρήκει, ταῦτα ἀκούοντας ὁποίας τιμᾶς χρῆτὰς ὑπολήψεις ἔχειν· ὡς περὶ ὄργανου, καὶ ὑπηκόου, καὶ ὁμοτίμου τῇ κτίσει, καὶ ἡμῖν ὁμοδούλου; ἢ βαρύντατος καὶ ῥήματι μόνῳ τὴν βλασφημίαν ταυτην ὑποδύναται τοῖς εὐσεβέσι; Δούλον λέγεις τὸ Πνεῦμα; Ἀλλ' ὁ δοῦλος, φησὶν, οὐκ οἶδε τί ποιεῖ ὁ κύριος αὐτοῦ· τὸ δὲ Πνεῦμα οὕτως οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἐν αὐτῷ (72).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Πρὸς τοὺς λέγοντας μὴτε ἐν δουλικῇ τάξει μὴτε ἐν δεσποτικῇ εἶναι τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν ἐλευθέρων.

51. Οὐτε δοῦλον φησὶν, οὔτε δεσπότην, ἀλλ' ἐλευθέρων. Ὡ τῆς θεινῆς ἀναληθσίας ὡ τῆς ἐλευθερίας ἀφοβίας τῶν ταῦτα λεγόντων! Τί πλέον αὐτῶν ὀδύρωμαι; τὸ ἀμαθὲς (73), ἢ τὸ βλάσφημον; οἱ γὰρ τὰ τῆς θεολογίας δόγματα ἀνθρωπίνους παραδείγμασι καθυβρίζουσι, καὶ τὴν ὁδὸν συνήθειαν, παραλλαγμένην ἔχουσαν τῶν ἀξιωματίων τὴν διαφορὰν, τῇ θεῷ καὶ ἀρρήτῳ φύσει προσαρμόζειν ἐπιχειροῦσιν· οὐκ ἐννοοῦντες, ὅτι παρὰ μὲν ἀνθρώποις τῇ φύσει δοῦλος οὐδεὶς. Ἡ γὰρ καταδυναστευθέντες

¹² Psal. LXXVIII, 53. ¹³ Joan. XIV, 26; XVI, 13. ¹⁴ Rom. VIII, 34. ¹⁵ ibid. ¹⁶ Ephes. IV, 30. ¹⁷ Act VII, 51. ¹⁸ Isa. LXII, 10. ¹⁹ Psal. CV, 32. ²⁰ Joan. XV, 15. ²¹ I Cor. II, 11.

(69) Καὶ ὁδηγήσει. Hæc addita e sex codicibus.

(70) Καὶ ὁσίαν περὶ αὐτοῦ δόξαν. Sic codices omnes: editi καὶ θεῖαν δόξαν περὶ τούτου.

(71) Παρῶγισε. Sic codices mss. omnes, pro eo quod est in editis παρῶξοναυ. Caput vicesimum in

nonnullis codicibus incipit ab his verbis. Δούλον λέγεις τὸ Πνεῦμα. Imo etiam supra in uno codice ab istis, ἀλλὰ καὶ ἐντυγχάνει.

(72) Τὰ ἐν αὐτῷ. Codices nonnulli τὸ ἐν αὐτῷ.

(73) Τὸ ἀμαθὲς. Reg. quartus τὸ ἀπειθὲς.

ὑπὸ ζυγὸν δουλείας ἤχθησαν (74), ὡς ἐν αἰχμαλω-
 σίαις· ἢ διὰ πένιαν κατεδουλώθησαν, ὡς οἱ Αἰγύπτιοι
 τῷ Φαραῶ· ἢ κατὰ τινα σοφίαν καὶ ἀπόρρητον οἰκο-
 νομίαν οἱ χεῖρους τῶν παιδῶν ἐκ τῆς τῶν πατέρων
 φωνῆς τοῖς φρονιμωτέροις καὶ βελτίοσι δουλεύειν κατ-
 εδικάσθησαν· ἦν οὐδὲ καταδίκην, ἀλλ' εὐεργεσίαν
 εἶποι τις ἂν δίκαιος τῶν γινομένων ἐξεταστής. Τὸν
 γὰρ δι' ἐνδειαν τοῦ φρονεῖν οὐκ ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ τὸ
 κατὰ φύσιν ἄρχον, τοῦτον ἐτέρου κτήμα γενέσθαι
 λυσιτελέστερον, ἵνα, τῷ τοῦ κρατοῦντος λογισμῷ
 διευθυνόμενος, ὁμοίος ᾗ ἄρματι ἡνίοχον ἀναλαβόντι,
 καὶ πλοίῳ κυβερνήτην ἔχοντι ἐπὶ οἰάκων καθήμενον.
 Διὰ τοῦτο Ἰακώβ κύριος τοῦ Ἡσαῦ ἐκ τῆς εὐλογίας
 τοῦ πατρὸς, ἵνα καὶ μὴ βουλόμενος παρὰ τοῦ φρονί-
 μου εὐεργητῆται ὁ ἄφρων, οὐκ ἔχων τὸν οἰκεῖον κηδε-
 μόνα τὸν νοῦν. Καὶ Χαναάν παῖς οἰκέτης (75) ἔσται
 τοῖς ἀδελφοῖς, ἐπειδὴ ἀδίδακτος ἦν τῆς ἀρετῆς, ἀσύν-
 ετον ἔχων τὸν ἑαυτοῦ πατέρα τὸν Χάμ. Ὡς μὲν οὖν
 οὕτως οἱ δούλοι· ἐλεύθεροι δὲ, οἱ διαφυγόντες πένιαν ἢ
 πόλεμον, ἢ τῆς ἐτέρων κηδεμονίας ἀπροσδεεῖς. Ὡστε
 κἂν ὁ μὲν δεσπότης, ὁ δὲ οἰκέτης λέγεται, ἀλλ' οὖν
 πάντες καὶ κατὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμοτιμίαν, καὶ
 ὡς κτήματα (76) τοῦ πεποιηκότος ἡμᾶς, ὁμόδουλοι.
 Ἐκεῖ δὲ τί δύνασαι τῆς δουλείας ὑπεξαγαγεῖν· Ὁμοῦ
 τε γὰρ ἐκτισθη, καὶ τὸ δούλον (77) εἶναι συγκατ-
 εσλεύασται. Ἀλλήλων μὲν γὰρ οὐ κατάρχουσιν,
 ἐπειδὴ πλεονεξίας ἀμοίρα τὰ οὐράνια· Θεῷ δὲ πάντα
 ὑποκύπτει, καὶ ὡς δεσπότη τὸν ὀφειλόμενον φόβον,
 καὶ ὡς δημιουργῷ τὴν ἐπιβάλλουσαν δόξαν ἀποδι-
 δόντα. Υἱὸς γὰρ δοξάζει πατέρα, καὶ δούλος τὸν
 κύριον αὐτοῦ (78). Καὶ ἀπαιτεῖ πᾶντὰς τῶν δύο τὸ
 ἕτερον ὁ Θεός. Εἰ γὰρ Πατὴρ εἰμι ἐγώ, ποῦ ἔστι,
 φησὶν, ἡ δόξα μου; καὶ εἰ Κύριός εἰμι ἐγώ, ποῦ
 ἔστιν ὁ φόβος μου; Ἡ πάντων ἂν εἴη ἐλευνοστάτη
 ζωὴ (79), μὴ ὑπὸ τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ δεσπότη κει-
 μένη. Ὅποιαί εἰσιν αἱ ἀποστατικαὶ δυνάμεις, αἱ διὰ
 τὸ τραχηλιάσαι κατὰ Θεοῦ παντοκράτορος ἀφηνιά-
 ζουσαι τῆς δουλείας· οὐ τῷ ἑτερωσ περυκείται, ἀλλὰ
 τῷ ἀνυποτάκτως ἔχειν πρὸς τὸν ποιήσαντα. Τίνα οὖν
 λέγεις ἐλεύθερον; Τὸν ἀβασίλευτον; τὸν μῆτε ἄρχειν
 ἑτέρου δυνάμιν ἔχοντα, μῆτε ἄρχεσθαι καταδεχόμε-
 νον; Ἀλλ' οὕτε ἔστι τις τοιαύτη φύσις ἐν τοῖς οὖσι,
 καὶ τοῦτο (80) ἐννοῆσαι κατὰ τοῦ Πνεύματος ἀπίθεια
 περιφανής. Ὡστε εἰ μὲν ἔκτισται, δουλεύει θελαδὴ
 μετὰ πάντων. Τὰ γὰρ σύμπαντα, φησὶ, δούλα σά·
 εἰ δὲ ὑπὲρ τῶν κτίσιν ἔστι, τῆς βασιλείας ἔστι κοι-
 νωνόν.

cum omnibus. *Omnia enim, inquit, serviunt tibi*²²;

²² Gen. xxvii, 37. ²³ Gen. ix, 25. ^{23*} Malach. i, 6. ²⁴ ibid. ²⁵ Psal. cxvi, 91.

(74) ἤχθησαν. Sic omnes codices; edili ἠνέχθη-
 σαν. Paulo post quidam mss. codices σοφίαν καὶ
 ἀπόρρητον.

(75) Οἰκέτης. etc. Edili οἰκέτης ἔστι τοῖς ἀδελφοῖς
 αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἀδίδακτος. Libri veteres ut in con-
 textu.

(76) Κτήματα. Sic mss. quinque. Edili κτήμα.
 Mox Reg. secundus τί δύνασθε.

(77) Δούλον. Ita mss. duo, quibus favent plures
 alii in quibus legitur δούλω. Alius habet δούλος.
 Editi δούλα.

(78) Τὸν κύριον αὐτοῦ. Colbertinus codex et duo

A tentia oppressi, sub jugum servitutis **43** inducti
 sunt, velut in bello capti: aut ob paupertatem in
 servitute adacti sunt, velut Ægyptii Pharaoni:
 aut juxta sapientem quamdam et arcanam dispen-
 sationem, qui inter filios deteriores sunt paren-
 tum voce, sapientioribus ac melioribus in servitu-
 tem addicti sunt; quam haudquaquam condemna-
 tionem, sed beneficium potius dixerit æquus rerum
 æstimator. Nam qui ob sensus inopiam, non habet
 in sese id quod natura imperat, huic utilius est alte-
 rius fieri mancipium, ut dum dominantis prudentia
 dirigitur, similis sit currui qui aurigam recepit,
 aut navi quæ nauclerum habet clavo assidentem.
 Hanc ob causam Jacob dominus Esau ex benedi-
 ctione patris²², ut stultus a sapiente vel invitus
 beneficio afficeretur, quippe non habens proprium
 curatorem, videlicet mentem. Et Chanaan filius ser-
 vus erit fratribus suis²³, quoniam indocilis erat ad
 virtutem, imprudentem habens patrem, videlicet
 Cham. Ad hunc igitur modum hic fiunt servi; liberi
 vero sunt, qui effugerunt paupertatem, aut bellum,
 aut qui aliorum cura non egent. Itaque quamvis
 hic herus, ille servus appelletur, omnes tamen et
 quatenus sumus ejusdem inter nos conditionis, et
 tanquam illius qui nos condidit mancipia, conservi
 sumus. Illic porro quid potes e servitute eximere?
 Nam statim ac condita sunt, simul cum eis condita
 servitus. Sibi enim invicem non imperant, eo quod
 celestia plus habendi non tenentur desiderio. Deo
 autem subjecta omnia, ac tanquam domino debi-
 tum timorem, ac tanquam conditori debitam glo-
 riam persolvunt. *Filius enim gloria afficit patrem,
 et servus dominum suum*^{23*}. Et ex his duobus
 alterum omnino Deus requirit. *Nam si Pater, in-
 quit, sum ego, ubi est gloria mea? Si Dominus sum
 ego, ubi est timor meus*²⁴? Alioqui vita custodiæ
 ac inspectioni Domini non subdita, omnium ma-
 xime miserabilis foret. Cujusmodi sunt virtutes de-
 sertrices, quæ quod cervicem erexerunt adversus
 Deum omnipotentem, servitute detrectant, non
 quod aliter natura comparatæ sint, sed quod sub-
 ditæ esse nolint Creatori. Quem igitur appellas libe-
 rum? Eum qui sine rege est? qui neque imperandi
 alteri potestatem habet, neque alterius imperium
 admittit? At nec est istiusmodi natura in rebus
 conditis, et hoc de Spiritu cogitare aperta impietas
 est. Quare si Spiritus creatus est, profecto servit
 D est. Quare si Spiritus creatus est, profecto servit

alii a Conbefsio citati addunt φοβεῖται. Sed hoc
 verbum ab ipso Basilio, omnibus mss. consentien-
 tibus, omittitur in cap. 18 hujus libri, ubi idem
 testimonium refertur.

(79) Ζωή. Editi post hanc vocem addunt εἰ, sed
 deest in omnibus codicibus. Ibidem Reg. tertius
 et Colb. ὑπὸ τῆν σκέπην τοῦ, *Sub tutela Domini*.
 Paulo post editi ἀφηνιάζουσι, quod auctoritate
 quinque codicum mutavimus.

(80) Καὶ τοῦτο. Sic emendatum ope Regii secundi
 quod prave in aliis mss. et in editis legebatur
 καὶ τὸ.

CAPUT XXI.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Testimonia ex Scripturis Spiritum appellari Dominum.

52. Sed quid opus est ex rebus humilibus pugnantibus, doctrinae turpiter parare victoriam, 44 cum liceat illustriorum appositione, gloriae excellentiam, cui contradici non possit, demonstrare? Quod si proferemus ea quae nos Scriptura docuit, forsitan magno vehementique clamore vociferabuntur, et auribus obturatis Pneumatomachi tollentes lapides, aut quidquid forte occurrerit, in arma quisque vertentes, in nos irruent. Sed non est nobis incolumitas anteponenda veritati. Invenimus igitur apud Apostolum: *Dominus autem dirigat corda vestra in dilectionem Dei, et in patientiam Christi pro tribulationibus* 26. Qui est Dominus dirigens in dilectionem Dei, et in patientiam Christi pro tribulationibus? Respondeant nobis, qui Spiritum in servitutem adigunt. Sive enim de Deo et Patre fuisset sermo, omnino dixisset: *Dominus vos dirigat in dilectionem sui*: sive de Filio, addidisset, *in suam ipsius patientiam*. Quærant igitur quænam sit alia persona, quam Domini vocabulo deceat honorari. Huic affine est et illud, quod alibi positum est: *Dominus vos impleat et abundare faciat charitate, in vos invicem et in omnes quemadmodum et nos in vos, ad confirmandum corda vestra irreprehensibilia in sanctificatione, coram Deo et Patre nostro, in adventu Domini nostri Jesu Christi cum omnibus sanctis suis* 27. Quem Dominum precatur, coram Deo et Patre nostro in adventu Domini nostri irreprehensibilia fidelium Thessalonicensium corda, confirmata in sanctitate constabilire? Respondeant nobis, qui cum ministratoriis spiritibus, qui mittuntur ad ministerium, collocant Spiritum sanctum. At non habent quod respondeant. Quapropter audiant et aliud testimonium, evidenter Spiritum sanctum appellans Dominum. *Dominus, inquit, Spiritus est* 28; et rursus: *Tanquam a Domino Spiritu* 29. Ne vero ulla relinquatur occasio contradicendi, ipsa Apostoli verba proferam in medium: *Usque ad hodiernum enim diem idem velamen in lectione Veteris Testamenti manet, non revelatum, quod in Christo abrogatur. Cum autem conversus fuerit ad Dominum, tolletur velamen. Dominus autem Spiritus est* 30. Cur hoc dicit? Quoniam qui nudo intellectui litterarum assidet, et illic circa legales observationes occupatus

Μαρτυρίαι ἐκ τῶν Γραφῶν τοῦ κυριολογεῖσθαι τὸ Πνεῦμα.

52. Καὶ τί θεῖ, ἐκ τῶν ταπεινῶν ἀπομαχομένους, αἰσχρῶς τὴν νίκην κατακτᾶσθαι τῷ λόγῳ, ἐξόν τῇ παραθέσει τῶν σεμνοτέρων ἀναντιρρήτων τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης ἐπιδεικνύουσι; Εἰ δὲ λέγοιμεν ἅ παρὰ τῆς Γραφῆς ἐδιδάχθημεν, τάχα που μέγα καὶ σφοδρὸν ἀνακράξονται, καὶ συσχόντες τὰ ὦτα, ἀράμενοι λίθους, ἢ ὅ τι ἂν τύχοι παραφανέν, τοῦτο τῶν Πνευματομάχων ἕκαστος ὄπλον ποιησάμενος, ἐφ' ἡμᾶς ἤξουσιν. Οὐ μὴν πρό γε τῆς ἀληθείας τιμητέα ἡμῶν ἢ ἀσφάλεια. Εὐρομεν τοίνυν παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ (81) Ὁ δὲ Κύριος κατεθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν θλίψεων (82). Τίς ὁ κατευθύνων Κύριος εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγάπην, καὶ εἰς τὴν ὑπὲρ τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ὑπομονήν; Ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν οἱ τὸ Πνεῦμα καταδουλούμενοι. Εἴτε γὰρ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς (83) ὁ λόγος, πάντως ἂν εἶρητο Ὁ δὲ Κύριος ὑμᾶς κατευθύναι εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην· εἴτε περὶ τοῦ Υἱοῦ (84), προσέκειτο ἂν, εἰς τὴν ἑαυτοῦ ὑπομονήν. Ζητεῖτωσαν οὖν τί ἐστὶν ἄλλο πρόσωπον, ὃ τῇ προσηγορίᾳ τοῦ Κυρίου τιμᾶσθαι ἄξιον. Παραπλήσιον δὲ τούτῳ (85) καὶ τὸ ἐτέρωθι κείμενον, τό Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονᾶσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἀγίωσύνῃ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἡμῶν ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ. Ποῖον Κύριον εὐχεται ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἡμῶν ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἀμέμπτους τὰς καρδίας ἐστηριγμένας ἐν ἀγίωσύνῃ τῶν ἐν Θεσσαλονίκη πιστῶν στηρίξαι; Ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν οἱ μετὰ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων τῶν πρὸς διακονίαν ἀποστελλομένων τὸ ἅγιον Πνεῦμα τιθέντες. Ἄλλ' οὐκ ἔχουσι. Διόπερ ἀκουέτωσαν καὶ ἐτέρας μαρτυρίας διαρρήδη καὶ αὐτῆς κυριολογούσης τὸ Πνεῦμα Ὁ δὲ Κύριος, φησί, τὸ Πνεῦμά ἐστι· καὶ πάλιν· Καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. Ὡστε δὲ μηδεμίαν (86) ἀντιλογίας ἀφορμὴν καταλιπεῖν, αὐτὴν παραθήσομαι τοῦ Ἀποστόλου τὴν λέξιν· Ἄχρη γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὃ τι ἐν Χριστῷ καταργεῖται. Ὅταν δὲ ἐπιστρέψῃ

26 II Thess. iii, 5. 27 I Thess. iii, 12, 13. 28 II Cor. iii, 17. 29 ibid. 18. 30 ibid. 14, 16, 17.

(81) Τῷ Ἀποστόλῳ Addunt editi ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρῃ, sed hæc nullo prorsus in codice ms. leguntur.

(82) Ὑπὲρ τῶν θλίψεων. Fatendum est hæc verba neque in sacro contextu legi, et in tribus hujus libri mss. codicibus deesse. Quin etiam in Regio quinto non occurrunt nisi secunda manu. Sed tamen cum Paulo post a Basilio repetantur, ut e sacro contextu desumpta; nolim ea delere; ac verisimilius est ex codicibus, in quibus desunt, ob eam causam fuisse sublata, quia non legebantur

apud Apostolum, quam sine causa in alios codices, in quibus occurrunt injecta.

(83) Περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Ita mss. tres, melius quam in editis περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ ὁ.

(84) Περὶ τοῦ Υἱοῦ. Duo codices περὶ τοῦ Χριστοῦ.

(85) Τούτῳ, etc. Editi τοῦτο καὶ τὸ ἐν ἐτέρωθι, quod trium mss. ope emendavimus. Mox Regius secundus περισσεύσαι ἐν ἀγάπῃ, et paulo post τὰς καρδίας ἀμέμπτως ἐν ἀγίωσύνῃ.

(86) Μηδεμίαν. Ita mss. tres, pro eo quod erat in editis μηδεμίαν.

πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται (87) τὸ κάλυμμα. Ὁ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι. Τί τοῦτο λέγων; Ὅτι ὁ φιλή τῇ διανοίᾳ τοῦ γράμματος προσκαθήμενος, καὶ αὐτοῦ που περὶ τὰ νομικὰ παρατηρήματα διατρέθων, οἷόν τι παραπετάσματος τῇ Ἰουδαϊκῇ τοῦ γράμματος ἐκδοχῇ τὴν καρδίαν ἑαυτοῦ συγκεκάλυπται καὶ τοῦτο πιάσκει παρὰ τὸ ἄγνωσιν, ὅτι ἡ σωματικὴ τοῦ νόμου τήρησις ἐν τῇ ἐπιδημίᾳ (88) τοῦ Χριστοῦ καταργεῖται, τῶν τύπων λοιπὸν μεταληφθέντων εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ἀργοῦσι γὰρ λόγχοι τῇ τοῦ ἡλίου παρουσίᾳ· καὶ σχολάζει ὁ νόμος, καὶ προφητεῖαι (89) κατασιγάσσονται, τῆς ἀληθείας ἀναφανείσης. Ὁ μὲντοι θνητοὶ ἐπι τὸ βάθος διακύψαι τῆς νομικῆς ἐννοίας, καὶ τὴν ἐκ τοῦ γράμματος ἀσάφειαν, οἷόν τι καταπέτασμα, διασχῶν, εἴσω γενέσθαι τῶν ἀπορρήτων, οὗτος ἐμιμήσατο τὸν Μωϋσῆν ἐν τῷ διαλέγεσθαι τῷ Θεῷ περιαιρούντα τὸ κάλυμμα, ἐπιστρέφων καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοῦ γράμματος πρὸς τὸ (90) πνεῦμα. Ὡστε ἀναλογεῖν τῷ μὲν ἐπὶ τοῦ προσώπου Μωϋσεῶς κάλυμματι τὴν τῶν νομικῶν διδασμάτων ἀσάφειαν, τῇ δὲ ἐπιστροφῇ τῇ πρὸς τὸν Κύριον τὴν πνευματικὴν θεωρίαν. Ὁ οὖν ἐν τῇ ἀναγνώσει τοῦ νόμου περιελών τὸ γράμμα ἐπιστρέφει πρὸς τὸν Κύριον (ὁ δὲ Κύριος νῦν τὸ Πνεῦμα λέγεται), καὶ ὁμοίως γίνεται Μωϋσεῖ ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ τὸ πρόσωπον δεδοξασμένον ἔχοντι. Ὡς γὰρ τὰ τοῖς ἀνθηροῖς χρώμασι παμακείμενα ἐκ τῆς περιόρεούσης αὐγῆς καὶ αὐτὰ καταχρῶννυται (91)· οὕτως ὁ ἐναργῶς ἐνατενίσας τῷ Πνεύματι ἐκ τῆς ἐκείνου δόξης μεταμορφοῦται πῶς πρὸς τὸ φανότερον, οἷόν τι ὡτι, τῇ ἐκ τοῦ Πνεύματος ἀληθείᾳ τὴν καρδίαν καταλαμπόμενος. Καὶ τοῦτο ἐστὶ ζῶ, μεταμορφοῦται ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ Πνεύματος εἰς τὴν οἰκίαν δόξαν. οὐ μικρολόγως, οὐδὲ ἀμυδρῶς· ἄλλ' ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον ἐστὶν εἰκὸς τὸν ἀπὸ τοῦ Πνεύματος φωτιζόμενον. Ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; Ἄρα τὸ δουλικὸν οἰκτῆριον κατεδέξατο ἄποτε τῇ τοῦ ναοῦ προσηγορίᾳ τιμῆσαι; Τί δὲ ὁ τοῦ ἁγίου Πνεύματος συγγραφείσαν, μὴ τοῖς τοῦ κέχρηται (92);

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Σύστασις τῆς κατὰ τὴν φύσιν κοινωνίας τοῦ Πνεύματος, ἐκ τοῦ ὁμοίως εἶναι Πατρὶ καὶ Υἱῷ πρὸς θεωρίαν δυσέφικτον.

§3. Οὐ μόνον δὲ ἐξ ὧν τὰς αὐτὰς προσηγορίας ἔχει, καὶ κοινωνῶν (93) ἐστὶ τῶν ἐνεργειῶν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, τὸ ὑπερέχον αὐτοῦ τῆς φύσεως γνώριμον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὧν ὁμοίως ἐστὶ πρὸς θεωρίαν δυσέφικτον. Ἄ γὰρ περὶ τοῦ Πατρὸς φησιν, ὡς ἐπέκεινα ὄντος ἀνθρωπίνης ἐννοίας, καὶ ἅ περὶ τοῦ Υἱοῦ, ταῦτα ὁ Κύριος καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγει· Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω· τὸν

est, Judaica litteræ interpretatione quasi velo tectum habet cor: atque id illi accidit, eo quod ignoret corporalem legis observationem in adventu Christi abolitam esse, jam figuris ad veritatem translatis. Sunt enim supervacaneæ lucernæ solis adventu; et cessat lex, et prophetiæ silent, simul ut illuxit veritas. At qui potuit ad profunda **45** legalis sensus penetrare, ac discussa legis obscuritate, ceu velamento, introire ad arcana, hic Mosen imitatus est, velamen, dum loquitur cum Deo, tollentem ³¹; ipse se etiam convertens a littera ad spiritum. Quare velamini quod impositum est super faciem Mosi, respondet legalium documentorum obscuritas; conversioni autem ad Dominum respondet spiritualis intelligentia. Ergo qui in lectione legis aufert litteram, convertit sese ad Dominum (Dominus autem nunc Spiritus dicitur), ac similis redditur Mosi, ex apparitione Dei faciem glorificatam habenti. Sicut enim quæ juxta floridos colores posita sunt, e splendore promanante colorantur et ipsa: sic qui evidenter intendit oculos in Spiritum, ex illius gloria quodammodo transformatur ut fiat illustrior, dum veritate a Spiritu promanante, ceu luce quadam, corde illuminatur. Et hoc est transformari a gloria Spiritus ad propriam gloriam, haud parce, neque tenuiter, sed in tantum, quantum par est illustrari eum qui a Spiritu illuminatur. Non vereris, o homo, Apostolum dicentem ³²: *Templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* ³³? Num potuisset inquam servile domicilium appellatione templi honorare? Quid qui Scripturam divinitus inspiratam appellat, eo quod afflatu Spiritus scripta sit, num contumeliosis et Spiritum attenuantibus verbis utitur?

Οὐ δυσωπῆ, ἄνθρωπε, τὸν Ἀπόστολον λέγοντα, ὅτι θεόπνευστον τὴν Γραφὴν ὀνομάζων, δια τῆς ἐπιπνοίας καθυβρίζοντος καὶ κατασμιχρύνοντος αὐτὸ προσηγορίᾳ

CAPUT XXII.

Confirmatio naturalis communionis Spiritus, eo quod æque ac Pater et Filius incomprehensibilis est.

§3. Non solum autem ex hoc easdem habet appellationes, et in operationibus consors est Patri et Filio, dilucet naturæ illius excellentia: verum etiam ex eo quod pariter incomprehensibilis est intellectu. Quæ enim de Patre loquitur, quod sit supra cogitationem humanam, quæque de Filio, eadem Dominus et de Spiritu sancto dicit: *Pater juste, et mundus te non cognovit* ³⁴; mundum appel-

³¹ Exod. xxxiv, 34. ³² I Cor. iii, 16. ³³ II Tim. iii, 16. ³⁴ Joan. xvii, 25.

(87) Περιαιρεῖται. Reg. secundus περιελείπεται. Nec multo post idem cod. νομικὰ διατηρήματα.

(88) Ἐν τῇ ἐπιδημίᾳ. Editi ἐπὶ τῇ ἐπιδημίᾳ καταργηται... οἱ λόγχοι. Libri veteres ut in textu.

(89) Προφητεῖαι. Hæc scriptura in duobus tantum legitur codicibus mss. et in alio quodam secunda manu, sed tamen eam cum Combefisio

prætulimus vulgatæ προσῆται, ut verbis Apostoli, ad quæ respicit Basilii, magis congruentem.

(90) Πρὸς τὸ. Sic mss. Editi ἐπὶ τὸ.

(91) Καταχρῶννυται. Ita codices antiquiores. Alii et editi καταχρῶννυται.

(92) Κέχρηται. Ita libri veteres. Editi χρῆται.

(93) Κοινωνῶν. Ita mss. non pauci. Editi κοινωνῶν.

lans hic non globum e caelo et terra constantem, sed caducam hanc innumerisque mutationibus obnoxiam vitam. Ac de seipso loquens, *Adhuc modicum, inquit, et mundus me jam non videt, vos autem videtis me*³⁵. Rursus hic eos qui materiali carnalique vita devincti sunt, et oculis tantum expendunt veritatem, mundum appellans, qui non amplius oculis cordis visuri erant Dominum nostrum, eo quod resurrectionem non crederent. Hæc autem eadem dixit et de Spiritu: *Spiritum, inquit, veritatis, quem mundus non potest accipere, quod non videat illum, neque cognoscat eum: vos autem cognoscitis illum, quod apud vos manet*³⁶. Carnalis siquidem homo mentem habens ad contemplationem haud exercitatum, imo vero totam in affectu carnis velut in cæno defossam gerens, non potest ad spirituale lumen veritatis attollere oculos. Quapropter mundus, hoc est, carnis cupiditatibus addicta vita, velut oculus imbecillis non ferens radii solaris lumen, Spiritus gratiam non recipit. At Dominus cum hoc discipulis testimonium dedisset, quod mundæ essent vitæ ob doctrinam ipsius, dat etiam, ut jam ad speculationem contemplationemque Spiritus sint idonei. *Jam enim, inquit, vos mundi estis propter sermonem quem locutus sum vobis*³⁷. *Unde mundus quidem non videt illum: vos autem novistis eum, quoniam apud vos manet*³⁸. Eadem dicit et Isaias: *Qui stabilivit terram, et quæ in ea sunt, deditque spirationem populo, qui est super illam, et Spiritum calcantibus eam*³⁹. Nam qui conculcant terrena, iisque superiores evaserunt, digni prædicati sunt dono Spiritus sancti. Quem ergo mundus capere non potest, quique a solis sanctis per cordis puritatem videri potest, qualem esse existimandum est, aut quales illi honores competere?

CAPUT XXIII.

Spiritus glorificationem esse enumerationem eorum quæ illi adsunt.

34. Et reliquæ quidem virtutes singulæ in loco circumscripto esse creduntur. Nam angelus qui astabat Cornelio⁴⁰, non in eodem momento astabat et Philippo⁴¹: neque qui locutus est Zachariæ ab altari⁴², per idem tempus etiam in caelo suam implebat stationem. At Spiritus creditur simul⁴³ et in Abacuc et in Daniele in Babylonia ope-

³⁵ Joan. xiv, 19. ³⁶ ibid. 17. ³⁷ Joan. xv, 3. ⁴¹ Act. viii, 26. ⁴² Luc. i, 41. ⁴³ Dan. xiv, 33.

(94) Λέγων. Editi addunt ὁ Υἱός, sed hæc veteres libri non habent.

(95) Θεωρεῖ. Combefisius reddendum putat, *videbit*, et paulo post, *videbitis*.

(96) Σάρκενος. Ita mss. codices. Editi, σαρκικός.

(97) Φέρων. Reg. primus ἔχων. Ibidem quatuor mss. ἀδύνατος πρὸς. Nihil tamen mutandum videtur.

(98) Ἐαυτοῦ. Ita nostri codices mss. Editi αὐτοῦ. Paulo post editi διδασκάλων ἑαυτοῦ, quinque mss. αὐτοῦ. Ibidem Regius quartus διατακμάτων.

(99) Καὶ διδοῦς. Tres codices καὶ δοῦς. Mox to-

κόσμον λέγων (94) νῦν οὐχὶ τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς σύστημα, ἀλλὰ τὴν ἐπίκηνρον ταύτην καὶ μυρίαίς μεταβολαῖς ὑποκειμένην ζωὴν. Καὶ περὶ ἑαυτοῦ διαλεγόμενος, Ἐπι μικρὸν, φησὶ, καὶ ὁ κόσμος με οὐκέτι θεωρεῖ (95), ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με· Πάλιν ἐν ταῦθα τοὺς τῆ ὕλικῆ καὶ σαρκικῆ προσδεδεμένους ζωῆ, καὶ μόναις ὀφθαλμοῖς τὴν ἀλήθειαν ἐπιτρέποντας, κόσμον προσαγορεύων, οἱ τῆ ἀπίστια τῆς ἀναστάσεως οὐκέτι ἔμελλον τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς καρδίας τὸν Κύριον ἡμῶν ὄψεσθαι. Τὰ δὲ αὐτὰ καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος εἶπε. Τὸ Πνεῦμα, φησὶ, τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτό, οὐδὲ γινώσκει αὐτό. Ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῶν μένει· Ὁ μὲν γὰρ σάρκενος (96) ἀνθρώπος, ἀγύμναστον ἔχων πρὸς θεωρίαν τὸν νοῦν, μᾶλλον δὲ ὄλον, ὡσπερ ἐν βορβόρῳ, τῷ φρονήματι τῆς σαρκὸς κατορωρυγμένον φέρων (97), ἀδύνατεῖ πρὸς τὸ πνευματικὸν φῶς τῆς ἀληθείας ἀναδλεῖσαι. Διὸ ὁ κόσμος, τουτέστιν, ἡ τοῖς πάθεσι τῆς σαρκὸς δεδουλωμένη ζωὴ, οἷον ὀφθαλμὸς ἀσθενῆς φῶς ἡλιακῆς ἀκτίνος τὴν τοῦ πνεύματος χάριν οὐχ ὑποδέχεται. Τοῖς μὲντοι μαθηταῖς ἑαυτοῦ (98) καθαρότητα ζωῆς ἐκ τῶν διδασκάλων αὐτοῦ μαρτυρήσας ὁ Κύριος, τὸ καὶ ἐποπτικοῖς ἤδη εἶναι καὶ θεωρητικοῖς τοῦ Πνεύματος ἀποδίδωσιν. Ἡδὴ γὰρ, φησὶν, ὑμεῖς καθαροὶ ἐστε διὰ τὸν λόγον ὃν λελάληκα ὑμῖν. Ὅθεν ὁ μὲν κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν· οὐ γὰρ θεωρεῖ αὐτό. Ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῶν μένει. Ταῦτα λέγει καὶ Ἡσαίας· Ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοῦς (99) πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ Πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν. Οἱ γὰρ καταπατοῦντες τὰ γῆινα καὶ ὑπεράνω αὐτῶν γενόμενοι, ἄξιοι τῆς δωρεῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μεμαρτύρηται. Τὸ οὖν ἀχώρητον μὲν τῷ κόσμῳ, τοῖς ἁγίοις δὲ μόναις διὰ καθαρότητα τῆς καρδίας θεωρητὸν, τί χρὴ νομιζέσθαι, ἢ ποταπᾶς (1) τιμᾶς συμμετροῦς ὑπάρχειν αὐτῷ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἵτι θαξάλογια Πνεύματος ἐστὶν ἡ τῶν προσόντων αὐτῷ ἀπαριθμησις.

34. Τῶν μὲν οὖν (2) ἄλλων ἐκάστη δυνάμει ἐν περιγράφῳ τόπῳ τυγχάνειν πεπίστευται. Ὁ γὰρ τῷ Κορνηλίῳ ἐπιστάς ἄγγελος οὐκ ἦν ἐν ταυτῷ καὶ παρὰ τῷ Φιλίππῳ, οὐδὲ ὁ ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου τῷ Ζαχαρίᾳ διαλεγόμενος κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν καὶ ἐν οὐρανῷ τὴν αἰκίαν στάσειν ἐπλήρου. Τὸ μὲντοι Πνεῦμα ὁμοῦ τε ἐν Ἀβδακούμ ἐνεργεῖν καὶ ἐν Δα-

³⁸ Joan. xiv, 17. ³⁹ Isa. xlii, 5. ⁴⁰ Act. x, 3.

tidem παντὶ τῷ λαῷ.

(1) Ἡ ποταπᾶς. Corrupte in editis ἡ τᾶς παντοδαπᾶς, quod ope sex codicum emendavimus, quorum tamen nonnulli habent τᾶς ποταπᾶς.

(2) Τῶν μὲν οὖν. Caput vicesimum tertium, quod in editis incipit ad hæc verba, ἐγὼ δὲ οὐδὲ ἄλλο, hic apponendum censuimus, cum plures mss. codices, tum etiam ipsam sermonis seriem et continuationem secuti. Liqueet enim hic Basilium ad aliud argumentum transire.

νηλ ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας πεπιστευται: καὶ ἐν τῷ καταρράκτη εἶναι (3) μετὰ Ἰερουμίου, καὶ μετὰ Ἰεζεκιήλ ἐπὶ τοῦ Χοβάρ. Πνεῦμα γὰρ Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην· καὶ, Πού πορευθῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου πού φύγω; καὶ ὁ προφήτης· Διότι ἐγὼ (4) μεθ' ὑμῶν εἰμι, λέγει Κύριος· καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκε ἐν μέσῳ ὑμῶν. Τὸ δὲ πανταχοῦ ὄν, καὶ Θεῷ συμπάρῳ, τῆς ποίας προσήκει νομίζειν φύσεως; τῆς πάντα περιεχούσης, ἢ τῆς μερικοῦς (5) ἐμπειριημένης χωρίως, ὁποῖαν τὴν τῶν ἀγγέλων ὁ λόγος ἔδειξεν; Ἄλλ' οὐκ ἂν τις εἴποι. Τὸ οὖν θεῖον τῆ φύσει, τὸ ἀχώρητον τῷ μεγέθει, τὸ δυνατὸν ἐν ταῖς ἐνεργείαις, τὸ ἀγαθὸν ἐν ταῖς εὐεργεσίαις μὴ ὑπερυψώσωμεν (6); μὴ δοξάσωμεν; Ἐγὼ δὲ οὐδὲ ἄλλο (7) τι τὴν δόξαν τίθεμαι ἢ τῶν προσόντων αὐτῷ θαυμάτων τὴν ἐξαριθμησιν. Ὡστε ἢ οὐδὲ μεμνησθαι ἡμᾶς τῶν παρ' αὐτοῦ ἀγαθῶν ἐπιτάξουσιν οὗτοι, ἢ πάντως ἢ τῶν προσόντων διεξόδος τῆς μεγίστης δοξολογίας ἐστὶ πλήρωσις. Οὐδὲ γὰρ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἄλλως δοξάζειν ἔχομεν, ἢ τῷ κατὰ τὴν ἡμετέραν δύναμιν διεξιέναι αὐτοῦ τὰ θαύματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἐλεγχος τῆς ἀτοπίας τῶν μὴ δοξαζόντων τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς πρὸς τὰ ἐν τῇ κτίσει δοξαστά παραθέσεως.

55. Εἶτα δόξη μὲν καὶ τιμὴ ἐστεφάνωται ὁ κοινὸς ἄνθρωπος (8), καὶ δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ (9) τῷ ποιούντι τὸ ἀγαθὸν ἐν ἐπαγγελίαις ἀπόκειται. Ἔστι δὲ τις καὶ ἰδίως τοῦ Ἰσραὴλ δόξα· ὣν ἢ νίθεσις, φησὶ, καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ λατρεία. Καὶ ἑαυτοῦ τινα δόξαν ὁ Ψαλμωδὸς λέγει· Ὅταν ψάλλῃ σοι ἡ δόξα μου· καὶ πάλιν· Ἐξεγέρθητι, ἡ δόξα μου. Ἔστι δὲ τις (10) δόξα ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων· κατὰ δὲ τὸν Ἀπόστολον καὶ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως διὰ δόξης. Τοσούτων οὖν δοξαζομένων, τὸ Πνεῦμα μόνον τῶν πάντων ἀδοξαστον εἶναι βούλει; Καίτοιγε Ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος, φησὶν, ἐστὶν ἐν δόξῃ. Πῶς οὖν αὐτὸ ἀνάξιον τοῦ δοξάζεσθαι (11); Καὶ μεγάλη μὲν ἡ δόξα τοῦ δι-

rari; et cum Jeremia in catarrhacta⁴⁴, et cum Ezechiele super Chobar versari⁴⁵. Spiritus enim Domini replevit orbem terrarum⁴⁶; et, Quo ibo a Spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam⁴⁷? Et propheta, Quoniam ego vobiscum sum, dicit Dominus: et Spiritus meus stat in medio vestri⁴⁸. Eum vero qui ubique est, ac una cum Deo adest, cujus esse naturæ credere oportet? utrum omnia complectentis, an particularibus arctatæ locis, qualem esse naturam angelorum patet ex dictis? Verum hoc dixerit nemo. Igitur qui natura divinus est, qui magnitudine incomprehensus, qui potens in operationibus, qui bonus in beneficiis, hunc non supra modum efferemus? non supra modum glorificabimus? Ego vero nihil aliud intelligo gloriam, quam enumerationem mirabilium, quæ illi adsunt. Itaque aut isti interdicerent nobis, ne prorsus mentionem faciamus honorum, quæ ab 47 illo accipimus, aut omnino ea quæ illi adsunt commemorasse, est summam glorificationem implese. Nam ne Deum quidem et Patrem Domini nostri Jesu Christi et unigenitum illius Filium aliter glorificare possumus, quam pro virili nostra illius prodigia recensendo.

CAPUT XXIV

Redargutio absurditatis eorum qui non glorificant Spiritum, ex collatione eorum quæ in creaturis gloria afficiuntur.

55. Deinde vero gloria et honore coronatus est quilibet homo, et gloria et honor et pax cuivis facienti bonum⁴⁹ in promissis reposita sunt. Est autem et peculiaris quædam Israelitici populi gloria, quorum, inquit, est adoptio et gloria et cultura⁵⁰; et suam ipsius gloriam quamdam commemorat Psalmorum cantor: Dum cantaverit tibi gloria mea⁵¹; et rursus, Exsurge, gloria mea⁵². Est autem quædam gloria solis, lunæ et stellarum⁵³. Ac juxta Apostolum fit etiam administratio damnationis cum gloria⁵⁴. Itaque cum tam multa sint quæ gloria potiuntur, vis Spiritum unum ex omnibus inglorium esse? Et tamen Ministratio, inquit, Spiritus est in gloria⁵⁵. Qui fit igitur ut ille indignus

⁴⁴ Jerem. xx, 2, apud LXX. ⁴⁵ Ezech. i, 1. ⁴⁶ Sap. i, 7. ⁴⁷ Psal. cxxxviii, 7. ⁴⁸ Agg. ii, 5, 6. ⁴⁹ Rom. ii, 10. ⁵⁰ Rom. ix, 4. ⁵¹ Psal. xix, 13. ⁵² Psal. cvii, 2. ⁵³ I Cor. xv, 41. ⁵⁴ II Cor. iii, 9. ⁵⁵ ibid. 8.

(3) Εἶναι. Editi εἶρηται εἶναι. Prima vox inutilis, D nec legitur in codicibus mss.

(4) Ἐγὼ. Editio Paris. addit φησὶ, quod in veteribus libris non legitur, nec in edit. Basil.

(5) Ἡ τῆς μερικοῦς... εἴποι. Sic nostri codices mss. Editi τοῖς μερικοῦς... εἶπη.

(6) Ὑπερυψώσωμεν. Duo mss. ὑπερυψώσωμεν; μὴ δοξάσωμεν. Non male in codice Anglicano μὴ ὑπερδοξάσωμεν.

(7) Οὐδὲ ἄλλο. Reg. secundus οὐδὲν ἄλλο.

(8) Κοινὸς ἄνθρωπος. Quilibet homo: vituperat Erasmus Combesius ob hanc interpretationem, ac vertendum putat, communis homo, communis homo, Verum hæc interpretatio, quilibet homo, non est Erasmi, qui ita reddiderat, plebeius homo, sed Ducæi, qui Billii observationem secutus ita posuit in editione Parisiensi. Non belle autem vituperatur

PATROL. GR. XXXII.

hæc interpretatio; nam κοινὸς ἄνθρωπος hoc loco dicitur is, in quo sola natura consideratur humana, et distinguitur ab eo qui facit bonum. Similiter Basilus in caput quintum Isaïæ, pag. 498, κοινὸν ἄνθρωπον vocat eum, qui solis naturæ dotibus instructus est, eumque opponit iis, qui aliquos habent in virtute progressus.

(9) Παντὶ. Editi παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ contra codicum mss. fidem. Paulo post Reg. quartus ὅπως ἂν ψάλλῃ. Quidam codices ψάλλῃ.

(10) Ἔστι δὲ τις. Postrema vocula addita ex duobus mss.

(11) Του δοξάζεσθαι. Post hanc vocem editi addunt τίθεσθε, quod deest in mss. Requiritur pariter in veteribus libris duo Psalmorum loca, quorum unum saltem videtur in animo habuisse Basilus, ac neutrum citasse. Nimirum post has voces:

sit qui glorificetur? Et magna quidem est gloria justi juxta Psalmorum cantorem⁵⁶. At gloria Spiritus juxta tuam opinionem nulla est. Annon igitur evidens periculum est ne talibus dictis inevitabile crimen in nosmetipsos accersamus? Si homo qui salvus sit ex operibus justitiæ, etiam timentes Dominum glorificat, multo minus Spiritum debita gloria fraudabit. Sit, inquit glorificandus, sed non cum Patre et Filio. Et qui consentaneum est rationi, alium locum imaginatione designare Spiritui, eo relicto, quem statuit Dominus; et gloriæ consortio spoliare eum qui ubique conjunctus est divinitati, in professione fidei, in baptisate redemptionis, in operatione virtutum, in inhabitatione sanctorum, in beneficiis in subditos conferendis? Neque enim est ullum omnino donum absque sancto Spiritu ad creaturam perveniens; quando ne simplex quidem verbum in defensionibus pro Christo quis possit dicere, nisi adjuvante Spiritu, quem admodum in Evangeliiis a Domino et Servatore nostro didicimus⁵⁷. Porro ut his omnibus neglectis, atque ea communione, quam in omnibus habet, oblivioni tradita, a Patre et Filio ipsum avellamus, nescio an quisquam sancti Spiritus particeps assensurus sit. In quo igitur ordine illum collocabimus? creaturarum? At universa creatura servit: Spiritus **48** autem liberum reddit: *Ubi enim Spiritus Domini, ibi libertas*⁵⁸. Atque cum multa sint quæ possim hic commemorare, quam non conveniat Spiritum sanctum annumerare rebus creatis, de his dicere nunc supersedebo. Nam si incipiam pro argumenti dignitate, et quæ pro nobis faciunt, probationes adducere, et quæ ab adversariis obijciuntur, diluere, prolixo sermone erit opus, loquacitateque voluminis deterrebimus lectores. Idcirco, hoc alteri proprio tractatui reservato, propositis adhæreamus.

56. Consideremus igitur singulatim. Natura bonus est, ut bonus Pater, et bonus Fius. Creatura vero per electionem ejus quod bonum est, particeps est bonitatis. Profunda Dei novit: sed creatura per Spiritum accipit arcanorum relevationem Vivificat cum Deo qui vivificat omnia, cum Filio qui dat vitam. *Qui enim excitavit, inquit, Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra, per ipsius Spiritum qui inhabitat in vobis*⁵⁹; atque

⁵⁶ Psal. xi, 6. ⁵⁷ Matth. x, 19. ⁵⁸ II Cor. iii, 17.

Κατὰ τὸν Ψαλμωδόν, addunt editi: Μεγάλη ἡ δόξα αὐτοῦ ἐν τῷ σωτηρίῳ σου· καὶ πάλιν· Τοὺς δὲ φοβουμένους τὸν Κύριον δοξάζει. *Magna est gloria ejus in salutarituo; et rursus: Timentes autem Dominum glorificat.*

(12) Εἰ ὁ. Hæc desunt in quinque mss., at leguntur in Reg. secundo. Editi ὡς ὁ γε. Paulo post conjunctio addita ex sex mss. ante τοὺς φοβουμένους.

(13) Φησί. Regius secundus φησί.

(14) Συναναληφθέν. Sic mss. quinque. Legitur συνακαληφθέν in editione Parisiensi. Aliæ cum mss. consentiunt.

καίου, κατὰ τὸν Ψαλμωδόν· δοξάζει δὲ τοῦ Πνεύματος, κατὰ σε. οὐθεμία. Πῶς οὖν οὐ πρόδηλος ὁ κίνδυνος ἐκ τῶν τοιούτων λόγων τὴν ἄφυκτον ἀμαρτίαν ἐφ' ἑαυτοὺς ἐπισπάσθαι; Εἰ ὁ (12) σωζόμενος ἐκ τῶν τῆς δικαιοσύνης ἔργων ἄνθρωπος, καὶ τοὺς φοβουμένους τὸν Κύριον δοξάζει, τοσαύτου ἂν δέοι τὸ Πνεῦμα τῆς ὀφειλομένης δόξης ἀποστερεῖν. Ἔστω, φησὶ (13), δοξαστὸν, ἀλλ' οὐχὲ μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Καὶ τίνα ἔχει λόγον ἑτέρου χώρου ἐπινοεῖν τῷ Πνεύματι, τὴν παρὰ τοῦ Κυρίου τεταγμένην καταλιπούτας, καὶ τῆς κατὰ τὴν δόξαν κοινωνίας ἀποστερεῖν τὸ πανταχοῦ συναναληφθέν (14) τῇ θεότητι, ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῆς πίστεως, ἐν τῷ βαπτίσματι τῆς ἀπολυτρώσεως, ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῶν δυνάμεων, ἐν τῇ ἐνοικήσει τῶν ἁγίων, ἐν ταῖς εἰς τὸ ὑπήκουον χάρισιν; Οὐδὲ γὰρ ἐστὶν ὄλως θωρακί τις ἄνευ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς τὴν κτίσιν ἀφικνουμένη· ὅπου γε οὐδὲ ῥῆμα φίλον ἐν ταῖς ὑπὲρ Χριστοῦ ἀπολογίαις δυνατὸν λαλῆσαι μὴ συνεργουμένους παρὰ τοῦ Πνεύματος, ὡς ἐν Εὐαγγελίοις παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν μεμαθήκαμεν. Ἄπαντα δὲ ταῦτα παριθόντας, καὶ τῆς ἐν πᾶσι κοινωνίας ἐπιλαθομένους, ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διασπᾶν, οὐκ οἶδα εἴ τις μέτοχος Πνεύματος ἁγίου συνθήσεται. Ποῦ τοίνυν φέροντες αὐτὸ τάξομεν; μετὰ τῆς κτίσεως; Ἄλλ' ἡ κτίσις πᾶσα δουλεύει· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐλευθεροῖ. Οὐ γὰρ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία. Καὶ πολλῶν ἐνότων εἶπεῖν, ὅπως οὐ προσήκει τῇ κτιστῇ φύσει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συγκαταριθμεῖν, τὸν περὶ τούτων νῦν (15) ὑπερθέσασμαι λόγον. Εἰ γὰρ μέλλοιμεν πρὸς ἄξιον τοῦ προβλήματος τάς τε παρ' ἑαυτῶν κατασκευὰς ἐπάγειν, καὶ τὰ παρὰ τῶν ἐναντίων προβαλλόμενα διαλύειν, πολλῶν ἡμῖν δεήσει λόγων, καὶ ἀποκναίσειμεν (16) τῇ πολυφωνίᾳ τῆς βίβλου τοὺς ἐντυγχάνοντας. Διόπερ ἰδίᾳ πραγματεία ἐκεῖνο ταμειουσάμενοι, τῶν προκειμένων ἐχώμεθα.

56. Σκεψόμεθα οὖν τὰ καθέκαστον. Φύσει ἐστὶν ἀγαθόν, ὡς ἀγαθὸς ὁ Πατήρ, καὶ ἀγαθὸς ὁ Υἱός. Ἡ κτίσις δὲ ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ ἀγαθοῦ μέτοχος ἐστὶ τῆς ἀγαθότητος. Οἶδες τὰ βῆθη τοῦ Θεοῦ (17)· ἡ κτίσις δὲ λαμβάνει τὴν φανέρωσιν τῶν ἀπορρήτων διὰ τοῦ Πνεύματος. Ζωοποιεῖ μετὰ τοῦ Θεοῦ τὰ πάντα ζωογονοῦντος, μετὰ (18) τοῦ Υἱοῦ τοῦ διδόντος ζωὴν· Ὁ γὰρ ἐγείρας Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει, φησὶ, καὶ τὰ θνητὰ ὑμῶν (19) σώματα

⁵⁹ Rom. viii, 11.

(15) Τούτων νῦν. Vocula addita ex Reg. secundo.

(16) Ἀποκναίσειμεν. Ita cod. Colbert. et editio Basil. Legitur in Paris. editione ἀποκναίσομεν. Paulo post idem editi ἐκεῖνα. Libri veteres ἐκεῖνο.

(17) Τοῦ Θεοῦ. Editio Paris. addit. τὸ Πνεῦμα, quod deest in quinque mss. et edit. Basil.

(18) Ζωογονοῦντος, καὶ μετὰ. Ita sex mss. Editi ζωοποιουντος καὶ μετὰ. Paulo post editi addunt Ἰησοῦν post Χριστὸν. Sed deest ea vox in omnibus mss.

(19) Θνητὰ ὑμῶν. Reg. secundus θνητὰ σώματα ἡμῶν. Paulo post editi ἀκούουσι, quod auctoritate plurium mss. mutavimus.

διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν· καὶ πάλιν· Τὰ πρόβατα ἐτὰ μὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, καὶ γὰρ ζῶν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς. Ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα, φησὶ, ζωοποιεῖ. Καὶ πάλιν· Τὸ δὲ Πνεῦμα, φησὶ, ζωὴ διὰ δικαιοσύνην (20). Καὶ ὁ Κύριος μαρτυρεῖ τὸ Πνεῦμα εἶναι τὸ ζωοποιούν· Ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν. Πῶς οὖν, τῆς ζωοποιουῦ δυνάμεως ἀποξενώσαντες τὸ Πνεῦμα, τῆ ἐπιθεομένη τῆς ζωῆς φύσει προσοικειώσομεν; Τίς οὕτω δύσερις, τίς οὕτω θωρεῖς ἐπουρανίου ἀμέτοχος, καὶ τῶν καλῶν τοῦ Θεοῦ ῥημάτων ἀγευστος, τίς οὕτως ἐλπίδων αἰώνιων (21) ἄμοιρος, ὡς τῆ κτίσει συντάξαι τὸ Πνεῦμα, τῆς Θεότητος ἀποστήσας;

57. Ἐν ἡμῖν, φησὶ, τὸ Πνεῦμα, ὡς δῶρον ἐστὶ παρά τοῦ Θεοῦ. Οὐ δὴπου δὲ τὸ δῶρον ταῖς ἰσαῖς τιμαῖς τῷ δεδωκότι σεμνύνεται. Δῶρον μὲν οὖν Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ δῶρον ζωῆς. Ὁ γὰρ νόμος, φησὶ, τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἠλευθέρωσεν ἡμᾶς (22). Καὶ δῶρον δυνάμεως· Ἀἴψεσθε γὰρ δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. Ἄρ' οὖν διὰ τοῦτο εὐκαταφρόνητον; ἢ οὐχὶ καὶ τὸν Υἱὸν ἐχαρίσατο τοῖς ἀνθρώποις; Ὁς γε, φησὶ, τοῦ ἰδίου Υἱοῦ οὐκ ἐφείτατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν, πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίζεται; Καὶ ἐτέρωθεν· Ἴνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν· περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως λέγων. Ὡστε πῶς οἱ ταῦτα λέγοντες οὐχὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀγνωμοσύνην παρεκλήλυθασι, τὴν ὑπερβολὴν τῆς χρηστότητας ἐφόδιον εἰς βλασφημίαν (23) λαμβάνοντες; Ἐγκαλοῦσι γὰρ τῷ Πνεύματι, ὅτι παρόρησιαν ἡμῖν δίδωσι καλεῖν πατέρα ἑαυτῶν τὸν Θεόν. Ἐξάπέστειλε γὰρ ὁ Θεός τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν, κράζον, Ἄββᾶ ὁ Πατήρ, ἵνα ἡ ἐκείνου φωνὴ τῶν θεξαμένων ἰδία γένηται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ.

*Ὅτι τῆ « ἐν » συλλαβῇ ἀντὶ τῆς « σὺν (24) » ἡ Γραφή κέχρηται· ἐν ᾧ καὶ ὅτι ἡ « καὶ » ἰσοδυναμεῖ τῆ « σὺν. »

58. Πῶς οὖν, φησὶν, ἡ Γραφή οὐδαμῶς συνδοξαζόμενον Πατρί καὶ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα παρέδωκεν, ἀλλὰ περιλαβόμενος ἐξέκλιπε τὸ, σὺν τῷ Πνεύματι, εἰπεῖν; πανταχοῦ δὲ τὸ ἐν αὐτῇ δοξαζεῖν ὡς ἀρμοδιώτερον προσετίμησεν; Ἐγὼ δὲ οὐδ' ἂν αὐτὸς φαίην ἀτιμωτέρας εἶναι διανοίας παραστατικὴν τὴν ἐν συλλαβῇ, ἀλλ' ὑγιῶς ἐκλαμβανόμενὴν πρὸς τὸ μέγιστον ὕψος ἀνάγειν τὰς διανοίας· ὅπου γε καὶ ἀντὶ τῆς σὺν πολλαχοῦ κειμένην αὐτὴν τετραρχοῦμεν. Ὡς το, Εἰσελεύσομαι εἰς τὸν οἶκόν σου ἐν ὁλο-

⁶⁰ Joan. x, 27. ⁶¹ Joan. vi, 64. ⁶² Rom. viii, 32. ⁶³ I Cor. ii, 12. ⁶⁴ Galat. iv, 6.

(20) Δικαιοσύνην. Regius quartus δικαιοσύνης, per justitiam.

(21) Αἰώνιων. Sic mss. quinque. Editi οὐρανίων. Paulo post tres mss. ἐν ἡμῖν, φησὶ.

(22) ἠλευθέρωσεν ἡμᾶς. Ita mss. quatuor. Habent alii duo ὑμᾶς. Editio Paris. ἠλευθέρωσέ με, Basil. ἠλευθέρωσέ σε. Ibidem editi Ἀἴψεσθε γὰρ, φησὶ. Sed postrema vox deest in mss. Paulo post

A iterum : *Oves meæ vocem meam audiunt, et ego vitam æternam do illis* ⁶⁰. Sed Spiritus quoque vivificat; inquit ⁶¹. Ac rursum : *Spiritus autem, inquit, vita propter justitiam* ⁶². Quin et Dominus testatur Spiritum esse qui vivificat. *Caro non prodest quidquam* ⁶³. Quomodo igitur Spiritum a vivificandi potestate submoventes eum naturæ conjungemus, quæ ipsa vita egeat? Quis adeo contentiosus, quis adeo exsors doni cœlestis, et absque gustu honorum Dei verborum, quis adeo spei æternæ expers, ut Spiritum a Deitate distractum creaturæ copulet?

57. In nobis, inquiunt, Spiritus est tanquam donum a Deo. At donum nequaquam iisdem quidem Dei Spiritus est, sed donum vitæ. *Lex enim, inquit, Spiritus vitæ liberavit nos* ⁶⁴. Et donum potentiae : *Accipietis enim virtutem Spiritus sancti supervenientis in vos* ⁶⁵. Num igitur ob id contemendus est? Annon et Filium dedit hominibus? *Qui, inquit, proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo etiam non una cum eo omnia nobis donabit* ⁶⁶? Et alibi : *Ut sciamus quæ a Deo nobis donata sunt* ⁶⁷, de mysterio assumpti hominis loquens. Itaque qui ista loquuntur, annon Judæorum ingratum animum amenitiamque superant, qui scilicet excellentiam divinæ bonitatis vertant in occasionem blasphemiae? Accusant enim Spiritum, quod nobis dat fiduciam Deum appellandi patrem nostrum. *Emisit enim Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem, Abba, Pater* ⁶⁸, ut illius vox propria fiat eorum qui ipsum acceperunt.

49 CAPUT XXV.

Quod Scriptura hac syllaba « in » pro « cum » utatur : ubi etiam probatur « et » idem pollere quod « cum. »

58. Qui fit igitur, inquiunt, ut Scriptura nusquam tradat Spiritum glorificari cum Patre et Filio, sed studiose vitet ne dicat, *cum Spiritu*, ac ubique malit glorificare in ipso, quasi hoc congruentius judicet? At ego nequaquam dixerim hanc syllabam *in* exhibere sensum minus honorificum, imo potius, si sane accipiatur, ad maximam celsitudinem erigere mentem, quando quidem observavimus hanc frequenter usurpari pro *cum*. Quod genus est illud, *Ingrediar domum tuam in holocau-*

10. ⁶³ Joan vi, 64. ⁶⁴ Rom. viii, 2. ⁶⁵ Act. i, 8.

Regius tertius et Colb. χαρίζεται.

(23) Εἰς βλασφημίαν. Reg. tertius et Colbert. τῆς βλασφημίας.

(24) Ἀντὶ τῆς σὺν. Quatuor codices ἀντὶ τῆς καί. Sed eos sequi hac in re non possumus, quia Basilus præpositionem *in*, idem valere probat ac, *cum*. Ibidem editi, ἐν ᾧ ὅτι, καί, ἰσοδυναμεῖ. Quatuor mss. ut in textu.

*tomatibus*⁶⁹ : pro his vocibus, cum holocaustibus. *Et eduxit eos in argento et auro*⁷⁰, hoc est, cum argento et auro. Item illud, *Non egredieris in virtutibus nostris*⁷¹, pro, cum virtutibus nostris, aliaque hujus generis innumerabilia. Omnino lubens ab ista nova sapientia didicero, qualem glorificationem Apostolus absolverit per hanc dictionem in, juxta formam quam isti nunc tanquam e Scriptura proferunt. Nusquam enim inveni dictum : Tibi Patri honor et gloria per unigenitum Filium tuum in Spiritu sancto : qui sermo nunc istis usitator est ipsa, ut ita loquar, respiratione. Horum quidem singula separatim invenire licet, conjunctim vero posita in hac constructione nusquam poterunt ostendere. Itaque si exacte urgent ea quæ in Scripturis habentur, ostendant unde ista dicant. Quod si concedunt consuetudini, neque nos ab ea excludant.

59. Nos enim ambas dictiones in fidelium usu deprehendentes, ambabus utimur : gloriam quidem Spiritui ex æquo per utramque persolvi rati, eis vero qui depravant veritatem, credimus magis os obturari per eam præpositionem, quæ cum sensum in Scripturis similem habeat, non ita facile ab adversariis expugnari potest (est autem ipsa illa cui nunc ab istis contradicitur) utpote quæ pro *et* conjunctione sumatur. Nam idem est dicere, *Paulus et Silvanus, et Timotheus*⁷², atque, Paulus cum Timotheo et Silvano. Nominum enim connexio, utraque pronuntiatione similiter servatur. Itaque si cum Dominus dixerit Patrem et Filium et sanctum Spiritum, ipse dicam, Patrem et Filium cum Spiritu sancto ; aliudne, quod ad sententiæ vim attinet, dixero ? Porro per conjunctionem *et* connecti nomina, multis testimoniis probari potest. *Gratia enim, inquit, Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communio Spiritus sancti*⁷³ ; ac rursus, *Obsecro autem vos per Dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus*⁷⁴. Itaque si

⁶⁹ Psal. lxxv, 13. ⁷⁰ Psal. cii, 37. ⁷¹ Psal. xlii, xv, 30.

(23) Ἐξελεύσῃ. Editi addunt ὁ Θεός, sed hæc nullo in veteri libro reperiuntur. Ibidem illud, ἀντὶ τοῦ... ἡμῶν, addidimus ex tribus libris antiquis.

(26) Συντάξει. Ita libri veteres. Editi τάξει.

(27) Καταλαμβάνοντες. Ita mss. quinque. Editi καταλαβόντες. Mox iidem editi ἐν ἑκατέρῃς. Sed mss. ut in textu. Non multo post. Reg. secundus ὅτι τὴν δύναμιν.

(28) Ἄλλο τι. Editi οὐκ ἄλλο τι. Negatio deest in sex mss. et a typographis videtur addita, eo quod non adverterent interrogationis notam, quam hoc

καυτώμασιν· ἀντὶ τοῦ, μετὰ ὀλοκαυτωμάτων. Καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐν ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ, τούτῃ ἐστι, μετὰ ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ· καὶ τὸ, Οὐκ ἐξελεύσῃ (25) ἐν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν, ἀντὶ τοῦ, σὺν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν, καὶ μυρία τοιαῦτα. Ὅλως δὲ ἡδέως ἂν μάθοιμι παρὰ τῆς νέας σοφίας, ποίαν θεολογίαν ὁ Ἀπόστολος διὰ τοῦ, ἐν ῥήματος ἀπεπλήρωσε, κατὰ τὸν τύπον ὃν οὗτοι νῦν ὡς ἐκ τῆς Γραφῆς ἀναφέρουσιν. Οὐδαμοῦ γὰρ εὔρον λεγόμενον τὸ, Σοὶ τῷ Πατρὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ὅπερ τούτοις ἐστὶ νῦν καὶ αὐτῆς, ὡς εἶπεν, τῆς ἀναπνοῆς συνηθέστερον. Διεσπασμένως μὲν γὰρ τούτων ἕκαστον ἐστὶν εὔρειν· συνημμένως δὲ ἐν τῇ συντάξει (26) ταύτῃ οὐδαμοῦ δεικνύειν ἐξουσίαν. Ὡστε εἰ μὲν ἀκριβολογοῦνται περὶ τὰ ἐγγράφα, δειξάτωσαν πόθεν λέγουσιν· εἰ δὲ συγχωροῦσι τῇ συνηθείᾳ, μηδὲ ἡμᾶς ἐξειργέτωσαν.

59. Ἡμεῖς γὰρ, ἀμφοτέρῃς ἐν τῇ τῶν πιστῶν χρήσει καταλαμβάνοντες (27) τὰς ῥήσεις, ἀμφοτέρῃς κεχρήμεθα· τὴν μὲν δόξαν τῷ Πνεύματι ὁμοίως ἀφ᾽ ἑκατέρας πληροῦσθαι πεπιστευκότες, τοὺς δὲ κακουργοῦντας τὴν ἀλήθειαν ἐπιστομίζεσθαι μᾶλλον διὰ τῆς προκειμένης λέξεως, ἥτις, τὴν δύναμιν τῶν Γραφῶν παραπλησίαν ἔχουσα, οὐκέτι ἐστὶν ὁμοίως τοῖς ἐναντίοις εὐεπιχειρητός (ἔστι δὲ αὕτη ἡ ἀντιλεγόμενη νῦν παρὰ τούτων) ἀντὶ τοῦ καὶ συνδέσμου παρειλημμένη. Ἴσον γὰρ ἐστὶν εἶπεν· Παῦλος καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος, καὶ, Παῦλος σὺν Τιμοθέῳ καὶ Σιλουανῷ. Ἡ γὰρ συμπλοκὴ τῶν ὀνομάτων δι᾽ ἑκατέρας ὁμοίως τῆς ἐκφωνήσεως σώζεται. Εἰ τοίνυν, τοῦ Κυρίου εἰπόντος Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἁγίου Πνεῦμα, αὐτὸς εἶποιμι Πατέρα καὶ Υἱὸν σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ἄλλο τι (28) εἰρηκῶς κατὰ τὴν δύναμιν ἔσομαι ; Τῆς δὲ διὰ τοῦ καὶ συνδέσμου συμπλοκῆς τῶν ὀνομάτων πολλὰ τὰ μαρτύρια. Ἡ χάρις γὰρ, φησὶ, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καὶ πάλιν· Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς (29) διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος. Εἰ τοίνυν ἀντὶ τῆς καὶ τῆς σὺν ἐβελήσαιμεν χρήσασθαι, τί διάφορον πεποιηκότες ἐσόμεθα ; Ἐγὼ μὲν οὐχ ὁρῶ, πλὴν εἰ μὴ ψυχραῖς γραμματικαῖς τις τὸν μὲν σύνδεσμον ὡς συμπλεκτικὸν καὶ, πλείονα ποιοῦντα τὴν ἔνωσιν πρότιμων, τὴν δὲ πρόθεσιν, ὡς οὐκ ἔχουσιν τὴν ἴσην δύναμιν, ἀποπέμποιτο. Ἄλλ᾽ εἴ γε περὶ τούτων τὰς εὐθύναις ὑπείχομεν, ἴσως οὐκ ἂν (30) πολλοῦ λόγου πρὸς τὴν

10. ⁷² I Thess. i, 4. ⁷³ II Cor. xiii, 13. ⁷⁴ Rom.

loco agnoscunt veteres libri.

(29) Ὑμᾶς. Editi addunt ἀδελφοί, quod in nostris mss. non reperitur. Paulo post editi ἐβελήσαιμεν. Mss. ut in textu. Subinde editio Paris. ψυχρὸς γραμματικός τις τὸν μὲν καὶ... τὴν δὲ σὺν. Summo consensu vetusti codices et edit. Basil. utraque ut edendum curavimus, nisi quod in secunda legitur ψυχρὸς γραμματικός, unde error in Parisiensem, ut sæpe alias, fluxit.

(30) Ἴσως οὐκ ἂν. Sic ope quinque mss. emendavimus quod prave in editis legebatur τῶς, οὐκ ἂν.

ἀπολογία ἐπεδείθημεν. Νῦν δὲ οὐ περὶ συλλαβῶν, οὐδὲ περὶ τοιοῦδε ἢ τοιοῦδε φωνῆς ἤχου ὁ λόγος αὐτοῖς, ἀλλὰ περὶ πραγμάτων ἐν θυνάμει καὶ ἀληθείᾳ μεγίστην ἔχόντων διαφορᾶν. Ὡς ἐνεκεν, ἀπαράτηρητου τῆς χρήσεως τῶν συλλαβῶν οὕσης, οὗτοι τὰς μὲν ἐγγράφειν, τὰς δὲ ἀποδιώκειν τῆς Ἐκκλησίας ἐπιχειροῦσιν. Ἐγὼ δὲ, εἰ καὶ ἐκ τῆς πρώτης ἀκοῆς ἐναργῆς ἔχει τὸ χρησιμὸν, ἀλλ' οὖν καὶ τὸν (31) λόγον παρεξομαι καθ' ὃν οἱ πατέρες ἡμῶν οὐκ ἀργῶς συμπάρελαβον τὴν χρῆσιν τῆς προθέσεως ταύτης. Πρὸς γὰρ τῷ τῷ τοῦ Σαβελλίου κακὸν ἰσοσθενῶς τῇ καὶ συλλαβῇ διελέγχειν, καὶ παραπλησίως ἐκεῖνη τὸ τῶν ὑποστάσεων ἴδιον παριστᾶν, ὡς τὸ· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐλευσόμεθα· καὶ τὸ· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν· ἐξαιρετὸν ἔχει τῆς αἰθίου κοινωνίας καὶ ἀπαύστου (32) συναφείας τὸ μαρτύριον. Ὁ γὰρ εἰπὼν σὺν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν εἶναι ὁμοῦ τὴν τε τῶν ὑποστάσεων ἰδιότητα καὶ τὸ ἀχώριστον τῆς κοινωνίας εἰδείξεν. Ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἔστιν ἰδεῖν (33)· ὁ μὲν καὶ σύνδεσμος τὸ κοινὸν τῆς ἐνεργείας παρίτησιν· ἢ δὲ σὺν προθέσει τὴν κοινωνίαν πως συνενδείκνυται. Οἷον, Ἐπλεύσαν εἰς Μακεδονίαν Παῦλος καὶ Τιμόθεος· ἀλλὰ καὶ Τυχικός καὶ Ὀνήσιμος ἀπεστάλησαν Κολοσσαεῦσιν· ἐκ τούτων, ὅτι μὲν ταυτὸν ἐνέργησαν, μεμαθήκαμεν· ἐὰν δὲ ἀκούσωμεν, ὅτι συνέπλευσαν καὶ συναπεστάλησαν, ὅτι καὶ μετ' ἀλλήλων τὴν πράξιν ἐτέλερωσαν προσεδιμάχθημεν. Οὕτω τὸ τοῦ Σαβελλίου κακὸν, ὡς οὐδεμία τῶν ἄλλων φωνῶν καταλύουσα, προστίθησιν ἐκεῖνοις (34) καὶ τοὺς κατὰ διάμετρον ἀσεβοῦντας. Λέγω δὲ τούτους οἱ χρονικοῖς διαστήμασι τοῦ μὲν Πατρὸς τὸν Υἱόν, τοῦ δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διαιροῦσι.

60. Πρὸς δὲ τὴν ἐν συλλαβῇ ἐκεῖνο μάλιστα τὸ διάφορον ἔχει, ὅτι ἢ μὲν σὺν τὴν πρὸς ἀλλήλους συναφείαν τῶν κοινωνούντων παρίτησιν, οἷον τῶν συμπλεόντων, ἢ συνοικούντων, ἢ ὁτιούν τῶν πάντων κοινῶς ἐκτελούντων· ἢ δὲ ἐν τὴν σχέσιν τὴν πρὸς τὸ ἐν ᾧ τυγχάνουσι ἐνεργοῦντες ὁλοῖ. Ἐμπλέουσι γὰρ καὶ ἐνοικοῦσιν ἀκούσαντες, τὸ σκάφος καὶ τὴν οἰκίαν εὐθὰς ἐννοήσαμεν. Κατὰ μὲν οὖν τὴν κοινὴν χρῆσιν, ἢ πρὸς ἀλλήλας αὐτῶν διαφορὰ τοιαύτη, καὶ ἐπὶ πλείον ἂν (35) εὐρεθῆι παρὰ τῶν φιλοπόνων. Οὐ γὰρ ἐμοὶ σχολὴ τὰ περὶ τῶν συλλαβῶν ἐξετάζειν. Ἐπεὶ οὖν δέδεικται ἢ σὺν εὐσημότατα ἀποδιδοῦσα τῆς συναφείας τὴν ἔννοιαν, γενέσθω ὑμῖν ἔνσπονδος, εἰ δοκεῖ, καὶ παύσασθε τοῦ χαλεποῦ πρὸς αὐτὴν καὶ ἀκηρύκτου πολέμου. Ὅμως μέντοι οὕτως εὐσήμου (36)

⁷⁵ Joan. xiv, 23. ⁷⁶ Joan. x, 30.

(31) Ἄλλ' οὖν καὶ τὸν. Ita Reg. secundus. Editi ὁμως καὶ τὸν. Quatuor mss. minus accurate χρήσιμον, καὶ τὸν.

(32) Ἀπαύστου. Sic dudum monuit Ducæus legendum esse ex uno veteri codice. Eadem scriptura in quatuor aliis mss. reperta. Editi ἀπ' αὐτοῦ.

(33) Ἔστιν ἰδεῖν. Hæ voces additæ ex Reg. secundo.

(34) Ἐκεῖνοις. Sic mss. codices et prima Basileensis editio, pro eo quod erat in edit. Paris, et Basil. secunda ἐκεῖνω.

A Nunc vero neque de syllabis, neque hoc aut illo dictionis sono disputant, sed de rebus juxta vim ac veritatem maximo inter se discrimine dissidentibus. Qua de causa, cum indifferens sit syllabarum usus, isti has quidem admittunt, illas vero ab Ecclesia submovere moluntur. Ego vero etsi primo statim auditu præpositio evidentem utilitatem habet, attamen etiam rationem reddam, juxta quam patres nostri non otiose illius quoque usum amplexi sint. Nam præterquam quod hæc idem valet quod *et*, ad refellendam Sabellii malitiam, similiterque atque illa conjunctio hypostaseon proprietatem declarat, velut, *Ego et Pater veniemus*⁷⁵, et : *Ego et Pater unum sumus*⁷⁶; præterea eximium habet sempiternæ communionis ac perpetuæ conjunctionis testimonium. Nam qui dixit, cum Patre Filium esse, simul et hypostaseon proprietatem et inseparabile consortium expressit. Quod idem etiam in rebus humanis videre est, in quibus *et* conjunctio declarat communem operationem : et præpositio *cum* quodammodo etiam significat communionem. Quod genus est, Navigarunt in Macedoniam Paulus et Timotheus, sed et Tychicus et Onesimus missi sunt Colossensibus : ex his discimus illos rem eandem fecisse. Sed si audierimus, connavigarunt, et simul missi sunt, etiam illud addiscimus, alterum cum altero actionem absolvisse. Ita Sabellii errorem destruens hæc vox ut non alia æque, addit illis et eos qui directe opposito impietatis genere insaniunt. De his loquor, qui temporalibus intervallis Filium a Patre, et Spiritum sanctum a Filio distrahunt.

60. Cæterum a syllaba *in* eo maxime differt, quod præpositio *cum* mutuam conjunctionem eorum qui communiter aliquid agunt exhibet, velut connavigantium, aut cohabitantium, aut quidvis aliud communiter perficientium : at præpositio *in* declarat relationem ad id in quo sunt operantes. Siquidem cum audimus, *innavigant*, aut *inhabitant*; protinus cogitamus scapham aut domum. Itaque juxta communem usum, harum syllabarum talis est inter ipsas differentia, majorque inveniri poterit a studiosis. Neque enim mihi vacat de ratione syllabarum exquirere. Quoniam igitur demonstratum est præpositionem *cum* significantissime reddere conjunctionis intelligentiam, inducias a vobis, si videtur, impetret, ac desistite atrox

(35) Ἐπὶ πλείον ἂν. Ita mss. tres. Alius ἔτι πλείον. Editi εἴ τι πλείον εὐρεθῆι.

(36) Εὐσήμου. Quamvis hæc scriptura ex uno tantum eruta sit codice ms., eam tamen prætulimus vulgatæ εὐρήμου, *boni ominis*, ut vertit Erasmus. Non hic agitur quam boni ominis sit illa vox, sed quam apta ad significandum. Hinc paulo ante dicebat Basilius eam *significantissime reddere conjunctionis intelligentiam*. Ibidem male in duobus mss. τῆς, ἐν, φωνῆς. Non enim de præpositione, *in* loquitur Basilius, sed de præpositione *cum*.

et implacabile bellum cum illa gerere. Sed tamen A
 quamvis hæc vox tam **51** apta sit ad significan-
 dum, si cui cordi fuerit in glorificationibus per
 syllabam *et* nomina connectere et glorificare, que-
 madmodum in Evangeliiis, ubi de baptismo
 didicimus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum ;
 etiam ita fiat, nemo contradicturus est. Hæc con-
 ditione, si videtur, inter nos consentiamus. Sed
 isti citius abjecerint linguas, quam hanc vocem
 recipiant. Hoc igitur est, quod nobis acerrimum
 ac irreconciliabile bellum excitat. In Spiritu sancto,
 inquit, danda est gloria Deo, non autem et
 Spiritui : atque acerrime huic voci tanquam Spi-
 ritum deprimenti adhærescunt. De qua non inu-
 tile fuerit prolixius dicere. Quæ cum audierint isti,
 demirabor, si non eam ut proditricem et ad Spi- B
 ritus gloriam ultro transfugam repudiabunt.

CAPUT XXVI.

Quot modis dicitur « in, » totidem modis de Spiritu accipi.

61. Mihi igitur consideranti videtur, etsi sim-
 plex ac brevis est hujus syllabæ pronuntiatio,
 multa et varia per eam significari. Quot enim
 modis dicitur *in*, totidem modis invenimus eam
 syllabam conceptibus de Spiritu subservire. Nam
 forma dicitur esse in materia, et potentia in eo
 quod ejus capax est, et habitus in eo qui secun-
 dum illum affectus est, aliaque hujus generis
 multa. Itaque quatenus Spiritus sanctus vim
 habet perficiendi creaturam rationalem, absol- C
 vens illius fastigium, formæ rationem obtinet.
 Nam qui jam non vivit secundum carnem, sed
 Spiritu Dei agitur, ac Filius Dei nominatur, et
 conformis imagini Filii Dei factus est, spiritualis
 dicitur. Et sicut cernendi vis est in oculo sano,
 sic operatio Spiritus in anima purgata. Eoque
 Paulus optat Ephesiis, ut oculos habeant illumi-
 natos in Spiritu sapientiæ⁷⁷. Et quemadmodum
 ars est in eo qui illam adeptus est, ita gratia
 Spiritus in eo qui recepit eam, semper quidem
 præsens, at non perpetuo operans. Nam et ars
 potentia quidem est in artifice ; actu vero tum,
 cum secundum illam operatur : itidem Spiritus
 semper quidem adest dignis, sed operatur prout
 opus est, aut in prophetiis, aut in sanationibus, D
 aut in aliis miraculorum operationibus. Præterea
 sicut in corporibus est sanitas, aut calor, aut in
 genere affectiones facile mobiles ; sic et in anima
 frequenter est Spiritus, in iis qui propter mentis
 instabilitatem facile gratiam acceptam expellunt,

⁷⁷ Ephes. 1, 17. 18.

(37) *Ἐν δοξολογίαις.* Sic ope veterum codicum emendavimus quod prave in editis legebatur *ἐνδοξολογῆται*. Non multo post Regius secundus τὴν *δοξάν ἀποδοτέον*.

(38) *Ταπεινωτικῆς.* Sic veteres libri pro eo quod

τῆς φωνῆς ὑπαρχούσης, εἴ τῳ φίλον ἐν δοξολογίαις (37)
 τῇ καὶ συλλαβῇ συνθεῖν τὰ ὀνόματα καὶ δοξάζειν, ὡς
 ἐν Εὐαγγελίοις ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος μαμαθήκαμεν,
 Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὕτω γενέ-
 σθω, οὐδαίς ἄντεροι. Ἐπὶ τούτοις, εἰ δοκεῖ κατα-
 θῆμεθα. Ἀλλὰ τὰς γλώσσας ἂν προέιντο μᾶλλον, ἢ
 τὴν φωνὴν ταύτην θεῖξαντο. Τοῦτο μὲν οὖν ἐστίν, ὃ
 τὸν ἀκήρυκτον ἡμῖν καὶ ἀσπονδὸν πόλεμον ἐπεγείρει.
 Ἐν τῷ Πνεύματι, φησὶ, τῷ ἁγίῳ τὴν δοξολογίαν
 ἀποδοτέον τῷ Θεῷ, οὐχὶ δὲ καὶ τῷ Πνεύματι· καὶ ἐκ-
 θυμότερα τῆς φωνῆς ταύτης ὡς ταπεινωτικῆς (38)
 τοῦ Πνεύματος περιέχονται. Περὶ ἧς οὐκ ἄχρηστον
 καὶ διὰ μακροτέρων εἰπεῖν. Ὡς ἀκούσαντες οὗτοι,
 θαυμάσαιμεν ἂν, εἰ μὴ ὡς προδότιν αὐτὴν, καὶ πρὸς
 τὴν τοῦ Πνεύματος δοξάν αὐτομολοῦσαν ἀποκηρύ-
 ξωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κς.

Ὅτι ὁσαυχῶς λέγεται τὸ « ἐν, » τοσαυταυχῶς καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος λαμβάνεται.

61. Ἐμοὶ τοίνυν σκοπούμεν δοκεῖ, ἀπλῆς καὶ
 συντόμου τῆς ἐκφωνήσεως οὕσης, πολλὰ καὶ ποικίλα
 εἶναι τὰ δι' αὐτῆς σημαίνόμενα. Ὅσαυχῶς γὰρ λέγε-
 ται τὸν ἐν, τοσαυταυχῶς εὐρίσκομεν ταῖς περὶ τοῦ
 Πνεύματος ἐννοίαις ὑπηρετούμενον. Λέγεται μὲν οὖν
 τὸ εἶδος ἐν τῇ ὕλῃ εἶναι, καὶ ἡ δύναμις ἐν τῷ δε-
 κτικῷ, καὶ ἡ ἕξις ἐν τῷ κατ' αὐτὴν διακειμένῳ, καὶ
 πολλὰ τοιαῦτα. Οὐκ οὖν, καθὼ μὲν τελειωτικὸν τὸ
 ἅγιον Πνεῦμα τῶν λογικῶν, ἀπαρτίζον αὐτῶν τὴν
 ἀκρότητα, τὸ τοῦ εἶδους λόγον ἐπέχει. Ὁ γὰρ μη-
 κέτι κατὰ σάρκα ζῶν, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ἀγόμε-
 νος, καὶ υἱὸς Θεοῦ χροματίζων, καὶ σύμμορφος τῆς
 εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γενόμενος, πνευματικῶς
 ὀνομάζεται. Καὶ ὡς ἡ δύναμις τοῦ ὁράν ἐν τῷ ὕγαι-
 νοντι ὀφθαλμῷ, οὕτως ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος ἐν
 τῇ κεκαθαρμένῃ ψυχῇ. Λιὸ καὶ Παῦλος εὐχεται Ἐφε-
 σίοις, πεφωτισμένους ὀφθαλμοὺς αὐτῶν εἶναι ἐν τῷ
 Πνεύματι τῆς σοφίας. Καὶ ὡς ἡ τέχνη ἐν τῷ ἀναλα-
 βόντι αὐτὴν, οὕτως ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ
 ὑποδέξαμένῳ, ἀεὶ μὲν συμπαροῦσα, οὐχὶ δὲ καὶ ἐνερ-
 γοῦσα διηνεκῶς. Ἐπεὶ καὶ ἡ τέχνη δύναμις μὲν ἐν
 τῷ τεχνίτῃ ἐστίν· ἐνέργεια δὲ τότε, ὅταν κατ' αὐτὴν
 ἐνεργῇ. Οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἀεὶ μὲν συμπάρεστι
 τοῖς ἄξις, ἐνεργεῖ δὲ κατὰ τὴν χρείαν, ἢ ἐν προ-
 φητεῖαις, ἢ ἐν ἰάμασιν, ἢ ἐν ἄλλοις τισὶ δυνάμεων
 ἐνεργήμασιν. Ἐπι ὡς ἐν σώμασιν ὕγεια, ἢ θερμό-
 τας, ἢ ὅλως αἰ εὐκίνητοι διαθέσεις· οὕτω καὶ ἐν
 ψυχῇ πολλάκις ὑπάρχει τὸ Πνεῦμα, τοῖς διὰ τὸ τῆς
 γνώμης ἀνίδρυτον εὐκόλως, ἢν ἐδέξαντο χάριν ἀπω-
 θουμένοις, μὴ παραμένον (39), οἷος ἦν ὁ Σαούλ, καὶ

erat in editis ταπεινῆς. Mox editi θαυμάσαιμ' ἂν.
 Reg. secundus ut in textu.

(39) Μὴ παραμένον. Hæc addidimus ex Regio
 secundo, ac prorsus necessaria sunt ad Basilii
 sensum.

οἱ ἑβδομηκοντα πρεσβύτεροι τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, πλὴν τοῦ Ἐλδὰδ καὶ Μωδὰδ (τούτοις γὰρ μόνοις ἐκ πάντων φαίνεται παραμεῖναν τὸ Πνεῦμα), καὶ ὅπως εἴ τις τούτοις τὴν προαίρεσιν παραπλήσιος. Καὶ ὡς ὁ λόγος δὲ ἐν ψυχῇ, ποτὲ μὲν ὡς τὸ ἐγκάρδιον (40) νόημα, ποτὲ δὲ ὡς ὁ προφερόμενος διὰ γλώσσης, οὕτω τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· νῦν μὲν ὅταν συμμαρτυρῇ τῷ Πνεύματι, καὶ ὅταν κράζῃ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· Ἀββὰ ὁ Πατήρ· νῦν δὲ ὅταν λαλῇ ὑπὲρ ἡμῶν, κατὰ τὸ εἰρημένον, ὅτι Οὐχ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. Ἦδῃ δὲ καὶ ὡς ὅλον ἐν μέρεσι, νοεῖται τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν τῶν χαρισμάτων διακομῆν. Πάντες γὰρ ἀλλήλων ἐσμέν μέλη, ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα. Διὰ τοῦτο Οὐ δύναται ὁ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρὶ, Χρείαν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶ, Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω, Ἀλλὰ πάντα μὲν ὁμοῦ συμπληροῖ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ Πνεύματος· ἀλλήλοις δὲ ἀναγκαῖαν τὴν ἐκ τῶν χαρισμάτων ἀντιδίδωσιν ὠφέλειαν. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη ἐν τῷ σώματι, ἐν ἑαστον αὐτῶν καθὼς ἠθέλησεν. Τὰ μὲντοι μέλη τὸ αὐτὸ μεριμνῶσιν ὑπὲρ ἀλλήλων, κατὰ τὴν πνευματικὴν κοινωνίαν τῆς συμπαιδείας αὐτοῖς ὑπαρχούσης. Διόπερ εἴτε πάσχει ἐν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἐν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη. Καὶ ὡς μέρη δὲ ἐν ὅλῳ, οἱ καθ' ἓνα ἐσμέν ἐν τῷ Πνεύματι· ὅτι οἱ πάντες ἐν ἐνὶ σώματι, εἰς ἐν Πνεῦμα ἐβαπτίσθημεν.

62. Ὁ δὲ παράδοξον μὲν εἰπεῖν, ἀληθὲς δὲ οὐδενός ἔλαττον (41), ὅτι καὶ ὡς χώρα τῶν ἁγιαζομένων πολλάκις τὸ Πνεῦμα λέγεται. Καὶ φανήσεται οὐδὲ οὗτος ὁ τρόπος (42) κατασμικρύνων τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ μᾶλλον δοξάζων. Τὰ γὰρ τοῖ σωματικὰ τῶν ὀνομάτων καὶ ἐπὶ τὰς πνευματικὰς ἐννοίας ἐναργείας ἕνεκεν πολλάκις ὁ λόγος μετακομιζέται. Τετηρήκαμεν οὖν καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὸν Ψαλμωδὸν λέγοντα· Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστὴν, καὶ εἰς τόπον ὄχυρόν τοῦ σώσαί με. Περὶ δὲ τοῦ Πνεύματος, Ἰδοὺ τόπος, φησὶ, παρ' ἐμοί, καὶ στήθι ἐπὶ τῆς πέτρας· τί ἄλλο λέγων τὸν τόπον ἢ τὴν ἐν Πνεύματι θεωρίαν, ἐν ἣ γενόμενος, ἐδύνατο ἰδεῖν γνωστῶς ἐμφανιζόμενον αὐτῷ τὸν Θεὸν ὁ Μωϋσῆς; Οὗτός ἐστιν ὁ τόπος ὁ τῆς ἀληθινῆς λατρείας ἰδῆος (43). Πρόσεχε γὰρ, φησὶ, μὴ ἀνευέγκης τὰ ὀλοκαυτώματά σου ἐν παντὶ τόπῳ, ἀλλ' ἐν τῷ τόπῳ, ᾧ ἂν ἐκλέξῃται Κύριος ὁ Θεός σου. Ποῖον οὖν ἐστὶν ὀλοκαύτωμα πνευματικόν; Ἡ θυσία τῆς ἀνέσεως. Ἐν ποίῳ δὲ

A nequaquam permanens : qualis erat Saul, et septuaginta seniores filiorum Israel, præter Eldad et Modad⁷⁸ (nam apud hos solos ex omnibus Spiritum mansisse apparet), et in genere, si quis est istis animi proposito consimilis. Item quemadmodum verbum est in animo, interdum ut in corde cogitatum, interdum ut lingua prolatum : sic et Spiritus sanctus, vel **52** cum testimonium præbet spiritui nostro, et clamat in cordibus nostris, *Abba, Pater*⁷⁹, vel cum loquitur pro nobis, juxta id quod dictum est. *Non vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris, qui loquitur in vobis*⁸⁰. Jam vero et ut totum in partibus, Spiritus intelligitur juxta donorum distributionem. Omnes enim invicem sumus membra, sed habentes dona secundum Dei gratiam nobis datam diversa. Ea propter *Non potest dicere oculus manui : Non opus habeo te ; aut rursus caput pedibus : Non est mihi vobis opus*⁸¹. Sed omnia quidem simul complent corpus Christi in unitate Spiritus ; necessariam autem utilitatem sibi invicem reddunt ex donis. Deus enim posuit membra in corpore, unumquodque illorum ut voluit. Membra autem eandem habent pro se mutuo sollicitudinem, juxta spiritualem mutue affectionis ipsis insite communionem. Eoque *Sive patitur unum membrum, una cum eo patiuntur omnia membra : sive glorificatur unum membrum, simul gaudent omnia membra*⁸². Rursus quemadmodum partes sunt in toto, ita singuli sumus in Spiritu, eo quod omnes in uno corpore in unum Spiritum baptizati sumus.

62. Porro quod mirum dictu videbitur, nihilo tamen minus verum est ; etiam veluti locus eorum qui sanctificantur, sæpenumero dicitur Spiritus. Et constabit ne hoc quidem loquendi genere diminui Spiritum, sed glorificari potius. Nam nomina corporalia etiam ad spirituales intelligentias, evidentie gratia, frequenter Scriptura transfert. Observavimus igitur et Psalmum de Deo loquentem, *Esto mihi in Deum protectorem, et in locum munitum, ut salvum me facias*⁸³. De Spiritu vero, *Ecce locus, inquit, apud me, et sta super petram*⁸⁴ ; quid aliud appellans locum, nisi visionem in Spiritu, in qua cum esset Moyses, potuit videre Deum evidenter ipsi apparentem ? Hic est locus veræ adorationis proprius. *Attende enim, inquit, ne offeras holocausta tua in quovis loco, sed in loco quemcunque elegerit Dominus Deus tuus*⁸⁵. Quod igitur est holocaustoma spirituale ? Sacrificium laudis⁸⁶.

⁷⁸ Num. xi, 25, 26. ⁷⁹ Rom. viii, 16, 15. ⁸⁰ Matth. x, 20. ⁸¹ I Cor. xii, 21. ⁸² ibid. 26. ⁸³ Psal. xxx, 3. ⁸⁴ Exod. xxxiii, 21. ⁸⁵ Deut. xii, 13. ⁸⁶ Psal. xlii, 14.

(40) Ἐγκάρδιον. Ita mss. codices. Editi ἐν καρδίᾳ. Mox editi addunt ἡμῶν post Πνεύματι, quæ vox deest in omnibus nostris mss. nec necessaria videtur, cum paulo post repetatur.

(41) Οὐδενός ἔλαττον. Duo codices οὐδὲν ἔλαττον.

(42) Ὁ τρόπος. Sic mss. sex. Editi ὁ λόγος. Mox

editi τὰ μέντοι, et paulo post ἐναργείας ἕνεκεν. Mss. ut in textu.

(43) Ἰδῆος. Editio Basileensis ἰδῆος, quod recte emendatum in Parisiensi. Mox editi μὴ ἐνεγκῆς τὸ ὀλοκαύτωμα, et ἐν τῷ τόπῳ, τῷ ἐν. Codices mss. ut in textu.

Quo in loco hoc offeremus, nisi in Spiritu sancto? Ubi hoc didicimus? Ab ipso Domino dicente, *Veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu et veritate*⁸⁷. Hunc locum cum vidisset Jacob dixit: *Dominus est in loco hoc*⁸⁸. Itaque Spiritus vere locus est sanctorum. Sanctus itidem, locus est. Spiritui proprius, ac præbet seipsum ut inhabitet cum Deo, ac templum illius vocatur. Sicut enim in Christo loquitur Paulus, *Coram Deo, inquit, in Christo loquimur*⁸⁹; et Christus in Paulo, velut ipse ait, *An experimentum quæritis qui loquitur in me Christi*⁹⁰? sic et in Spiritu loquitur mysteria, ac Spiritus rursus loquitur in eo.

63. In rebus ergo conditis ad hunc modum multifariam variisque rationibus dicitur Spiritus **53** inesse: verum magis pium est dicere, eum esse cum Patre et Filio, quam illis inesse. Nam gratia ab eo manans, habitante in iis qui digni sunt, ac suas operationes in illis exercente, recte dicitur inesse iis qui sunt illius capaces. At illius subsistentia quæ fuit ante sæcula, ac perpetuitas nunquam desitura cum Filio et Patre considerata, sempiternæ conjunctionis requirit appellationes. Nam *coesse* proprie ac vere dicitur de iis, quæ sibi invicem inseparabiliter adsunt. Nam calorem ferro quidem ignito inesse dicimus: at una simul cum ipso igne esse. Item corpori sanitatem inesse dicimus, vitam autem simul cum anima esse. Quare ubi propria et connaturalis atque inseparabilis communio est, hæc vos *cum* significantior est, ut quæ inseparabilis conjunctionis cogitationem suggerat intellectui. Ubi autem gratia ab ipso proficiscens, accedere ac rursus decedere potest, proprie et vere inesse dicitur; etiamsi illius gratia in iis qui receperunt, sæpenumero propter affectus in bono perseverantiam perpetua permaneat. Proinde quoties propriam Spiritus dignitatem intelligimus, cum Patre et Filio ipsum contemplamur: ubi vero gratiam in eos, qui illius sunt participes, operantem reputamus, in nobis esse Spiritum dicimus. Et quæ a nobis defertur glorificatio in Spiritu, non habet professionem dignitatis illius, sed nostræ ipsorum imbecillitatis confessionem, dum ostendimus nos ex nobis ipsis ad glorificandum sufficientes non esse, sed sufficientiam nostram esse in Spiritu sancto, in quo corroborati, pro beneficiis acceptis Deo nostro gratias absolvimus; juxta quod a malitia purgati sumus; quippe alius alio plus aut minus, auxilio Spiritus adjuti ad offerendum

τόπω ταύτην προσφέρομεν, ἢ (44) ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ; Ποῦ τοῦτο μεμαθήκαμεν; Παρ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος, ὅτι οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνήσουσι τῷ Πατρί. Τοῦτον τὸν τόπον ἰδὼν ὁ Ἰακώβ, ἔφη, ὅτι Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ. Ὡστε τὸ Πνεῦμα τόπος ἀληθῶς τῶν ἁγίων. Καὶ ὁ ἅγιος τόπος οἰκείος (45) τῷ Πνεύματι ἐμπαρέχων ἑαυτὸν πρὸς ἐνοίκησιν τὴν μετὰ Θεοῦ, καὶ ναὸς αὐτοῦ χρηματίζων. Ὡς γὰρ ἐν Χριστῷ λαλεῖ Παῦλος· Κατενώπιον γὰρ, φησὶ, Θεοῦ ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν· καὶ Χριστὸς ἐν Παύλῳ, ὡς αὐτὸς λέγει· Ἡ δοκιμὴν (46) ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ; οὕτω καὶ ἐν Πνεύματι λαλεῖ τὰ μυστήρια, καὶ τὸ Πνεῦμα πάλιν λαλεῖ ἐν αὐτῷ.

63. Ἐν μὲν οὖν τοῖς γεννητοῖς (47) οὕτω πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως ἐνεῖναι λέγεται τὸ Πνεῦμα· Πατρὶ δὲ καὶ Υἱῷ οὐχὶ ἐνεῖναι μᾶλλον, ἀλλὰ συνεῖναι εἰπεῖν εὐσεβέστερον. Ἡ μὲν γὰρ παρ' αὐτοῦ χάρις οἰκοῦντος ἐν τοῖς ἁγίοις, καὶ ἐνεργοῦντος τὰ ἑαυτοῦ, καλῶς ἐνυπάρχειν τοῖς δεκτικοῖς αὐτοῦ λέγεται· ἡ δὲ προαιώνιος ὑπαρξίς, καὶ ἀπαυστος διαμονή, μεθ' Υἱοῦ καὶ Πατρὸς θεωρουμένη, τὰς τῆς αἰδίου συναφείας (48) προσηγορίας ἐπιζητεῖ. Τὸ γὰρ κυρίως καὶ ἀληθῶς συνυπάρχειν ἐπὶ τῶν ἀχωρίστως ἀλλήλοις συνόντων λέγεται. Τὴν γὰρ θερμότητα τῷ μὲν πυρακτωθέντι σιδήρῳ ἐνυπάρχειν φαμέν· αὐτῷ δὲ τῷ πυρὶ συνυπάρχειν. Καὶ τὴν μὲν ὑγίειαν τῷ σώματι ἐνυπάρχειν, τὴν δὲ ζωὴν τῇ ψυχῇ συνυπάρχειν. Ὡστε ὅπου μὲν οἰκεία καὶ συμφυῆς καὶ ἀχώριστος ἡ κοινωνία, σημαντικωτέρα φωνὴ ἢ σὺν (49), τῆς ἀχωρίστου κοινωνίας τὴν διάνοιαν ὑποβάλλουσα· ὅπου δὲ προσγίνεσθαι ἢ ἀπ' αὐτοῦ χάρις καὶ πάλιν ἀπογίνεσθαι πέφυκεν, οἰκείως καὶ ἀληθῶς τὸ ἐνυπάρχειν λέγεται, κἂν τοῖς δεξαμένοις πολλάκις διὰ τὸ ἐδραῖον τῆς περὶ τὸ καλὸν διαθέσεως ἢ ἀπ' αὐτοῦ χάρις διαρκῆς παραμένῃ. Ὡστε ὅταν μὲν τὴν οἰκείαν ἁγίαν τοῦ Πνεύματος ἐννοῶμεν, μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ αὐτὸ θεωροῦμεν· ὅταν δὲ τὴν εἰς τοὺς μετόχους ἐνεργουμένην χάριν ἐνθυμηθῶμεν, ἐν ἡμῖν εἶναι τὸ Πνεῦμα λέγομεν. Καὶ ἡ γε προσαγομένη δοξολογία παρ' ἡμῶν ἐν τῷ Πνεύματι οὐχὶ τῆς ἐκείνου ἁγίας ὁμολογίαν ἔχει, ἀλλὰ τῆς ἡμετέρας αὐτῶν ἀσθενείας ἐξομολόγησιν· δεικνύντων, ὅτι οὔτε δοξάζσαι ἀφ' ἑαυτῶν ἱκανοὶ ἐσμεν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, ἐν ᾧ δυναμωθέντες, τὴν ὑπὲρ ὧν εὐηργετήθημεν, τῷ Θεῷ ἡμῶν εὐχαριστίαν ἀποπληροῦμεν· κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀπὸ κακίας καθαρότητος, ἕτερος ἑτέρου (50) πλεον ἢ ἔλαττον τῆς ἐκ τοῦ Πνεύματος βοήθειας μεταλαμβάνοντες, εἰς τὸ προσφέρειν τὰς θυσίας τῆς αἰνέσεως τῷ Θεῷ. Καθ' ἓνα μὲν οὖν τρό-

⁸⁷ Joan. iv, 23. ⁸⁸ Gen. xxviii, 16. ⁸⁹ II Cor. ii, 17. ⁹⁰ II Cor. xiii, 3.

(44) Προσφέρομεν ἢ. Vocula addita ex quatuor mss.

(45) Τόπος οἰκείος. Pro his vocibus, quæ in nostris sex codicibus leguntur, habebant editi καὶ οἶκος.

(46) Ἡ δοκιμὴν. Ita mss. quinque. Editi εἰ δοκιμὴν.

(47) Γεννητοῖς. Sic mss. codices. Editi γεννητοῖς. Sed discrimen illud parvi momenti.

(48) Ἀιδίου συναφείας. Editi αἰδίου δυναμειως καὶ συναφείας. Quod erratum ope veterum codicum sustulimus.

(49) Φωνὴ ἢ σὺν. Postrema vocula ex Regio secundo addita.

(50) Ἐτερος ἑτέρου. Editi Ἐτερος γὰρ ἑτέρου... μεταλαμβάνομεν, quod auctoritate veterum codicum freti mutavimus.

πον οὕτως εὐσεβῶς ἐν Πνεύματι τὴν εὐχαριστίαν ἀποπληροῦμεν. Καίτοι καὶ τοῦτο οὐκ ἀβαρές, αὐτὸν τινὰ ἑαυτῷ μαρτυρεῖν, ὅτι Πνεῦμα Θεοῦ ἐν ἐμοί, καὶ διὰ τῆς ἀπ' αὐτοῦ χάριτος σοφισθεὶς ἀναφέρω τὴν δόξαν. Παύλῳ γὰρ πρέπουσα ἡ φωνή· Δοκῶ γὰρ καὶ γὼ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν· καὶ πάλιν· Τὴν καλὴν παρακαταθήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν· καὶ περὶ τοῦ Δανιήλ· ὅτι Πνεῦμα Θεοῦ ἅγιον ἐν αὐτῷ· καὶ εἴ τις ἐκείνοις τὴν ἀρετὴν παραπλήσιος.

64. Δεύτερος δὲ νοῦς, οὐδὲ αὐτὸς ἀπόβλητος· ὅτι ὡσπερ ἐν τῷ Υἱῷ ὁράται ὁ Πατήρ, οὕτως ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πνεύματι. Ἡ τοίνυν ἐν τῷ Πνεύματι προσκύνησις τὴν ὡς ἐν φωτὶ γινομένην τῆς διανοίας ἡμῶν ἐνέργειαν ὑποβάλλει, ὡς ἐκ τῶν πρὸς τὴν Σαμαρείτιν εἰρημένων ἀν' μάθοις. Ἐν τόπῳ γὰρ εἶναι τὴν προσκύνησιν ἐκ τῆς ἐγγχωρίου συνηθείας ἠπατημένην ὁ Κύριος ἡμῶν μεταδιδάσκων, ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ χρῆναι προσκυνεῖν ἔφησεν, ἑαυτὸν λέγων δηλαδὴ τὴν ἀλήθειαν. Ὡσπερ οὖν ἐν τῷ Υἱῷ προσκύνησιν λέγομεν, τὴν ὡς ἐν εἰκόνι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὕτω καὶ ἐν τῷ Πνεύματι, ὡς ἐν ἑαυτῷ δεικνύουσι τὴν τοῦ Κυρίου θεότητα. Διὸ καὶ ἐν τῇ προσκυνήσει ἀχώριστον ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἐξω μὲν γὰρ ὑπάρχων αὐτοῦ, οὐδὲ προσκυνήσεις τὸ παράπαν· ἐν αὐτῷ δὲ γενόμενος οὐδενὶ τρόπῳ (51) ἀποχωρίσεις ἀπὸ Θεοῦ· οὐ μᾶλλον γε, ἢ τῶν ὁρατῶν ἀποστήσεις τὸ φῶς· ἀδύνατον γὰρ ἰδεῖν τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, μὴ ἐν τῷ φωτισμῷ τοῦ Πνεύματος. Καὶ τὸν ἐνατενίζοντα τῇ εἰκόνι ἀμήχανον τῆς εἰκόνας ἀποχωρίσαι τὸ φῶς. Τὸ γὰρ τοῦ ὁρᾶν αἴτιον ἐξ ἀνάγκης συγκαθοράται τοῖς ὁρατοῖς. Ὡστε οἰκειῶς καὶ ἀκολούθως διὰ μὲν τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Πνεύματος τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καθορώμεν· διὰ δὲ τοῦ χαρακτήρος ἐπὶ τὴν οὐ ἔστιν ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ ἰσότυπος σφραγὶς ἀναγόμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'

Ποθεν ἢ « σὺν » ἤρξατο συλλαβὴ, καὶ ποίαν δύναμιν ἔχει, ἐν ᾧ καὶ τὰ περὶ τῶν ἀγράφων τῆς Ἐκκλησίας νομίζω.

65. Τίνος οὖν ἕνεκεν, φασίν, ἰδίως προσηκούσης τῷ Πνεύματι τῆς ἐν συλλαβῆς, καὶ εἰς πᾶσαν ἡμῖν τὴν περὶ αὐτοῦ ἐννοίαν ἐξαρκούσης, τὴν καινὴν ταύτην ὑμεῖς συλλαβὴν ἐπεισηγάγετε, σὺν τῷ (56) Πνεύματι λέγοντες, καὶ οὐκ, ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, οὔτε ἄλλως ἀναγκαῖα, οὔτε νενομισμένα ταῖς Ἐκκλησίαις φθεγγόμενοι; Ὡς μὲν οὖν οὐχὶ ἀποκληρωτικῶς τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἢ ἐν συλλαβῇ διενήνοχεν, ἀλλὰ κοινῇ Πατρὸς ἐστὶ καὶ Υἱοῦ, ἐν τοῖς κατόπιον εἰρηται. Οἶμαι δὲ κάκεινο ἀρκούντως εἰρησθαι, ὅτι οὐ μόνον οὐκ ἀφαιρεῖται τι τῆς ἀξίας τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ μέγιστον ὕψος τῶν μὴ πάντα

A hostias laudis Deo. Secundum unum igitur modum sic pie gratiarum actionem in Spiritu persolvimus. Quamquam et hoc invida non caret, ut aliquis de seipso testificetur, dicatque: Spiritus Dei in me est, et per gratiam illius sapiens factus refero gloriam. Nam hæc vox Paulum decet: *Videor et mihi Spiritum Dei habere*⁹¹; et rursus, *Egregium depositum serva per Spiritum sanctum qui habitat in nobis*⁹². Item de Daniele legimus⁹³, quod Spiritus Dei sanctus fuerit in eo; et si quis illis assimilis sit virtute,

64. Alter autem intellectus est, nec ipse rejiciendus, quod sicut in Filio cernitur Pater, sic Filius cernitur in Spiritu. Itaque adoratio quæ sit in Spiritu, mentis nostræ operationem ut in luce factam indicat, ut dicere licet ex iis quæ Samaritanæ dicta sunt. Nam cum illa consuetudine regionis decepta existimaret in loco esse adorationem; Dominus eam dedocens dixit in Spiritu et veritate adorare oportere⁹⁴; nimirum seipsum appellans veritatem. Quemadmodum igitur in Filio dicimus adorationem, velut in imagine Dei ac Patris: sic et in Spiritu tanquam in seipso Domini divinitatem exprimente. Unde et in adoratione inseparabilis est a Patre et Filio Spiritus sanctus. Nam si sis extra illum, nullo pacto es adoraturus: contra, si **54** in illo fueris, nullo modo eum separabis a Deo, nihilo profecto magis quam lumen separabis ab iis quæ visui patent: impossibile siquidem est cernere imaginem Dei invisibilis, nisi in lumine Spiritus. Et qui intuetur imaginem, hunc impossibile est lumen ab imagine separare. Quod enim ut videas in causa est, id necesse est, ut simul cum iis quæ cernuntur, videatur. Itaque proprie et congruenter per illuminationem Spiritus conspiciamus splendorem gloriæ Dei; per characterem autem ad eum, cujus est character et æquale sigillum, subvehimur.

CAPUT XXVII.

Unde initium habet syllaba, « cum, » et quam vim habeat, ubi et de Ecclesiæ legibus nullo scripto proditis.

65. Quam igitur ob causam, inquiunt cum proprie conveniat hæc syllaba, *in*, Spiritui, ac nobis ad exprimendam quemvis de Spiritu intellectum sufficiat, vos novam istam syllabam induxistis, qui dicitis, *Cum Spiritu*, non, *In Spiritu sancto*; alioquin nec necessariis, nec ab Ecclesia probatis vocibus utentes? Quod igitur hæc syllaba, *in* Spiritui sancto non in sortem proprie cessit, sed Patris Filiique communis est, in superioribus dictum est. Arbitror autem et illud satis demonstratum, quod *in* non solum nihil detrahit dignitati Spiritus, verum etiam ad summam celsitudinem erigit cogita-

⁹¹ I Cor. vii, 40. ⁹² II Tim. i, 14. ⁹³ Dan. v, 11.

⁹⁴ Joan. iv, 24.

(51) Οὐδενὶ τρόπῳ... ἢ τῶν. Sic mss. sex. Editi οὐδενὶ τρόπῳ...

(52) Σὺν τῷ. Editi οἱ σὺν τῷ. Sed primus ille articulus abest a veteribus libris.

tiones eorum, qui non prorsus mente corrupti sunt. Superest autem disserere de syllaba *cum*, unde cœperit, et quam vim habeat, et quomodo Scripturæ concordet.

66. Ex asservatis in Ecclesia dogmatibus et prædicationibus, alia quidem habemus e doctrina scripto prodita; alia vero nobis in mysterio tradita recepimus ex traditione apostolorum: quorum utraque vim eandem habent ad pietatem; nec iis quisquam contradicet; nullus certe, qui vel tenui experientia noverit quæ sint Ecclesiæ instituta. Nam si consuetudines quæ scripto proditæ non sunt, tanquam haud multum habentes momenti ag-grediamur rejicere, imprudentes Evangelium in ipsis rebus præcipuis lædemus, imo potius prædicationem ad nudum nomen contrahemus. Verbi gratia, ut ejus quod primum est et vulgatissimum primo loco commemorem: ut signo crucis eos qui spem collocant in Christo signemus, quis scripto docuit? Ut ad Orientem versi precemur, quæ nos docuit Scriptura? Invocationis verba cum conficitur panis **55** Eucharistiæ et poculum benedictionis, quis sanctorum in scripto nobis reliquit? Nec enim his contenti sumus, quæ commemorat Apostolus aut Evangelium, verum alia quoque et ante et post dicimus, tanquam multum habentia momenti ad mysterium, quæ ex traditione non scripta accepimus. Benedicimus autem et aquam baptismalis, et oleum unctionis, imo ipsum etiam qui baptismum accipit. Ex quibus scriptis? Nonne a tacita secretaque traditione? Ipsam vero olei unctionem, quis sermo scripto proditus docuit? Jam ter immergi hominem, unde haustum? Reliqua autem quæ fiunt in baptismo veluti renuntiare Satanæ, et angelis ejus, ex qua scriptura habemus? Nonne ex minime publicata et arcana hac doctrina, quam patres nostri silentio quieto minimeque curioso servarunt? Quippe illud probe didicerant mysteriorum reve-

ένδιασπρόφων τούς λογισμούς επανάγει. Λειπόμενον δὲ ἐστὶ περὶ τῆς σὺν, ὁπόθεν ἤρξατο, καὶ τίνα δύναμιν ἔχει, καὶ ὅπως (53) σύμφωνός ἐστι τῇ Γραφῇ, διαγέσασθαι.

66. Τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένων δογμάτων καὶ κηρυγμάτων τὰ μὲν ἐκ τῆς ἐγγράφου διδασκαλίας ἔχουεν, τὰ δὲ ἐκ τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως διαδοθέντα ἡμῖν ἐν μυστηρίῳ παρεδέξασμεθα ἅπερ ἀμφότερα τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ἔχει πρὸς τὴν εὐσέβειαν. Καὶ τοῦτοις οὐδεὶς ἀντερεῖ, οὐκοῦν (54) ὅστις γε κατὰ μικρὸν γούν θεσφῶν ἐκκλησιαστικῶν πεπείραται. Εἰ γὰρ ἐπιχειρήσασθαι τὰ ἀγραφα τῶν εἰθῶν ὡς μὴ μεγάλα ἔχοντα τὴν δύναμιν παραιτεῖσθαι, λάθοιμεν ἂν εἰς αὐτὰ τὰ καιρία ζημιούντες τὸ Εὐαγγέλιον· μᾶλλον δὲ εἰς ὄνομα ψιλὸν περιστάντες τὸ κήρυγμα. Οἶον [ἵνα τοῦ πρώτου καὶ κοινοτάτου πρώτου μνησθῶ (55)] τῷ τύπῳ τοῦ σταυροῦ τοῦς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡλπικότας καταστημαίνεσθαι τίς ὁ διὰ γράμματος διδάξας; Τὸ πρὸς ἀνατολὰς τετραῖθαι κατὰ τὴν προσευχὴν ποῖον ἐδίδαξεν ἡμᾶς γράμμα; Τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα ἐπὶ τῇ ἀναδείξει (56) τοῦ ἄρτου τῆς Εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας τίς τῶν ἁγίων ἐγγράφως ἡμῖν καταλείπει; Οὐ γὰρ δὴ τοῦτοις ἠκούμεθα ὡς ὁ Ἀπόστολος ἢ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπεμνήσθη, ἀλλὰ καὶ προλέγομεν καὶ ἐπιλέγομεν ἕτερα, ὡς μεγάλην ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τὴν ἰσχύν, ἐκ τῆς ἀγράφου διδασκαλίας παραλαβόντες. Εὐλογοῦμεν δὲ τὸ τε ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος, καὶ τὸ ἐλαίον τῆς χρίσεως, καὶ προσέτι αὐτὸν τὸν βαπτίζομενον. Ἀπὸ ποῖων ἐγγράφων; Οὐκ ἀπὸ τῆς σιωπῶμενης καὶ μυστικῆς παραδόσεως; Τί δὲ; αὐτὴν (57) τοῦ ἐλαίου τὴν χρίσιν τίς λόγος γεγραμμένος ἐδίδαξε; Τὸ δὲ τοῖς βαπτίζεσθαι τὸν ἄνθρωπον πῶθεν; Ἀλλὰ δὲ ὅσα περὶ τὸ βάπτισμα, ἀποτάσσεισθαι τῷ Σατανῇ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, ἐκ ποῖας ἐστὶ γραφῆς; Οὐκ ἐκ τῆς ἀδαημοσιεύτου ταύτης καὶ ἀπορρήτου διδασκαλίας, ἣν ἐν ἀπολυπραγμονήτῳ καὶ ἀπειρηγόστῳ (58) σιγῇ οἱ πατέρες ἡμῶν ἐφύ-

(53) Καὶ ὅπως. Ita mss. Edili καὶ πῶς.

(54) Οὐκοῦν. Hoc additum est pluribus mss. Editi ὅστις γε καὶ. Ibidem nonnulli codices habent θεσφῶν Ἐκκλησίας.

(55) Μνησθῶ. Unus codex μνησθώμεν. Ibidem duo codices τοῦ τύπου.

(56) Ἐπὶ τῇ ἀναδείξει. Non respicit Basilius ad ritum ostensionis Eucharistiæ, ut multi existimant, sed potius ad verba, Liturgia ipsius ascriptæ, cum petit sacerdos, ut veniat Spiritus sanctus ἀγιάσαι καὶ ἀναδείξει τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα τοῦ Κυρίου. Hæc autem verba, ἐπὶ τῇ ἀναδείξει, sic reddit Erasmus, *cum ostenditur*. Vituperat eum Duceus, sicque ipse vertit, *cum conficitur*, atque hanc interpretationem multis exemplis confirmat. Videtur tamen nihil prorsus vitii habitura hæc interpretatio, *Invocationis verba cum ostenditur panis Eucharistiæ*, id est cum panis non jam panis est, sed panis Eucharistiæ, sive corpus Christi ostenditur; et in liturgia, *Ut sanctificet et ostendat hunc quidem panem, ipsum pretiosum corpus Domini*. Nam 1° Cur eam vocem reformidemus, qua Latini uti non dubitant, ubi de Eucharistia loquuntur? quale est illud Cypriani in epistola 63 ad Cæcilium: *Vino Christi sanguis ostenditur*. Sic etiam Tertullianus, i *Marc.*, c. 14: *Panem quo ipsum corpus suum re-*

præsentat. 2° Ut Græce, ἀναδείξει, ἀποφαίνειν, ita etiam Latine, *ostendere*, corpus Christi præsens in Eucharistia significatione quodam modo exprimit. Hoc enim verbum non solum panem fieri corpus Domini significat, sed etiam fidem nostram excitat, ut illud corpus sub specie panis videndum legendum, adorandum ostendi credamus. Quemadmodum Irenæus, cum ait lib. iv, cap. 33: *Accipiens panem suum corpus esse confitebatur et temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit*, non solum mutationem panis et vini in corpus et sanguinem Christi exprimit, sed ipsam etiam Christi asseverationem, quæ hanc nobis mutationem persuadet: sic qui corpus Christi in Eucharistia ostendi et representari dicunt, non modo jejune et exiliter loqui non videntur, sed etiam acriores Christi præsentis adoranti stimulos subicere. Poterat ergo retineri interpretatio Erasmi; sed quia viris eruditissimis displicuit, satius visum est quid sentirem in hac nota exponere. -- Vide Addenda.

(57) Τί δὲ; αὐτὴν. Reg. secundus Τίς δὲ αὐτοῦ τοῦ ἐλαίου τὴν χρίσιν λόγος, etc. Duos mss. τὴν χρῆσιν, *olei usum*. Mox unus codex ἀλλὰ τε ὅσα.

(58) Ἀπειρηγόστῳ. Duo mss. ἀπειριέργῳ. Mox editi ἐκείνοι. Quatuor mss. ut in textu.

λαξαν, καλῶς ἐκείνο δεδιδασμένοι, τῶν μυστηρίων τὸ σεμνὸν (59) σιωπῇ διασωζέσθαι; Ἄ γὰρ οὐδὲ ἐποπτεύειν ἔξεστι τοῖς ἀμυήτοις, τούτων πῶς ἂν ἦν εἰκὸς τὴν διδασκαλίαν ἐκθριαμβεύειν ἐν γράμμασιν; ἢ τίποτε θουλόμενος ὁ μέγας Μωϋσῆς, οὐ πᾶσι βήσιμα εἶναι τὰ τοῦ ἱεροῦ πάντα πεποιήκεν; ἀλλ' ἐξῶ μὲν ἁγίων ἔστρεψε περιβόλων τοὺς βεβήλους, τὰς δὲ πρότας αὐτῶς τοῖς καθαρωτέροις ἀνείς, τοὺς Λευίτας μόνους ἀξίους ἔκρινε τοῦ θεοῦ θεραπευτάς· σφάγια δὲ, καὶ ὀλοκαυτώσεις, καὶ τὴν λοιπὴν ἱερουργίαν τοῖς ἱερεῦσιν ἀποκλήρωσας, ἕνα τῶν πάντων ἔκκριτον (60) εἰς τὰ ἄδυτα παραδέχεται καὶ οὐδὲ τούτου διὰ παντός, ἀλλὰ κατὰ μίαν μόνον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἡμέραν, καὶ ταύτης ὥραν τακτῆν εἰσιτητὸν αὐτῷ καταστήσας, ὥστε διὰ τὸ ἀπεξενωμένον καὶ ἀήθες θαμβούμενον ἐποπτεύειν τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων· εὖ εἰδὼς ὑπὸ σοφίας τῷ μὲν πεπατημένῳ καὶ αὐτόθεν λεπτῷ προχειρῶν οὔσαν τὴν καταφρόνησιν, τῷ δὲ ἀνακεχωρηκότι καὶ σπανίῳ φυσικῶς πῶς παρεξευγμένον τὸ περισπούδαστον. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ οἱ τὰ περὶ τὰς Ἐκκλησίας (61) ἐξαρχῆς διαθεσμοθετήσαντες ἀποστολοὶ καὶ Πατέρες ἐν τῷ κεκρυμμένῳ καὶ ἀφθέρῳ τὸ σεμνὸν τοῖς μυστηρίοις ἐφύλασσαν. Οὐδὲ γὰρ ὅπως μυστήριον τὸ εἰς τὴν δημόδιαν καὶ εἰκαίαν ἀκοῆν ἐκφορον. Οὗτος ὁ λόγος τῆς τῶν ἀγράφων παραδόσεως, ὡς μὴ καταμελεθεῖσαν (62) τῶν δογμάτων τὴν γνώσιν εὐκαταφρόνητον τοῖς πολλοῖς γενέσθαι διὰ συνήθειαν. Ἄλλο γὰρ δόγμα, καὶ ἄλλο κήρυγμα. Τὸ μὲν γὰρ σιωπάται (63), τὰ δὲ κηρύγματα (64) δημοσιεύεται. Σιωπῆς δὲ εἶδος καὶ ἡ ἀσάφεια, ἢ κέχρηται ἡ Γραφή, δυσθεώρητον κατασκευάξουσα τῶν δογμάτων τὸν νοῦν πρὸς τὸ τῶν ἐντυγχανόντων λωσιταλές. Τούτου χάριν πάντες μὲν ὁρώμεν κατ' ἀνατολὰς ἐπὶ τῶν προσευχῶν· ἄλλοι δὲ ἴσμεν, ὅτι τὴν

rentiam silentio conservari. Nam quæ nec intueri fas est non initiatis, qui conveniebat horum doctrinam scriptis vulgari? aut quid tandem sibi voluit magnus ille Moyses, qui non omnia quæ erant in templo passus sit omnibus esse pervia⁹⁵? sed profanos extra sacros cancellos statuit; ac priora quidem atria purioribus permittens, Levitas solos dignos censuit numinis ministerio⁹⁶: mactationes autem holocaustatumque oblationes, et reliqua quæ ad rem sacram pertinent sacerdotibus assignavit⁹⁷; atque unum ex omnibus selectum in adyta admisit⁹⁸, et ne hunc quidem semper, sed uno tantum die quotannis: quin et hujus diei certam horam qua fas esset ingredi, præstituit, quo propter novitatem et insolentiam, cum stupore intueretur Sancta sanctorum⁹⁹: probe sciens pro sua sapientia, res usu tritas et ex se obvias, expositas esse contemptui: rebus vero quæ sepositæ sunt ac raræ quodammodo naturaliter conjunctam esse summam admirationem ac studium. Ad eundem profecto modum, et qui initio certos Ecclesiæ ritus præscripserunt apostoli et Patres, in occulto silentioque mysteriis suam servavere dignitatem. Neque enim omnino mysterium est, quod ad populares ac vulgares aures effertur. Hæc est ratio, cur quædam citra scriptum tradita sint, ne dogmatum notitia neglecta, propter assuetudinem vulgo veniret in contemptum. Aliud utique est dogma, aliud prædicatio. Nam dogmata silentur, prædicationes vero publicantur. Est autem silentii species etiam obscuritas qua utitur Scriptura, **56** intellectu difficilem reddens dogmatum sententiam, idque ad legentium utilitatem. Hanc ob causam omnes spectamus ad Orientem,

⁹⁵ Num. iv, 20. ⁹⁶ Num. xviii, 21, 22. ⁹⁷ ibid. 7. ⁹⁸ Exod. xxx, 10. ⁹⁹ Levit. xvi, 2.

(59) Τὸ σεμνόν. Sic mss. sex. Editi τὰ σεμνά. Paulo post editi θριαμβεύειν. Scriptura quam in textu posuimus, visa est potior, ac trium codicum auctoritate nititur.

(60) Ἐκκριτον. Ita editi et duo mss. Alii ἔγκριτον. Habent duo codices ἕνα τῶν πάντων. Paulo post editi μίαν μόνον. Sed mss. ut in textu.

(61) Περὶ τὰς Ἐκκλησίας. Tres codices περὶ τῆς Ἐκκλησίας.

(62) Καταμελεθεῖσαν. Sic mss. tres, melius quam editi καταμελετηθεῖσαν.

(63) Τὸ μὲν γὰρ σιωπάται. Sic duo codices mss. quibus favent alii quatuor, in quibus legitur τὰ μὲν σιωπάται. Editi τὰ μὲν δόγματα σιωπάται. Mirum autem videri possit, cur dicat Basilius dogmata sileri; cum constet catholici dogmatis prædicationem in omnibus semper Ecclesiis viguisse. Sed observandum est, id quod postea pluribus probabitur, Basilium de Scripturis potissimum loqui, in quibus plura dogmata, traditione ad nos transmissa, aut sileri ait, aut obscuritate, quæ est silentii species, involvi. In ipsa etiam ecclesia catechumenis multa abscondi solebant; non statim admittebantur in ecclesiam, nec admissis statim tradebatur Symbolum, ut ait Origenes, lib. iii contra Celsum, pag. 142. Idem Origenes, cum Christiana doctrina vocaretur a Celso κρύβιον δόγμα, *clancularium dogma*, respondet prædicationem Christianorum toti

orbi notiores esse, quam placita philosophorum; sed tamen fatetur, ut apud philosophos, ita etiam apud Christianos nonnulla esse veluti interiora, quæ post exteriorum et propositam omnibus doctrinam tradantur, lib. 1, pag. 7. In libro autem iii, p. 143, ait, quæ maxime præclara et divina sunt, palam et aperte prædicari, si adsint prudentes auditores; sin autem lacte indigeant, profundiora illis abscondi et sileri.

(64) Τὰ δὲ κηρύγματα. Videntur hoc nomine designari leges ecclesiasticæ, et canonum decreta, quæ promulgari in ecclesia mos erat, ut neminem laterent. Basilius in epist. alias 241, κήρυγμα vocat canonem a se in raptore editum. Eodem nomine designantur in epist. al. 72, quæ Eustathius adversus Evippium et alios Arianos in litteris ad omnem fraternitatem missis scripserat. Κήρυγμα dicitur jejunii Quadragesimæ per totum orbem promulgatio, Homil. ii, De jejuniis, p. 11. Erant tamen κηρύγματα sive prædicationes nonnullæ, quarum cognitio non omnibus pateret. Preces liturgiæ, quibus non intererant catechumeni, vocantur prædicationes in epist. al. 241: *Meministi enim procul dubio*, inquit Basilius, *prædicationum ecclesiasticarum, fidelis cum sis Dei gratia, in quibus et pro fratribus peregre constitutis precamur*, etc. Dicebat initio hujus capituli ex dogmatibus et prædicationibus ecclesiasticis alia ex Scripturis, alia ex arcana apostolorum traditione ad nos pervenisse.

cum precamur, pauci tamen novimus, quod id facientes antiquam requirimus patriam, videlicet paradisum, quem plantavit Deus in Eden ad Orientem¹. Erecti itidem perficimus deprecationes in una Sabbati, sed rationem non omnes novimus. Non enim solum quod veluti simul cum Christo resuscitati, quæ sursum sunt quærere debeamus, in die resurrectionis datæ nobis gratiæ stando precantes nosmetipsos commonefacimus, sed quod is dies videatur aliquo modo imago venturi sæculi. Eoque cum sit principium dierum, non primus a Moyse, sed unus appellatus est. *Facta est enim*, inquit, *vespera, et factum est mane, dies unus*²: tanquam qui sæpe recurat. Igitur unus est idem et octavus, unum illum singularem ac verum octavum, cujus et Psalmista in quibusdam Psalmorum inscriptionibus meminit³, per se significans, statum videlicet hoc tempus secuturum, diem non desitutum, vesperæ nescium, successoris expertem, ævum illud nunquam finientum nec unquam senescens. Necessario igitur in hoc die Ecclesia suos alumnos docet, preces suas stando absolvere, ut assidua commonitione vitæ illius nunquam desituræ, non negligamus ad eam demigrationem parare viaticum. Quin et totum illud quinquaginta dierum tempus admonitio est resurrectionis, quam in altero sæculo expectamus. Nam unus ille et primus dies septies multiplicatus, septem sacræ Pentecostes hebdomadas absolvit. A primo enim incipiens, in eundem desinit, per similes, qui in medio intercedunt, dies quinquagies evolutus. Unde et æternitatem similitudine refert, dum velut in motu circulari, ab iisdem orsus signis in eadem desinit. Quo in die, corporis erecto habitu precari potius nos Ecclesiæ ritus docuerunt, nimirum per evidentem commonitionem quasi transferentes mentem nostram a præsentibus ad futura. Insuper et quoties genua flectimus, et rursus erigimur, ipso facto ostendimus, quod ob peccatum in terram delapsi sumus, et per humanitatem ejus qui creavit nos in cælum revocati sumus.

67. Deficiet me dies, si Ecclesiæ mysteria ci-

¹ Gen. II, 8. ² Gen. I, 5. ³ Psal. VI et XII.

(65) Ἐν τῷ αἰῶνι. Editio Paris. ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι. Sed hoc additamentum nec necessarium videtur, nec in ullo ex nostris codicibus reperitur, nec in edit. Basil.

(66) Αἰῶνα. Reg. secundus αἰῶνας.

(67) Ὅτι διὰ. Tres mss. ὅτι καὶ διὰ.

(68) Τὰ ἄγραφα. Id est, in Scripturis sacris non præscripta. Non enim hoc loco statuit Basilius, quod ab eo eruditorum nonnulli, in his præstantissimus scriptor Eusebius Renaudot Liturg. Orient., dissert. I, cap. 2, doceri existimant, Eucharistiæ et baptismi et aliorum sacramentorum preces et ritus ne in ecclesiis quidem ad sacerdotum usum scripta servari. Merito illud quidem ex hoc capite colligitur, summam olim adhibitam fuisse cautionem, ne quid de mysteriis non solum ad gentiles, sed etiam ad catechumenos permaneret; ac recte observat scriptor

ἀρχαίαν ἐπιζητοῦμεν πατρίδα, τὸν παράδεισον, ὃν ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς ἐν Ἑδέμ κατ' ἀνατολὰς. Ὅρθοι μὲν πληροῦμεν τὰς εὐχὰς ἐν τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου τὸν δὲ λόγον οὐ πάντες αἶδαμεν. Οὐ γὰρ μόνον ὡς συναναστάντες Χριστῷ, καὶ τὰ ἄνω ζητεῖν ὀφείλοντες, ἐν τῇ ἀναστασίμῳ ἡμέρᾳ τῆς δεδομένης ἡμῖν χάριτος διὰ τῆς κατὰ τὴν προσευχὴν στάσεως ἑαυτοῦς ὑπομιμνήσκουμεν· ἀλλ' ὅτι δοκεῖ πως τοῦ προσδοκωμένου αἰῶνος εἶναι εἰκὼν· Διὸ καὶ ἀρχὴ οὕσα ἡμερῶν, οὐχὶ πρώτη παρὰ Μωϋσέως, ἀλλὰ μία ὠνόμασται. Ἐγένετο γὰρ, φησὶν, ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωὶ, ἡμέρα μία· ὡς τῆς αὐτῆς ἀνακυκλουμένης πολλάκις. Καὶ μία τοῖσιν ἡ αὐτῆ, καὶ ὁγδόη, τὴν μίαν οὕτως ἐκείνην καὶ ἀληθινὴν ὁγδόην, ἧς καὶ ὁ Ψαλμῶδὸς ἐν τισιν ἐπιγραφαῖς τῶν ψαλμῶν ἐπεμνήσθη, δι' ἑαυτῆς ἐμφανίζουσα, τὴν μετὰ τὸν χρόνον τοῦτου κατάστασιν, τὴν ἀπαυστον ἡμέραν, τὴν ἀνέσπερον, τὴν ἀδιάδοχον, τὸν ἀληκτον ἐκείνου καὶ ἀγήρω αἰῶνα. Ἀναγκαίως οὖν τὰς ἐν αὐτῇ προσευχὰς ἐστῶτας ἀποπληροῦν τοὺς ἑαυτῆς τροφίμους ἡ Ἐκκλησία παιδεύει, ἵνα τῇ συνεχεῖ ὑπομνήσει τῆς ἀτελευτήτου ζωῆς τῶν πρὸς τὴν μετάστασιν ἐκείνην ἐφοδίων μὴ ἀμελῶμεν. Καὶ πᾶσα δὲ ἡ πεντηκοστὴ τῆς ἐν τῷ αἰῶνι (65) προσδοκωμένης ἀναστάσεως ἐστὶν ὑπόμνημα. Ἡ γὰρ μία ἐκείνη καὶ πρώτη ἡμέρα, ἐπτάκις ἐπταπλασιασθεῖσα, τὰς ἐπτά τῆς ἱεράς πεντηκοστῆς ἐβδομάδας ἀποτελεῖ. Ἐκ πρώτης γὰρ ἀρχομένη, εἰς τὴν αὐτὴν καταλήγει, δι' ὁμοίων τῶν ἐν τῷ μέσῳ ἐξελιττομένη πεντηκοντάκις. Διὸ καὶ αἰῶνα (66) μιμεῖται τῇ ὁμοιότητι, ὡσπερ ἐν κυκλικῇ κινήσει ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχομένη σημεῖων, καὶ εἰς τὰ αὐτὰ καταλήγουσα. Ἐν ἧ το ὀρθιον σχῆμα τῆς προσευχῆς προτιμᾶν οἱ θεσμοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡμᾶς ἐξεπαίδευσαν· ἐκ τῆς ἐναργοῦς ὑπομνήσεως οἰονεὶ μετοιχιζοντες ἡμῶν τὸν νοῦν ἀπὸ τῶν παρόντων ἐπὶ τὰ μέλλοντα. Καὶ καθ' ἐκάστην δὲ γουυκλισίαν καὶ διανάστασιν ἔργῳ δείκνυμεν, ὅτι διὰ (67) τῆς ἁμαρτίας εἰς γῆν κατερῥύημεν, καὶ διὰ τῆς φιλελευθροπίας τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς εἰς οὐρανὸν ἀνεκλήθημεν.

67. Ἐπιλείπει με ἡ ἡμέρα, τὰ ἄγραφα (68) τῆς

D

modo laudatus, mysteria initiandis viva voce exponi, initiatis breviter et obscuriuscule in concionibus indicari solita, cum hac ἀποσιωπήσεως formula, *Norunt initiati*. Perincommode enim fuissent vulgata, quæ catechumenis spectare non licebat; nec leve periculum erat, ne vilescerent mysteria, si violata arcani sanctitas fuisset. Sed tamen Basilius dum scripta negat hæc instituta, non de veterum scriptorum libris, non de Liturgiis scripto consignatis, sed de Scripturis sanctis loquitur. Liqueat 1° Pneumatomachos, dum glorificandi modum ὡς ἄγραφον rejiciunt, hoc tantum nomine argutias suas prætexuisse, quod in Scripturis non legeretur *cum sancto Spiritu*. Hinc Basilius illis instituta non scripta opponit; in primis invocationis verba, quæ quidem negat ab ullo sanctorum fuisse scripta, quia nec apud Basilium ἄγραφα dicuntur,

Ἐκκλησίας μυστήρια διηγούμενον. Ἐὼ τὰλλα · αὐ-
τὴν δὲ τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως (69) εἰς Πατέρα
καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ ποίων γραμμάτων
ἔχομεν ; Εἰ μὲν γὰρ ἐκ τῆς τοῦ βαπτίσματος πα-
ραδόσεως, κατὰ τὸ τῆς εὐσεβείας ἀκόλουθον, ὡς βα-
πτιζόμεθα οὕτω καὶ πιστεύειν ὀφείλοντες, οὐσίαν τῶ
βαπτίσματι (70) τὴν ὁμολογίαν κατατιθέμεθα, συγ-
χωρησάτωσαν καὶ ἡμῖν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀκολουθίας
ὁμοίαν τῇ πίστει τὴν δόξαν ἀποδιδόναι · εἰ δὲ τὸν
τρόπον τῆς δοξολογίας ὡς ἄγραφον παραιτοῦνται,
δότησαν ἡμῖν τῆς τε κατὰ τὴν πίστιν ὁμολογίας καὶ
τῶν λοιπῶν, ὧν ἀπρηριθμησάμεθα, ἐγγράφους τὰς
ἀποδείξεις. Εἶτα τοσούτων ὄντων ἀγράφων, καὶ το-
σαύτην ἔχοντων τὴν ἰσχὺν εἰς τὸ τῆς εὐσεβείας μυ-
στήριον, μίαν λέξιν ἡμῖν ἐκ πατέρων εἰς ἡμᾶς ἔλθου-
σαν οὐ συγχωρήσουσιν, ἣν ἡμεῖς ἐκ τῆς ἀνεπιτη-
δέου συνηθείας ταῖς ἀδιαστροφοῖς τῶν Ἐκκλησιῶν
ἐναπομείνασαν εὐρομεν, οὐ μικρὸν τὸν λόγον ἔχουσαν,
οὐδὲ βραχεῖαν συντέλειαν εἰς τὴν τοῦ μυστηρίου δύνα-
μιν εἰσφερομένην (71).

68. Εἴρηται μὲν οὖν τίς ἡ δύναμις ἐκατέρας τῆς
ἐκφωνήσεως. Εἰρήσεται δὲ καὶ πάλιν, ὅπη τε συμ-
φωνοῦσιν ἀλλήλαις, καὶ ὅπη διαίστανται · οὐκ ἀπο-
μαχόμεναι πρὸς ἐναντίωσιν, ἀλλ' ἴδιον ἐκάτερα τὸν
νοῦν εἰσφερομένη πρὸς τὴν εὐσεβείαν. Ἢ μὲν γὰρ,
ἐν, τὰ πρὸς ἡμᾶς παρίστησι μᾶλλον · ἢ δὲ, σὺν,
τὴν πρὸς Θεὸν κοινωνίαν τοῦ Πνεύματος ἐξαγγέλλει.
Διόπερ ἀμφοτέρας κεχήμεθα ταῖς φωναῖς · τῇ μὲν
τὸ ἀξίωμα τοῦ Πνεύματος παριστῶντες, τῇ δὲ τὴν
χάριν τὴν παρ' ἡμῖν διαγγέλλοντες (72). Οὕτω καὶ
ἐν τῶ Πνεύματι τὴν δόξαν προσάγομεν τῶ Θεῷ, καὶ
σὺν τῶ Πνεύματι · οὐδὲν ἡμέτερον λέγοντες, ἀλλ'
ὡσπερ ἀπὸ κανόνος, τῆς τοῦ Κυρίου διδασκαλίας,
ἐπὶ τὰ προσεχῆ καὶ ἀλλήλων ἔχόμενα, καὶ ἀναγκαῖαν
ἐν τοῖς μυστηρίοις (73) τὴν συνάφειαν ἔχοντα, τὴν
φωνὴν μεταφέροντες. Τὸ γὰρ ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος
συναριθμηθὲν ἀναγκαίως ᾤθημεν δεῖν καὶ ἐπὶ τῆς
πίστεως συναρμόσαι. Τὴν δὲ ὁμολογίαν τῆς πίστεως
οἷον ἀρχὴν τινα καὶ μητέρα τῆς δοξολογίας ἐποιη-
σάμεθα. Ἀλλὰ τί χρὴ ποιεῖν ; Νῦν γὰρ ἡμᾶς διδα-
σκέτωσαν, μὴ βαπτίζειν ὡς παρελάβομεν · ἢ μὴ
πιστεύειν, ὡς ἐβαπτίσθημεν · ἢ μὴ δοξάζειν, ὡς
πεπιστεύκαμεν. Δεικνύτω γὰρ τις ἢ ὡς οὐκ ἀναγ-
καῖα καὶ ἀρρήκτος ἡ πρὸς ἀλλήλα τούτων ἀκολουθία,
ἢ ὡς οὐχὶ ἢ ἐν τούτοις καινοτομίᾳ τοῦ παντός ἐστὶ
κατάλυσις. Ἀλλ' οὐ παύονται ἄνω καὶ κάτω θρυλ-

quæ non exstant nominatim in Scripturis. In libro
sive epistola De fide, Moralibus præfixa, cum qui-
dam ab eo postulassent ὁμολογίαν ἐγγράφον, *confes-
sionem ex Scripturis petitam*, p. 223, profitetur se
non usurum verbis ἀγράφοις, id est, quæ in Scriptu-
ris non leguntur. Unde Consubstantialia in illa fidei
confessionem non reperitur. Ariani apud Atha-
nasium lib. De decret. Nic. queruntur quod Ni-
cæni Patres ἀγράφους λέξεις, *dictiones non scriptas*
admisissent. 2º Nihil veri dixisset Basilius, si con-
fessionem fidei in Patrem et Filium et Spiritum
sanctum, et alia ejusmodi instituta, quæ vocat
ἄγραφα, nullo prorsus scripto consignata esse
contendisset. Horum enim non infrequens apud
antiquos scriptores mentio. Quin etiam ipse Ba-

A tra scriptum tradita pergam recensere. Omitto
57 cætera : ipsam fidei professionem in Patrem
et Filium et Spiritum sanctum, e quibus habe-
mus scriptis? Etenim si quoniam ex baptismi
traditione, juxta pietatis consecutionem, ut bap-
tizæmur, ita et credere debemus, similem baptismo
professionem exhibemus : concedant etiam nobis,
ut juxta eamdem consequentiam glorificationem
fidei consimilem persolvamus. Quod si glorificandi
modum veluti scripto non traditum rejiciunt, pro-
ferant nobis et professionis fidei et cæterorum
quæ commemoravimus probationem e Scripturis.
Adhæc cum tam multa sint quæ scripto prodita
non sunt, et tantum habent momenti ad pietatis
mysterium, unicam dictiunculam quæ a majo-
ribus ad nos devenit, non concedent, quam nos ex
inaffectata consuetudine in Ecclesiis, quæ per-
versæ et corruptæ non sunt, permanentem inveni-
mus, haud mediocrem rationem habentem, neque
mediocre adjumentum ad mysterii vim afferentem?

68. Dictum quidem est quæ sit vis utriusque
pronuntiationis. Dicitur autem et rursus ubi
concordent inter sese, et ubi differant : quod non
inter se pugnent per contrarietatem, sed quod
utraque peculiarem afferat intellectum ad pieta-
tem. Nam præpositio *in*, ea quæ ad nos spectant,
magis declarat : at præpositio *cum*, exprimit
communione Spiritus cum Deo. Quapropter vo-
cibus ambabus utimur, altera quidem dignitatem
Spiritus exprimentes, altera gratiam quæ in nobis
est enuntiantes. Sic et in Spiritu et cum Spiritu
offerimus gloriam Deo : nihil ex nobis dicentes,
sed ex tradita a Domino doctrina, velut e regula,
ad ea quæ conjuncta sunt, sibi que invicem cohæ-
rent, ac necessariam in mysteriis copulationem
habent, dictionem transferentes. Nam eum qui in
baptismate connumeratus est, necessario judica-
mus et in fide oportere copulari. Professionem au-
tem fidei, velut initium quoddam ac matrem glori-
ficationis fecimus. Sed quid faciendum est? Nunc
enim doceant nos, ne baptizemus, quemadmodum
accepimus, aut ne credamus, quemadmodum ba-
ptizati sumus, aut ne glorificemus, quemadmodum
credimus. Demonstret enim aliquis, aut non esse
necessariam et indivulsam horum inter se conse-
quentiam, aut in hisce novitatem non esse totius

silius glorificandi modum, quem inter ἄγραφα in-
stituta numerandum fatetur, in scriptis veterum
Patrum sæpe occurrere demonstrat cap. 29. Fru-
stra ergo sententiæ suæ præsidium a Basilio pe-
tunt, qui preces Liturgiæ sero admodum contem-
dunt litteris mandatas fuisse.

(69) Τῆς πίστεως. Editi addunt πιστεύειν, quod sua
sponte incommodum, ac in tribus mss. deest.

(70) Τῶ βαπτίσματι. Male in editione Paris. ἐν τῶ
βαπτίσματι, quod ope veterum librorum emenda-
vimus. Paulo post tres mss. ἐκ τῆς αὐτῆς ταύτης.

(71) Εἰσφερομένην. Ita mss. sex. Editi φερομένην.

(72) Διαγγέλλοντες. Ita omnes nostri codices mss.
Editi ἐξαγγέλλοντες.

(73) Ἐν τοῖς μυστηρίοις. Præpositio addita ex mss.

destructionem. At non desinunt isti sursum deorsum jactare, glorificationem cum sancto Spiritu carere testimonio, carere Scriptura, et alia hujusmodi. Dictum est quidem nihil referre ad sensum, sive dicas, Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto, sive dicas, Gloria Patri et Filio cum sancto Spiritu. Non igitur fas est cuiquam syllabam *et*, ex ore Domini profectam rejicere aut expungere: nec quidquam vetat alteram quæ idem pollet, recipere: quæ quomodo cum illa vel conveniat vel discrepet, superius demonstravimus. Confirmat autem sententiam nobis et Apostolus, **58** indifferenter utraque voce utens interdum ita loquens: *In nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri*⁴; ac rursus, *Congregatis vobis et meo Spiritu cum virtute Domini Jesu*⁵; nihil interesse ratus, sive conjunctione, sive præpositione ad nominum conjunctionem utaris.

CAPUT XXVIII.

Quod quæ de hominibus dicit Scriptura tanquam una cum Christo regnantibus, ea de Spiritu dici non concedunt adversarij.

69. Videamus porro an defensionem aliquam patribus nostris super hujusmodi usu possimus excogitare. Nam qui nobis ita loquendi fuerunt auctores, magis quam nos hærent in crimine. Paulus igitur Colossensibus scribens: *Et vos, inquit, cum essetis mortui delictis ac præputio, vivificavit simul cum Christo*⁶. Num igitur toti populo et Ecclesiæ donavit Deus vitam quæ est cum Christo, sancto autem Spiritui non est vita cum Christo? Quod si istud vel animo concipere impium est, annon pium fuerit, ut habet natura, ita etiam professionem conjunctim persolvere? Adhæc, annon extremi stuporis est, fateri sanctos esse cum Christo (siquidem Paulus peregrinans a corpore præsens est apud Dominum⁷; et ubi emigravit, jam cum Christo est): hos vero Spiritui quantum quidem in ipsis est, neque hoc tribuere, ut æque saltem atque homines cum Christo sit? Quin et Paulus seipsum Dei cooperatorem appellat in administratione Evangelij: sed Spiritum sanctum, per quem in omni creatura quæ sub cælo est, fructificat Evangelium, si cooperatorem appellemus, hic quoque impietatis nos reos peragent? Et ut videtur, vita sperantiam in Domino abscondita est cum Christo in Deo, cumque Christus apparuerit vita nostra, tum et ipsi cum eo apparebunt in gloria⁸: ipse autem Spiritus vitæ, qui liberavit nos a lege peccati⁹, nequaquam est cum

λοῦντες τὴν ἀμαρτυρίαν καὶ ἀγραφον, καὶ ὅσα τοιαῦτα, τὴν σὺν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ δοξολογίαν. Εἶρηται μὲν οὖν, ὅτι ταυτὸν ἔστι πρὸς διάνοιαν εἰπεῖν, Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι· καὶ Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Οὕτε οὖν τὴν καὶ συλλαβὴν ἐξ αὐτῆς τοῦ Κυρίου φωνῆς προελθοῦσαν ἀθετῆσαι τινὶ ἢ διαγράγειν οἶόν τε, καὶ τὴν ἰσοδυναμοῦσαν αὐτῇ οὐδὲν τὸ κωλύον καταδεχθῆναι (74)· ἢ ὅπως ἔχει πρὸς ἐκείνην διαφορᾶς τε καὶ ὁμοιότητος, ἐν τοῖς κατόπιν ἐδείξαμεν. Βεβαιοὶ δὲ ἡμῖν τὸν λόγον καὶ ὁ Ἀπόστολος ἀδιαφόρως ἑκατέρᾳ τῇ φωνῇ κεχρημένος, νῦν μὲν λέγον, Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· πάλιν δὲ, Συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ Πνεύματος σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· οὐδὲν διαφέρειν ἡγούμενος τῷ συνδέσμῳ ἢ τῇ προσθέσει πρὸς τὴν τῶν ὀνομάτων συμπλοκὴν ἀποχρήσασθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ὅτι ἂν περὶ τῶν ἀνθρώπων λέγει ἡ Γραφὴ ὡς συμβασιλεύοντων Χριστῷ, ταῦτα περὶ τοῦ Πνεύματος οὐ συγχωροῦσιν οἱ ἀντιλέγοντες.

69. Ἴδωμεν δὲ καὶ εἰ τινα ἀπολογία τῶν πατέρων ἡμῶν τῆς χρήσεως ταύτης ἐπινοήσομεν. Οἱ γὰρ τὴν ἀρχὴν παρασχόντες τῇ λόγῳ μᾶλλον ἡμῶν ὑποκείνται τοῖς ἐγκλήμασι. Παῦλος τοίνυν Κολοσσαεῦσι γράφων· Καὶ ὑμᾶς, φησὶ, νεκροὺς ὄντας τοῖς παρὰ τῷ νεκρῷ καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ, συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ (75). Ἄρα οὖν λαῷ μὲν ὅλῳ καὶ Ἐκκλησίᾳ ἐχαρίσατο ὁ Θεὸς τὴν σὺν Χριστῷ ζωὴν, τῷ δὲ ἁγίῳ Πνεύματι οὐχὶ σὺν Χριστῷ ἡ ζωὴ; Εἰ δὲ τοῦτο καὶ (76) διανοία λαβεῖν ἄσεβες, πῶς οὐχ ὀσιον, ὡς ἔχει φύσεως, οὕτω καὶ τὴν ὁμολογίαν συνημμένως ἀποδιδόναι; Εἶτα, πῶς οὐ τῆς ἐσχάτης ἀναληθισίας τοὺς μὲν ἁγίους ὁμολογεῖν σὺν Χριστῷ εἶναι (εἴπερ ὁ Παῦλος ἐκδήμησας ἀπὸ τοῦ σώματος (77) ἐνθῆμει πρὸς τὸν Κύριον, καὶ ἀναλύσας σὺν Χριστῷ ἔστιν ἡ δὴ), τῷ δὲ Πνεύματι τούτους μηδὲ τοῖς ἀνθρώποις ἐξίσου μετὰ Χριστοῦ εἶναι, τότε εἰς αὐτοὺς ἤκον, μεταδιδόναι; Καὶ Παῦλος Θεοῦ μὲν συνεργὸν ἑαυτὸν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου καλεῖ· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, δι' οὗ ἐν πάσῃ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καρποφορεῖται τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν συνεργῶν εἰπωμεν, κἀνταῦθα (78) ἀσεβείας γραφὴν κατ' ἡμῶν ἀπενέγκαιντο; Καὶ ὡς εἰκεν, ἡ μὲν ζωὴ τῶν ἡλικιότων ἐπὶ Κύριον κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ· καὶ ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ αὐτοὶ σὺν αὐτῷ φανερωθήσονται ἐν δόξῃ· αὐτὸ δὲ τὸ Πνεῦμα τῆς ζωῆς, τὸ ἐλευθερώσαν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας, οὐδαμῶς ἔστι σὺν Χριστῷ, οὔτε

⁴ I Cor. vi, 11. ⁵ I Cor. v, 4. ⁶ Coloss. ii, 13. ⁷ II Cor. v, 8. ⁸ Coloss. iii, 3, 4. ⁹ Rom. viii, 2.

(74) Καταδεχθῆναι. Reg. secundus παραδεχθῆναι. Paulo post idem codex ἐν τοῖς κατόπιν ἐδείξαμεν.

(75) Τῷ Χριστῷ. Editi σὺν τῷ Χριστῷ, quæ præpositio deest in duobus melioris notæ codicibus.

(76) Εἰ δὲ τοῦτο καὶ. Sic idem duo codices modo citati. Quatuor alii Εἰ δὲ καὶ τοῦτο. Editi Εἰ δὲ καὶ τοῦτο καὶ. Paulo Post editi πῶς οὐχὶ καὶ τῆς ἐσχάτης.

Veteres libri ut in textu.

(77) Ἀπὸ τοῦ σώματος. Ita mss. codices. Editi ἐκ τοῦ σώματος. Paulo post editi οἶον τότε εἰς αὐτοὺς... καὶ ἐν πάσῃ τῇ. Codices mss. ut in textu et prima Basileensis editio.

(78) Κἀνταῦθα. Hanc vocem, quæ deerat in editis, addidimus ex mss. codicibus.

ἐν λαυθανούσῃ καὶ κεκρυμμένῃ σὺν αὐτῷ ζωῇ, οὔτε ἐν τῇ φανερώσει τῆς δόξης, ἣν ἡμεῖς ἐπὶ τοῖς ἁγίοις ἐκφανήσεσθαι προσδοκῶμεν; Κληρονόμοι Θεοῦ, καὶ συγληρονόμοι Χριστοῦ ἡμεῖς· τὸ δὲ Πνεῦμα ἀπόκληρον καὶ ἀμοιρον τῆς κοινωνίας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ; Καὶ αὐτὸ μὲν τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ· ἡμεῖς δὲ τῷ Πνεύματι οὐδὲ ἦν παρὰ τοῦ Κυρίου μεμαθήκαμεν τῆς πρὸς Θεὸν κοινωνίας τὴν μαρτυρίαν κατατιθέμεθα; Τὸ δὲ κεφάλαιον τῆς ἀνοίας, ἡμεῖς μὲν διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως τῆς ἐν Πνεύματι συνεγεροθήσεσθαι αὐτῷ καὶ συγκαθεδεῖσθαι (79) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐλπίζομεν, ὅταν μετασχηματίσῃ τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν ἀπὸ τοῦ ψυχικοῦ πρὸς τὸ πνευματικόν· τῷ δὲ Πνεύματι οὐ συνεδρίας, οὐ δόξης, οὐκ ἄλλου τιμῆς, ὧν ἔχομεν παρ' αὐτοῦ, μεταδίδομεν; ἀλλ' ὧν ἑαυτοὺς ἀξίους εἶναι, κατὰ τὴν ἀφευδῆ τοῦ ἐπαγγελιαμένου δωροῦν, πεπιστεύκαμεν, τούτων οὐδενὸς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ὡς ὑπερβαίνοντος αὐτοῦ τὴν ἀξίαν παραχωροῦμεν; Καὶ σοὶ μὲν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐστὶ πάντοτε εἶναι σὺν τῷ Κυρίῳ, καὶ προσδοκῆς, ἀρπαγῆς ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν εἰς ἄερα, πάντοτε συνέσεσθαι τῷ Κυρίῳ· τὸ δὲ Πνεῦμα νῦν ἀντιλέγεις (80) εἶναι σὺν τῷ Χριστῷ; ὅς γε τὸν συναριθμοῦντα αὐτὸ καὶ συντάσσοντα Πατρὶ καὶ Υἱῷ ἐξόριστον τίθεται, ὡς ἀφόρητα δυσσεβούντα.

70. Αἰσχύνομαι ἐπαγαγεῖν τὰ λειπόμμενα, ὅτι σὺ μὲν συνδοξασθήσεσθαι Χριστῷ προσδοκῆς (εἴπερ γὰρ συμπάσχομεν ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν)· τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς ἀγιωσύνης οὐ συνδοξάζεις Χριστῷ, ὡς οὐδὲ σοὶ τῶν ἴσων τυγχάνειν ἄξιον (81). Καὶ σὺ μὲν ἐλπίζεις συμβασιλεύειν· τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυδρίζεις, τὴν δούλου αὐτῷ καὶ ὑπερέτου τάξιν ἀποκληροῦν. Καὶ ταῦτα λέγω, οὐχ ἵνα τοσοῦτον δεῖξω ὀφειλόμενον εἶναι εἰς δοξολογίαν τῷ Πνεύματι· ἀλλ' ἵνα τὴν ἀγνωμοσύνην ἐλέγξω τῶν μηδὲ τοσοῦτον διδόντων, ἀλλ' ὡς ἀσέβειαν φευγόντων τὴν τοῦ Πνεύματος πρὸς Υἱὸν καὶ Πατέρα κοινωνίαν τῆς δόξης. Τίς δύναται ταῦτα ἀστενακτῆ παρελθεῖν; Ἡ γὰρ οὐχὶ προδήλως (82), ὥστε καὶ παιδὶ γενέσθαι γνώριμον, τὴν ἀπειληθεῖσαν τῆς πίστεως ἐκλείψην προσημαζόντων τὰ παρόντα; Ἀμφίβολα γέγονε τὰ ἀναντιρρότητα. Πιστεύομεν εἰς τὸ Πνεῦμα· καὶ ταῖς ἡμετέροις αὐτῶν ὁμολογίαις ζυγομαχοῦμεν. Βαπτίζομεθα· καὶ πάλιν μαχόμεθα. Ὡς ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἐπικαλούμεθα· καὶ ὡς ὁμοδούλου καταφρονοῦμεν. Μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ παρελάδομεν· καὶ ὡς μέρος τῆς κτίσεως ἀτιμάζομεν. Οἱ δὲ, τί προσεύχονται μὴ εἰδότες, ἐάν τι καὶ φθέγγασθαι σεμνὸν περὶ τοῦ Πνεύματος (83) προαχθῶσιν, ὡς

¹⁰ Rom. vii, 17. ¹¹ ibid. 16. ¹² I. Thess. iv, 16. ¹³ Rom. vii, 17.

(79) Συγκαθεδεῖσθαι. Sic veteres libri pro eo quod erat in editis συγκαθέζεσθαι.

(80) Νῦν ἀντιλέγεις. Vocula ex veteribus mss. et prima Basileensi editione addita. Paulo post editi ὥστε... τίθεσθαι. Quinque mss. ut in textu, quorum tamen in duobus legitur τίθεσθαι. Mox editi ἐπάγειν; mss. ut in textu.

(81) Ἄξιον. Male in editis ἀξίον contra veterum codicum fidem. Paulo post Regius secundus συμβασιλεύσειν.

Christo, neque in-vila latente et abscondita cum illo, neque in manifestatione gloriae, quam nos in sanctis patefacendam esse exspectamus? Hæredes Dei et cohæredes Christi nos sumus ¹⁰: Spiritus vero exhæres est, et exsors communionis Dei et Christi ejus? Et ipse quidem Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quod simus filii Dei ¹¹: nos vero Spiritui, ne ejus quidem societatis, quam illi cum Deo esse a Domino didicimus, testimonium præbemus? Porro quod est amentiae caput, nos per fidem in Christum quæ est in Spiritu, resurrecturos cum illo et simul cum illo sessuros esse in super-cœlestibus speramus, cum transformaverit corpus humilitatis nostræ ab animali ad spirituale; Spiritui vero non consessum, non gloriam, non aliud quidquam eorum quæ ab ipso habemus, impertimus? sed quibus nos **59** ipsos esse dignos, ex ejus qui promisit non mendaci munere, credimus, horum nihil Spiritui sancto, quasi superent illius dignitatem concedimus? Et tibi quidem pro merito licet semper esse cum Domino: et exspectas, ut raptus in nubibus in occursum in aerem, semper sis cum Domino ¹²: Spiritum autem nunc esse cum Christo negas? Qui scilicet eum, qui ipsum cum Patre ac Filio numerat ac locat, expellis et ejicis, velut qui impietatem non ferendam admiserit.

70. Pudet reliqua adjungere: quod tu quidem exspectas fore, ut cum Christo glorificeris: siquidem simul affligimur, ut simul quoque glorificemur ¹³: Spiritum autem sanctificationis non glorificas simul cum Christo, quasi ne pari quidem tecum honore dignum. Et tu quidem speras te cum eo regnaturum, Spiritum vero gratiæ afficis contumelia, servi famulique locum illi assignans. Atque hæc dico, non ut duntaxat ostendam tantumdem honoris deberi Spiritui in glorificatione, sed ut illorum dementiam redarguam, qui ne hoc quidem illi concedunt, sed velut impietatem horrent, Spiritus cum Patre et Filio in gloria consortium. Quis potest hæc absque gemitu commemorare? Annon manifestum est, ita ut vel puer intelligat, ea quæ nunc fiunt procemia esse defectionis fidei, quam minatus est Dominus? Quibus contradicere fas non erat, ea facta sunt ambigua. Credimus in Spiritum, et nostris ipsorum professionibus repugnamus. Baptizamur, et rursumpugnamus. Ut vitæ auctorem invocamus, et ut conservum despiciamus. Cum Patre et Filio Spiritum accepimus, et eum ut creaturæ partem contemptui habemus. Isti autem, quid orare de-

(82) Προδήλως. Hæc scriptura in duobus tantum reperta codicibus; sed quia paulo post quatuor alii habent προσημαζόντων, et Reg. secundus προσημαζέσθαι, non ut editi προσημαζέσθαι, ideo satis fuit legere προδήλως, quam ut editi πρόδηλον.

(83) Περί τοῦ Πνεύματος. Sic mss. codices quatuor. Non male in editis παρὰ τοῦ Πνεύματος, si quid etiam magnificè loqui a Spiritu impellantur. Paulo post Reg. secundus τοῦ λόγου τῷ δοκεῖν ὑπερπίπτον.

beant nescientes ¹⁴, si eo adducuntur, ut aliquid A etiam magnifice loquantur de Spiritu, perinde quasi dignitatem ipsius assequantur; quod in dictis modum excedit, reprimunt. Quos suam infirmitatem deplorare oportebat: quoniam idonei non sumus, qui pro beneficiis, quibus re ipsa afficimur, verbis gratias agamus. Superat enim omnem intellectum ac sermonis naturam redarguit, cum ea ne minimam quidem dignitatis illius partem adæquet, juxta verba libri qui inscribitur Sapia: *Exaltate enim; inquit, quatumcunque potueritis: superat enim et adhuc; et exaltantes eum multiplicare. Nolite laborare: non enim assequemini* ¹⁵, Profecto terribiles vobis istiusmodi sermonum reddendæ rationes qui a Deo mentiri nescio audistis, irremissibilem esse blasphemiam in Spiritum sanctum ¹⁶.

CAPUT XXIX.

Enumeratio virorum in Ecclesia illustrium, qui in scriptis suis usi sunt hac voce, « cum. »

71. Sane contra id quod dicunt, glorificationem cum Spiritu carere testimonio, nec in Scripturis exstare, illud dicimus: si **60** nihil aliud est receptum absque Scripturis, ne hoc quidem recipiatur; sin plurima arcana citra scriptum recepta sunt nobis, cum aliis pluribus et hoc recipiemus. Arbitror autem apostolicum esse, etiam non scriptis traditionibus inhærere. *Laudo enim, inquit, vos, quod omnia mea meministis, et quemadmodum tradidi vobis, traditiones tenetis* ¹⁷. Et illud, *Tenetis traditiones quas accepistis sive per sermonem sive per epistolam* ¹⁸: quarum una est et hæc de qua nunc agimus, quam qui ab initio præscripserunt, tradideruntque posteris, usu semper simul cum tempore progrediente, ipsam longa consuetudine in Ecclesiis irradicarunt. Ergo si velut in tribunali, probationibus e scripto destituti, multos vobis testes producamus, nonne sententiam absolventem a vobis consequemur? Ego quidem arbitror: *In ore siquidem duorum ac trium testium stabit omne verbum* ¹⁹. Quod si etiam temporis diuturnitatem pro nobis facientem vobis evidentè ostendamus, annon videbimur vobis probabilia dicere, non posse litem istam jure nobis intendi? Veneranda enim sunt quodammodo vetusta dogmata, quæ ob antiquitatem, ceu canitiem quamdam, habent quiddam reverendum. Enumerabo itaque vobis hujus dictionis patros vindicesque (simul enim æstimatur in eo, quod tacetur, etiam tempus); neque enim ex nobis primum initium sumpsit. Qui potuit? Nimirum nos revera hesterni sumus, quemadmodum dicit Job ²⁰, sal-

ἐφικνούμενοι τῆς ἀξίας, κολάζουσι τοῦ λόγου τὸ ὑπερπίπτου τῆν συμμετρίαν. Ὅς ἐχρῆν ὀδύρεσθαι τὴν ἀσθάνειαν· ὅτι ὧν ἔργω πάσχομεν, λόγοις ἀντιπληροῦν τὴν χάριν οὐκ ἐξαρκοῦμεν. Ὑπερέχει γὰρ πάντα νοῦν, καὶ λόγου φύσιν ἐλέγχει, οὐδὲ πολλοστῶ μέρει τῆς ἀξίας παρισουμένην (84) κατὰ τὸν λόγον τῆς ἐπιγραφόμενης Σοφίας· Ὑψώσατε γὰρ, φησι, καθὼς ὅσον ἂν δύνησθε· ὑπερέχει γὰρ καὶ ἔτι· καὶ ὑψοῦντες αὐτὸν πληθύνετε. Μὴ κοπιᾶτε· οὐ γὰρ μὴ ἐφίκησθε. Ἡ που φοβεραὶ ὑμῖν αἱ ὑπὲρ τῶν τοιαύτων λόγων εὐθύναι τοῖς παρὰ τοῦ ἀψευδοῦς ἀκηκοῦσι Θεοῦ ἀσυγχώρητον εἶναι τὴν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημίαν.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Ἀπαρίθησις τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διαφανῶν, ὅσοι ἐχρήσαντο ἐν τοῖς συγγράμμασιν ἑαυτῶν τῇ φωνῇ « σὺν. »

71. Πρὸς γε μὴν τὸ ἀμάρτυρον καὶ ἄγραφον εἶναι τὴν σὺν τῷ Πνεύματι δοξολογίαν ἐκεῖνο λέγομεν· ὅτι, εἰ μὲν μηδὲν ἕτερον ἄγραφον, μηδὲ τοῦτο παραδεχθῆτω· εἰ δὲ τὰ πλεῖστα τῶν μυστικῶν ἀγράφων ἡμῖν ἐμπολιτεύεται, μετὰ πολλῶν τῶν ἐτέρων καὶ τοῦτο παραδεξόμεθα (85). Ἀποστολικὸν δὲ οἶμαι καὶ τὸ ταῖς ἀγράφοις παραδόσει παραμένειν. Ἐπαινῶ γὰρ, φησὶν, ὑμᾶς, ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε· καὶ τὸ, Κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς παρελάβετε εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δεῖ ἐπιστολῆς· ὧν μία (86) ἐστὶ καὶ ἡ παρούσα αὕτη, ἣν οἱ ἐξ ἀρχῆς διαταξάμενοι παραδιδόντες τοῖς ἐφεξῆς, συμπροϊούσης αἰετῶ χρόνῳ τῆς χρήσεως, διὰ μακρᾶς τῆς συνηθείας ταῖς Ἐκκλησίαις ἐγκατερρίζωσαν. Ἄρ' οὖν εἰ, ὡς ἐν δικαστηρίῳ τὰς διὰ τῶν ἐγγράφων ἀποδείξεως ἀπορουντες, μαρτύρων ὑμῖν πλῆθος παραστησάμεθα (87), οὐκ ἂν τῆς ἀφείσεως παρ' ὑμῶν ψήφου τύχοιμεν; Ἐγὼ μὲν οὕτως οἶμαι· Ἐπὶ στόματος γὰρ δύο καὶ τριῶν μάρτύρων σταθήσεται πᾶν ῥῆμα· Εἰ δὲ καὶ τὸν πολὺν χρόνον πρὸς ἡμῶν ὄντα ἐναργῶς ὑμῖν ἐπεδείκνυμεν, οὐκ ἂν ἐδόξαμεν ὑμῖν εἰκότα λέγειν, μὴ εἶναι καθ' ἡμῶν τὴν δίκην εἰσαγωγίμου ταύτην; Δυσωπτικὰ γὰρ πως τὰ παλαιὰ τῶν δογμάτων, οἷον εἰ πολεῖ τι τῇ ἀρχαιότητι τὸ αἰδέσιμον ἔχοντα. Ἀπαριθμήσομαι οὖν ὑμῖν τοὺς προστάτας τοῦ λόγου (συμπαραμετρεῖται δὲ πάντως κατὰ τὸ σιωπώμενον καὶ ὁ χρόνος)· οὐ γὰρ ἐξ ἡμῶν ὄρμηται πρῶτον. Πόθεν (88); χθιζοὶ τινες οὕτως ἡμεῖς, κατὰ τὸν τοῦ Ἰωβ λόγον, πρὸς γε τοσοῦτον χρόνον, τὸν τῆς συνηθείας ταύτης ἡλικιωτῆν. Ἐγὼ μὲν οὖν αὐτός, εἰ χρή

¹⁴ Rom. viii, 26. ¹⁵ Eccli. xliii, 33, 34. ¹⁶ Luc. xii, 10. ¹⁷ I Cor. xi, 2. ¹⁸ II Thess. ii, 14. ¹⁹ Deut. xix, 15. ²⁰ Job. viii, 9.

(84) Παρισουμένην. Ita mss. quinque. Editi παρισουμένης.

(85) Παραδεξόμεθα. Ita Reg. secundus. Quod quidem, ut Basilii consuetudine loquendi magis appositum, secuti sumus, quamvis alii quatuor mss. habeant καταδεξόμεθα. Unus cum editis καταδεξώμεθα.

(86) Ὦν μία. Ita mss. quinque. Editi ὧν μάλιστα μία.

(87) Παραστησάμεθα. Ita veteres libri quatuor. Editi παρεστησάμεθα. Non multo post mss, tres ἐπιδείκνυμεν.

(88) Πόθεν. Reg. secundus Πόθεν γὰρ; ἐπεὶ χθιζοὶ.

με τοῦτον ἴδιον εἰπεῖν, ὡς περ τινὰ κληρον πατρῶν τὴν φωνὴν ταύτην διαφλάττω, παραλαβὼν παρὰ ἀνδρῶν μακρῶν ἐν τῇ λειτουργίᾳ τοῦ Θεοῦ διαζήσαντος χρόνον, δι' οὗ καὶ ἐβαπτίσθη, καὶ τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἐκκλησίας προσήχθη (89). Ἀναζητῶν δὲ κατ' ἑμαυτὸν εἴ τις ἄρα τῶν παλαιῶν καὶ μακαρίων ἀνδρῶν ἐχρήσατο ταύταις ταῖς νῦν ἀντιλεγόμεναις φωναῖς, πολλοὺς εὑρον καὶ τῇ ἀρχαιότητι τὸ ἀξιοπίστον ἔχοντας, καὶ τῇ τῆς γνώσεως ἀκριθείᾳ οὐ κατὰ τοὺς νῦν ὄντας· ὧν οἱ μὲν τῇ προθέσει, οἱ δὲ τῷ συνθέσμῳ κατὰ τὴν δοξολογίαν τὸν λόγον ἐνώσαντες, οὐδὲν διάφορον θράξ, ὡς γε πρὸς τὴν ἁρθὴν τῆς εὐσεβείας ἐννοίαν, ἐνομίσθησαν (90).

82. Εἰρηναῖος ἐκεῖνος, καὶ Κλήμης, ὁ Ῥωμαῖος, καὶ Διονύσιος ὁ Ῥωμαῖος, καὶ ὁ Ἀλεξανδρεὺς Διονύσιος, ὁ καὶ παράδοξον ἀκοῦσαι, ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς τὸν ὁμώνυμον ἑαυτοῦ ἐπιστολῇ Περὶ ἐλέγχου καὶ ἀπολογίας (91) οὕτω τὸν λόγον ἀνέπαυσε. Γράψω δὲ ὑμῖν αὐτὰ τοῦ ἀνδρὸς τὰ ῥήματα. Τούτοις, φησὶ, πᾶσιν ἀκολούθως καὶ ἡμεῖς, καὶ δὴ παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν πρεσβυτέρων τύπον καὶ κανόνα παρεληφότες, ὁμοφώνως αὐτοῖς προσευχαριστοῦτες· καὶ δὴ καὶ νῦν ὑμῖν ἐπιστελλόντες καταπαύομεν (92). Τῷ δὲ Θεῷ Πατρὶ καὶ Υἱῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δόξα καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων, ἀμήν. Καὶ ταῦτα οὐκ ἂν τις εἴποι μεταγεγραμμένον. Οὐ γὰρ ἂν οὕτω διετείνατο, τύπον καὶ κανόνα παρεληφέναι λέγων, εἴπερ ἐν τῷ Πνεύματι (93) εἰρηκῶς ἦν· ταύτης γὰρ τῆς φωνῆς ἡ χρῆσις πολλή. Ἀλλ' ἐκεῖνο ἦν τὸ τῆς ἀπολογίας θεόμενον. Ὅς γε καὶ κατὰ μέσον του τῆς γραφῆς, οὕτως εἶρηκε πρὸς τοὺς Σαβελλιανούς· Εἰ, τῷ τρεῖς εἶναι τὰς ὑποστάσεις, μεμερισμένας εἶναι λέγουσι, τρεῖς εἰσι, καὶ μὴ θέλωσιν· ἢ τὴν θείαν Τριάδα παντελῶς ἀνελέτωσαν· καὶ πάλιν· Θεοτάτη γὰρ διὰ τοῦτο μετὰ τὴν μονάδα καὶ ἡ Τριάς. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κλήμης ἀρχαιώτερον (94). Ζῆ, φησὶν, ὁ Θεός, καὶ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Εἰρηναῖος δὲ (95), ὁ ἐγγύς τῶν ἀποστόλων γενόμενος, πῶς ἐμνήσθη τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ πρὸς τὰς αἰρέσεις λόγῳ, ἀκούσωμεν. Τοὺς δὲ ἀχαλιναγωγήτους, φησὶ, καὶ καταφερομένους εἰς τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας, μηδεμίαν ἔχον-

A tem si tam longi temporis, quod huic consuetudini æquale est, habeatur ratio. Equidem ipse, si modo par sit me quod mihi proprium est dicere, vocem hanc tanquam paternam quamdam hæreditatem conservo, acceptam a viro multum temporis in servitio Dei versato, per quem et baptizatus sum, et Ecclesiæ ministerio admotus. Cæterum cum apud me reputo, an quis veterum ac beatorum virorum his, quibus nunc reclamatur vocibus, usus sit; multos reperio, et ob antiquitatem fide dignos, et accurata, non secundum hos homines, scientia ornatos; quorum alii præpositione, alii conjunctione in glorificatione sermonem copulantes, nihil diversum sane quod ad rectam attinet pietatis intelligentiam, existimati sunt facere.

B 72. Irenæus ille, et Clemens Romanus, et Dionysius Romanus, et Alexandrinus Dionysius, id quod etiam auditu mirum est, in secunda ad sibi cognominem epistola *De accusatione ac defensione*, hunc in modum finivit sermonem. Transcribam autem vobis ipsa hominis verba. *His omnibus, inquit, congruenter et nos, forma etiam ac regula a presbyteris, qui ante nos vixerunt, accepta, concordibus vocibus cum illis gratias agentes, tandem nunc vobis scribere desinimus. Deo autem Patri et Filio Domino nostro Jesu Christo cum sancto Spiritu gloria et imperium in sæcula sæculorum, amen. Nec quisquam* **61** *dicere possit hæc correctæ fuisse ac immutata. Neque enim ita sermonem confirmasset, dicens videlicet accepisse se formam ac regulam, si in Spiritu dixisset: hujus enim vocis usus creber est. At illud erat, quod egebat defensione. Qui quidem et in medio scripti, sic loquitur adversus Sabellianos: Si eo quod tres sunt hypostases, divisas esse dicunt, tres sunt etiamsi nolint: aut divinam Trinitatem prorsus e medio tollant. Ac rursus, Divinissima enim ob id etiam post unitatem Trinitas est. Sed et Clemens simplicius, Vivit, inquit, Deus et Dominus Jesus Christus et Spiritus sanctus. Irenæus autem, qui vicinus fuit apostolorum temporibus, quomodo faciat mentionem Spiritus, disputans adversus hæreses, audiamus. Eos vero, inquit, qui effrenes sunt, et feruntur ad suas concupiscentias, nullum habentes divini Spiritus*

²¹ I Cor. III, 3.

(89) Προσήχθη. Ita mss. quatuor. Editi προήχθη.

(90) Ἐνομίσθησαν. Editio Basileensis ἐνομοθέτησαν, quæ lectio nullo prorsus reperitur in codice ms., sed tamen eam secuti sunt Erasmus et Cornarius. Paulo post editi παράδοξον ἀκοῦσθαι. Libri veteres ut in textu.

(91) Ἀπολογίας. Post hanc vocem addit Regius secundus γράφων. Ibidem Regii primus et secundus γράψω pro eo quod erat in editis γράφω.

(92) Καταπαύομεν. Ita quatuor mss. Editi καταπαύομεν.

(93) Ἐν τῷ Πνεύματι. Editio Parisiensis ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Sed repugnant mss. codices.

(94) Ἀρχαιώτερον. Sic mss. codices et editio prima Basileensis. Aliæ ἀρχαιώτερος.

(95) Εἰρηναῖος δέ. Editi addunt ἐκεῖνος, quod in veteribus libris non legitur. Mox Regii tertius et quartus καταφερομένους εἰς τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, in sua ipsorum dedecora. Sed repugnant alii codices et vetus interpres Irenæi, qui sic reddit: *dejiciuntur in sua desideria*. Cum autem idem interpres ibidem habeat, *nullam habentes aspirationem divini Spiritus*; merito observarunt eruditi viri eum legisse ἐπιπνοίαν, non, ut apud Basilium, ἐπιθυμίαν. Ibidem duo codices σαρκίνους. Primum autem hoc testimonium legitur in libro quinto Irenæi cap. 8, n. 2; alterum, cap. 9 ejusdem libri, n. 3.

*desiderium, merito Apostolus carnales vocat*²¹. Et alibi dicit idem : *Ne expertes facti divini Spiritus, frústremur regno cælorum, inclamat Apostolus*²², *quod caro non possit hæreditatem capere regni cælorum*. Quod si cui et Eusebius Palæstinus propter multiplicem experientiam idoneus videtur, cui habeamur fides ; et ex illo voces easdem ostendimus in dubitationibus de priscorum multiplici conjugio. Loquitur enim hunc in modum, se ad dicendum excitans : *Sanctum prophetarum Deum lucis auctorem per Salvatorem nostrum Jesum Christum cum sancto Spiritu invocantes*.

73. Jam vero et Origenem in multis Psalmorum expositionibus deprehendimus, cum sancto Spiritu gloriam deferentem Deo, virum qui non omnino sanas habet in omnibus de Spiritu opiniones ; nihilominus et hic multis in locis reveritus consuetudinis robur, pias voces emisit de Spiritu : qui quidem in sexto, ni fallor, libro *Enarrationum in Evangelium Joannis*, etiam adorandum Spiritum evidenter pronuntiat, ita scribens ad verbum : *Quoniam aquæ lavaerum significat purgationem animæ ab omnibus malitiæ sordibus ablutæ, nihilo tamen minus et per seipsum ei qui seipsum præbet divinitati adorandæ Trinitatis, per virtutem invocationum, donorum principium ac fontem habet*. Ac rursus in commentariis, quibus exponit Epistolam ad Romanos, *Sacræ*, inquit, *virtutes capaces sunt Unigeniti et sancti Spiritus deitatis*. Ad hunc modum, opinor, traditionis vis sæpe compulit homines etiam suis ipsorum dogmatibus contradicere. Ac nec Africanum historicum talis glorificandi forma præterit. Siquidem constat in quinto libro *de temporibus Epitomes*, et ipsum ad hunc loqui modum : *Nos enim qui et illorum* **62** *verborum modum didicimus, nec ignoramus fidei gratiam, gratias agimus Patri, qui nobis suis creaturis præbuit universorum Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum Christum, cui gloria, majestas cum sancto Spiritu in sæcula*. At de cæteris fortassis dubitari possit, aut credi possit immutata eam rationem habere, ut fraus ægre deprehendi possit, cum in unica syllaba positum sit discrimen. Verum quæ pluribus verbis dicta citavimus, ea nec insidias admittunt, et ab ipsis libris paratum habent testimonium. Porro quod alioqui fortassis humiliter foret, quam ut in medium adducatur, sed ei tamen qui de novitate accusatur, perutile propter temporis antiquitatem,

²¹ I Cor. xv, 50.

(96) Καλέσαντες. Reg. quartus παρακαλέσαντες.

(97) Εύρομεν. Reg. quartus εύραμεν, et δόξαν αποπληρούντα. Paulo post editi εν άπασιν. Codices mss. ut in textu. Locus autem Origenis quem citat Basilius non in sexto, sed in octavo libro invenitur, sive memoria effluxerit Basilio, sive alia fuerit olim horum distributio librorum.

(98) Αποπλυνομένης. Ita mss. ac ipse etiam Origenis contextus. Editi αποπλυναμένης.

Α τας επιθυμίαν θείου Πνεύματος, δικαίως ο 'Απόστολος σαρκικούς καλεῖ. Καί εν άλλοις ο αὐτός φησιν. "Ινα μῆ, ἄμειροι θείου Πνεύματος γενόμενοι, αποτύχωμεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐπεβόησεν ο 'Απόστολος, μῆ δύνασθαι τὴν σάρκα βασιλείαν οὐρανῶν κληρονομήσαι. Εἰ δέ τω καὶ ο Παλαιστίνος Εὐσέβιος ἀξιόπιστος διὰ πολυπειρίαν, κάκεινον τὰς αὐτὰς φωνὰς ἐπιδείκνυμεν εν τοῖς ἐπαπορήμασι περὶ τῆς τῶν ἀρχαίων πολυγαμίας. Λέγει γάρ οὕτω παρορμῶν ἑαυτὸν ἐπὶ τὸν λόγον· Τὸν τῶν προφητῶν ἁγίου Θεὸν φωταγωγὸν διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ σὺν ἁγίῳ Πνεύματι καλέσαντες (96).

73. Ἦδη δὲ καὶ Ὀριγένην εν πολλαῖς τῶν εἰς τοὺς Ψαλμοὺς διαλέξεων εὔρομεν (97) σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὴν δόξαν ἀποδιδόντα, ἄνδρα οὐδὲ πάνυ τι ὑγιεῖς περὶ τοῦ Πνεύματος τὰς ὑπολήψεις εν πᾶσιν ἔχοντα· πλὴν ἀλλὰ πολλαχοῦ καὶ αὐτός, τῆς συνηθείας τὸ ἰσχυρὸν δυσωπούμενος, τὰς εὐσεβεῖς φωνὰς ἀφῆκε περὶ τοῦ Πνεύματος. Ὅς γε, κατὰ τὸ ἔκτου, οἶμαι, τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον Ἐξηγητικῶν, καὶ προσκνητὸν αὐτὸ φανερώς ἀπεφήνατο, αὐτωσὶ γράφων κατὰ λέξιν· Ὅτι τὸ τοῦ ὕδατος λουτροῦν σύμβολον τυγχάνει καθαρσίου ψυχῆς, πάντα ῥύπον τὸν ἀπὸ κακίας ἀποπλυνομένης (98)· οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ καθ' ἑαυτὸ τῷ ἐμπαρέχοντι ἑαυτὸν τῇ θεότητι τῆς προσκνητῆς Τριάδος διὰ τῆς δυνάμεως τῶς ἐπικλήσεων χαρισμάτων ἀρχὴν ἔχει καὶ πηγὴν. Καὶ πάλιν εν τοῖς εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολὴν ἐξηγητικοῖς, Αἱ ἱεραὶ, φησὶ, δυνάμεις χωρητικαὶ τοῦ Μονογετοῦς καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεότητος. Οὕτως, οἶμαι, τὸ τῆς παραδόσεως ἰσχυρὸν ἐνήγε πολλακίς τοὺς ἄνδρας καὶ τοῖς οἰκείοις αὐτῶν (99) δόγμασιν ἀντιλέγειν. Ἄλλ' οὐδὲ Ἀφρικανὸν τὸν ἱστοριογράφον τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς δοξολογίας παρέλαβε. Φαίνεται γάρ εν τῷ πέμπτῳ τῆς τῶν χρόνων Ἐπιτομῆς οὕτω καὶ αὐτός λέγων· Ἡμεῖς γάρ οἱ κάκεινων τῶν ῥημάτων (1) τὸ μέτρον ἐπιστάμενοι, καὶ τῆς πίστεως οὐκ ἀγνοοῦντες τὴν χάριν εὐχαριστοῦμεν τῷ παρασχομένῳ τοῖς ἰδίοις ἡμῖν Πατρὶ· (2) τὸν τῶν ὅλων Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν ᾧ ἡ δόξα, μεγαλῶσύνη σὺν ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα τυχόν καὶ ἀπιστηθῆναι δύναται, ἢ καὶ μεταγραφέντα δυσφώρατον ἔχειν τὴν κακουργίαν, εν μιᾷ συλλαβῇ τῆς διαγορᾶς ὑπαρχούσης· ἃ δὲ διὰ μακροτέρας τῆς λέξεως παρεθέμεθα, καὶ τὴν ἐπιβουλήν διαφεύγει, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἀπ' αὐτῶν τῶν συγγραμμάτων εὐαπόδεικτον ἔχει. Ὁ δὲ

(99) Αὐτῶν. Ita codices nostri mss. Editi ἑαυτῶν.

(1) Τῶν ῥημάτων. Tres mss. τῶν ῥητῶν.

(2) Ἡμῖν Πατρὶ. Sic mss. quinque. Editi ἡμῶν πατράσι. Qui præbuit nostris patribus omnium Servatorem, etc. Ibidem hæ voces, καὶ Κύριον ἡμῶν, desunt in tribus mss. Mox editi καὶ ἡ μεγαλῶσύνη. Codices mss. ut in textu. Paulo post eg. secundus τὰ μὲν ἄλλα... δυσφωρωτάτην ἔχειν.

ἄλλως μὲν ἴσως μικροπρεπὲς ἦν εἰς μίσην ἄγεσθαι, τῷ δὲ καινοτομίαν ἐγκαλουμένῳ ἀναγκαῖον εἰς μαρτυρίαν διὰ τοῦ χρόνου τὴν ἀρχαιότητα, τοῦτο δὴ καὶ προσθήσω. Ἐδοξε τοῖς πατέσιν ἡμῶν μὴ σιωπῆ τὴν χάριν τοῦ ἐσπερινοῦ φωτός (3) δέχεσθαι, ἀλλ' εὐθύς φανέντος εὐχαριστεῖν. Καὶ ὅστις μὲν ὁ πατὴρ τῶν ῥημάτων ἐκείνων τῆς ἐπιλυχνίου εὐχαριστίας, εἰπεῖν οὐκ ἔχομεν· ὁ μὲν τοι λαὸς ἀρχαίαν ἀφίησι τὴν φωνήν, καὶ οὐδενὶ πώποτε ἀσεβεῖν ἐνομίσθησαν οἱ λέγοντες· Αἰνοῦμεν Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα Θεοῦ. Εἰ δέ τις καὶ τὸν ὕμνον Ἀθηνογένους ἔγνω, ὃν ὡσπερ τι ἀλεξήτηριον (4) τοῖς συνοῦσιν αὐτῷ καταλέλοιπεν, ὁρμῶν ἤδη πρὸς τὴν διὰ πυρός τελείωσιν, οἶδε καὶ τὴν τῶν μαρτύρων γνώμην ὅπως εἶχον περὶ τοῦ Πνεύματος. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον.

74. Γρηγόριον δὲ τὸν Μέγαν, καὶ τὰς ἐκείνου φωνὰς ποῦ θήσομεν; ἢ οὐχὶ μετὰ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν; ἄνδρα τῷ αὐτῷ Πνεύματι ἐκείνοις περιπατήσαντα (5), καὶ τοῖς τῶν ἁγίων ἔχουσι διὰ παντός τοῦ βίου στοιχήσαντα, καὶ τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας τὸ ἀκριβὲς διὰ πάσης αὐτοῦ τῆς ζωῆς κατορθώσαντα. Ἐγὼ μὲν τοῦτό φημι· Ἡ ἀδικήσομεν τὴν ἀλήθειαν, μὴ τοῖς ὀφειωμένοις Θεῷ τὴν ψυχὴν ἐκείνην συναριθμοῦντες, οἷον τινα λαμπτήρα περιφανῆ μέγαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ διαλάμψαντα· ὃς φοβερόν μὲν εἶχεν ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος συνεργίας κατὰ δαίμόνων τὸ κράτος· τοσαύτην δὲ ἔλαβε τοῦ λόγου τὴν χάριν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὥστε, ἑπτακαίδεκα μόνους Χριστιανούς παραλαβὼν, ὅλον τὸν λαὸν τὸν τε ἀστικὸν καὶ τὸν χωρικὸν διὰ τῆς ἐπιγνώσεως προσήγαγε τῷ Θεῷ. Ἐκεῖνος καὶ ποταμῶν (6) ῥεῖθρα μετέστησεν, ἐπιτάξας αὐτοῖς ἐν τῷ ὀνόματι τῷ μεγάλῳ τοῦ Χριστοῦ· καὶ λίμνην ἐξήρανεν ὑπόθεσιν πολέμου φέρουσαν ἀδελφοῖς πλεονέχταις. Αἱ δὲ τῶν μελλόντων προαγορεύσεις τοιαῦται, ὡς μηδὲν τῶν ἄλλων ἀποδεῖν προφητῶν. Καὶ ὅλως μακρὸν ἂν εἴη τοῦ ἀνδρός διηγεῖσθαι τὰ θαύματα, ὅς τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἐν αὐτῷ χαρισμάτων, τῶν ἐνεργουμένων ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ δυνάμει καὶ σημείοις καὶ τέρασι, δεύτερος Μωϋσῆς παρ' αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας ἀνηγορεύετο (7). Οὕτως αὐτῷ ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ

(3) Τοῦ ἐσπερινοῦ φωτός. E regione horum verborum scriptum est in margine Regii quinti περὶ τοῦ φωτός Ἰλαροῦ, quod in ipsum contextum Regii tertii irrepsit.

(4) Ὡσπερ τι ἀλεξήτηριον. Habent editi ὡσπερ τι ἄλλο ἐξιτήριον. Quatuor mss. ὡσπερ ἄλλο τι ἐξιτήριον, *tanquam aliud aliquod valedictionis donum*. Si cui magis arrideat vulgata scriptura, litem non movebo. Sed tamen longe potior videtur scriptura Regii primi, quam in contextu recepimus, Basilii supra cap. 10 professionem fidei, quæ fit in baptismo, servandam esse docet instar tutissimi praesidii, ὡς ἀσφαλοῦς φυλακτηρίου. Idem dicit de his verbis, *In principio erat Verbum*, homil. 16, p. 138. Præterea Ducæus, cui lectio codicis Regii placet, illud ἐξιτήριον minus commode usurpari observat, nisi addatur δῶρον. Sic Basilii in evist. al. 77, ait Christum dedisse discipulis ἐξιτήριον δῶρον, *extremum munus*, nempe pacem suam. Hunc autem Athenogenem Baronius in Martyrol. 16 Jul. et Tillemontius tom. II, p. 672, eundem esse su-

A hoc quoque nunc adjicimus. Visum est patribus nostris, vespertini luminis gratiam haudquaquam silentio accipere, sed mox ut apparuit agere gratias. Quis autem fuerit auctor illorum verborum, quæ dicuntur in gratiarum actione ad lucernas, dicere non possumus. Populus tamen antiquam profert vocem, neque cuiquam unquam visi sunt impietatem committere, qui dicunt, *Laudamus Patrem et Filium et Spiritum sanctum Dei*. Quod si quis etiam novit Athenogenis hymnum, quem tanquam aliquod amuletum discipulis suis reliquit, festinans jam ad consummationem per ignem, is novit et martyrum sententiam de Spiritu. Et hæc quidem hactenus.

B 72. Cæterum Gregorium Magnum, et illius voces quo loco ponam? annon cum apostolis et prophetis? virum qui eodem Spiritu quo illi versatus, quique sanctorum vestigiis per omnem vitam inhæsit, quique evangelicæ conversationis vigorem, quando vixit, præstitit. Equidem hoc dixerim: Injuria affecerimus veritatem, si non animam illam annumeremus iis qui Deo juncti sunt, qui velut insignis magnaue lucerna in Ecclesia Dei resplendit, qui e Spiritus ope tremendam habuit adversus dæmones potestatem; tantam vero sermonis gratiam acceperat ad obedientiam fidei inter gentes, ut acceptis non plus septemdecim Christianis universum populum et urbanum et rusticanum per agnitionem adjunxerit Deo. Ille et fluminum aquas in diversum vertit, præcipiens illis in magno nomine Christis, et paludem exsiccavit, belli causam præbentem fratribus avaris. Cæterum prædictiones de futuris ejusmodi sunt, ut nihilo sint inferior cæteris prophetis. Sed omnino per longum fuerit viri percensere miracula: qui propter donorum excellentiam quæ in ipso operabatur Spiritus in omni virtute et signis ac prodigiis, ab ipsis veritatis hostibus alter Moses 63 appellabatur. In tantum in illo in omnibus tum dictis tum factis, quæ per gratiam peragebantur, veluti lumen quoddam refulgebat, cælestis virtutis indicium, quæ ex occulto

spicantur ac Athenagoram, qui apologiam obtulit M. Aurelio. Nititur hæc conjectura levi nominum similitudine. Libentius crediderim eundem hic memorari, quem Martyrologia ad diem 16 Julii cum aliis nonnullis Sebastie sub Diocletiano passum esse testantur. Exstant etiam illius acta apud Surrum. Parvi refert, quod his in actis capite plexus, apud Basilium igne consumptus dicitur. Sunt enim acta illa prorsus insincera, nec fidem merentur. — Vide Addenda,

(5) Περιπατήσαντα. Duo codices ἐμπεριπατήσαντα. Paulo post illud ἢ ante ἀδικήσομεν non reperitur in quatuor mss., sed quia Basilio familiare est, ac præterea Regius secundus illud habet, nihil visum est mutandum.

(6) Ποταμῶν. Regius tertius ποταμοῦ.

(7) Ἀνηγορεύετο. Ita quatuor mss., quorum tamen in uno legitur ἀνηγόρευτο. Editi προσηγορεύετο. Ibidem Reg. secundus ἐχθρῶν τῆς Ἐκκλησίας. Paulo post editi ἐπουρανίου. Tres mss. οὐρανίου. Quibus favent duo alii in quibus legitur οὐρανίας.

assectabatur illum. Hujus adhuc etiamnum magna est apud ejus regionis homines admiratio, novaque ac semper recens memoria sic infixata est Ecclesiis, ut nullo tempore obsolescat. Itaque non factum aliquod, non dictum, non ritum ullum mysticum, ultra quam ille reliquit, Ecclesiae adjecerunt. Quae propter etiam multa ex his quae apud illos aguntur, imperfecta esse videntur, propter institutionis antiquitatem. Nam qui in Ecclesiarum administrationem successerant, nihil ex his quae post illum excogitata sunt, loco additamenti voluerunt recipere. Unum itaque ex Gregorii institutis est, etiam ille ipse glorificationis modus, cui nunc contradicitur, ex illius traditione in Ecclesia custoditus. Nec multum fuerit negotii, ei, qui iter breve susceperit, super his certitudinem accipere. Hanc fidem et Firmiliano nostro fuisse, testantur libri quos reliquit. Insuper et Meletium illum admirandum in eadem fuisse sententia, narrant qui cum illo vixerunt. Sed quid opus est vetera commemorare? sed et nunc in Oriente, nonne hoc uno potissimum eos qui pie sentiunt agnoscunt, hac voce veluti quodam signo suos ab alienis dijudicantes? Ut autem ego e quodam Mesopotamio audivi, viro et inguae perito, et sententia incorrupto, ne fieri quidem potest ut aliter lingua vernacula loquantur, etiamsi velint: sed necesse illis est ut per syllabam *et*, vel potius per voces quae idem pollent quod illa, juxta proprietatem linguae regionis illius glorificationem proferant. Quin et Cappadoces sic juxta regionis morem loquimur, jam tum in linguarum divisione, dictionum utilitatem providente Spiritu. Quid porro Occidens totus, propemodum ab Illyrico usque ad fines nostri orbis? nonne hanc vocem tuetur?

73. Qui fit igitur, ut ego sim innovator, et recentiorum verborum architectus? cum totas nationes, civitates, et consuetudinem omni hominum memoria vetustiore, in super et viros Ecclesiae columnas, omni scientia ac virtute Spiritus claros, duces ac patronos hujus vocis exhibeam? Ob haec hostilis illa acies adversus nos commota est, omnisque civitas, vicus, et omnes extremi fines pleni sunt nos calumniantium vocibus. Molesta quidem haec ac jugenda cordibus quaerentium pacem: verum quoniam est magna patientiae merces, toleratas pro fide afflictiones secutura, praeter haec et gladius splendescat, et securis acuatur, et ignis ardeat Babylonico illo vehementius, et omnia supplicio-

(8) Ἐκεῖνος. Sic libri veteres. Editi ἐκεῖνοις.

(9) Καταλέλοιπε. Ita mss. Editi κατέλιπε.

(10) Μελέτιον. Coeus dum tuetur Erasmi sententiam, qui Basilio magnam partem hujus libri, nempe a capite decimo quinto abjudicaverat, hoc inter alia commento utitur, quod Meletius, qui Basilii aequalis, et Basilio superstes fuit inter antiquos numeretur. Sed jamdudum explosae ab omnibus fuerunt inanes nugae, nec quisquam ignorat Meletium hic memorari Ponticarum regionum episcopum, quem Eusebius *Hist. lib. vii, cap. 32*, mel Atticum vocari solitum, ac plurimis sanctitatis et

των ἐπιτελουμένων διὰ τῆς χάριτος οἷόν τι φῶς ἐπέλαμπε, μήνυμα τῆς οὐρανόθεν δυνάμεως, τῆς ἐκ τοῦ ἀφανοῦς παρεπομένης αὐτῷ. Τοῦτου μέγα ἔτι καὶ νῦν τοῖς ἐγγχωρίοις τὸ θαῦμα, καὶ νεαρὰ καὶ ἀεὶ πρόσφατος ἡ μνήμη ταῖς Ἐκκλησίαις ἐνίδρυται, οὐδενὶ χρόνῳ ἀμαυρουμένη. Οὐκοῦν οὐκ ἀξίον τινα, οὐ λόγον, οὐ τύπον τινα μυστικόν, παρ' ὃν ἐκεῖνος (8) κατέλιπε, τῇ Ἐκκλησίᾳ προσέθεσαν. Ταύτην τοι καὶ πολλὰ τῶν παρ' αὐτοῖς τελουμένων ἔλλειπῶς ἔχειν δοκεῖ διὰ τὸ τῆς καταστάσεως ἀρχαιοτρόπον. Οὐδὲν γὰρ ἠνέσχοντο οἱ κατὰ διαδοχὴν τὰς Ἐκκλησίας οἰκονομήσαντες τῶν μετ' ἐκεῖνον ἐφευρεθέντων παραδέξασθαι εἰς προσθήκην. Ἐν τοίνυν τῶν Γρηγορίου καὶ ὁ νῦν ἀντιλεγόμενος τρόπος τῆς δοξολογίας ἐστίν, ἐκ τῆς ἐκεῖνου παραδόσεως τῇ Ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένος. Καὶ οὐ πολλὸς ὁ πόνος μικρὸν κινηθέντι τὴν ἐπὶ τούτοις πληροφορίαν λαβεῖν. Ταύτην καὶ Φιριμιλιανῶ τῷ ἡμετέρῳ μαρτυροῦσι τὴν πίστιν οἱ λόγοι οὗς καταλέλοιπε (9). Καὶ Μελέτιον (10) τὸν παντὶ ἐπὶ ταύτης εἶναι τῆς γνώμης οἱ συγγεγονότες φασί. Καὶ τί δεῖ τὰ παλαιὰ λέγειν; ἀλλὰ νῦν ἐπὶ τῆς ἐφέας (11) οὐχ ἐνὶ μάλιστα ταύτῃ τοὺς εὐσεβοῦντας γνωρίζουσιν, οἷόν τινα σημείῳ τῆ φωνῆ ταύτῃ φιλοκρινούντες; Ὡς δὲ ἐγὼ τινος (12) τῶν Μεσοποταμίας ἤκουσα, ἀνδρὸς καὶ τῆς γλώσσης ἐμπείρους ἔχοντος, καὶ ἀδιαστρόφου τὴν γνώμην, οὐδὲ δυνατόν ἐτέρως εἰπεῖν τῇ ἐγγχωρίῳ φωνῇ, κἂν ἐβέλωσιν, ἀλλὰ διὰ τῆς, καὶ, συλλαβῆς, μᾶλλον δὲ τῶν ἰσοδυναμουσῶν αὐτῇ φωνῶν, κατὰ τι ἰδίωμα πάτριον, ἀνάγκην αὐτοῖς εἶναι τὴν δοξολογίαν προφέρειν. Καὶ Καππαδόκαι δὲ οὕτω λέγομεν ἐγγχωρίως, ἔτι τότε ἐν τῇ τῶν γλωσσῶν διαίρεσει τὸ ἐκ τῆς λέξεως χρήσιμον προσβληψαμένου τοῦ Πνεύματος. Τί δὲ ἡ δύσις ἅπασα, μικροῦ δεῖν, ἀπὸ τοῦ Ἰλλυρικοῦ μέχρι τῶν ὄρων τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης; οὐχὶ τὴν φωνὴν προσθεύει;

74. Πῶς οὖν καινοτόμος ἐγὼ, καὶ νεωτέρων ῥημάτων δημιουργός, ἔθνη ὅλα καὶ πόλεις, καὶ ἔθος πάσης μνήμης ἀνθρωπίνης πρεσβύτερον, καὶ ἀνδρας στόλους τῆς Ἐκκλησίας, ἐν πάσῃ γνώσει καὶ δυνάμει Πνεύματος διαπρεπεῖς, ἀρχηγούς καὶ προστάτας τῆς φωνῆς παρεχόμενος; Ἐπὶ τούτοις (13) τὸ πολεμικὸν τοῦτο καθ' ἡμῶν συγκεκίνηται στίφος. Πᾶσα δὲ πόλις καὶ κώμη, καὶ ἐσχατιαὶ πάσαι, πλήρεις τῶν ἡμετέρων διαβολῶν. Λυπηρὰ μὲν οὖν ταῦτα καὶ ὀδυνηρὰ ταῖς καρδίαις τῶν ζητούντων τὴν εἰρήνην· ἀλλ' ἐπειδὴ μεγάλοι τῆς ὑπομονῆς οἱ μισθοὶ τῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως παθημάτων εἰσὶ (14) πρὸς τούτοις καὶ ἕψος στιλβούσθω, καὶ πέλεκυς ἀκουάσθω, καὶ πῦρ καίεσθω τοῦ Βαβυλωνίου σφοδρότερον, καὶ πᾶν κινεῖσθω

doctrinae ornamentis praeditum fuisse dicit; seque illius consuetudine, dum persecutionem fugiens in Palaestina degeret, totis septem annis usum fuisse.

(11) Ἐπὶ τῆς ἐφέας. Editi οἱ ἐπὶ τῆς ἐφέας, sed articulus nullo legitur in codice ms.

(12) Ἐγὼ τινος. In margine duorum codicum observatur Basilius loqui de S. Ephrem Syro.

(13) Ἐπὶ τούτοις. Hic incipit caput trigesimum in quatuor mss. Mox editi πᾶσαι δὲ πόλεις καὶ κώμαι. Mss. ut in textu.

(14) Εἰσὶ. Hanc vocem addidimus ex quatuor mss.

ἐφ' ἡμᾶς ὄργανον κολαστήριον ὡς ἔμοιγε οὐδὲν φοβρωτέρου τοῦ μὴ φοβεῖσθαι τὰς ἀπειλὰς, ἧς ὁ Κύριος τοῖς τὸ Πνεῦμα βλασφημοῦσιν ἐπανετίνατο. Πρὸς μὲν οὖν τοὺς εὐγνώμονας τῶν ἀνθρώπων ἰκανὴ ἀπολογία τὰ εἰρημένα, ὅτι δεχόμεθα φωνὴν οὕτω μὲν φίλην καὶ προσήγορον (15) τοῖς ἀγίοις, τοσοῦτον δὲ ἔθει βεβαιωθεῖσαν· διότι ἀπ' οὗ κατηγγέλη τὸ Εὐαγγέλιον μέχρι τοῦ νῦν, ἐμπολιτευομένη ταῖς Ἐκκλησίαις δείκνυται καὶ τὸ μέγιστον, εὐσεβῶς καὶ ὁσίως κατὰ τὴν ἔννοιαν ἔχουσα. Πρὸς δὲ τὸ μέγα κριτήριον, τίνα τὴν ἀπολογίαν ἑαυτοῖς εὐτρεπίσαιμεν; Ὅτι ἐνήγεν (16) ἡμᾶς πρὸς τὴν δόξαν τοῦ Πνεύματος πρῶτον μὲν ἢ παρὰ τοῦ Κυρίου τιμῆ, συμπαραλαβόντος ἑαυτῶ καὶ τῷ Πατρὶ πρὸς τὸ βάπτισμα· ἔπειτα ἢ ἐκάστου ἡμῶν διὰ τῆς τριακτύτης μυσταγωγίας πρὸς τὴν θεογνωσίαν εἰσαγωγή· ἐφ' ἅπασιν δὲ ὁ φόβος τῶν ἀπειληθέντων, ἀπειρώγων τὴν ἔννοιαν πάσης ἀναξίας καὶ ταπεινῆς ὑπολήψεως. Οἱ δὲ ἐναντίοι τί καὶ ἐροῦσι; ποίαν ἀπολογίαν τῆς βλασφημίας ἔξουσι; μὴτε τὰς τιμὰς (17) τοῦ Κυρίου καταιδεσθέντες, μὴτε τὰς ἀπειλὰς αὐτοῦ φοβηθέντες· οὗτοι μὲν οὖν κύριοι βουλευσασθαι περὶ τῶν κατ' αὐτοὺς, ἢ καὶ μεταβουλευσασθαι ἤδη. Αὐτὸς δ' ἂν εὐξαίμην μάλιστα μὲν δοῦναι τὸν ἀγαθὸν Θεὸν τὴν ἑαυτοῦ εἰρήνην βραβεύουσαν ἐν ταῖς καρδίαις ἀπάντων, ὥστε τοὺς σφριγῶντας καθ' ἡμῶν τούτους, καὶ συντεταγμένους (18) σφοδρῶς, ἐν Πνεύματι πραότητος καὶ ἀγάπης κατασταλῆναι· εἰ δ' ἄρα παντελῶς ἐξηγρίωνται καὶ ἀτιθασσεύτως ἔχουσιν, ἀλλ' ἡμεῖν γε δοῦναι μακροθύμως φέρειν τὰ παρ' αὐτῶν. Πάντως δὲ, τοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐν ἑαυτοῖς ἔχουσιν οὐ τὸ παθεῖν ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀλγεινόν, ἀλλὰ τὸ μὴ ἐναθλῆται αὐτῇ (19) δυσφορώτατον· ἐπεὶ καὶ τοῖς ἀθληταῖς οὐ τοσοῦτον πληγὰς λαβεῖν ἀγωνιζομένοις βαρὺ, ὅσον μὴδὲ παραδεχθῆναι (20) τὴν ἀρχὴν εἰς τὸ στάδιον. Ἡ τάχα οὗτος ἦν ὁ καιρὸς τοῦ σιγᾶν, κατὰ τὸν σοφὸν Σολομῶντα. Τί γὰρ ὄφελος τῷ ὄντι καὶ κραγεῖν πρὸς ἄνεμον, οὕτω βιαίας ζάλης καταχύσης τὸν βίον, ὅφ' ἧς πᾶσα μὲν διάνοια τῶν τῶν λόγον καταχουμένων, οἷον ὄφθαλμὸς κοινοῦ τινος, τῆς ἐκ τῶν παραλογισμῶν ἀπάτης ἀναπλησθεῖσα, συγκέχεται· πᾶσα δὲ ἀκοὴ βαρυτάτοις καὶ ἀήθεσι ψόφοις κατακτυπεῖται· θονεῖται δὲ πάντα, καὶ ἐν κινδύνῳ ἐστὶ τοῦ πτώματος;

ΚΕΦΑΛ. Λ'.

Διήγησις τῆς παρουσίας τῶν Ἐκκλησιῶν καταστάσεως.

76. Τίνα οὖν ὁμοιώσομεν τὴν παρούσαν κατάστα-

²³ Matth. xxviii, 19: ²⁴ Eccle. iii, 7.

(15) Καὶ προσήγορον. Reg. quartus καὶ εὐπροσ-
ήγορον.

(16) Ἐνήγεν. Reg. quartus ἐνήγαγεν, et paulo post idem codex ἑαυτῶ καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸ βάπτισμα.

(17) Τὰς τιμὰς. Legitur τὰς φωνὰς in uno codice ms.

(18) Συντεταγμένους. Ita nostri codices mss.

A rum instrumenta in nos moveantur; quod ad me quidem attinet, nihil arbitror formidabilius, quam non formidare minas, quas Dominus in Spiritum blasphemias jacentibus **64** intentavit. Igitur apud cordatos homines ad purgationem mei sufficiunt hæc quæ dicta sunt, quod recipimus vocem adeo gratam ac familiarem sanctis, insuper et tam diutino usu confirmatam. Nam ex quo tempore est annuntiatum Evangelium usque ad præsens, ostenditur in Ecclesiis usitata fuisse: et quod est omnium maximum, pium ac religiosum sensum habere demonstratur. Cæterum apud magnum illud tribunal, quam nobis excusationem apparaverimus? Nimirum quod induxit nos ad gloriam Spiritus primum honos illi habitus a Domino, in baptismo Spiritum adjungente sibi et Patri ²³: præterea, quod quisque nostrum per talem initiationem ad Dei cognitionem institutus est: super omnia vero terror minarum arcens omnem indignitatis et humilioris opinionis cogitationem. Adversarii porro quid tandem dicturi sunt? quam blasphemiae excusationem afferent? qui neque honorem, quem Dominus tribuit Spiritui, reveriti sunt, nec minis illius deterriti. Istis quidem liberum est de suo consultare negotio, aut etiam mutare consilium. Ipse vero optarim maxime quidem, ut Deus bonus det suam pacem, quæ ita in cordibus omnium præsideat, ut isti qui in nos fremunt, et in nos atrociter conglomerati insurgunt, in Spiritu lenitatis et charitatis compescantur. Quod si prorsus efferrati sunt, nec mansuescere possunt, certe det nobis illorum facta toleranter ferre. In summa, qui mortis sententiam in sese habent, his molestum non est pro fide affligi: sed maxime intolerabile est pro ea non certasse, quando quidem athletic non perinde grave est in certamine plagas accipere, quam ne admitti quidem omnino in stadium. Aut fortassis hoc erat silentii tempus, juxta sapientem Salomonem ²⁴. Nam quid prodest revera clamare adversus ventum, cum tempestas adeo violenta vitam occupet, a qua mens quælibet eorum qui verbo initiati sunt, ut oculus in quo pulveris aliquid insidet, ita ratiocinationum falsarum errore oppleta, confusa est; quælibet aures gravissimis et insolitis sonis obtunduntur, turbine vero circumaguntur omnia, suntque in periculo ruinæ?

D

CAPUT XXX.

Expositio præsentis Ecclesiarum status.

76. Cui igitur comparabimus præsentem statum?

Editi συντεταγμένους. Confirmatur nostra emendatio ex Epist. al. 79, ubi Basilius eadem voce utitur, ut mala adversariorum consilia designet.

(19) Αὐτῇ. Editi ἐν αὐτῇ. Sed deest præpositio in veteribus libris.

(20) Μηδὲ παδεχθῆναι. Sic codices mss. Editi μὴ δεχθῆναι.

Profecto similis prælio navali, quod ex veteribus A
offensis viri quidam bellis nauticis assueti ac bel-
laces, dum multum inter sese odium alunt, susci-
tarunt. Nunc igitur in hac imagine mihi specta
classem utrinque adverso impetu horrendum in
modum ingruentem, mox ira jam eo erumpente ut
sit immedicabilis, congressos dimicare. Pone, si
vis, violento turbine circumagi classem, caligi-
nemque densam e nubibus incumbere, adeoque
obscurare omnes rerum visibilium species, ut nulla
65 jam sit amicorum et hostium discretio, pro-
pterea quod ob confusionem symbola militaria sint
ignota. Huic imagini evidentiae ergo addamus etiam
mare intumescere, atque ab imo sursum ferri, ac
vehementem imbrem e nubibus deorsum erumpere,
horribilemque procellam ingentibus ac decumanis B
fluctibus exurgere; post hæc ventis undique con-
cursantibus, totam classem inter se cum fragore
collidi, atque ex iis qui in acie stant, alios quidem
castra sua prodere, atque flagrante prælio transfu-
gere: alios vero cogi, ut pariter et scaphas impel-
lant a ventis actas, et occurrant irrupentibus,
seseque mutuo per seditionem trucident: quam
seditionem partim invidia adversus præstantiores,
partim quæ singulis adest vincendi cupiditas exci-
tavit. Ad hæc cogita confuso quodam et indiscreto
sonitu universum illud mare compleri, partim e
ventorum strepitu, partim e collisione navium,
partim ex undarum impetu ferventium, partim ex
vociferatione prælantium, varias voces ob ingruen-
tia mala emittentium, ut neque naucleri, neque C
gubernatoris exaudiatur vox, sed sit ingens quæ-
dam perturbatio confusioque, incredibili quadam
malorum magnitudine, ob vitæ desperationem,
omnem eis peccandi licentiam afferente. Adjice
iisdem et immedicabilem quemdam morbum, glo-
riæ adipiscendæ insanam cupiditatem, adeo ut nave
jam in fundum prolabente, ipsi vectores de prima-
tus contentione nihil remittant.

77. Transi jam ab imagine ab ipsum mali exem-
plar. Annon olim videbatur quodammodo Aria-
num schisma, in adversariam Ecclesiæ Dei partem
separatum, in hostium acie ipsum per se solum
obsistere? Verum posteaquam e longa atrocique
contentione usque ad manifestum certamen in nos
instructi sunt, tum denique bellum in multas D
partes juxta modos innumerabiles dissectum est,
sic ut partim ob communem simultatem, partim
ob privatam suspicionem omnibus odium impla-
cabile esset. Hæc vero tempestas Ecclesiarum qua

(21) Ἄνδρες. Hanc vocem addidimus ex mss.
codicibus. Mox quatuor codices ἀντεφορμούντα.
Paulo post editi ἐπελθόντα μελαίνειν πως. Quinque
mss. ut in textu.

(22) Προσθήσωμεν... οἰδοῦσαν. Ita quinque mss.
Editi προσθήσωμεν... οἰδαίνουσαν. Mox editi ἀνα-
σπρεφομένην. Sed melior visa est scriptura Regii
quartii quem secuti sumus.

(23) Ἐφορμῶσι. Codices nonnulli ἐφορμοῦσι.

(24) Ἐνεποίησεν. Ita mss. codices. Editi ἀν-
εποίησεν.

σιν; Ἡ που ὁμοία ἐστὶ πολέμῳ τινὶ ναυτικῷ, ὃν ἐκ
παλαιῶν προσκρουσμάτων, πολὺν κατ' ἀλλήλων τὸν
θυμὸν θρέψαντες, ναυμάχοι τινὲς ἄνδρες (21) καὶ
φιλοπόλεμοι συνεστήσαντο. Ὅσα δὴ οὖν μοι ἐν τῇ
εἰκόνι ταύτῃ φοβερῶς ἐκατέρωθεν ἀντεφορμούντα
τὸν στόλον, εἶτα εἰς τὸ ἀνήκεστον τῆς ὀργῆς ἐκρα-
γείσης, συμπεσόντας διαγωνίζεσθαι. Ὑπόθου, εἰ
βούλει, καὶ λαίλαπι βιαία κλονεῖσθαι τὸ ναυτικόν,
καὶ ζόφον ἀθρόως ἐκ νεφῶν ἐπισχόντα μελαίνειν
πᾶν τὸ ὄρώμενον, ὡς μηδεμίαν ἐτι εἶναι φίλων καὶ
πολεμίων διάκρισιν, τῶν συμβόλων αὐταῖς ἀγνοη-
θέντων διὰ τὴν σύγχυσιν. Ἐτι προσθήσωμεν δὲ
ἐνάργειαν τῇ εἰκόνι καὶ θάλασσαν οἰδοῦσαν (22) καὶ
ἄνω στρεφομένην ἐκ τῶν βυθῶν, καὶ λάβρον, ἐκ νε-
φῶν ὕδωρ καταδρόηνύμενον, καὶ φοβερόν ἐπαν-
ιστάμενον ἐκ τρικυμίας τὸν κλύδωνα· εἶτα παντα-
χόθεν τῶν πνευμάτων εἰς ταυτὸν συμπεσόντων, πάν-
τα τὸν στόλον συναρασσόμενον, καὶ τῶν ἐπὶ παρα-
τάξεως τοὺς μὲν καταπροδιδόντας, καὶ παρ' αὐτῆν
τὴν ἀγωνίαν αὐτομολοῦντας· τοὺς δὲ ἀνάγκην ἔχειν
ἄμοῦ τε διωθεῖσθαι τῇ σκάφῃ ἐκ τῶν ἀνέμων ἐπιφε-
ρόμενα, καὶ ἀντεπιέναι τοῖς ἐφορμῶσι (23), καὶ
ἀλλήλους καταφονεύειν ὑπὸ τῆς στάσεως, ἣν ὁ πρὸς
τὸ ὑπερέχον φθόνος, καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ αὐτὸν ἐκα-
στον κρατεῖν ἐνεποίησεν (24). Ἐνθυμήθητι ἐπὶ
τούτοις συμμιγῆ τινὰ καὶ ἀσημον ἦχον πᾶσαν ἐπ-
έχοντα (25) τὴν ἐκεῖ θάλασσαν, ἐκ τῶν περιηχούντων
ἀνέμων, καὶ τοῦ πατάγου τῶν πλοίων, καὶ τοῦ ῥο-
θίου ζέοντος, καὶ ἐκ τῆς βοῆς τῶν πολεμούντων,
παντοδαπὰς φωνὰς ἐπὶ τοῖς πάθεσιν ἀφιέντων· ὡς
μήτε ναυάρχου, μήτε κυβερνήτου φωνὴν εἰσακού-
εσθαι, ἀλλὰ δεινὴν τινὰ εἶναι (26) ἀταξίαν καὶ σύγ-
χυσιν, τῆς τῶν κακῶν ὑπερβολῆς, διὴ τὴν πρὸς τὸ
ζῆν ἀπόγνωσιν, ἅπασαν αὐτοῖς τοῦ ἀμαρτάνειν
ἄδειαν ἐμποιοῦσης. Πρόσθεσ αὐτοῖς καὶ ἀμήχανόν
τινὰ νόσον δοξομανίας (27)· ὥστε, τῆς νεῶς (28) ἤδη
εἰς βυθὸν φερομένης, τοὺς ἐπιθάτας ἀλλήλοις (29) τῆς
τῶν πρωτείων ἔριδος μὴ ὑφίσθαι.

Μετάβη δὴ μοι ἀπὸ τῆς εἰκόνος ἐπ' αὐτὸ τοῦ
κακοῦ τὸ ἀρχέτυπον. Οὐχὶ πάλαι μὲν πως ἰδοῦκει
τὸ Ἀρειανὸν σχίσμα, εἰς ἀντίπαλον μοῖραν ἀποκρι-
θὲν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἐν πολεμίων τάξει αὐ-
τὸ καθ' ἑαυτὸ μόνον ἀντικαθέζεσθαι; Ὅτε δὲ ἐκ τῆς
μακρᾶς καὶ χαλεπῆς ἔριδος εἰς προφανῆ ἡμῖν ἀγῶ-
να ἀντικατέστησαν, τότε δὴ εἰς πολλὰ μέρη κατὰ
D
μυρίους τρόπους ὁ πόλεμος διεσχίσθη· ὥστε καὶ διὰ
τὸ κοινὸν ἔχθος, καὶ διὰ τὸ ἰδίως ὑποπτον, ἀδιὰλ-
λακτον πᾶσιν ὑπάρχειν τὸ μῖσος. Ὁ δὲ σάλος οὗτος
τῶν Ἐκκλησιῶν τίνος οὐκ ἐστὶ θαλασσίου κλύδωνος

(25) Ἐπέχοντα. Ita mss. quinque. Editi ἀπ-
ηχοῦντα.

(26) Εἶναι. Hanc vocem ex veteribus libris addi-
dimus. Paulo post editi πᾶσαν αὐτοῖς. Libri vete-
res ut in textu.

(27) Δοξομανίας. Reg. quartus δοξομανίαν.

(28) Τῆς νεῶς. Tres mss. τῆς νεῆς.

(29) Ἀλλήλοις. Hanc vocem addidimus ex vete-
ribus libris, in quibus etiam legitur paulo post ἐπ'
αὐτό, pro eo quod erat in editis ἐπ' αὐτοῦ. Mox
Regius tertius τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ

ἀγριωτιρος; ἐν ᾧ πᾶν μὲν ὄριον Πατέρων κεκίνη-
ται πᾶς δὲ θεμέλιος, καὶ εἴ τι ὀχύρωμα δογμάτων
διασεσάλευται. Κλονεῖται δὲ πάντα καὶ κατατείνεται
σαθρᾷ τῇ βάσει ἐπαιωρούμενα· ἀλλήλοις δὲ ἐμ-
πίπτοντες ὑπ, ἀλλήλων ἀνατρεπέμεθα. Κἂν μὴ
φθάσῃ βαλὼν ὁ πολέμιος, ὁ παραστάτης ἔτρωσε.
Κἂν πέσῃ βληθείς, ὁ συνασπιστὴς ἐπέβη (30). Το-
σουτον ἀλλήλοις κοινωνοῦμεν, ὅσον κοινῇ τοὺς ἐναν-
τίους μισεῖν. Ἐπειδὴν δὲ παρέλθωσιν οἱ πολέμιοι,
ἀλλήλους ἤδη βλέπομεν πολέμιους. Ἐπὶ τούτοις,
τῶν ναυαγίων τὸ πλῆθος τίς ἂν ἐξαριθμήσαιτο: τῶν
μὲν ἐκ τῆς τῶν πολέμιων προσβολῆς καταδύντων,
τῶν δὲ ἐκ τῆς λαθραίας τῶν συμμαχοῦντων ἐπιβου-
λῆς, ἄλλων ἐκ τῆς ἀπειρίας τῶν εὐθυπόντων· ὅπου
γε αὐτάνδρῳ Ἐκκλησίαι, οἷον ὑφάλῳις τισὶ τοῖς αἰ-
ρετικοῖς δόλοις προσαρχθεῖσαι διεφθάρησαν, ἄλλοι B
δὲ τῶν ἐχθρῶν τοῦ σωτηρίου πάθους (31), παραλα-
βόντες τοὺς οἴακας, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν.
Αἱ δὲ ἐκ τῶν ἀρχόντων τοῦ κόσμου τούτου ἐπαγόμε-
ναι ταραχαὶ ποίας οὐχὶ θυέλλης καὶ καταιγίδος
σφοδρότερον (32) τοὺς λαοὺς ἀνατρέπουσι; Κατηφῆς
δὲ τίς ὄντως (33) καὶ στυγνὴ σκοτόμαινα τὰς Ἐκ-
κλησίας ἐπέχει, τῶν λαμπτήρων τοῦ κόσμου, οὓς
ἔθετο ὁ Θεὸς τὰς ψυχὰς τῶν λαῶν φωτίζειν, ἐξοι-
κισθέντων. Τὸ δὲ ὑπερβάλλον αὐτοῖς τῆς πρὸς ἄλ-
λήλους φιλονεικίας, ἐπιχρεμαμένου ἤδη τοῦ φόβου
τῆς τοῦ παντός διαλύσεως, παραιτεῖται (34) τὴν
αἴσθησιν. Τοῦ γὰρ κοινῆ καὶ δημοσίου πολέμου
πλεῖον ἐστὶ τὸ ἴδιον δυσμενές, τῆς ἐκ τοῦ κρατῆσαι
τῶν ἐναντίων δόξης τοῦ κοινῶς πᾶσι λυσιτελοῦντος
προτιθεμένης, οἷς τὸ παραυτίκα τῆς φιλοτιμίας C
τερπνὸν τῶν εἰς ὕστερον ἀποκειμένων μισθῶν προ-
τιμότερον. Διόπερ πάντες ὁμοίως, καθ' ὃν ἂν ἕκα-
στος δύνηται τρόπον, τὰς φονικὰς χεῖρας ἀλλήλοις
ἀντεπιφέρουσι. Τραχεῖα δὲ τίς κραυγὴ τῶν ἐξ ἄν-
τιλογίας παρατριβομένων ἀλλήλοις, καὶ βοή ἀσημος,
καὶ δύσκριτος ἦχος ἐκ τῶν ἀσιγήτων θορύβων, πᾶ-
σαν ἤδη σχεδὸν Ἐκκλησίαν πεπλήρωκεν, ἐπὶ ὑπερ-
βολὰς καὶ ἐλλείψεις τὸ εὐθεῖς δόγμα τῆς εὐσεβείας
παρατρεπόντων. Οἱ μὲν γὰρ ἐπὶ Ἰουδαϊσμόν διὰ
τῆς συγχύσεως τῶν προσώπων, οἱ δὲ ἐπὶ Ἑλληνι-
σμόν διὰ τῆς τῶν φύσεων ἐναντιότητος παραφέρου-
ται· οὔτε τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς μεσιτεύειν αὐ-
τοῖς ἐξαρκούσης, οὔτε τῶν ἀποστολικῶν παραδόσεων
τὰς πρὸς ἀλλήλους αὐτοῖς διαλλαγὰς βραβευστῶν.
Εἰς δὲ ὅρος φιλίας, τὸ καθ' ἡδονὴν εἰπεῖν· καὶ D
ἐχθρας ἀκούσα πρόφασις, τὸ μὴ συμβῆναι ταῖς
δόξαις. Πάσης δὲ συνωμοσίας πιστότερον πρὸς κοι-
νωνίαν στάσεως ἢ τοῦ σφάλματος ὁμοιότης. Θεολόγος
δὲ πᾶς, καὶ ὁ μυρίαὶς κηλίσαι τὴν ψυχὴν στιγμα-
τίας (35). Ἐντευθεν τοῖς νεωτεροποιοῖς εὐπορία τῶν
συστασιαζόντων πολλή. Τριγάρουν αὐτοχειροτόνη-

A tandem marina procella non est atrocior? in qua
ut omnes Patrum termini loco moti sunt, ita omne
fundamentum, etsi quod dogmatum munimentum,
convulsum est. Volvuntur insuper et quassantur
omnia, putri basi innitentia, dumque alii in alios
vicissim impetum facimus, alii ab aliis subverti-
mur. Et si te prior non percusserit hostis, is qui au-
xiliatur, vulnerat. Quod si ille ceciderit ictus, commi-
lito jam insurgit. Tantum inter nos habemus so-
cietatis, quantum communi odio adversarios pro-
sequimur. Ubi porro præterierint hostes, jam nos
inter nos hostes videmus esse. His de causis quis
enumerare possit naufragiorum multitudinem, vel
eorum qui hostium impressione demerguntur, vel
qui ex occultis sociorum insidiis occidunt, vel qui
per imperitiam ducum pereunt; cum Ecclesiæ una
cum ipsis hominibus, hæreticorum dolis velut 66
sub aqua latentibus scopulis illisæ, perditæ sint:
alii vero ex hostibus salutiferæ passionis, qui gu-
bernacula occuparunt, circa fidem naufragium fe-
cerint? Cæterum turbæ ab hujus mundi principibus
proficiscentes, qua non procella, quo non turbine
horribilius subvertunt populos? Ecclesias vero ca-
ligo quædam adeo plane tristis ac mœsta occupat,
videlicet luminaribus mundi, quæ Deus posuerat
ad illuminandas populorum animas, domo profligatis.
Porro immodica jam inter ipsos vincendi conten-
tentio, cum jam immineat terror minitans ruinam
universi, adimit mali sensum. Nam privata simu-
lta plus est quam commune publicumque bellum,
dum adversarios vincendi gloria præfertur publicæ
omnium utilitati, quibus præsens temporariaque
gloriæ voluptas prior ac potior est præmiis in poste-
rum repositis. Eoque omnes pariter quocumque
possunt modo interfectrices manus sibi invicem
afferunt. Acerbus autem quidam clamor eorum,
qui ex contentione sese mutuo collidunt, confusa-
que vociferatio, indistinctus sonitus e nunquam
silentibus tumultibus, totam prope jam Ecclesiam
implevit, per excessus ac defectus rectum pietatis
dogma subvertentibus. Nam alii quidem ad Judai-
smum, ob personarum confusionem, alii contra,
ad paganismum per naturarum contrarietatem de-
feruntur: adeo ut nec divinitus inspirata Scriptura
inter illos sequestram agere possit, nec apostolicæ
traditiones illos inter se conciliare valeant. Sed
unicus amicitiae finis est ad gratiam loqui: ac suf-
ficiens est inimicitiae causa, opinionibus dissentire.
Porro erroris similitudo res est quavis conjuratione
firmior ad seditionis societatem. Theologus vero
quilibet est, is etiam, qui maculis innumerabilibus
animam habeat notatam. Hinc rerum novatoribus

(30) Ἐπέβη. Ita Regius secundus, multo melius quam editi ἐπανέβη. Tres alii codices ἐπεπέβη.

(31) Σωτηρίου πάθους. Ita ope Regii secundi emendavimus quod in editis legebatur σωτηρίου Πνεύματος, non est stylo et more Basilii, qui Spiritum sanctum σωτήριον nusquam appellat. Unde Combefisius legendum putabat σωτηρίου κηρύγματος.

(32) Σφοδρότερον. Reg. secundus βαρύτερον.

(33) ὄντως. Ita mss. codices. Editi οὕτως.

(34) Παραιτεῖται. Reg. secundus παραιρεῖται. Paulo post editi κρατεῖσθαι. Mss. ut in textu. Subinde Reg. secundus τῆς φιλονεικίας τερπνόν.

(35) Στιγματίας. Ita mss. quatuor. Editi στιγματίας.

multa copia simul excitantium seditionem. Itaque A qui seipsos suis elegere suffragiis, quique affectant principatum, in Ecclesiarum præfecturas sortiuntur, repulsa sancti Spiritus administratione. Jamque prorsus evangelicis ritibus ob sublatum rerum ordinem confusis, ineffabilis est ad præfecturas interruptio, unoquoque eorum qui ambitione laborant, sese in dignitates per vim intrudente. Jam vero gravis quædam anarchia ab hoc principatus amore populos invasit: unde irritæ sunt prorsus ac inanes præfectorum exhortationes, dum nemo se magis alteri auscultare, quam aliis imperare debere, ob fastum ex inscitia conceptum existimat.

78. Has ob res silere utilius judicavi, quam loqui, tanquam hominis vox per tantos tumultus exaudiri non possit. Nam si vera sunt quæ dixit Ecclesia- B stes²⁵, verba sapientum in quiete audiri, plurimum abest, ut in hoc statu rerum de his loqui conveniat. Me vero etiam illud propheticum dictum reprimat: *Intelligens in tempore illo tacebit: eo quod tempus malum est*²⁶, in quo alii quidem supplantant, alii vero insultant lapso, alii vero applaudunt; sed qui 67 labascenti manum ex misericordia porrigat, nullus est; quanquam juxta legem veterem²⁷, ne is quidem qui vel jumentum inimici sub onere collapsum præterierit, caret reprehensione. Sed non itidem fit hisce temporibus. Quinam fieret? quando refrigerata omnium charitate, sublata est fratrum conspiratio, concordie vero etiam nomen ignoratur; sublatae sunt autem etiam amicæ admonitiones, nusquam viscera Christiana, nusquam C lacryma ex commiseratione. Non est qui infirmum in fide suscipiat, sed tantum odium inter tribules exarsit, ut quisque magis de proximi lapsibus, quam de propriis recte factis exsultet. Quemadmodum autem in contagiis pestilentiarum etiam ii qui summa cura servant victus rationem, tamen iisdem morbis quibus alii laborant, dum ob consuetudinem eorum qui corrupti sunt, opplentur ipsi ægrotatione: itidem nunc omnes similes inter nos facti sumus, a contentione, quæ nostros animos occupavit, ad malorum æmulationem perducti. Hinc implacabiles et amari sedent errorum examinatores, iniqui vero et malevoli recte factorum iudices: ac tantum, ut videtur malum nobis insedit, ut ratione destituamur magis, quam ipsa animalia bruta: siquidem illa quæ sunt ejusdem generis, inter sese consociantur, at nobis atrocissimum bellum est adversus domesticos.

²⁵ Eccl. ix, 17. ²⁶ Amos v, 13. ²⁷ Ezech. xxiii, 5.

(36) *H αὐτῶ. Ita codices nostri omnes. Editi ἢ αὐτόν.

(37) Ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ. Hæc desunt in tribus mss. Legitur etiam in nonnullis codicibus καιρὸς πονηρῶν ἐστίν.

(38) Τὸν γόμον. Sic mss. codices. Editi τῶν

τοι καὶ σπουδαρχίδαι τῶν Ἐκκλησιῶν τὰς προστασίας διαλαγχάνουσι, τὴν οἰκονομίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρωσάμενοι. Καὶ παντελῶς ἤδη τῶν εὐαγγελικῶν θεσμῶν ἐξ ἀκοσμίας συγκεχυμένων, ἀκύβητος ὠθισμὸς ἐπὶ τὰς προεδρίας ἐστὶ, τῶν φανητιῶντων ἐκάστου ἑαυτὸν εἰσποιεῖν τῇ προστασίᾳ βιαζομένου. Ἀναρχία δὲ τις δεινὴ ἀπὸ τῆς φιλαρχίας ταύτης τοῖς λαοῖς ἐπεκώμασεν· ὅθεν ἄπρακτοι παντελῶς καὶ ἀργαὶ τῶν ἐπιστατούτων αἱ παρακλήσεις, οὐ μᾶλλον ἀκούειν τινός, ἢ αὐτῶ (36) ἄρχειν ἐτέρων ὀφειλόμενον εἶναι ἐκάστου διὰ τὸν ἐξ ἀμαθίας τύφον λογιζομένου.

78. Διὰ ταῦτα λυσιτελεστέραν τοῦ λόγου τὴν σιωπὴν ἐτιθέμην, ὡς οὐ δυναμίνης φωνῆς ἀνθρώπου διὰ τοσοῦτων θορυβῶν εἰσακουσθῆναι. Εἰ γὰρ ἀληθῆ τὰ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ῥήματα, ὅτι Λόγοι σοφῶν ἐν ἀναπαύσει ἀκούονται, πολλοῦ ἂν θεοὶ πρέπειν τῇ νῦν καταστάσει τὸ περὶ τούτων λέγειν. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο κατέχει λόγιον, ὅτι Ὁ συνίων ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ (37) σιωπήσεται· διότι ὁ καιρὸς πονηρὸς ἐστίν· ἐν ᾧ οἱ μὲν ὑποσκελίζουσι νῦν, οἱ δὲ ἐνάλλονται τῷ πεσόντι, ἄλλοι δὲ ἐπικροτοῦσιν· ὁ δὲ τῷ ὀκλάσαντι χεῖρα ὀρέγων ἐκ συμπαθείας οὐκ ἔστι· καιτοίγε, κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον, οὐδ' ὁ τὸ ὑποζύγιον τοῦ ἐχθροῦ πεπτωκὸς ὑπὸ τὸν γόμον (38) παραδραμῶν ἀκατάγνωστος. Ἄλλ' οὐχὶ ταῦτα τοιαῦτα. Πόθεν; ὅπου γε, διὰ πάντων τῆς ἀγάπης ψυγείσης, ἀνήρηται μὲν ἀδελφῶν σύμπνοια, ἀμνησίας δὲ ἀγνωεῖται καὶ τοῦνομα· ἀνήρηται δὲ ἀγαπητικαὶ νοουθεσίαι· οὐδαμοῦ σπλάγγνον Χριστιανόν (39), οὐδαμοῦ δάκρυον συμπαθές. Οὐκ ἔστιν ὁ τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβανόμενος, ἀλλὰ τοσοῦτον μῖσος τοῖς ὁμοφύλοις πρὸς ἀλλήλους ἐκκέκαυται, ὥστε μᾶλλον τοῖς πλησίον πτώμασιν ἢ τοῖς οἰκείοις ἕκαστος κατορθώμασιν ἐπαγᾶλλονται. Ὡσπερ δὲ ἐν ταῖς λοιμικαῖς συμπαθείαις καὶ οἱ κατὰ πᾶσαν ἀκρίθειαν δικαιώμενοι τὰ ἴσα τοῖς ἄλλοις κἀμνοῦσιν, ἐκ τῆς πρὸς τοὺς διεφθαρμένους ὁμιλίας τῆς ἀρρώστιας (40) ἀναπιμπλάμενοι· οὕτω καὶ νῦν πάντες ἀλλήλοις γεγόνυμεν ὅμοιοι, ὑπὸ τῆς κατασχούσης τὰς ψυχὰς ἡμῶν φιλονεικίας πρὸς τὸν τῶν κακῶν ζῆλον ὑπενεχθέντες. Ἐντεῦθεν ἀσύγγνωστοι μὲν καὶ πικροὶ κἀθηται τῶν ἀποτυγχανομένων ἐξετασταί, ἀγνωμόνες δὲ καὶ δυσμενεῖς τῶν κατορθουμένων κριταί· καὶ τοσοῦτον, ὡς εἶκε, τὸ κακὸν ἡμῖν ἐνίδρυται, ὥστε καὶ τῶν ἀλόγων γεγόνυμεν ἀλογώτεροι· εἴ γε ἐκεῖνα μὲν τὰ ὁμόφυλα ἀλλήλοις συναγελάζονται, ἡμῖν δὲ ὁ χαλεπώτατος πόλεμος πρὸς τοὺς οἰκείους ἐστίν.

γόμων.

(39) Χριστιανόν. Sic veteres libri. Editi χρηστόν.

(40) Ἀρρώστιας. Duo Regii codices addunt πάσης. Non multo post editi ὑπαχθέντες. Codices mss. ut in textu.

79. Τούτων μὲν οὖν πάντων ἕνεκεν σιωπᾶν ἔδει, ἄλλ' ἀνθεῖλε (41) γὰρ ἐτέρωθεν ἡ ἀγάπη, οὐ ζητοῦσα τὸ ἑαυτῆς, καὶ νικῶν ἀξιοῦσα πᾶσαν καιρῶν καὶ πραγμάτων δυσχέρειαν. Ἐδίδαξαν δὲ ἡμᾶς καὶ οἱ ἐπὶ τῆς βαβυλωνίας παῖδες, καὶ μηθενὸς ὄντος τοῦ συντιθεμένου τῆ εὐσεβείᾳ, καθ' ἑαυτοὺς τὸ ἐπιβῆλλον ἐκταλεῖν· οἱ γὰρ ἐκ μέσης τῆς φλογὸς τοῦ Θεοῦ ἀνύμνου, μὴ λογιζόμενοι τὸ πλῆθος τῶν τὴν ἀλήθειαν ἀθετούντων, ἀλλ' ἀλλήλοις ἀρχούμενοι τρεῖς ὄντες. Διόπερ οὐδὲ ἡμῖν ὄκνον ἐνεποίησε τῶν πολέμιων τὸ νέφος, ἀλλὰ τὴν ἐλπίδα θέμενοι ἐπὶ τὴν βοήθειαν τοῦ Πνεύματος, ἐν πάσῃ παρόρσῳ καταγγεῖλαμεν τὴν ἀλήθειαν, ἢ πάντων ἂν ἦν σχετλίωτατον, τοὺς μὲν βλασφημοῦντας τὸ Πνεῦμα οὕτως εὐκόλως πῶν νόκ εὐσεβῆ (42) λόγον ἀποθρασύνεσθαι ἡμᾶς δὲ, τηλικούτου ἔχοντας συνασπιστῆν καὶ B συνηγόρον, ὄκνεῖν τὸν λόγον διακονεῖν (43), τὸν ἐκ τῆς τῶν πατέρων παραδόσεως πρὸς ἡμᾶς ἀκολουθία μνήμης διασωθέντα. Ἐπὶ πλείον δὲ ἡμῶν ἐπήγειρε τὴν ὁρμὴν τῆς τε ἀνυποκρίτου σου ἀγάπης τὸ διάπυρον καὶ τὸ τοῦ τρόπου ἐμβριθὲς καὶ ἡσύχιον, ἐγγυώμενον μὴ εἰς πολλοὺς ἐξοίσειν τὰ ρηθησόμενα· οὐχ ὡς ἀξία κατακρύπτεσθαι, ἀλλ' ὥστε μὴ ῥίπτεσθαι τοῖς χοίροις τοὺς μαργαρίτας. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Σοὶ δὲ, εἰ μὲν ἀρχοῦντως ἔχει τὰ εἰρημένα, τοῦτο πέρας ἔστω τοῦ περὶ τούτων λόγου. Εἰ δὲ ἐλλιπῶς ἔχειν δοξῆι, φθόνος οὐδὲις φιλοπόνως προσεδρεύοντα τῆ ζητήσῃ, δι' ἐρωτήσεως ἀφιλονείκου προστιθέμεναι τῆ γνώσει. Δώσει γὰρ ὁ Κύριος ἡ δι' ἡμῶν, ἢ δι' ἐτέρων (44), τῶν λειπομένων τὴν πληρωσιν κατὰ τὴν ἐπιχορηγουμένην τοῖς ἀξίοις αὐτοῦ C γνώσιν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος.

79. Itaque propter has omnes causas silendum erat, sed in diversam partem retraxit charitas, non querens quod ipsius est²⁸, ac vincere cupiens omnem temporum ac rerum difficultatem. Quin et pueri qui fuerunt in Babylonia docuerunt nos, etiamsi nemo sit qui pietati suffragetur, tamen privatim quod officii nostri est peragere : qui quidem ex incendio medio canebant hymnos Deo, haud reputantes multitudinem aspernantium veritatem, sed sibi invicem sufficientes, cum essent tres²⁹. Quapropter ne nos quidem deterruit hostium nubes, sed fixa spe in præsidio Spiritus, cum omni fiducia veritatem annuntiavimus. Alioqui foret omnium miserrimum, eos qui conviciis incessunt Spiritum, tam facile adversus piam doctrinam animo efferri ac insollescere : nos vero qui talem habemus protectorem ac patronum, non audere doctrinam tradere, quæ ex majorum traditione perpetua memoriæ serie ad nos usque servata fuit. Magis tamen excitavit impetum nostrum igneus charitatis tuæ non fictæ fervor, morumque tuorum gravitas ac taciturnitas ; quæ res spondebant fore, ut ea quæ dicturi essemus non prodirent in vulgus : non quod digna sint quæ celentur, sed ne margaritæ projiciantur porcis. Et hæc quidem hactenus. Quod si tibi de his satis dictum videtur, sit hic sermonis finis : sin minus, nulla invidia est, studiose insidentem inquisitioni, per interrogationem a contentione alienam aliquid addere cognitioni. Dabit enim Dominus aut per nos aut per alios, eorum quæ desunt complementum, juxta scientiam quæ dignis subministratur a Spiritu.

²⁸ I Cor. XIII, 5. ²⁹ Dan. III, 12.

(41) Ἀνθεῖλε. Sic mss. codices. Editi ἀνθεῖλε.

(42) Εὐσεβῆ. Sic omnes nostri codices exceptis tamen Regio secundo et Colbertino in quibus desunt aliquot folia. Contra in editis legebatur ἀσεβῆ.

(43) Διακονεῖν. Deest ea vox in quatuor illis co-

dicibus ; sic tamen ut in ora Regii quarti legatur.

(44) ἢ δι' ἡμῶν, ἢ δι' ἐτέρων. Ista nostri codices mss. Editi δι' ἡμῶν, ἢ καὶ δι' ἐτέρων. Mox duo codices τῶν λειπόντων, alii duo τῶν λοιπῶν.